

ISSN (Print) 2079-620X
ISSN (Online) 2617-5193

**ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN OF
L.N. GUMILYOV ENU**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ ИМЕНИ
Л.Н. ГУМИЛЕВА**

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ**

№ 1 • 2021

2010 жылдан бастап шығады

Издается с 2010 года

Founded in 2010

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Нұр-Сұлтан, 2021

Нур-Султан, 2021

Nur-Sultan, 2021

Бас редакторы **С.Б. Мақыш**
э.г.д., профессор Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **А.М. Бакирбекова**
э.г.к., қауымдаст. проф. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакция алқасы

Акимова Б. Ж.	э.г.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Алибекова Б.А.	э.г.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Арын Е.М.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Байжолова Р.А.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бейсенова Л.З.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Егембердиева С.М.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кирдасинова К.А.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Кучукова Н.К.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.г.д., проф., Новосібір мемлекеттік техникалық университеті, Новосібір, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.г.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Майдырова А.Б.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Муталиева А.М.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Мусина К.П.	э.г.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Никифорова Е.В.	э.г.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий атындағы Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонг ұлттық университеті, Андонг, Оңтүстік Корея
Сембиева Л.М.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сыздықбаева Б.У.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.г.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Шаш Н.Н.	э.г.д., проф., Г.В. Плеханова атындағы РЭУ, Мәскеу, Ресей

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Журнал менеджері: Г.Мендыбаева

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

19.02.2021ж. № KZ26VPY00032638 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 5 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. тел.:+7(7172)709-500 (ішкі 31-457)

Editor-in-Chief **S.B. Makysh**
Doctor of Economic Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **A.M. Bakirbekova**
Can. of Economic Sciences, Assoc.prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial board

Akimova B.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Alibekova B.A.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Amanova G.D.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Aryn Y. M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Baizholova R.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Beisenova L.Z.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yegemberdiyeva S.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Yessenova G.Zh.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kirdasinova K.A.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kuchukova N.K.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University (Russia)
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Maidyrova A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Mussina K.P.	Can. of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof. Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Petrova M.	PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tynovo, Bulgaria
Sung-Kyu Lee	PhD, Prof., Andong National University, Andong, South Korea
Syzdykbayeva B.U.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shalbolova U.Zh.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Shash N.N.	Doctor of Economic Sciences, Prof. Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia

Editorial address: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Managing editor: G. Mendybaeva

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.

Rediscount certificate № KZ26VPY00032638 dated 19.02.2021.

Periodicity: 4 times a year. Circulation: 5 copies.

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Nur-Sultan, Kazakhstan 010008;

tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-457)

Главный редактор **С.Б. Макыш**
д.э.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Зам. главного редактора **А.М. Бакирбекова**
к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

Акимов Б. Ж.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Алибекова Б.А.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Аманова Г.Д.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Арын Е.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Байжолова Р.А.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Бейсенова Л.З.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Егембердиева С.М.	д.э.н. проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кирдасинова К.А.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Кучукова Н.К.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., НГТУ, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н. проф., РУДН, Москва, Россия
Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Мусина К.П.	к.э.н., ассоц.проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Санг Кю Ли	PhD, проф., Андонгский национальный университет, Андонг, Юж. Корея
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сыздыкбаева Б.У.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Шаш Н. Н.	д.э.н., проф., РЭУ им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-457)

E-mail: vest_econom@enu.kz

Менеджер журнала: Г. Мендыбаева

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ26VPY00032638 от 19.02.2021 г.

Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 5 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-457)

МАЗМҰНЫ

Экономика

<i>Айбосынова Д.А., Насырова А.М., Сүлейманов Р.Э.</i> Ет өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар - Қазақстанның аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы	8
<i>Акбергенова А.К., Егембердиева С.М.</i> Қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуы	20
<i>Баяндина Г.Д., Баяндин М.А., Маширапов Н.К.</i> Дамыған елдердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыс істеу жағдайларын оңтайландыру бағыттарын әзірлеу	29
<i>Габдуллина Л.Б., Лавровский Б.Л., Азылканова С.А.</i> Сыртқы сауда аймақтың көлік –логистикалық жүйесін дамытудың факторы ретінде (Шығыс Қазақстан облысының мысалында)	39
<i>Гораяева Т.Ю.</i> «Жоғары технологиялар» ұғымының генезисі және оның қазіргі экономикадағы рөлі	53
<i>Кадырбергенова А.К., Избасарова Л.Б., Жантөлеуова Г.М.</i> Отандық мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету	64
<i>Кенжеғалиева З.Ж., Иғалиева Л.Н., Мұсаева А.А.</i> Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаға қалалық тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығының әсер етуінің экономикалық мәселелері	74
<i>Нәбиев Е.Н., Шакеев С.С., Невматулина К.А.</i> Қазақстан Республикасы кен өндіруші өнеркәсібін дамытудың экономикалық тиімділігін талдау	87
<i>Накипова Г.Н., Лемещенко О.В.</i> Агроөнеркәсіптік кешенінің және ауылдық аумақтардың тұрақты дамуы: аймақтық-қолданбалы аспект	98
<i>Садыхова Г.Т., Байжолова Р.А.</i> Экономикалық дәліз құрудың шетелдік тәжірибесі	108
<i>Өтегенов Е.К., Майдырова А.Б., Искаков А.Ж.</i> Қазақстан Республикасы өңдеу секторындағы кәсіпкерлікті дамыту мәселелері	119
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Ифутина Е.А.</i> Аймақтың әлеуметтік – экономикалық бақылау көрсеткіштері жүйесін анықтаудағы әдістемелік амалдар	128

Менеджмент

<i>Әмірова А.Қ.</i> Қазақстанның инновациялық мемлекеттік қызметі шеңберінде электрондық үкіметті енгізуді трансформациялау	140
<i>Бакирбекова А.М., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Инновация – экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу факторы	151
<i>Салманова Р.</i> Қазақстанда құрылысқа рұқсат құжаттарын алу саласындағы мемлекеттік қызметтерді оңтайландыру	164

Қаржы

<i>Бузаубаева П.Н., Мақыш С.Б.</i> Екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалаудың шетелдік тәжірибесі	174
<i>Елемесов Р.Е., Раимбекова А.А.</i> «Дедолларизация» саясатының ұлттық экономикаға әсері: артықшылықтары мен кемшіліктері	191

Туризм

<i>Акишева А.С.</i> Тұрақты туризмнің экономикаға әсері	201
---	-----

CONTENTS

Economics

<i>Aibossynova D.A., Nassyrova A.M., Suleimanov R.E.</i> Investment in the meat processing industry is a factor in the competitiveness of the agricultural sector in Kazakhstan	8
<i>Akbergenova A.K., Egemberdieva S.M.</i> Socio-economic development of the city	20
<i>Bayandina G.D., Bayandin M.A., Mashrapov N.K.</i> Development of directions for optimizing the conditions for the functioning subjects of small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan based on the experience of developed countries	29
<i>Gabdullina L.B., Lavrovskii B.L., Azyllkanova S.A.</i> Foreign trade as a factor in the development of the transport and logistics system of the region (case study of East Kazakhstan region)	39
<i>Gorayeva T.Yu.</i> The genesis of the concept of «high technology» and its role in modern economy	53
<i>Kadyrbergenova A., Izbassarova L., Zhanteleuova G.</i> Ensuring the competitiveness of domestic petrochemical products of economy in Kazakhstan	64
<i>Kenzhegaliyeva Z.Zh., Igaliyeva L.N., Mussayeva A.A.</i> Economic problems of the impact of urban HCS on the environment of the Republic of Kazakhstan	74
<i>Nabiyev Ye., Nevmatulina K., Shakeyev S.</i> Analysis of the economic efficiency of the development of the mining industry of the Republic of Kazakhstan	87
<i>Nakipova G., Lemechshenko O.</i> Sustainable development of agro-industrial complex and rural areas: regional and applied aspect	98
<i>Sadykova G.T., Baizholova R.A.</i> Foreign Experience in Creating Economic Corridors	108
<i>Utegenov E.K., Maidyrova A.B., Isakov A.Zh.</i> Problems of entrepreneurship development in the production sector in the Republic of Kazakhstan	119
<i>Shelomentseva V.P., Bespalyy S.V., Ifutina E.A.</i> Methodological approaches to determining the system of indicators for monitoring the socio-economic development of the region	128

Management

<i>Amirova A.K.</i> Transforming e-government adoption in a framework of innovative civil service of Kazakhstan	140
<i>Bakirbekova A.M., Baktymbet A.S., Baktymbet S.S.</i> Innovation as a factor in achieving economic competitiveness	151
<i>Salmanova R.</i> Optimization of public services in the field of obtaining permits for construction in Kazakhstan	164

Finance

<i>Buzaubaeva P.N., Makysh S.B.</i> International experience of risk-based regulation and supervision over activity of banks of the second level	174
<i>Elemesov R.E., Raimbekova A.A.</i> Effects of dedollariation policy on the national economy: its advantages and disadvantages	191

Tourism

<i>Akischeva A.S.</i> The impact of sustainable tourism on the economy	201
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика

<i>Айбосынова Д.А., Насырова А.М., Сулейманов Р.Э.</i> Инвестиции в мясоперерабатывающую промышленность – фактор роста конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана	8
<i>Акбергенова А.К., Егембердиева С.М.</i> Социально-экономическое развитие города	20
<i>Баяндина Г.Д., Баяндин М.А., Маширапов Н.К.</i> Разработка направлений оптимизации условий функционирования субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан с учетом опыта развитых стран	29
<i>Габдуллина Л.Б., Лавровский Б.Л., Азылканова С.А.</i> Внешняя торговля как фактор развития транспортно-логистической системы региона (на примере Восточно-Казахстанской области)	39
<i>Гораяева Т.Ю.</i> Генезис понятия «высокие технологии» и его роль в современной экономике	53
<i>Кадырбергенова А.К., Избасарова Л.Б., Жантилеуова Г.М.</i> Обеспечение конкурентоспособности отечественной нефтехимической продукции	64
<i>Кенжегалиева З.Ж., Игалиева Л.Н., Мусаева А.А.</i> Экономические проблемы воздействия городского жилищно-коммунального хозяйства на окружающую среду Республики Казахстан	74
<i>Нәбиев Е.Н., Шакеев С.С., Невматулина К.А.</i> Анализ экономической эффективности развития добывающей промышленности Республики Казахстан	87
<i>Накипова Г.Н., Лемещенко О.В.</i> Устойчивое развитие агропромышленного комплекса и сельских территорий: регионально-прикладной аспект	98
<i>Садыкова Г.Т., Байжолова Р.А.</i> Зарубежный опыт создания экономических коридоров	108
<i>Утегенов Е.К., Майдырова А.Б., Искаков А.Ж.</i> Проблемы развития предпринимательства в производственной сфере Республики Казахстан	119
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Ифутина Е.А.</i> Методические подходы к определению системы показателей мониторинга социально-экономического развития региона	128

Менеджмент

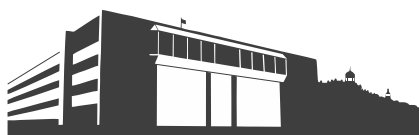
<i>Амирова А.К.</i> Трансформация внедрения электронного правительства в рамках инновационной государственной службы Казахстана	140
<i>Бакирбекова А.М., Бактымбет А.С., Бактымбет С.С.</i> Инновационность как фактор достижения конкурентоспособности экономики	151
<i>Салманова Р.</i> Оптимизация государственных услуг в сфере получения разрешительных документов на строительство в Казахстане	164

Финансы

<i>Бузаубаева П.Н., Макыш С.Б.</i> Зарубежный опыт риск-ориентированного регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня	174
<i>Елемесов Р.Е., Раимбекова А.А.</i> Влияние политики дедолларизации на национальную экономику: преимущества и недостатки	191

Туризм

<i>Акишева А.С.</i> Влияние устойчивого туризма на экономику	201
--	-----

Д.А. Айбосынова¹

А.М. Насырова²

Р.Э. Сулейманов³

¹Частный научно-исследовательский центр «А.Д.А.», Нур-Султан, Казахстан

^{2,3}АО «Финансовая Академия», Нур-Султан, Казахстан

(E-mail: ¹Dina-astana@mail.ru, ²Anar_nassyrova@mail.ru, ³Suleimanov_r@mail.ru)

Инвестиции в мясоперерабатывающую промышленность – фактор роста конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана

Аннотация. В данной статье показаны основные направления аграрной политики в сфере инвестирования с целью развития мясоперерабатывающего комплекса в Казахстане. В настоящее время мясоперерабатывающая промышленность страны недостаточно обеспечивает внутренний рынок по отдельным продуктам питания из-за низкой производительности, высоких затрат на себестоимость продукции, несовершенства законодательной базы в формировании вертикально-интегрированных структур, в том числе кооперативов. К сожалению, в аграрном секторе страны не в полной мере используется инвестиционный потенциал, мало совместных межрегиональных инвестиционных проектов в животноводческой отрасли, не создана благоприятная среда для привлечения отечественных и зарубежных инвестиций, отмечается низкая доля инвестиционных вложений в развитие инфраструктуры и инновационных предприятий в исследуемом секторе. В рыночных условиях конкурентоспособность аграрной продукции, в том числе животноводческой, приобретает решающее значение. Подчеркивается, что введение в практику агропромышленного производства кооперации хозяйствующих субъектов позволит поднять производство конкурентоспособной и экологически чистой продукции, прибавит доходность малых форм хозяйствования. Решение этих задач будет способствовать повышению конкурентоспособности аграрной продукции, в том числе животноводческой, а значит, обеспечению устойчивых позиций сельхозпроизводителей на аграрных рынках стран ЕАЭС и дальнего зарубежья.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционный климат, инвестиционная политика, срок окупаемости, конкурентоспособность, аграрный сектор, мясная продукция, государственная поддержка, сельхозтоваропроизводители, основной капитал.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-8-19>

Введение.

Одно из важных мест в экономике Казахстана занимает сельское хозяйство. Сельское хозяйство, занимая важную стратегическую позицию, определяет экономическое и политическое состояние страны. В сельской местности на сегодняшний день живут более сорока процентов населения, и от уровня роста сельскохозяйственного производства по большей части зависит качество жизни тех, кто работает на селе, и тех, кто связан с аграрным сектором. Животноводство в агропромышленном комплексе занимает ведущую роль. Уровень развития этой отрасли является определяющим в обеспечении продовольственной независимости страны.

Обеспечение устойчивого роста экономики аграрного сектора страны связано со способностью своевременно выявлять и эффективно использовать свои конкурентные преимущества. Внедрение инновационных технологий в аграрном секторе позволит создать конкурентоспособную сельскохозяйственную продукцию, в том числе животноводческую, которая будет соответствовать международным стандартам.

Форсирование темпов развития сельскохозяйственного и агропромышленного комплекса (далее – АПК) страны во многом зависит от продуктивного использования всех факторов производства, укрепления материально-технической базы предприятий, внедрения достижений научно-технического прогресса, активизаций инвестиционной и инновационной деятельности в отрасли. В связи с этим построение предпосылок для большого притока инвестиций в аграрный сектор и эффективность их использования становятся важной частью государственной аграрной политики. Стабильность и продовольственная безопасность страны зависят от развития аграрного сектора экономики в регионах страны, так как за счет продовольствия и товаров, получаемых из сельскохозяйственного сырья, формируется две третьих потребительского рынка.

Исходя из вышеизложенного, можно говорить, что решение вопросов эффективной

инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве приобретает в настоящее время особенное значение, и это определило актуальность темы исследования.

Состояние изученности проблемы. Теоретической базой развития инвестиционной деятельности, являются исследования следующих авторов: С.Макконела, К. Брю, П. Гиттенгера, Р.Отто, П.И. Вахрина, П.Л. Виленского, А.М.Гатауллина, Т.П. Гафиятовой, В.Г.Гусакова, Б.А. Колтынюка, В.В.Комарова, В.И. Нечаева, П.Т. Саблука, В.Ф. Стукач, Ю.В. Яковец и др.

В Казахстане проблемы аграрного сектора, в том числе инвестиционной деятельности, исследуют Г.У. Акимбекова, Х.Е. Ертазин, А.Б. Идрисов, Г.А.Калиев, М.Ж.Каменова, У.К. Керимов, А.Б. Молдашев, Г.К.Сапарова и др.

В трудах этих авторов рассматриваются теоретические и методические положения, направленные на развитие аграрного сектора, в том числе мясоперерабатывающих предприятий, в региональном и отраслевых аспектах, тенденции направления инвестиционной деятельности. Несмотря на это научно-методические подходы к обоснованию и оценке инвестиционных процессов, а также направлений и форм государственной поддержки сельскохозяйственных производителей мало изучены. Необходимо дальнейшее исследование вопросов инвестирования аграрного сектора, в том числе мясоперерабатывающей промышленности, с учетом региональных потребностей рынка, факторов и путей повышения рентабельности инвестиций.

Целью исследования являются изучение проблемы развития инвестиционной деятельности, разработка предложений и рекомендаций по повышению эффективности применения инвестиций в аграрном секторе, в том числе мясоперерабатывающей промышленности Республики Казахстан.

Задачи исследования:

- рассмотреть сущность инвестиций как фактора развития аграрного сектора, в том числе предприятий мясоперерабатывающей промышленности;
- изучить состояние и особенности развития мясоперерабатывающей промышлен-

ности Казахстана в региональном аспекте страны;

- определить приоритетные направления государственной поддержки агроформирований, кооперативов, крестьянских (фермерских) хозяйств, личных подсобных хозяйств с целью производства конкурентоспособной животноводческой продукции;
- разработать рекомендации по привлечению инвесторов в аграрный сектор, в том числе мясоперерабатывающую промышленность, и эффективному использованию инвестиционных ресурсов.

Объектом исследования выступает комплексная система инвестиционных процессов в экономике аграрного сектора Казахстана, в том числе мясоперерабатывающей промышленности, как основной фактор повышения его конкурентоспособности.

Предметом исследования – экономические отношения участников инвестиционной деятельности, возникающие по поводу активизации инвестиционных и инновационных процессов в аграрном секторе, в том числе мясоперерабатывающей промышленности.

Методы исследования.

Основой исследования послужили труды ученых Казахстана, России и других стран ближнего и дальнего зарубежья, раскрывающие закономерности и особенности инвестиционной деятельности в различных сферах экономики, в том числе в аграрном секторе. В ходе исследования использованы также материалы научно-практических конференций, законодательные и нормативные акты Республики Казахстан, интернет-ресурсы. В основу исследования положены методы группировки, сравнения, обобщения, методы системного анализа.

В качестве справочной базы исследования использованы данные Агентства статистики Республики Казахстан, Министерства сельского хозяйства РК, нормативно-справочные материалы и разработки научно-исследовательских учреждений.

Результаты исследования и их обсуждение.

Повышение конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции, в том числе животноводческой, будет свидетельствовать об эффективности инвестиционно-инновационных процессов в аграрном секторе Казахстана. Несмотря на рост производства животноводческой продукции и продуктов ее переработки, уровень эффективности отрасли еще достаточно низкий и требует дополнительных инвестиционных ресурсов. Сельскохозяйственное производство Казахстана характеризуется как мелкотоварное, так как в нем преобладают крестьянские (фермерские) хозяйства, личные подсобные хозяйства, которые не стремятся к объединению в кооперативы. Из-за низкой производительности труда всех сельхозпроизводителей, технологической отсталости перерабатывающих предприятий исследуемой отрасли большая часть продукции реализуется в виде сырья без переработки, а готовая продукция не всегда конкурентоспособна. В результате сохраняется несоответствие научно обоснованным нормам потребления за счет собственного производства. Следует отметить, чем больше людей в домохозяйстве, тем меньше потребления мяса и мясопродуктов. Так, домохозяйства, состоящие из двух человек, в среднем употребили за 2019 год 54 кг мяса и мясопродуктов на каждого; из трёх - 43,2 кг, из четырёх - 35 кг, из пяти и более человек - лишь 29,2 кг на каждого в среднем на душу населения.

Привлечение и эффективное использование инвестиционных ресурсов, обеспечение доступа к ним всех сельхозпроизводителей и переработчиков позволит обеспечить внутренние потребности страны в мясной продукции, а также войти на аграрные рынки стран ЕАЭС и др.

Основная часть. Важными задачами управления инвестиционными процессами являются поиски ресурсов, оптимальное использование инвестиционного потенциала, обеспечение всем участникам одинакового доступа к инвестиционным ресурсам, объединение их на основных направлениях раз-

вития экономики. Взаимодействие интересов респондентов инвестиционного процесса обеспечивается разработкой и эффективным действием инвестиционного механизма как системы методов, форм, источников финансирования, инструментов воздействия на производственный процесс.

Дж. Кейнс, опровергая отдельные положения классической теории о том, что конкурентный процесс является толчком для экономики к устойчивому состоянию полной занятости всякий раз, когда она отклоняется в сторону недоиспользования своего капитального запаса, видит выход в подключении дополнительных инвестиций. Исходя из определений Дж. Кейнса и других ученых, рост экономики страны в процессе модернизации и диверсификации создаёт основу для её конкурентоспособности на мировом рынке при условии эффективного использования как внешних, так и внутренних инвестиций [1].

Современное развитие экономики аграрного сектора Казахстана связано с внедрением новых технологий, интегрированием в мировое пространство. Результативная интеграция в мировую экономику аграрного сектора Казахстана проводится посредством улучшения инвестиционной политики, что требует больших инвестиционных вливаний, в том числе иностранных [2].

В связи с этим в Казахстане в 2019 году был проведён международный форум «Kazakhstan Global Investment Roundtable», где основной целью являлась презентация инвестиционных возможностей Казахстана, направленных на повышение конкурентоспособности национальной экономики. В «Kazakhstan Global Investment Roundtable» приняли участие более 550 крупных бизнесменов и инвесторов из 40 стран мира (Великобритания, Германия, Франция, Турция, ОАЭ, Катар, КНР и др.). Это третий международный форум, в котором рассматривались вопросы совершенствования политики в сфере инвестирования в такие направления экономики, как развитие агропромышленного сектора, инфраструктуры, логистики и др., а также был отмечен высокий потенциал для инвестиций с целью

усиления конкурентоспособности мясной промышленности Казахстана.

Приоритетной отраслью сельского хозяйства в Казахстане является животноводство, которое обеспечивает население продуктами питания, легкую промышленность - сырьем. Ежегодно в Казахстане производится до 750 тысяч тонн мяса, более 4,5 миллионов тонн молока, около 2,5 миллиардов штук яиц и примерно 30 тысяч тонн шерсти.

В северной местности республики доминирует свиноводство и молочное скотоводство, в южной - мясное скотоводство, овцеводство, коневодство и верблюдоводство, в западной и восточной - мясное скотоводство и коневодство. Птицеводством занимаются почти все регионы. В Восточно-Казахстанской области наряду с традиционным животноводством занимаются мараловодством. Здесь ежегодно производят более 8 тонн сухих пантов, кроме того, маралы дают прекрасное кожевенное сырьё, используемое для производства замши. Производством животноводческой продукции занимаются государственные, кооперативные, крестьянские (фермерские) и личные подсобные хозяйства. В ближайшие пять лет в аграрном секторе прогнозируется рост производительности и объём экспорта переработанной мясной продукции в 2,5 раза.

В структуре государственной поддержки роста мясного скотоводства позитивным является увеличение средств бюджетной поддержки в 2 раза, при этом большая часть бюджетных средств направлена на повышение генетического потенциала мясного скота, до 60%, приобретение племенного скота, до 20%, и на повышение продуктивности и качества продукции, до 20%. По данным 2019 года, профинансировано более 1000 хозяйств и закуп маточного поголовья овец составил более 370 тысяч голов. На 2020 год было запланировано прокредитовать закуп 360 тыс. голов овец [3].

Однако при действующих методах государственной денежной поддержки в производстве и переработке мяса не учтены принципы окупаемости бюджетных средств. В связи с этим появляется потребность совершенствования форм и методов стимулирования увеличения продуктивности произ-

водства мясной продукции, а также степени окупаемости по всем регионам Казахстана на основе изучения опыта зарубежных стран [4]. В Государственной программе развития АПК РК на 2017–2021 гг. введены изменения. Вместо субсидирования ставки вознаграждения в производстве животноводческой продукции осуществляется переход к субсидированию инвестиционных затрат сельскохозяйственных товаропроизводителей [5].

Инвестиционные субсидии инвесторам будут выплачиваться по направлению приоритетного перечня. В области мясного скотоводства инвестиционные субсидии выдаются, в первую очередь, сельскохозяйственным кооперативам на приобретение техники и оборудования. Они отнесены к главной группе приоритетных направлений, и норматив возмещения инвестиционных вложений составляет 50%. А ко второй группе относится приобретение техники и оборудования предприятиями для переработки, заготовки, транспортировки мяса и мясных продуктов, первичной переработки шкур и шерсти, при нормативе субсидий не более 30% (рисунок 1).

Инвестиционные субсидии мясного скотоводства	
↓	↓
I-группа приоритета	II- группа приоритета
↓	↓
техники и оборудования для с/х кооперативов	оборудования для переработки, транспортировки
↓	↓
норма субсидирования – 50%	норма субсидирования – не более 30%

Рисунок 1 – Распределение инвестиционных субсидий в сфере мясного скотоводства

Примечание: составлено авторами на основе источника [5]

Оптимальное применение генетических ресурсов стада, направленное на большую реализацию продуктивного потенциала животных, увеличивает рентабельность производства, понижает срок окупаемости ин-

вестиционных вложений и делает отрасль более стабильным в случае непредвиденных ситуаций экономики. Так, развитие мер господдержки селекционно-племенной работы содействует увеличению и отраслевого, и народнохозяйственного эффекта.

Государственная поддержка в развитии мясного скотоводства за прошлый период составила более 43 млрд. тенге, или 51% объема средств, ориентированных в животноводство.

В Казахстане основная часть мясного скота собрана в крестьянских (фермерских) хозяйствах – 53,2%, домашних хозяйствах – 29,1%, в сельхозпредприятиях сконцентрировано 17,7% (рисунок 2).

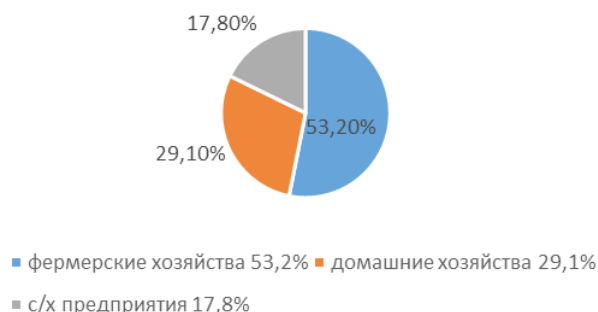

Рисунок 2 – Доля мясного скота

Примечание: составлено авторами на основе источника [6]

Среди проблем, сдерживающих эффективный сдвиг мясного скотоводства в республике – низкий уровень охвата объема поголовья мясного скота селекционной работой, а также слабое техническое оснащение производственных процессов сельхозпроизводителей. В итоге выход телят на одну голову крупного рогатого скота (КРС) достигает 70%, а живой средний вес КРС составляет 320–340 кг против 450–500 кг, необходимого для рентабельного мясного скотоводства.

Неразрешенность экономических отношений в цепочке «сельхозтоваропроизводитель – переработка – торговля» приводит к тому, что часть хозяйств, выращивающих мясной скот, в розничной цене на говядину составляет 23%, а в странах с развитым мясным скотоводством до 43%, при этом степень государственной поддержки в общем объеме затрат в среднем составляет 13%.

Для обеспечения эффективной связи между производителями сырья, перерабатывающими и сбытовыми организациями, способствующей снижению потребительских цен на продовольственную продукцию отечественного производства, следует усовершенствовать ценовой механизм. Для каждого вида сельскохозяйственной продукции, который является объектом ценового регулирования, необходимо ставить три различных вида цен: целевая, пороговая и интервенционная (повышенная). Совершенствование оценки экономической эффективности племенной работы на различных уровнях ее ведения будет способствовать росту отрасли животноводства и повышению окупаемости.

На уменьшение себестоимости мяса всех видов воздействует государственная финансовая поддержка, что позволит увеличить уровень рентабельности реализуемой мясной продукции всех видов в 1,8 раза.

Согласно данным Комитета по статистике Республики Казахстан за 2017–2019 годы, инвестиции в основной капитал, направленные в сельское хозяйство, увеличились на 82,4 млрд. тенге или на 23,5% (рисунок 3).

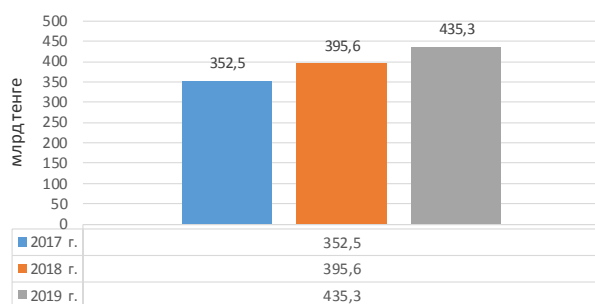

Рисунок 3 – Объем инвестиций в сельское хозяйство, в млрд. тенге

Примечание: составлено авторами на основе источника [6]

Вместе с тем за 9 месяцев текущего года инвестиционные вложения в сельское хозяйство увеличились по сравнению с соответствующим периодом предыдущего года на 17% и составили более 380 млрд. тенге. Доля инвестиций в агропромышленный комплекс от общего объема по стране составила около 5%, что является максимальным значением за

последние годы. Инвестиций в основной капитал сельского хозяйства было направлено больше 80%, в том числе на развитие животноводства 27%.

Инвестиции в АПК за последние пять лет растут в среднем на 27% в год, в том числе в животноводческую отрасль на 8%. Важную роль в активизации инвестиционной активности в отрасли сыграла АО «КазАгро», Аграрная кредитная корпорация. Так, в текущем году корпорация профинансировала 48 инвестиционных проектов на сумму 42 млрд. тенге. А по итогам 2019 года компания выделила 53 млрд. тенге на реализацию 117 инвестиционных проектов.

В целом содействие Аграрно-кредитной корпорации технологической модернизации способствует формированию конкурентоспособной производственной и сервисной инфраструктуры сельского хозяйства и стимулирует рост производительности в секторе (таблица 1).

Направления инвестиционных проектов	Кол-во проектов	Объем кредитования (млн.тг.)
Всего	48	41 605,1
в том числе:		
развитие сети молочно-товарных ферм	15	12 730,8
создание сети племенных хозяйств	7	8 225,1
создание, расширение и модернизация птицефабрик	3	2 281,8
переработка с/х продукции	2	2 167,4
развитие кормопроизводства	1	175,3
Примечание: составлено авторами согласно источнику [7]		

Таблица 1 – Инвестиционные проекты АО «Аграрная кредитная корпорация» на 2020г.

Для наращивания инвестиционной привлекательности мясоперерабатывающей отрасли нужно решать экономические вопросы координации межотраслевых отношений, связанные с вовлечением инвестиционных ресурсов и их целевого применения [8].

В настоящее время Казахстан имеет договоренности для экспорта мяса и мясной продукции на новые рынки сбыта со странами Китай, Иран, ОАЭ, ЕАЭС. Лишь в китайском направлении уже согласованы требования по 13 видам сельхозпродукции, и среди них — замороженное мясо и говядина. Благодаря этому правительство предоставляет инвесторам максимальную поддержку в производстве всей линейки экспортных сельскохозяйственных товаров и прежде всего мяса. По таким принципам пошли Бразилия, Новая Зеландия, Австралия, Канада — мировые экспортеры мяса.

Сейчас по инвестиционному развитию мясной промышленности привлечено инвестиций на более чем 100 миллионов долларов США.

Крупный экспортер мяса из Австралии — «Cedar Meats Australia» — рассчитывает построить в Казахстане 4 мясоперерабатывающих завода. Решается вопрос местоположения будущих производственных площадок. Известно, что первый завод круглый год будет перерабатывать по 3 000 единиц баранины в смену [9].

Компания «Cedar Meats Australia» намерена на охват рынков соседних стран: Китая, России, страны Среднего Востока. Основной целью компании является — формирование производства по международным стандартам для экспортирования в ЕС и в США. В этой связи для качественного производства домашнего скота и вкусного мяса Казахстан является важным партнером.

Cedar Meats — австралийская компания, специализируется на производстве мяса и мясной продукции премиум-класса. Подразделения компании действуют в 14 странах мира и выполняют распределение своей продукции по всему миру (Европа, Северная

и Южная Америка, Юго-Восточная Азия, Китай, Африка).

Об активизации интеграционных процессов свидетельствует работа министерства сельского хозяйства с транснациональными компаниями в сфере АПК на общую сумму свыше 300 млрд. тенге.

Так, ожидается подписание дорожных карт и меморандумов с 10 транснациональными компаниями [9]:

1. «Cremonini» («Inalca Eurasia Holding»), Италия — создание проекта по переработке мяса КРС с полной технологической цепочкой;
2. «M.A.D. Developing Agricultural Projects», Израиль — создание птицекомплекса по выращиванию и убою мяса индейки;
3. «CedarMeats», Австралия — строительство мясоперерабатывающего завода;
4. AGCO, США — строительство свиного комплекса;
5. «GoldenCamelGROUPLTD», Китай — строительство завода по переработке верблюжьего и кобыльего молока;
6. «PhoenixGlobal DMCC», ОАЭ — строительство завода по переработке фруктов и завода экструдированных комбикормов;
7. «HyundaiCorporation», Южная Корея — производство тракторов;
8. «HyundaiCorporation» «KazKioti», Южная Корея и ЮКО — соглашение по сборке тракторов Хюндай в ЮКО;
9. «CLAAS», Германия — производство комбайнов и тракторов;
10. «HRMC», КНР — производство тракторов и оборудования.

Главным успехом является подписание двух стратегических соглашений с крупными инвесторами из США в отрасли сельского хозяйства: американским лидером мясной промышленности «Tyson Foods» и компанией с мировым именем в сфере инвестиций «Valmont» [10]. Компании «Tyson Foods» и «Valmont» будут строить свои заводы на территории Казахстана. «Tyson Foods» с годовым оборотом в 42 млрд. доллара должна будет

построить в Казахстане новейший мясоперерабатывающий комплекс производительностью 2 тысячи голов КРС в сутки, что в год обещает объем в 125 тысяч тонн мяса говядины. Это предприятие направлено на обеспечение внутренних потребностей Казахстана в потреблении качественного красного мяса, а также на экспорт в Китай и другие страны. Для экономики страны от деятельности казахстанско-американского мясокомбината ожидается прибыль каждый год в 1 млрд. долларов США.

О достижениях мясной промышленности Казахстана показывают поставки мяса в Иран живых овец, замороженной и охлажденной баранины. В прошлом году в Иран впервые экспортировано 4760 гол. (130 тонн) живых овец и баранины (509,8 тонн). Согласованы требования к импорту говядины из Казахстана, и разрешен экспорт куриного яйца [10]. К тому же сняты преграды на поставку крупного и мелкого рогатого скота, исключены ограничения по поставкам мяса и мясной продукции, куриных яиц в Саудовскую Аравию и Объединенные Арабские Эмираты. Сегодня китайский рынок открыт для очередной сельскохозяйственной продукции, импортируемой из Казахстана: замороженная говядина и баранина, рыба, живые лошади и др. В 2019 году экспорт продукции АПК в КНР увеличился на 37% (с 145 млн. долл. до 199 млн. долл.). Свыше 100 казахстанских предприятий включены в реестры зарубежных стран, которые могут экспортировать мясо и мясную продукцию в КНР, в Европейский Союз.

Территориально-климатические особенности Казахстана позволяют стране создать ряд крупных инфраструктурных проектов (сухой порт Хоргос на границе с Китаем, порт Актау на Каспийском море, международный транзитный коридор «Западная Европа — Западный Китай»). Казахстан имеет большой экспортный потенциал мясной продукции, в том числе говядины и баранины. Для сохранения Казахстаном достигнутого уровня конкурентоспособности и его дальнейшего увеличения рассмотрены подходы госрегулирования

АПК, с упором защиты внутреннего рынка, расширения внешних рынков сбыта, развития логистики и повышения доступности финансирования субъектов АПК.

Организуемая в Казахстане логистическая сеть производства мяса позволит застраховаться от изменений ситуации мировых рынков и создаст устойчивый сбыт.

Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы и отраслевая программа по развитию мясного животноводства до 2027 года направлены на повышение конкурентоспособности сельхозпродукции.

Важный фактор улучшения работы аграрных предприятий – это переработка вторичного сырья. Так, в мясокомбинатах Китая с каждой головы КРС получают до 15 тысяч долларов. Из этой суммы мясо даёт 2 тысячи долларов, остальное – это переработка внутренностей, рогов, копыт, крови, вплоть до стекловидного тела глаза. К такой же глубине переработки должны прийти и отечественные мясокомбинаты - к безотходному производству. Это в животноводческой отрасли повысит производительность труда в 2,5 раза.

На современном этапе стоит огромная задача – создание национального мясного производства на промышленной основе. Для того чтобы построить новейший мясокомбинат требуются вложения, а для этого следует обеспечить ежедневное поступление объёмного количества скота на убой. Чтобы большой объём поступал, должны быть созданы чёткие цепочки поставок, бесперебойный конвейер: мясокомбинат – откормплощадка – семейная ферма – племярепродукторы. Развитие соответствующей инфраструктуры повысит конкурентоспособность продукта на зарубежных рынках.

Создание современных мясокомбинатов, модернизация существующих позволит получить мясо премиум-класса, которое продается очень дорого. Стоит признать рост благосостояния населения Китая, они питаются, помимо риса и овощей, высокобелковой пищей. В ресторанах Китая стоимость мяса

вполне высокая, и казахстанским производителям нужно попасть в этот сегмент.

Вместе с тем и европейские страны стремятся к росту потребления качественной мясной продукции. В этой связи у Казахстана есть преимущество – огромные пастбищные угодья. Сейчас нужно сделать современную версию экосистемы, основой которой станут малые семейные фермы, имеющие по 50 коров – это позволит снизить себестоимость и повысить конкурентоспособность продукции.

В условиях активизации стран ЕАЭС для решения задач продовольственной безопасности необходимо создание животноводческих кластеров, которые позволят развить кооперацию между всеми его участниками, снизить инвестиционные и текущие затраты на единицу продукции, а также обеспечить производство продукции в соответствии с установленными требованиями потребительского спроса.

Заключение. В нынешней экономической практике важнейшим условием обеспечения экономического роста страны, в том числе аграрного сектора выступают инвестиции как основной двигатель реализации социально-экономической политики государства. Эта роль выступает как фактор, формирующий часть инвестиционного спроса, и как фактор производства. Потому темпы и объемы экономического развития должны быть обоснованы наличием достаточных инвестиционных ресурсов, и это зависит от инвестиционной политики государства. Аграрная инвестиционная деятельность подчиняется общим экономическим нормам, хотя проявляются специфические особенности бизнеса. При формировании материально-технической базы и инвестиционной политики аграрного сектора, в том числе мясоперерабатывающей промышленности, требуются всесторонний анализ и учёт всех его отраслей. Нуждаемость аграрного сектора в инвестициях, их видимый недостаток создают потребность в разумном и рентабельном расходовании инвестиционных ресурсов. Исследователями этой проблемы

отмечено, что к причинам, сдерживающим инвестиционную деятельность предприятий, относятся инфляция, подорожание ресурсов, неравенство цен, снижение производства и его низкая рентабельность, отсутствие собственных средств, снижение объемов концентрированных капитальных вложений в АПК.

Выводы

Для продвижения и улучшения производительных сил нужно создать на государственном уровне экономически благоприятную рыночную среду, где экономика будет восприимчивой к инвестициям, а инвестиционные возможности субъектов хозяйствования расширятся для обновления основного капитала за счет собственных и привлеченных средств, включая и иностранный капитал. Это может быть достигнуто за счет внедрения целесообразной рыночной системы экономического механизма хозяйствования [11]. Для эффективной эксплуатации производственных мощностей мясоперерабатывающей сферы нужна разработка механизма увеличения заготовки мяса. Для конкурентоспособного роста производимой продукции необходимо модернизировать существующие мощности и построить новые мясокомбинаты [12]. Для повышения объемов производства и переработки качественной экспортоориентированной мясной продукции предлагается внедрение в стране научно основанных технологий ведения сельского хозяйства [13]. Рекомендуются осуществление товарных и финансовых интервенций, улучшение системы цен на сельхозпродукцию, стимулирование экспорта, а также активизация деятельности кооперативов семейных форм и межрегиональных животноводческих кластеров, в том числе мясоперерабатывающей промышленности.

Результаты исследования говорят о том, что развитие аграрного сектора будет способствовать решению проблемы обеспечения населения продукцией сельского хозяйства, в том числе животноводческой, а также расширению его экспортных возможностей.

Список литературы

1. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – Москва: Юрайт, 2018. – 342 с.
2. Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу, 2006 г. [Электронный ресурс] - URL: <http://www.inform.kz>. (дата обращения: 17.11.2020)
3. Суммы субсидирования скота. Министерство национальной экономики РК. [Электронный ресурс] - URL: <http://primeminister.kz/ru/news/v-sektore-zhivotnovodstva-sohranyaetsya-ustoychivyyu-rost-na-urovne-4-msh-rk-2643521>. (дата обращения: 18.11.2020)
4. Нуркужаев Ж.М., Сигарев М.И. Государственная поддержка в развитии интенсивных технологий в мясном скотоводстве Республики Казахстан. – Алматы: Казахский НИИ экономики АПК и РСТ, 2017. – 25 с.
5. Государственная программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2017–2021 годы. Постановление Правительства РК от 12.07.2018. №423. [Электронный ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. (дата обращения: 19.11.2020)
6. Доля мясного скота, объём инвестиций в с/х за 2019 г. Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК //Статистический сборник. [Электронный ресурс] - URL: <http://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 18.11.2020)
7. Инвестиционные проекты АО «Аграрная кредитная корпорация» на 2020г. Отчёт АО «Казахстанская фондовая биржа». [Электронный ресурс] - URL: <https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE>. (дата обращения: 19.11.2020)
8. Правила субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях от 01 февраля 2017 года № 48. – Астана: Министерство юстиции Республики Казахстан. 2017. – 96 с. [Электронный ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz>. (дата обращения: 19.11.2020)
9. Сагинтаев Б. Большой потенциал для инвестиций в АПК Казахстана. – 2018. [Электронный ресурс] - URL: <https://foodindustry.kz/bakitzhan-sagintaev-bolshoj-potentsial-dlya-investitsij-v-apk-kazahstana-prezhde-vsego-v-pishhevuyu-promyshlennost>. (дата обращения: 20.11.2020)
10. Сурганов В. Фермерские ведомости. – 2019. [Электронный ресурс] - URL: <https://kazvedomosti.kz/article/myasnoj-peredel>. (дата обращения: 20.11.2020)
11. Нуркужаев Ж.М., Сигарев М.И., Джамбаева Г.А. Рекомендации по повышению эффективности производства мяса и мясной продукции в перерабатывающей отрасли Казахстана. – Алматы, КазНИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2014. – 34 с.
12. Сапарова Г.К., Султанова Г.Т. Проблемы и перспективы развития аграрного производства в РК в современных условиях: монография – Атырау: ред.изд. центр Атырауский университет нефти и газа имени С.Утебаева, 2020. – 218 с.
13. Молдашев А.Б., Сигарев М.И., Нуркужаев Ж.М. Рекомендации по совершенствованию форм стимулирования инновационного развития производства конкурентоспособной продукции животноводства в Казахстан. – Алматы: Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2014. – 31 с.

Д.А. Айбосынова¹, А.М. Насырова², Р.Э. Сулейманов³

¹«А.Д.А.» жеке ғылыми-зерттеу орталығы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

^{2,3}«Қаржы Академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ет өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар – Қазақстанның аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы ет өңдеу кешенін дамыту мақсатында инвестициялау саласындағы аграрлық саясаттың негізгі бағыттары көрсетілген. Қазіргі уақытта елдің ет өңдеу өнеркәсібі өнімділігінің төмен болуына, өнімнің өзіндік құнына жоғары шығындарға, тігінен интеграцияланған құрылымдарды, оның ішінде кооперативтерді қалыптастырудағы заңнамалық базаның жетілмеген-

дігіне байланысты жекелеген тамақ өнімдері бойынша ішкі нарықты жеткілікті қамтамасыз етпейді. Өкінішке орай, елдің аграрлық секторында инвестициялық әлеует толық көлемде пайдаланылмайды, мал шаруашылығы саласында бірлескен өңіраралық инвестициялық жобалар аз, отандық және шетелдік инвестицияларды тарту үшін қолайлы орта құрылмаған, зерттелетін секторда инфрақұрылым мен инновациялық кәсіпорындарды дамытуға инвестициялық салымдар үлесінің төмендігі байқалады. Нарықтық жағдайда аграрлық өнімнің, оның ішінде мал шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі шешуші мәнге ие болады. Агроөнеркәсіптік өндіріс практикасына шаруашылық жүргізуші субъектілердің кооперациясын енгізу бәсекеге қабілетті және экологиялық таза өнім өндірісін арттыруға мүмкіндік береді, шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының кірісін арттырады. Бұл міндеттерді шешу аграрлық өнімнің, оның ішінде мал шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, яғни ЕАЭО елдері мен алыс шетелдердің аграрлық нарықтарында ауыл шаруашылығы өндірушілерінің орнықты ұстанымдарын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады.

Түйін сөздер: инвестиция, инвестициялық ахуал, инвестициялық саясат, қайтарымдылық мерзімі, бәсекеге қабілеттілік, аграрлық сектор, ет өнімі, мемлекеттік қолдау, ауылшаруашылық тауарын өндірушілер, негізгі капитал.

D.A. Aibossynova¹, A.M. Nassyrova², R.E. Suleimanov³

¹Private research center «A.D.A.», Nur-Sultan, Kazakhstan

^{2,3}Joint stock Company «Financial Academy», Nur-Sultan, Kazakhstan

Investment in the meat processing industry is a factor in the competitiveness of the agricultural sector in Kazakhstan

Abstract. This article shows the main directions of agricultural policy in the field of investment to develop the meat-processing complex in Kazakhstan. Currently, the country's meat processing industry does not sufficiently provide the domestic market for certain food products due to low productivity, high production costs, and imperfections in the legal framework for forming vertically integrated structures, including cooperatives. Unfortunately, the country's agricultural sector does not fully utilize its investment potential, there are few joint interregional investment projects in the livestock sector, a favorable environment has not been created to attract domestic and foreign investment, and a low share of investment in infrastructure development and innovative enterprises in the sector under study. In market conditions, the competitiveness of agricultural products, including livestock, becomes crucial. It is emphasized that the introduction of cooperation of economic entities into the practice of agro-industrial production will increase the production of competitive and environmentally friendly products and increase the profitability of small businesses. The solution of these tasks will help to increase the competitiveness of agricultural products, including livestock, and thus ensure a stable position of agricultural producers in the agricultural markets of the EAEU countries and abroad.

Keywords: investment, investment climate, investment policy, payback period, competitiveness, agricultural sector, meat products, state support, agricultural producers, fixed capital.

References

1. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money (Moscow: Urait, 2018, 342 p.).
2. Strategiya vhozhdeniya Kazakhstana v chislo pyatidesyati naibolee konkurentosposobnyh stran mira. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeva narodu, 2006 g. [Strategy of Kazakhstan's entry into one of the fifty most competitive countries in the world. Message from the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people, 2006]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.inform.kz>. (Accessed: 17.11.2020)
3. Summy subsidirovaniya skota. Ministerstvo nacional'noj ekonomiki RK. [The amount of the subsidy cattle. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <http://primeminister.kz/ru/news/v-sektore-zhivotnovodstva-sohranyaetsya-ustoychivyy-rost-na-urovne-4-msh-rk-2643521>. (Accessed: 18.11.2020)

4. Nurkuzhaev ZH.M., Sigarev M.I. Gosudarstvennaya podderzhka v razvitii intensivnyh tekhnologij v myasnom skotovodstve Respubliki Kazakhstan [State support in the development of intensive technologies in meat cattle breeding of the Republic of Kazakhstan] (Almaty: Kazahskij NII ekonomiki APK i RST, 2017, 25 p.). [in Russian]
5. Gosudarstvennaya programma po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa v Respublike Kazakhstan na 2017–2021 gody. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 12.07.2018. №423. [State program for the development of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 423 dated 12.07.2018]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. (Accessed: 19.11.2020)
6. Dolya myasnogo skota, ob»yom investicij v s/h za 2019 g. Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki RK. Statisticheskij sbornik. [The share of meat cattle, the volume of investments in agriculture for 2019. Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Statistical collection]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.stat.gov.kz>. (Accessed: 18.11.2020)
7. Investicionnye proekty AO «Agrarnaya kreditnaya korporaciya» na 2020g. Otchyot AO «Kazakhstanskaya fondovaya birzha» [Investment projects of JSC «Agrarian Credit Corporation» for 2020. Report of «Kazakhstan Stock Exchange JSC»]. [Electronic resource] – Available: <https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE>. (Accessed: 19.11.2020)
8. Pravila subsidirovaniya po vozmeshcheniyu chasti raskhodov, ponessennyh sub»ektom agropromyshlennogo kompleksa, pri investicionnyh vlozheniyah ot 01 fevralya 2017 goda № 48 [Rules for subsidizing the reimbursement of part of the expenses incurred by the subject of the agro-industrial complex for investment investments dated February 01, 2017 No. 48] – Astana: Ministerstvo yusticii Respubliki Kazakhstan. 2017. – 96 s. [Electronic resource] - Available: <http://adilet.zan.kz>. (Accessed: 19.11.2020)
9. Sagintaev B. Bol'shoj Potencial Dlya Investicij V APK Kazahstana [Great Potential For Investment In The Agro-Industrial Complex Of Kazakhstan] – 2018. [Electronic resource] -Available: <https://foodindustry.kz/bakitzhan-sagintaev-bolshoj-potentsial-dlya-investitsij-v-apk-kazahstana-prezhde-vsego-v-pishhevuyu-promyshlennost>. (Accessed: 20.11.2020)
10. Surganov V., Fermerskie vedomsti [Farmer's statements] – 2019. [Electronic resource] - Available: <https://kazvedomosti.kz/article/myasnoj-peredel>. (Accessed: 20.11.2020)
11. Nurkuzhaev ZH.M., Sigarev M.I., Dzhambaeva G.A. Rekomendacii po povysheniyu effektivnosti proizvodstva myasa i myasnoj produkcii v pererabatyvayushchej otrasli Kazahstana [Recommendations for improving the efficiency of meat and meat products production in the processing industry of Kazakhstan] (Almaty: KazNII ekonomiki APK i razvitiya sel'skih territorij, 2014, 34 s.). [in Russian]
12. Saparova G.K., Sultanova G.T. Problemy i perspektivy razvitiya agrarnogo proizvodstva v RK v sovremennyh usloviyah: monografiya [Problems and prospects of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan in modern conditions: monograph] (Atyrau: red.izd. centr Atyrauskij universitet nefti i gaza imeni S.Utebaeva, 2020, 218 s.). [in Russian]
13. Moldashev A.B., Sigarev M.I., Nurkuzhaev ZH.M. Rekomendacii po sovershenstvovaniyu form stimulirovaniya innovacionnogo razvitiya proizvodstva konkurentosposobnoj produkcii zhivotnovodstva v Kazahstane. [Recommendations for improving the forms of stimulating innovative development of production of competitive livestock products in Kazakhstan] (Almaty: Kazahskij NII ekonomiki APK i razvitiya sel'skih territorij, 2014, 31 s.). [in Russian]

Сведения об авторах:

Айбосынова Д.А. – PhD, директор частного научно-исследовательского центра «А.Д.А.», Нур-Султан, Казахстан.

Насырова А.М. – **основной автор**, докторант PhD, АО «Финансовая Академия», Нур-Султан, Казахстан.

Сулейманов Р.Э. – докторант PhD, АО «Финансовая Академия», Нур-Султан, Казахстан.

Aibossynova D.A. – PhD, Director of the private research center «A.D.A.», Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nassyrova A.M. – **The main author**, PhD student, joint stock company «Financial Academy», Nur-Sultan, Kazakhstan.

Suleimanov R.E. – PhD student, joint stock company «Financial Academy», Nur-Sultan, Kazakhstan.

А.К. Акбергенова¹
С.М. Егембердиева²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: Akbergenova_akmaral@mail.ru¹, Saule_8@mail.ru²)

Қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуы

Аннотация. Мақалада моноқалалар мен қала құраушы кәсіпорындар арасындағы өзара байланысы және қазіргі қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуының өзекті мәселелері қарастырылады. Қала құраушы кәсіпорын негізінде қаланың әлеуметтік-экономикалық ортасы қалыптасады, оның сапалық сипаты мен даму деңгейі халықтың өмір сүру деңгейіне үлкен әсер етеді. Қала инфрақұрылымдарының дамуы, сондай-ақ, аумақтың инвестициялық құндылығы қала құраушы кәсіпорынның жұмыс істеуі үшін жағдай жасауға, сыртқы орта жағдайларын жасауға мүмкіндік береді. Бұдан тек қала экономикасы ғана емес, сонымен бірге, бүкіл өңірді дамытуға арналған стратегиялық іс-шаралар, ең алдымен, қала құраушы кәсіпорындардың қызметіне байланысты жағдайлар қарастырылған.

Түйін сөздер: әлеуметтік-экономикалық даму, моноқала, қала құраушы кәсіпорын, мемлекеттік реттеу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-20-28>

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі әлеуметтік-экономикалық дамудың ерекше сценарийлерін талап ететін елдің моноқалаларының қызмет ету ерекшелігі мен стратегиялық сипатын анықтайды. Монофункционалды елді мекендер қалыптасатын өндіргіш күштерді осындай орналастырудың орындылығы мен тиімділігіне қатысты пікірталастарға қарамастан, қалалар бар және олардың Қазақстан экономикасы үшін маңызы айқын. Соңғы жылдардағы қаржылық дағдарыс моноқалалардағы экономикалық және әлеуметтік жағдайындағы мәселелерді анықтап, оларды шешу жолдарын қарастырудың қажеттігін анықтады. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық мәселелерді мемлекеттің

әртүрлі араласу тәсілдерін қолдана отырып шешу көзделген.

Аймақты дамытудың басты шараларының бірі моноқаланы қалыптастыру болып табылады және ол қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың 2020 жылдың 1 қыркүйегіндегі жолдауында өңірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуда бірнеше міндеттер қойды. Онда ірі металлургиялық кәсіпорындары жұмыс істейтін өңірлерді дамытудың жаңа пайымы талап етілді. Бұл, бірінші кезекте, Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстары екенін атап өтті. Сонымен қатар, әсіресе, моноқалаларымызға «екінші тыныс» беру маңыздылығы мен қала құраушы кәсіпорындарға үлкен жауапкершілік

жүктелетіндігі басымдықпен айтылған болатын [1]. Қала құраушы кәсіпорындар белсенді қатысуынсыз бұл міндет орындалмайды. Моноқалаларды дамытуға қатысты 2012 жылы моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы қабылданды. Аталған бағдарлама үш негізгі басымдықты айқындады: әлеуеті төмен моноқалалардың бірінші кезектегі өткір проблемаларын шешу, әлеуеті орташа моноқалаларды дамыту үшін жағдай жасау және әлеуеті жоғары моноқалаларды одан әрі орнықты дамыту [2].

Аталған бағдарлама моноқалаларды әртараптандыру арқылы халықтың еңбекпен қамтылуын, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың тиімді құрылымын қамтамасыз етуге бағытталған. Соған сәйкес, экономикалық күш-қуаты жағынан жоғары, орта, төмен моноқалалар анықталды. Сонымен бірге, «Өңірді дамыту», «Бизнес жол картасы», «2020 жылға дейін еңбекпен қамту бағдарламасы», т.б. бағдарламалар аясында аймақтардың дамуына мемлекеттік қолдау көрсету бойынша атқарылатын шаралардың жалғасы болып табылады.

Елдің шағын және моноқалаларының көпшілігінде, негізінен бұрынғы қала құраушы кәсіпорындардың немесе үстем саланың жай-күйіне байланысты проблемалар кешені орын алды. Сонымен бірге, республиканың қала құраушы кәсіпорындарының дамуы оларға көрсетілген мемлекеттік қолдаудың, атап айтқанда, өндірістерді дүркін-дүркін тікелей немесе жанама субсидиялау айтарлықтай экономикалық әсер бермейтінін көрсетеді. Моноқалалардағы кәсіпорындарға берілетін субсидиялар мен мемлекеттік қолдаудың кез келген басқа нысаны тек қана уақытша сипатта болуға және жаңа, өзін-өзі ақтайтын, пайдалы, экономикалық перспективасы жақсы моноқалаларды әртараптандыруға ықпал ететін өндірістерге бағдарлануға тиіс. Жалпы, моноқалалардың экономикасын қайта құрылымдау кезінде қолда бар резервтер мен артықшылықтарды (туристік рекреациялық әлеует және басқалар) пайдалану қажет [3].

Қазақстан моноқалаларының дамуына кедергі келтіретін ерекшелігіне: моноқала-

лардың көпшілігі халқы аз аудандарда орналасқан, жеткілікті түрде қолайлы көлік-географиялық жағдайы жоқ; моноқалалардың басым бөлігінде қолайлы инвестициялық ахуал жоқ, бизнес жүргізу үшін дамыған институционалдық орта жоқ; көптеген жағдайларда жаңғырту және дамыту бағдарламаларын қалыптастыруға формалды көзқарас басым; өздері тұрып, жұмыс істейтін қалаларды жаңғырту процесіне белсенді қатысуды білмейтін және үйренбеген халықтың пассивтілігінің жоғары деңгейі.

Моноқаланың әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын теориялық негіздеу болып табылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдістемелік негізі моноқаланың әлеуметтік-экономикалық дамуын теория, әдістеме, бағалау және талдау саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың түпкілікті және қолданбалы зерттеулерінің, сондай-ақ, өңірлік экономика бойынша ғылыми жұмыстардың ережелері болды.

Талқылау

Өнеркәсіптік өндіріс көлемі және жұмыспен қамтылған халықтың негізгі бөлігі (20% және одан көп) бір бейіндегі қалаларға және шикізаттық бағыттағы 1-2 қала құраушы кәсіпорындарда шоғырланған қалалар жатады. Қазақстанда 1,5 млн халқы бар 27 моноқалалар бар, бұл елдегі қала халқының 16%-ын құрайды. Оның 8-і Қарағанды облысына қарайды: Теміртау, Балқаш, Жезқазған, Қаражал, Сәтпаев, Саран, Шахтинск, Абай қалалары. Онда өңір халқының 44%-ы тұрады. [4].

Өнеркәсіптік қызметпен айналысатын кәсіпорындар, әдетте, екі ерекшелігімен анықталады. Біріншісі, бұл кәсіпорындар қала құраушы болып табылады, өйткені қалалар осы типтегі кәсіпорындардың болуына байланысты қалыптасып, дамиды. Екінші ерекшелігі, қолданыстағы қала құрушы кәсіпорындардың барлығы дерлік ескірген, жалпы тозудан басқа, олар әлі де ескі технологияларды қолданады.

Қала құраушы кәсіпорындар көлік, байланыс, телекоммуникация, энергетика және инженерлік қамтамасыз ету сияқты қызмет көрсету нарықтарын дамытуда жергілікті халық үшін жұмыс орындарын ашады және басты локомотив болып табылады, өйткені халық олардың белсенді тұтынушылары болып табылады [5].

Қала құраушы кәсіпорындардың есебінен әлеуметтік-экономикалық орта қалыптасады, оның сапалық сипаттамалары мен даму дәрежесі халықтың өмір сүру деңгейіне үлкен әсер етеді. Осылайша, әртүрлі инфрақұрылымдардың дамуы, сондай-ақ, аумақтың инвестициялық құндылығы және басқа да аспектілері қала құраушы кәсіпорынның жұмыс істеуі үшін жағдай жасауға, бизнес-процестерге айтарлықтай әсер ететін сыртқы орта жағдайларын жасауға мүмкіндік береді. Бұдан, мақсаты моноқалаларды ғана емес, сонымен бірге, олар жататын бүкіл өңірді дамыту болып табылатын стратегиялық іс-шаралар, ең алдымен, қала құраушы кәсіпорындардың өз жұмысына және жұмыс істеп тұрған қызметіне байланысты болады.

Осындай моноқала ретінде Жезқазған қаласын айтуға болады. Қаланың даму келешегін анықтау үшін ҚР Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы №1550 қаулысымен Қарағанды облысының Жезқазған, Сәтбаев қалалары мен Ұлытау ауданын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған кешенді жоспары бекітілді [6]. Қаланы дамытудың кешенді жоспары қала экономикасын әртараптандыруға, кәсіпкерлікті дамытуға, сондай-ақ, қала инфрақұрылымын дамытуға бағытталған.

Жезқазған қаласына Кеңгір, Талап және Сарыкеңгір үш ауылдық округ - әкімшілігі қарастырылады. Қаланың әлеуметтік дамыған инфрақұрылымы бар. Жалпы, қала экономикасын өнеркәсіп анықтайды, оның даму деңгейі оның әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен тұрақты әлеуметтік климатының басты көрсеткіші болып табылады. Нарықтық мамандануды анықтайтын қаланың маңызды салалары металлургия кешені және электр энергетикасы болып табылады. Біріншіден, бұл пайдалы қазбаларды игеру және оларды

кейіннен өңдеу. Қалада металлургия саласындағы кәсіпорындардан басқа, құрылыс материалдарын, машина жасауды, тамақ және тігін өнімдерін шығаратын кәсіпорындар жұмыс істейді. Жезқазған аймағының дамуы, бірінші кезекте, пайдалы қазбаларды игерумен және оларды қайта өңдеумен байланысты болып отыр. Жезқазған қаласының өнеркәсібі тау-кен өндіру, өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарымен, электр энергиясын және жылу энергиясын бөлумен ұсынылған.

Қаланың даму болашағы қаламыздағы ең ірі кәсіпорындарының бірі - «Казахмыс Корпорациясы» ЖШС кәсіпорынның қызметінің дамуымен тығыз байланысты, ол өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлемінің 89,3% үлесін алып отыр. Қалада бұл кәсіпорыннан басқа жалпы 12 өнеркәсіптік кәсіпорын жұмыс жасайды оларға, «Жезқазғантүстімет» ӨБ, «Қазақмыс Энерджи» ЖШС, «Қазақмыс Смэлтинг» ЖШС болып табылады. Орташа кәсіпорын қатарына: «Жезқазғанредмет» РМК, «Ютария ЛТД» ЖШС, «ЖезРЭК» АҚ, «ЖСЖК» АҚ және 40-тан астам шағын кәсіпорындар.

Кесте 1

Жезқазған қаласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың тізімі

№	Жұмыс істейтін кәсіпорындар атауы	Нысаны
1	«Жезқазған мыс қорыту зауыты»	Ірі
2	«Казахмыс Смэлтинг» ЖШС	Ірі
3	«Казахмыс Энерджи» ЖШС	Ірі
4	«ЖезРЭК» АҚ	Орташа
5	«Ютария LTD» ЖШС	Орташа
6	«Казтехфильтр» ЖШС	Орташа
7	«Хлебопродукты» АҚ	Орташа
8	«ПТВС» АҚ	Ірі
9	«Жезқазғантүстімет» РГП	Ірі
10	«ВАУАН» ЖШС	Орташа
11	«Племптицеторг» ЖШС	Орташа
12	«Сут Жагасы» ЖШС	Орташа
13	«Ұлытау Флора»	Орташа
*автормен құрастырылған		

Қаланың әлеуметтік-экономикалық жағдайын көтеру аталған негізгі қала құраушы кәсіпорындарға тікелей байланысты.

Қаланың әлеуметтік-экономикалық жағдайын көтерудің негізгі мақсаты бірнеше бағытты қамтиды:

- экономикалық өсу орталықтарын дамыту;
- өңдеуші өнеркәсіптің әртараптандырылуы және бәсекеге қабілеттілігінің болуы;
- агроөнеркәсіптік кешенінің бәсекеге қабілеттілігінің өсуі;
- шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- ішкі сауданы дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- өңірдің инвестициялық тартымдылығы.
- білім берудің сапасы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жүйесінің тиімділігін арттыру;
- тұрақты әлеуметтік-демографиялық дамуды қамтамасыз ету үшін халықтың денсаулығын жақсарту;
- азаматтарды әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесі;
- мәдениет және өнер саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- бұқаралық спортты, дене шынықтыру-сауықтыру қозғалысын және жоғары жетістіктер спортын дамыту;

- туристік саланы дамыту;

- мемлекеттілікті және ұлт бірлігін одан әрі нығайту, ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету;

- жастар саясатын дамытуды іске асыруға жастардың қатысуын қамтамасыз ету.

Жезқазған қаласының экономикасының жоғарлауы аймағымыздағы кәсіпорындардың тиімді қызмет етуімен байланысты. Қазіргі уақытта мемлекеттік қолдаудың арқасында Жезқазған қаласының әлеуметтік жағдайының көтерілуіне де септігін тигізеді. Қаланың өнеркәсіптік әлеуетін экономиканың өңдеуші және өндіруші секторларының ірі, орта және шағын кәсіпорындары айқындайды. Қаланың негізгі үлесі түсті және сирек кездесетін металдар өндірісінде шоғырланған. Жезқазған қаласының өнеркәсіптік дамуының тиімді жағы өңдеу өнеркәсібі дамуының жоғары деңгейі болып табылады. Жағымсыз жағы өнеркәсіптік әлеуетті дамытудың монобағыты және қала экономикасының тау-кен металлургия кешенінің ірі кәсіпорындарына қатты тәуелділігі болып табылады.

Қаланың өнеркәсіптік кәсіпорындарын талдайтын болсақ, ең көп өндіріс үлесі өндірістік кәсіпорынында байқалады. 2017 жылы 168 812,1 млн. теңгені құраса, 2020 жылы қаңтар-қыркүйек айларында бұл көрсеткіш 240 402 млн. теңгеге қарқынды өскенін көреміз.

Кесте 2

Жезқазған қаласының өнеркәсіптік кәсіпорындарының әлеуеті

Көрсеткіш	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	Қаңтар- қыркүйек 2020жыл
Өнеркәсіптік кәсіпорын				
Өнеркәсіптік өндіріс көлемі, млн.тенге	168 812,1	194 396,1	266 883,2	240 402
Қызметкерлердің бір жылдағы орташа тізімдік саны, адам	11 271	11 360	11 403	11 431
Тау-кен өндіру кәсіпорын				
Тау-кен өндіру өнеркәсібі өндірісінің көлемі, млн.тенге	106 137,2	1 109,8	877	980,5
Өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлеміндегі тау-кен өндіру саласының үлес салмағы, %	62,9	0,6	0,3	0,4
Өңдеу өнеркәсібі				
Өңдеу өнеркәсібі өндірісінің көлемі, млн. тенге	40 073,3	171 597,9	239 525,4	222 484,8
Жұмыскерлердің тізімдік саны, адам.	10 250	10 301	10325	10 421

Салада жұмыспен қамтылған халықтың саны 2017 жылы 11,2 мың адамды, 2018 жылы - 11,3 мың адамды құрады, 2019 жылы 11,4 мың адамға дейін өсті, 2020 жылы - 11,4 мың адамды құрады. 2017 жылғы қаңтардан 2019 жылғы дейінгі кезеңде Жезқазған қаласында өнеркәсіпті дамытуға негізгі капиталға 32 433,2 млн. теңге сомасында инвестициялар жіберілді. 2020 жылдың қаңтар-қыркүйек қорытындысы бойынша қалада өнеркәсіптік өндірістің нақты көлем индексі 110,7%-ды құрады.

Тау-кен өндіру саласындағы кәсіпорындардың бірі «Жезқазғантүстімет» ӨБ қала құраушы кәсіпорны болып табылады. Тау-кен өндіру саласында жұмыспен қамтылғандар саны 2017 жылғы 208 адамнан 2018 жылы 456 адамға дейін ұлғайды. 2017 жылдан бастап қалада тау-кен өндіру өнеркәсібінің нақты көлем индексінің ұлғаюы байқалады: 2017 жылы – 101%; 2018 жылы-123,9%, 2020 жылы қаңтар-қыркүйек – 157,9%.

Өңдеу өнеркәсіп өндірісі кәсіпорын саласы бойынша 2017 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде өңдеу өнеркәсібі өндірісі көлемінің өсуі байқалады: 2019 жылы өндіріс көлемі 239 525,4 млн. теңгені құрады, 2017 жылмен салыстырғанда көрсеткіш 6 есеге артты; 2019 жылы өндіріс көлемі 239 525,4 млн. теңгені құрады, 2018 жылмен салыстырғанда көрсеткіш 39,6%-ға артты; 2018 жылы өндіріс көлемі 171 597,9 млн. теңгені құрады, 2017 жылмен салыстырғанда көрсеткіш 4,3 есеге артты.

«Ютария LTD» ЖШС кәсіпорыны жеке тігу қызметімен айналысатын қаланың жеңіл өнеркәсібі саласын дамытуға үлесін қосып отырған бірден-бір кәсіпорын болып табылады. Бұл кәсіпорын ерлер мен әйелдердің сыртқы трикотаж киімдерін шығарады, сондай-ақ, мамандандырылған киім тігеді. Бүгінгі таңда «Ютария LTD» ЖШС саланың жетекші кәсіпорны болып табылады. Шығарылған өнім тау-кен металлургия кешенінің, энергетика саласының кәсіпорындарына жеткізіледі. Жалпы жеңіл өнеркәсіпте 2019 жылы 955,3 млн. теңге сомасына өнім өндірілді, 2018 жылмен салыстырғанда 29,5%-ға (1354,4 млн. теңге), 2017 жылға (1126,9 млн. теңге) 15,2%-ға төмендеу байқалады. Көрсеткіштердің төмен-

деу себебі «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС тапсырыстарының азаюымен байланысты.

Химия өнеркәсібі «Қазақмыс Смэлтинг» ЖШС кәсіпорнымен ұсынылған. Жалпы химия өнеркәсібінде 2019 жылы 4572,9 млн. теңге сомасына өнім өндірілді, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 42,6%-ға артық (3206,5 млн. теңге).

Машина жасау саласы келесі кәсіпорындардан тұрады: «Казтехфильтр» ЖШС, «Жезказганавтотрансигнал» ЖШС, «GRP-Азия» ЖШС. 2019 жылы машина жасау өндірісінің көлемі 2018 жылмен салыстырғанда 2,8 есе артып, 6839,2 млн. теңгені құрады.

«Сарыарқа» магистралды газ құбырының 1061 шақырымының 765 шақырымы Қарағанды облысының аумағы арқылы өтті. Қарағанды, Теміртау қаласымен қоса, Жезқазған қаласында да газ тарату желілерінің құрылысы жүргізілуде.

Осы саладағы өндірістің жалпы көлеміндегі негізгі үлесті «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС тау-кен шахталық кәсіпорындары үшін машиналар мен жабдықтарды жөндеу және орнату бойынша қызмет көрсететін кәсіпорындар алады.

Ауыл шаруашылығын табысты дамытудың басты факторларының бірі ауыл шаруашылығына пайдалануға жарамды жер ресурстары болып табылады. Ауыл шаруашылығын дамытудағы негізгі бағыттар: 1. Мал шаруашылығы, ауыл шаруашылығы саласының жалпы өндірісі көлемінде 37,8% (2019 жыл); 2. Өсімдік шаруашылығы, ауыл шаруашылығы саласының жалпы өндірісі көлемінде 62,2% - ды құрайды (2019 жыл).

Жезқазған қаласының ірі кәсіпорындарының бейінді емес активтеріне шағын және орта кәсіпкерліктің қатысуы және дамуы экономика дамуының қазіргі кезеңінде өзекті және экономикалық орынды болып табылады, өйткені бұл шағын және орта кәсіпорындардың ірі кәсіпорындармен өзара іс-қимылын одан әрі дамытуды білдіреді. Ынтымақтастықтың мұндай нысаны әлемдік практикада неғұрлым тиімді деп танылды.

Аймақтағы ішкі туризмді дамытудың 2025 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде Ұлытау өңірлері өңірлік туризм

нысандарының ТОП-50 қатарына енді. Облыс бойынша 2019 жылы барлығы 1,4 млрд. теңгеге 13 жоба іске асырылған.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму факторлары жергілікті халықтың әлеуметтік жағдайына тікелей әсер етеді. Біріншіден, халықтың аумақтық бөлінісі мен этникалық құрамының ерекшеліктері көші-қонның, әсіресе, сыртқы көші-қонның теріс тенденцияларын анықтайды. Әлеуметтік-экономикалық жағдайға бірқатар әлеуметтік проблемалармен сипатталатын көптеген моноқалалардың болуы да әсер етеді [7].

Нәтижелер

Экономиканы жаңғырту, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдету міндеттерін шешу көбінесе шағын және орта бизнестің әлеуетін іске асыруға байланысты және кәсіпкерлік сектордың экономиканың дәстүрлі және инновациялық салаларына қосатын үлесінің өсуімен тікелей байланысты [8].

Бүгінгі таңда моноқалалардың ең кең таралған мәселесі тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласының әрекеті болып саналады. Бұл саладағы проблема әртүрлі жөндеу жұмыстарын қаржыландыруға, сондай-ақ, қолданыстағы халықты жылыту және ыстық сумен қамтамасыз ету үшін қажетті жабдықтарды уақытылы ауыстыруға қаражаттың жеткіліксіз болуынан тұрады.

Сонымен қатар, қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуының бірнеше өзекті мәселелеріне тоқталатын болсақ:

- Өнеркәсіп саласы бойынша:
 - негізгі қорлардың едәуір тозуы және өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейі;
 - қосылған құны жоғары өнім экспортының төмен үлесі;
 - отандық өнімді тұтынудың болмашы үлесі.
- Агроөнеркәсіп кешені бойынша:
 - мал шаруашылығы үй-жайларының жеткіліксіздігі (шағын және орта шаруашылықтарда қаржы қаражатының болмауына байланысты мал орындарын салу мен қайта жаңарту мүмкіндігі жоқ);

- өсімдік шаруашылығы өнімдерін шығарудың тұрақсыз өсу қарқыны;

- заманауи технологияларды қолданудың төмен деңгейі;

- әлеуетті инвесторлардың жобаларға қатысу мүмкіндігі туралы аз хабардар болуы.

- Шағын және орта бизнесті дамыту бойынша:

- жылжымайтын мүлікті, көлікті сатып алуға, бөлшек сауданы дамытуға жобаларды кредиттеуге екінші деңгейдегі банктердің өңдеуші өнеркәсіптегі жобаларға кредит беруден жиі бас тартуы;

- кепілдік мүлікті бағалаудың төмендетілген құны, бұл несие ресурстарына қолжетімділікті шектейді;

- шағын және орта кәсіпорындардың сыртқы нарықтарға шығуының күрделілігі;

- шағын және орта бизнесті ғылыми қамтамасыз ету мәселелері.

- Инвестициялық және инновациялық дамуы бойынша:

- инвестиция салудың әлеуетті нарықтары;

- қазақстандық компаниялар үшін осы нарықтарға шығу тәсілдері туралы жеткілікті ақпараттың болмауы.

- Жастар саясатының өзекті мәселелері:

- өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз жастармен жұмыс жөніндегі жобалар санының жеткіліксіздігі, жұмысқа орналасу проблемалары;

- тұрғын үймен қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі;

- жоғары білім алудың жоғары құны.

- Білім беруді дамытудың өзекті мәселелері:

- мектепке дейінгі ұйымдарда дефектологтардың, логопедтердің және психологтардың тапшылығы мәселесі;

- шағын жинақталған мектептерде білікті кадрлардың тапшылығы;

- материалдық-техникалық жабдықтау деңгейінің төмендігі.

Қорытынды

Қаланың проблемаларын шешудің маңызды құралы - ол ірі қала құраушы кәсіпорындармен бірлескен әріптестік бағдарламаларды

іске асыру және мемлекет тарапынан бағдарламаның іске асуын бақылау болып табылады.

Сонымен қатар, моноқаланың кәсіпкерлік ортасын дамытуға бағытталған негізгі іс-шара ретінде шағын және орта бизнестің ірі кәсіпорындармен, оның ішінде, қала құраушылармен кооперациялық байланыстарын құру неғұрлым қолайлы болып табылады. Мемлекет тарапынан моноқалалардың қала құраушы кәсіпорындарына қолдау көрсету елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына қосымша серпін береді [9]. Өңірде ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар жұмыс істейтінін еске-

ре отырып, осындай проблемаларды шешу үшін әлеуметтік жауапкершілік деңгейін жүйелі түрде арттыру қажет.

Қорыта келгенде, қала экономикасының дамуын басқаруды жетілдіру үшін: орталық пен аймақтардың бюджеттік өкілеттіліктерін шектеу саясатын жалғастыру керек; мемлекеттік басқару органдарынан жергілікті органдарға әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды беру кезінде олардың қаржыландыру көлемі азаймауы тиіс; бюджетті әзірлеу қала өкілдерінің қатысуымен жүзеге асырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауы. –1 қыркүйек 2020ж. [Электрондық ресурс] - URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylygy-1-kyrkuiek (дата обращения: 28.10.20)
2. Моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы. [Электрондық ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000683> (дата обращения: 30.09.20)
3. Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000767> (дата обращения: 28.10.20)
4. Қарағанды облысын дамытудың 2016-2020 жж. даму бағдарламасы. [Электрондық ресурс] - URL: http://upravl-econ-karaganda.crealog.kz/kk/prt_obl_2019 (дата обращения: 22.10.20)
5. Алушкин Ю.А. Градообразующее предприятие как фактор социально-экономического развития территории. автореферат. - Санкт-Петербург: Высшая школа экономики, 2011. – 3 с.
6. ҚР Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы №1550 қаулысымен Қарағанды облысының Жезқазған, Сәтбаев қалалары мен Ұлытау ауданын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған кешенді жоспары. [Электрондық ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001505> (дата обращения: 16.10.20)
7. Другова Г.А. Проблема взаимодействия в системе моногород — градообразующее предприятие // Научный журнал: Молодой ученый. – 2017. – Т. 153. - № 19. – С.123-127.
8. Хазов А.Ю. Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в регионе // Научный альманах. Тамбов. - 2015. – Т. 12. - № 10-1. – С. 426–428.
9. Лукушин А.В. Роль градообразующих предприятий в социально-экономическом развитии моногородов. // Журнал научных публикаций Дискуссия. – 2016. – Т. 68. - № 5. – С. 33-36.

А.К. Акбергенова, С.М. Егембердиева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Социально-экономическое развитие города

Аннотация. В статье рассматриваются взаимосвязь моногородов и градообразующих предприятий и актуальные вопросы социально-экономического развития современного города. На основе градообразующего предприятия формируется социально-экономическая среда города, качественный характер и уровень развития которой оказывают большое влияние на уровень жизни населения. Развитие город-

ской инфраструктуры, а также инвестиционная ценность территории позволяют создать условия для функционирования градообразующего предприятия, создать условия внешней среды. Из этого следует, что предусмотрены стратегические мероприятия, направленные на развитие не только экономики города, но и всего региона, прежде всего, связанные с деятельностью градообразующих предприятий.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, моногород, градообразующее предприятие, государственное регулирование.

A.K. Akbergenova, S.M. Egemberdieva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Socio-economic development of the city

Abstract. The article discusses the relationship between single-industry towns and city-forming enterprises and current issues of socio-economic development of a modern city. On the basis of the city-forming enterprise, the socio-economic environment of the city is formed, the quality and level of development of which has a great impact on the standard of living of the population. The development of urban infrastructure, as well as the investment value of the territory, make it possible to create conditions for the functioning of the city-forming enterprise, to create conditions for the external environment. It follows from this that strategic measures are envisaged aimed at developing not only the city's economy, but also the entire region, primarily related to the activities of city-forming enterprises.

Keywords: socio-economic development, single-industry city, city-forming enterprise, state regulation.

References

1. KR Prezidenti K.K.Tokaevtyń «ZHana zhagdajdagy Kazakstan: is-kimyl kezeni» atty halykka Zholdauly. –1 kyrkyjek 2020zh [Address of the president of the Republic of Kazakhstan K.K.Tokayev to the people of Kazakhstan «Kazakhstan in New conditions: a stage of action».1September, 2020]. [Electronic resource] - Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyń-kazakstan-halkyna-zholdauly-2020-zhylygy-1-kyrkuiek (Accessed: 28.10.20)
2. Monokalalary damytudyn 2012-2020 zhyldarga arnalgan bagdarlamasy [Single-industry towns development program for 2012-2020]. [Electronic resource] -Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000683> (Accessed: 30.09.20)
3. Onirlerdi damytudyn 2020 zhylyga dejingi memlekettik bagdarlamasy [State Regional Development Program until 2020]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000767> (Accessed: 28.10.20)
4. Karagandy oblysyn damytudyn 2016-2020 zhzh. damu bagdarlamasy [Development Program for the development of Karaganda region for 2016-2020]. [Electronic resource] - Available at: http://upravl-econ-karaganda.crealog.kz/kk/prt_obl_2019 (Accessed: 28.10.20)
5. Alushkin Yu.A. Gradoobrazuyushchee predpriyatie kak faktor social'no-ekonomicheskogo razvitiya territorii [City-forming enterprise as a factor of socio-economic development of the territory] (Saint Petersburg: Higher school of Economics, 2011, 3 p.). [in Russian]
6. KR Ykimetinín 2013 zhylygy 31 zheltoksandagy №1550 kaulysymen Karagandy oblysynyn ZHezkazgan, Satbaev kalalary men Ulytau audanyn aleumettik-ekonomikalyk damytudyn 2012-2020 zhyldarga arnalgan keshendi zhospary [Comprehensive Plan of socio-economic development of Zhezkazgan, Satpayev and Ulytau District of Karaganda region for 2012-2020 by the resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2013 No. 1550]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001505> (Accessed: 16.10.20)
7. Drugova G.A. Problema vzaimodejstviya v sisteme monogorod —gradoobrazuyushchee predpriyatie, Nauchnyj zhurnal: Molodoj uchenyj [The problem of interaction in the system of a single — industry-graduate enterprise. unapproachable, young scholar], 19 (153), 123-127 (2017). [in Russian]

8. Khazov A. Yu. Problemy i perspektivy razvitiya malogo predprinimatel'stva v regione, Nauchnyj al'manah [problems and prospects of development of small entrepreneurship in the region, scientific Almanac. Tambov], 10-1(12), 426-428 (2015). [in Russian]

9. Lukashin A. V. Rol' gradoobrazuyushchih predpriyatij v social'no-ekonomicheskom razvitii monogorodov, Zhurnal nauchnyh publikacij Diskussiya [The role of city-forming enterprises in the socio-economic development of single-industry towns, journal of scientific publications Discussion], 5 (68), 33-36 (2016). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Акбергенова А.К. – негізгі автор, докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Егембердиева С.М. – э.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Akbergenova A.K. – **The main author**, Doctoral student of penetration, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Egemberdieva M.S. – Doctor of Economics, Professor; L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

G.D. Bayandina¹

M.A. Bayandin²

N.K. Mashrapov³

^{1,3}Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²M. Dulatov Kostanay Engineering and Economics University, Kostanay, Kazakhstan

(E-mail: bayandinagd@mail.ru, mbayandin.71@mail.ru,
basket_madina96@bk.ru, nmashrapov@gmail.com)

Development of directions for optimizing the conditions for the functioning subjects of small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan based on the experience of developed countries

Abstract. *The article reveals the development of directions for optimizing the conditions for the functioning subjects of small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan based on the experience of developed countries. The article introduces the study of small and medium businesses development based on the experience of the United States, France, Germany, and Singapore. The world experience is of particular interest in studying the facilitation of state support for small and medium enterprises. The particular attention is focused on the role and significance of the SMEs activities in various countries, namely, the micro and macroeconomic indicators, such as the level of competition and employment, the introduction of new technologies and production efficiency, structural changes in the economy, etc. depend on the efficiency and scale of the SMEs activity. The experience of developed countries indicates that the development and expansion of small and medium-sized enterprises create favorable conditions for economic recovery, a competitive environment is being developed, as well as the sectoral and regional monopoly is being overcome.*
Keywords: *small and medium enterprises, foreign experience, SMEs, US experience, Singapore's experience.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-29-38>

Introduction

The development of small and medium enterprises in the Republic of Kazakhstan from the first days of economic reforms is one of the priorities of the state economic policy. The business class is an integral part of a market economy, an independent economic entity. Most entrepreneurs belong to the so-called middle class, which ensures the stability of not only the state's economy, which is based on the market economy, but also influences the political processes in society, avoiding the separation from

liberal and market values. The economic policy of Kazakhstan was developed in a short time by a narrow circle of specialists and was based mainly on the experience of developed market economies.

In developed countries, small enterprises largely determine the pace of economic growth, the structure and quality of the gross national product, amounting to 40-50%, and in some industries up to 70-80%.

In developed countries, the principle of cooperation between large, small and medium-sized enterprises is raised, and large associations

do not suppress small and medium-sized enterprises, but complement each other, especially in the field of individual industries specialization and in innovative developments.

The scale, forms and mechanisms of state regulation of the economy are largely determined by national characteristics, traditions, the level of the country's economic development, its place in the world system and many other factors. Kazakhstan is only taking over new relations. Nevertheless, foreign experience is often transferred without adjustment for the 'youth' of Kazakhstan market institutions, without considering the local mentality, history, culture. However, knowledge of foreign experience is necessary in order not to repeat the mistakes, use the experience accumulated over centuries, and accelerate the process of civilized market transformations [1; 18].

Methodology

The USA is characterized by extensive experience in creating "business incubators" to assist in the creation of new enterprises. Their effectiveness is very high. They are driven by subsidies from the federal government; funds received from state and municipal governments; assistance from industrial corporations, educational institutions, as well as from the rent of entrepreneurs and percentage profits that came from "incubators" and successfully operating enterprises.

Small and medium-sized enterprises have achieved such success in the USA due to systematic and continuous state support in various fields. The government body administering and coordinating all areas of small business support and development is the Small Business Administration (SBA), created in 1953 as an independent agency of the federal government [2; 32].

SBA has large budget funds at its disposal, the annual budget of which ranges from 400 to 600 billion dollars, allocated both for direct subsidies of certain types of entrepreneurial activity and for indirect stimulation of small business development.

Currently, SBA oversees the implementation of over 20 specialized programs (short-term - for acquiring circulating funds, export operations, providing urgent assistance, etc., long-term - for the acquisition of real estate, equipment, modernization and expansion of activities, R&D, etc.)

Significantly, providing small business assistance has a social focus. Thus, in the entire amount of finance for small businesses controlled by SBA, special articles have been allocated to help the 'problem' segments of small businesses that need it to a greater extent. These include:

- enterprises where women make up at least 51% of the management or the entire number of the enterprise's employees (in the USA there are about 40% of those in SMEs);
- enterprises managed by veterans and / or people with disabilities;
- small business among the indigenous population;
- enterprises of 'zones with the historically underdeveloped business'.

SBA has developed the standards and methodology for determining the optimal size of small enterprises. The standards relate to the average annual income for a certain time (depending on the industry for 12 calendar months, 3 financial years, etc.), in some sectors - average employment, an average number of customers, etc.

In general, the experience of the United States confirms that the state regulation policy of entrepreneurship is effective if it meets the interests of the whole society, and not of the individual (regardless of their power and influence) social groups.

However, it should be noted that there are some differences between the EU member states: in Greece, Finland, Sweden, Italy, Portugal, and Spain, enterprises are much smaller in size than in the EU (6 employees). In EU countries, the implementation of state policy on small and medium enterprises is distributed among several Ministries or special sectors within Ministries. This is usually the task of the Ministries of Industry, Economy, Trade, or Employment. Thus, in Germany and the Netherlands, the departments

of small and medium-sized enterprises are within the structure of the Ministry of Economy, in France the corresponding department is established in the Ministry of Industry, and in the UK there is a special Ministry of Small Business. [4; 41]

Under certain specifics, in most EU countries there are similar private support institutions:

- chambers of commerce, operating mainly in the field of training and education, technological consulting, export support, certification, and cooperation between enterprises;

- financial institutions (banks, venture capital companies, construction companies) that provide small and medium-sized businesses with access to capital and financing;

- private consulting and law firms that provide management and administration consulting, technological, marketing consulting, etc.

A characteristic feature of the policy in the EU countries regarding small and medium-sized businesses is the increasing role of the regions. Two groups of countries stand out here:

- countries where policymaking is carried out at the government level, as, for example, in Denmark, Greece, Ireland, Luxembourg, the Netherlands, Portugal, and Great Britain. Only the government has legislative power in developing strategies, directions and measures to support small and medium-sized enterprises;

- countries where regions have the power to form policies regarding SMEs [4; 103].

However, despite the existing differences, the EU countries have developed common approaches to form a state policy for supporting small and medium-sized enterprises:

- administrative and regulatory business environment - simplification of the tax system, reduction of statistical and tax reporting, simplification of the procedure for obtaining licenses, etc., the vast majority of countries have created committees and agencies to analyze the situation in this area, as well as to develop measures for alleviating the administrative burden.;

- financial conditions - mainly such government support measures, as loan guarantees used to modernize the equipment, or expand production with an increase in the number of employees, are applied;

- the generation of special funds and reserves to support small and medium-sized enterprises, as well as the use of fiscal incentives, grants, and awards. The UK and the Netherlands, for example, focus on providing loan guarantees [5; 319].

Table 1 shows the comparative indicators of SMEs in Kazakhstan and the EU countries, where it can be seen that SMEs in Kazakhstan lag far behind in terms of their performance. Besides, the share of medium-sized enterprises in Kazakhstan is very small, amounting to only 4% of GDP and 5% of employment, while in the EU the share of medium-sized enterprises is about

Table 1

Comparison of SMEs in Kazakhstan and the EU for 2019

	SMEs % of GDP	Employment rate in SMEs, %	SMEs for 1000 people	SMEs, % for exports	SMEs, % for imports
Kazakhstan	28	38	22	18	62
Hungary	54	70	83	48	50
Germany	55	63	45	33	45
Spain	61	72	86	54	54
Norway	54	69	85	61	62
Lithuania	68	75	101	82	71
Greece	64	87	112	51	57

Note - by source [3]

20% of GDP and employment. The employment rate in small businesses in Kazakhstan is 32% (in the EU countries - 50%), but the contribution of small businesses to GDP is only 20%, whereas in the EU it is about 40%. Thus, the main difference is the low labor productivity in small businesses and the underdevelopment of medium-sized enterprises in Kazakhstan.

In France, at the national level, under the supervision of the Prime Minister, there is a Commission for the development of draft laws that simplify the registration and creation of small and medium enterprises (SMEs). The experience of France is also interesting in stimulating the transfer of enterprises to the periphery, to the underdeveloped regions. In this case, small and medium-sized enterprises receive targeted loans for capital investments, restructuring of production.

In Germany, the state can intervene the economic process if the private sector is unable

to adequately adapt to existing or changing working conditions and social requirements (for example, in the field of environmental protection) or to eliminate the disadvantages of economic development. The most important regulatory functions of the German state are related to law enforcement and economic order in the country. They provide for fundamental rights to freedom of entrepreneurial activity, for example, the freedom of contract, the right to join associations, create branches and departments, choose a profession and place of work, and independently set prices for manufactured products. This also applies to private property, its disposition, primarily by the means of production (land, buildings, machinery, and other fixed assets).

The second direction of public regulation of entrepreneurial activity is its diverse support. [6, 101]. In France and Germany, public regulation has become one of the means of structural reforms, maintaining the level of business

Table 2

SMEs in Kazakhstan and the world for 2019

	SMEs % of GDP	Share of employed in SMEs,%	SMEs per 1,000 inhabitants	SME, % in exports	SME, % in imports
Kazakhstan,	28	38	22	18	62
Russia	22	30	28	-	-
Canada	58	58	35	30	37
Mexico	37	68	39	5	8
Brazil	50	62	23	15	-
Japan	50	53	37	54	-
USA	50	48	28	34	27
Ireland	39	72	78	35	67
Poland	51	68	64	47	52
England	48	54	50	43	49
Australia	55	68	98	5	-
Czech Republic	55	71	145	56	62
Slovakia	50	70	117	37	48
France	55	63	72	32	39
Finland	61	66	66	39	53
Denmark	60	65	59	56	68
China	58	82	79	42	-

Note - by source [3]

savings, business development and preventing the decline in the profitability of enterprises in conditions of prolonged depression [7, 44].

As part of indirect regulatory methods, the following measures are being implemented to stimulate the development of small and medium-sized enterprises, and table 2 presents the SMEs of Kazakhstan and the world for 2019:

- subsidies covering up to 50% of the costs, loans - direct loans (USA, Japan, Germany, France, etc.);
- providing creditors (private banks, trading companies, insurance firms, pension funds) with government guarantees on loaned capital up to 90% (U.S.);
- cuts in taxes on social spending (Japan);
- expansion of tax benefits in the implementation of research and development work (Japan);
- abolition of taxes on investments in the development of small and medium-sized enterprises (France);
- application of simplified tax system (USA, Canada, etc.);
- providing and guaranteeing loans in addition to emergency loans (USA, Germany, France, Switzerland);
- contracts for the development of new products and technologies by the federal authorities (virtually all developed countries);
- establishment of technical improvement centers for small and medium-sized enterprises (UK, Japan, Sweden, Austria, Germany);
- compensation for training costs (Japan);
- imported appliances and equipment designed for research and development of high technology, which is not produced by local industry, are exempt from customs import duties (China).

The Government of Singapore is interested in promoting the development of SMEs to be competitive in the international market. Support for SMEs in Singapore is provided by a specially created agency «Spring» providing the development and implementation of various programs to promote SMEs, develop the entrepreneurial abilities of SMEs, provide consulting services, training to manage the business [8].

Let's consider the main reasons for the prosperity of the economy and entrepreneurship in Singapore:

- the presence of a favorable economic situation and an attractive investment climate in the country. There is preferential tax legislation for small business, which is aimed at attracting foreign capital and investments;
- Singapore's small business is based on the provision of a variety of services: trade, transport, communications, finance, tourism and others. These services provide jobs for the vast majority of the country's population, up to 70 to 80%;
- acceptable conditions have been created for the opening of small businesses and for direct activities, which are described in the legislation and are subject to strict enforcement. Special benefits are designed for small and medium-sized enterprises starting their businesses.

Also, in Singapore there are a huge number of various programs for preferential lending, which include loans, credit risk insurance, subsidies, financing of training and advanced training of SMEs. So, SMEs in Singapore represents a favorable economic situation and an attractive investment image, as well as a developed state policy in the field of SME support.

Discussion

Analysis of the practice and experience of the management of successful domestic small and medium-sized enterprises, as well as foreign firms and companies, showed that for successful work it is necessary to adhere to the following principles:

- constantly adapting to environmental changes in politics, economics, society and technology;
- establishing a production strategy. In this case, the question is that when choosing products should be based not only on the available demand for them. It is necessary to identify the general operations for the production of various products produced in the enterprise, to establish the possibilities of common channels of delivery of products to consumers, etc. This approach reduces the cost of production and marketing of

products, making the most of the production and storage space;

- decision-making based on the company's capabilities.

Following these principles, in our opinion, can allow the company to build a system of management that would meet its internal ability to produce high-quality products in accordance with the requirements of the market and implement it [1;124].

Based on the world experience, we will develop the conceptual basis of state support for small and medium-sized businesses. We propose to use the following forms of support for small and medium-sized enterprises, which are part of three groups (creating an innovative environment, financial support infrastructure and non-financial support infrastructure).

Business support is accompanied by government regulation. This is necessary in order to:

- first of all, to ensure the development of business in the sphere, material production, development of market infrastructure;
- to abolish centralized resource allocation structures, ensure unhindered overflow of material and financial resources between different sectors and sectors of the economy in accordance with business development priorities;
- to contribute to the unbundling, denationalization of structural units.

When creating government support tools, it is necessary to attract private businesses as much as possible and gradually move away from support tools as the private segment develops and performs the necessary functions (e.g., Business incubation) [10; 114].

Results and Conclusions

Currently, Kazakhstan uses a large number of financial and non-financial forms and instruments of state support for SMEs, specific forms to support business are almost not developed. We will make the main key points and problems on which the improvement of the mechanism of state support for small and medium-sized businesses, which are faced by the state authorities of industrialized countries in the implementation of government support programs. It should be based on an analysis of the business environment and ensured by the effectiveness of the state support mechanism, i.e. to have sociological and scientific and methodological support. SMEs may be in situations where financial support is urgently needed, but there is a temporary delay within the financial scheme, which makes business inefficient. Levers must be found for financial and other institutions to come to the aid of SMEs at any time and to obtain various preferences from the State in this situation. Due to the negative impact of the pandemic, the

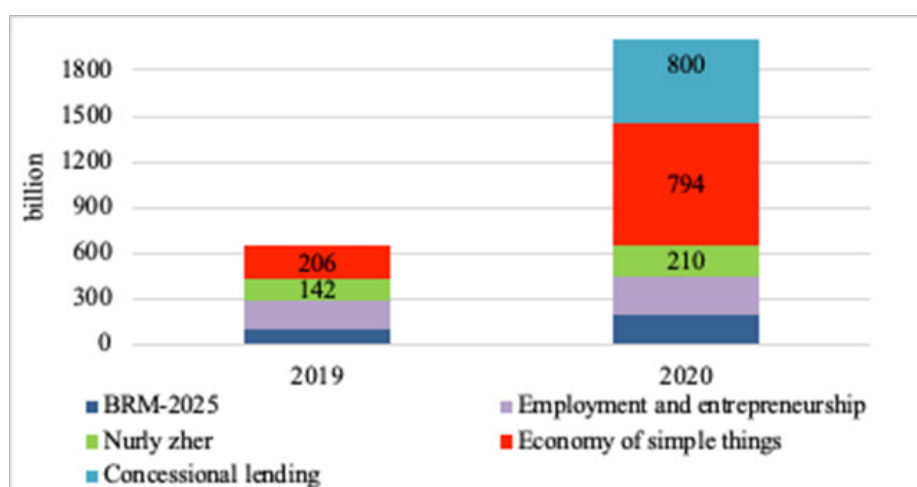

Figure 1 – Support for SMEs

planned amount of state support for business this year has increased sharply to almost 2 trillion from about 4 trillion in previous years. First of all, this is an increase of 4 trillion in funding for the «Economy of simple things» program covering industries from manufacturing to tourism and a program of preferential lending to SMEs in the affected sectors of the economy. The main areas of state support for business are subsidizing interest rates on loans, various forms of access to banking services, infrastructure costs, and entrepreneurship training figure 1, [11]. This year, the planned amount of government support for business is slightly increased to 72 billion under the Business Road Map 2025 program. Besides, the expansion of the digital economy will stimulate the development of businesses based on Internet technologies.

Thus, we come to conclusions about the need to improve the mechanisms for implementing the policy of improving the business environment for SMEs in the Republic of Kazakhstan.

We will propose a system to improve the government regulation of the development of the small and medium-sized business sector. Its main components are:

- setting programmatic goals and goals for the development of small and medium-sized businesses by state authorities;
- creating a relevant legislative and other regulatory framework;
- developing a mechanism for implementing programmatic objectives and goals in the development of small and medium-sized businesses;
- assessing the effectiveness of their implementation and monitoring the results of Government policy in small and medium-sized businesses;
- a mechanism for adjusting the state policy in the field of support and development of small and medium-sized businesses.

Based on the above, we propose ways to optimize the conditions for the development subjects of SMEs in Kazakhstan, such as:

- monitoring of factors that determine threats to domestic business in the EEU;

- improving the system of economic relations for small enterprises in the field of production, in order to ensure their competitiveness in the world market;

- optimal combination of state and market regulation of prices for products of small and medium-sized businesses in order to revive the effective demand of the population and increase the competitiveness of domestic businesses in the domestic and foreign markets;

- introduction of a system of minimum guaranteed prices for small businesses that provide them with a sufficient level of profitability;

- implementation of flexible taxation of small businesses whose activities are related to the production of goods, providing tax incentives to those producers who invest in the development of priority industries and in the production of products, or adhere to the principle of sustainable development of production in compliance with environmental standards;

- increasing the investment attractiveness of small businesses, introducing tax and other benefits that will help re-equip the material and technical base of small businesses;

- regulation of export and import volumes for the main strategic types of goods produced by small businesses;

- implementation of targeted programs for the restoration and development of priority sectors of the economy, in which small businesses can take the largest market share;

- direct financing of investment projects of small businesses through financial institutions of the state.

In order to improve the development of SMEs in the Republic of Kazakhstan, we propose a mechanism, management and monitoring of the implementation of the Program. The program's implementation mechanism needs to be consistently adopted by several policy and other documents agreed upon by the expected results:

- a plan of action to implement the Programs (the Plan of Activities) with a detailed indication of specific actions aimed at achieving the objectives of the Program, with the definition of

deadlines, executors, the form of completion, the necessary costs for its implementation;

- strategic plans of the central executive bodies of the Republic of Kazakhstan, approved by the rulings of the Government of Kazakhstan;

- the programs of the development of the territories and plans for their implementation, approved respectively by the decisions of the maslihats and mayors of the regions;

- strategies and plans for the development of national holdings and national companies, other state-controlled companies and partnerships participating in the implementation of the Program;

- strategies and plans for the development of national development institutions, other state-controlled companies and partnerships

involved in the implementation of the policy. This procedure of developing and adopting the above documents will increase the effectiveness and transparency of the implementation of the Programs at the vertical and horizontal levels, ensure the consistency and synchronicity of the implementation of the activities. A key mechanism in the Program's implementation monitoring system should be fact-based evaluation and funding for performers based on results. Implementation of this approach will require further improvement of the public planning system of Kazakhstan, which should primarily be reflected in new types of analysis and evaluation - such as preliminary evaluation of project programs, evaluation impact on government resources.

References

1. Сергалыулы Е. Обзор международного опыта по разработке и использованию методики мониторинга развития бизнеса. – Астана: АО «Институт экономических исследований», 2016. – 365 с.
2. «Small and Medium Enterprise Development» // ESSENTAILS. UNDP, Evaluation office, November. - 2014. - № 1. – С. 156.
3. Doing Business (2019). [Электронный ресурс] – URL: <https://russian.doingbusiness.org/> (дата обращения: 27.08.2020)
4. Земляков Д.Н., Макашов М.О. Франчайзинг: Итерирование формы организации бизнеса. Учебное Пособие. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 123 с.
5. Кислов Д.В. Малые предприятия. № 2. – Москва: Главбух, 2003. – 365 с.
6. Инушенко С.Г. Государственное предпринимательство в развитых капиталистических странах // Эксмо. - 2013. - № I-II. – 265 с.
7. Ауезканов А.Б. Предпринимательская деятельность – объективная основа организации малого бизнеса // Финансы Казахстана. - 2017. - № 3-4. – С. 73-76.
8. Экономика в Сингапуре: значение и роль малого бизнеса. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.kreditbusiness.ru/foreignbusiness/72-jekonomika-v-singapore-znachenie-i-rol-malogo.html/> (дата обращения: 26.09.2020)
9. Скала В.И., Скала Н.В. Малый бизнес в РК. - Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2014. – 244 с.
10. Грядов С.И. Организация предпринимательской деятельности. – Пермь: Колос С, 2013. – 326 с.
11. Министерство финансов РК. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous,https://damu.kz/> (дата обращения: 03.12.2019)
12. Rakhimova S.A., Turgumbekova M.M. Programs of government support for SME in the Republic of Kazakhstan and measures to enhance their efficiency // News of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. - 2018. – Vol. 6. – Т. 322. - P. 233–240.

References

1. Sergaliula E. Obzor mezhdunarodnogo opyta po razrabotke i ispol'zovaniyu metodiki monitoringa razvitiya biznesa [Review of international experience on the development and use of business development monitoring techniques] (Astana: «Economic Research Institute», 2016, 365 p.). [in Russian]
2. Small and Medium Enterpriser Development, ESSENTAILS, UNDP, Evaluation office, November, 1, 156 (2014).
3. Official website of Doing Business (2019). [Electronic resource] - Available at: <https://russian.doingbusiness.org/> (Accessed: 27.08.2020)
4. Zemlyakov D.N., Makashov M.O. Franchajzing: Iterirovanie formy organizacii biznesa. Uchebnoe Posobie [Franchising: Iterating the form of business organization. Study guide] (Moscow: UNITY-DANA, 2003, 123 p.) [in Russian]
5. Kislov D.V. Malye predpriyatiya № 2 [Small enterprises. no. 2] (Moscow: GlavBukh, 2003, 365 p.). [in Russian]
6. Inushenko S.G. Gosudarstvennoe predprinimatel'stvo v razvityh kapitalisticheskikh stranah, Eksmo [State entrepreneurship in developed capitalist countries, Eksmo], I-II, 265 (2013). [in Russian]
7. Auezkanov A.B. Predprinimatel'skaya deyatel'nost' – ob»ektivnaya osnova organizacii malogo biznesa, Finansy Kazakhstana [Entrepreneurship - the objective basis of small business organization, Finance of Kazakhstan], 3-4, 73-76 (2017). [in Russian]
8. Economy in Singapore: the meaning and role of small business. [Electronic resource] - Available at: <http://www.kreditbusiness.ru/foreignbusiness/72-jekonomika-v-singapore-znachenie-i-rol-malogo.html> (Accessed: 25.08.2020)
9. Skala V.I., Skala N.V. Malyj biznes v RK [Small business in Kazakhstan] (Almaty: LEM Publishing house, 2014, 244 p.). [in Russian]
10. Ryzhov S.I. Organizaciya predprinimatel'skoj deyatel'nosti [Organization of business activity] (Perm: Kolos S, 2013, 326 p.). [in Russian]
11. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, DAMU. [Electronic resource] - Available at: <http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymus>, <https://damu.kz/> (Accessed: 03.12.2020)
12. Rakhimova S.A., Turgumbekova M.M. Programs of government support for SME in the Republic of Kazakhstan and measures to enhance their efficiency, News of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 6(322), 233 – 240 (2018).

Г.Д. Баяндина¹, М.А. Баяндин², Н.К. Машрапов³

^{1,3}Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

²Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, Костанай, Казахстан

Разработка направлений оптимизации условий функционирования субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан с учетом опыта развитых стран

Аннотация. В статье раскрывается разработка направлений оптимизации условий функционирования субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан с учетом опыта развитых стран. Приведено исследование развития малого и среднего бизнеса на опыте таких стран, как США, Франция, Германия, Сингапур. Особый интерес для исследования вопросов организации государственной поддержки малого и среднего бизнеса представляет мировой опыт её организации. Акцентируется внимание на роли и значимости функционирования МСБ в различных странах: от эффективности и масштабности

деятельности субъектов МСБ зависят многие микро- и макроэкономические показатели, такие как уровень конкуренции и занятости, внедрение новых технологий и эффективность производства, структурные изменения в экономике и т.д. Опыт развитых стран свидетельствует о том, что формирование и развитие малого и среднего бизнеса создает благоприятные условия для оздоровления экономики, формируется и развивается конкурентная среда, преодолеваются отраслевой и региональный монополизм.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, зарубежный опыт, субъекты МСБ, опыт США, опыт Сингапура.

Г.Д. Баяндина¹, М.А. Баяндин², Н.К. Машрапов³

^{1,3}Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

²М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті, Қостанай, Қазақстан

Дамыған елдердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыс істеу жағдайларын оңтайландыру бағыттарын әзірлеу

Аннотация. Мақалада дамыған елдердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес субъектілерінің жұмыс істеу жағдайларын оңтайландыру бағыттарын әзірлеу туралы қарастырылады. АҚШ, Франция, Германия, Сингапур сияқты елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, шағын және орта бизнестің дамуына зерттеу жүргізілген.

Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдауды ұйымдастыру мәселелерін зерттеу үшін оны ұйымдастырудың әлемдік тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады. Түрлі елдердегі ШОБ қызметінің рөлі мен маңыздылығына ерекше назар аударылады, атап айтқанда, бәсекелестік пен жұмыспен қамту деңгейі, жаңа технологияларды енгізу және өндірістің тиімділігі, экономикадағы құрылымдық өзгерістер және т. б. сияқты көптеген микро және макроэкономикалық көрсеткіштер ШОБ субъектілері қызметінің тиімділігі мен ауқымдылығына байланысты. Дамыған елдердің тәжірибесі шағын және орта бизнестің қалыптасуы мен дамуы экономиканы сауықтыру үшін қолайлы жағдайлар жасайтынын, бәсекелестік орта қалыптасатынын және дамитынын, салалық және өңірлік монополизм еңсерілетінін куәландырады.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, шетелдік тәжірибе, ШОБ субъектілері, АҚШ тәжірибесі, Сингапур тәжірибесі.

Information about the authors:

Баяндина Г.Д. – негізгі автор, э.ғ.д. (Ph.D.), Торайғыров университетінің профессоры (доцент), Павлодар, Қазақстан.

Баяндин М.А. – э.ғ.д., М. Дулатова атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің профессоры (доцент), Қостанай, Қазақстан.

Машрапов Н.К. – э.ғ.к., Торайғыров университетінің аға оқытушысы, Павлодар, Қазақстан.

Bayandina G.D. – The main author, Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Toraigrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Bayandin M.A. – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, M. Dulatov Rector of Kostanay Engineering and Economics University, Kostanay, Kazakhstan.

Mashrapov N.K. – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Economics, Toraigrov University, Pavlodar, Kazakhstan.

Л.Б. Габдуллина¹Б.Л. Лавровский²С.А. Азылканова³^{1,3}Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан²Новосибирский государственный технический университет, Новосибирск, Россия
(E-mail: lazzat_0610@list.ru, boris.lavrovski@gmail.com, azsaule@mail.ru)

Внешняя торговля как фактор развития транспортно-логистической системы региона (на примере Восточно-Казахстанской области)

Аннотация. В данной статье исследуются современное состояние внешней торговли Восточно-Казахстанской области и возможности транспортного обслуживания внешне-торгового оборота региона. Приводится анализ показателей внешнеторгового оборота региона: объем экспорта и импорта; доля региона в экспорте страны; товарная структура экспорта и импорта; структура внешнеторгового оборота региона в разрезе основных стран-торговых партнеров за последние пять лет. В статье рассмотрены программные документы и выделены ключевые организации по развитию внешней торговли и экспорта в стране. Нормальное функционирование транспортно-логистической системы, обеспечивая выполнение обязательств сторонами по купле-продаже, оказывает значительное влияние на эффективность международных сделок. По этой причине в данной статье приводится анализ основных показателей состояния и развития транспортно-логистической системы региона, рассмотрены возможности и основные проблемы. Выявлены основные факторы, сдерживающие развитие внешней торговли, в том числе рост объемов экспорта региона; сформулированы предложения для решения данных проблем.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, товарооборот, Восточный Казахстан, материальные потоки, транспорт, логистика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-39-52>

Введение

В настоящее время стратегическое значение для Казахстана и его регионов приобретает целенаправленная государственная политика диверсификации и модернизации национальной и региональной экономики, направленная на преодоление ее зависимости от узкого круга видов экономической деятельности. Особую роль играет развитие внешнеторговых отношений, поскольку они являются важнейшим компонентом

макроэкономической и региональной экономической деятельности. Внешняя торговля и транспортно-логистическая система в процессе обращения воздействуют друг на друга, находясь в тесной органической взаимосвязи. Ни одна внешнеторговая сделка не осуществляется без участия в ней транспорта – чтобы не случилось, товар необходимо доставить от продавца к покупателю. Поэтому уровень развития транспортного обеспечения внешнеэкономических связей оказывает значительное влияние на эффективность

внешней торговли, проявляясь в цене товара в качестве транспортной составляющей. Кроме того, транспорт является для государства важным дополнительным источником валютных поступлений.

Восточно-Казахстанская область (ВКО) – один из ведущих индустриально-аграрных регионов Казахстана со значительным экономическим потенциалом, граничит на севере - с Алтайским краем и Республикой Алтай Российской Федерации (РФ), на востоке - с Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китайской Народной Республики (СУАР КНР). В силу своего уникального геостратегического и геополитического местоположения регион обладает высоким внешнеторговым и транспортно-транзитным потенциалом. Материальные и транспортные потоки из Европы, России в Китай и обратно по территории области позволяют открыть этот потенциал. Эти обстоятельства определяют актуальность исследования данного вопроса. Целью исследования являются оценка потенциала внешней торговли Восточно-Казахстанской области (ВКО) и выявление возможностей транспортно-логистической системы региона в данном аспекте.

В качестве решаемых научных задач выступают исследование и анализ: 1) современного состояния внешней торговли Восточно-Казахстанской области; 2) состояния транспортно-логистической системы области; 3) современных проблем развития внешней

торговли и обслуживающей ее транспортно-логистической системы; 4) разработка предложений по развитию внешней торговли во взаимосвязи с транспортно-логистической системой Восточного Казахстана.

Методы исследования

В качестве источников информации выступают статистические данные, содержащиеся в официальных печатных источниках, отчеты, проекты, государственные программы, послания, концепции, законодательные документы Республики Казахстан, интернет-ресурсы и др. Для достижения целей использованы абстрактно-логистический метод, методы обобщения, анализа и сравнения, экономико-статистические методы исследования.

Обсуждения и результаты

Внешнеторговый оборот Восточно-Казахстанской области, как экономический показатель, равен сумме стоимостей экспорта и импорта, измеряется в денежном выражении и характеризует объем внешней торговли региона за определенный период времени: месяц, квартал, год. Рассмотрим изменение внешнеторгового оборота области за последние пять лет (табл.1).

По предварительным данным Бюро национальной статистики Агентства по

Таблица 1

Внешнеторговый оборот Восточно-Казахстанской области
за 2015-2019 гг., млн. долларов США

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	Прирост 2019 /2015, в %	Доля за 2019 год, в %
Внешнеторговый оборот, всего	4 026,5	3 728,7	4 723,7	4 048,1	4511,3	12	100
в том числе: экспорт	2 175,4	2 160,2	2 640,2	1 846,9	2399,9	10	53
импорт	1 851,1	1 568,5	2 083,5	2 201,2	2111,4	14	47

Источник: предварительные данные БНС АСПР РК, КГД МФ РК

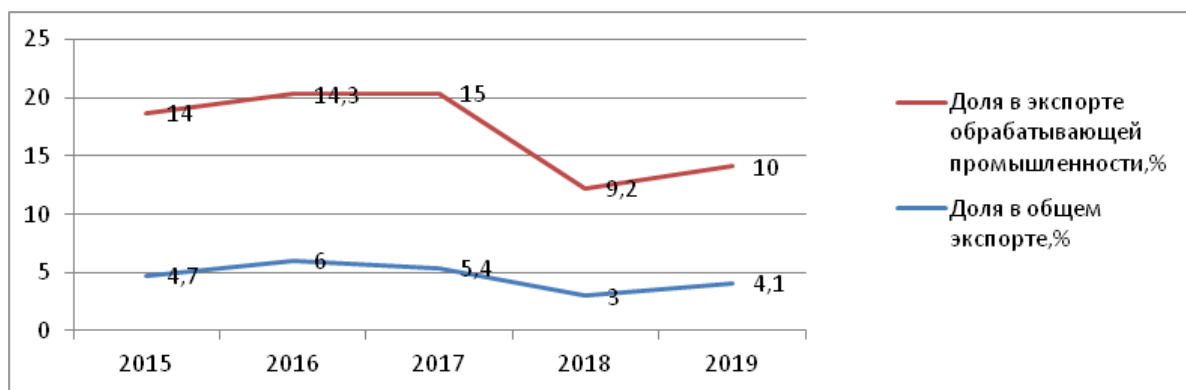
стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (БНС АСПР РК) [1] и Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан (КГД МФ РК) [2], внешнеторговый оборот Восточно-Казахстанской области в 2019 г. составил 4511,3 млн. долларов США по сравнению с 2015 годом (4 026,5 млн. долларов); прирост составляет 12 %. Самый высокий уровень данного показателя, за последние пять лет, был достигнут в 2017 году (4723,7 млн. долларов). В 2019 году объем экспорта увеличился по сравнению с 2015 г. на 10% и составил 2399,9 млн. долларов США (или 53% от товарооборота региона). Объем импорта региона увеличился на 14%, и в 2019 году составил 2111,4 млн. долларов США (47% от общего товарооборота). По сравнению с 2015 годом наблюдается тенденция роста внешней торговли в регионе. Сальдо внешнеторгового оборота положительное и составило 288,6 млн. долларов США.

По предварительным показателям внешней торговли региона, область находится на 7 месте среди регионов республики. Удельный вес составляет 4,7% от общего объема внешней торговли страны (57 722,9 млн. долларов). По объему импорта область, среди регионов, находится на 5-м месте и занимает 5,5% от общего объема импорта страны (38 356,7 млн. долларов). По объему

экспорта обрабатывающей промышленности в республике область занимает 4 место (после Карагандинской и Актюбинской областей и г.Алматы) с объемом 1454,7 млн. долларов США и долей в 10% от общего объема экспорта. Стоит отметить, что в последние годы в области наблюдается снижающийся тренд показателей экспорта (рисунок 1).

В товарной структуре экспорта наибольшую долю занимают металлы и изделия из них (49%), минеральные продукты (28,6%) и продукты животного и растительного происхождения (13%). Прочие товары составляют 6%, продукция химической промышленности - 1%, машины, оборудование, транспортные средства - 2,4% . В составе экспорта прочих товаров кожевенное сырье, натуральный мех и изделия из них, галантерея занимают 0,01%, древесина, лесоматериалы и целлюлозно-бумажные изделия - 0,56%, текстиль и текстильные изделия - 0,1%, строительные материалы - 0,22%, обувь, головные уборы и т.п. - 0,07 %, разные промышленные товары - 4,9%. (рисунок 2).

По товарной группе «Металлы и изделия из них» в основном экспортируются: цинк необработанный, нелегированный, серебро в слитках; медь рафинированная, необработанная, медь нерафинированная, медные аноды; титан необработанный

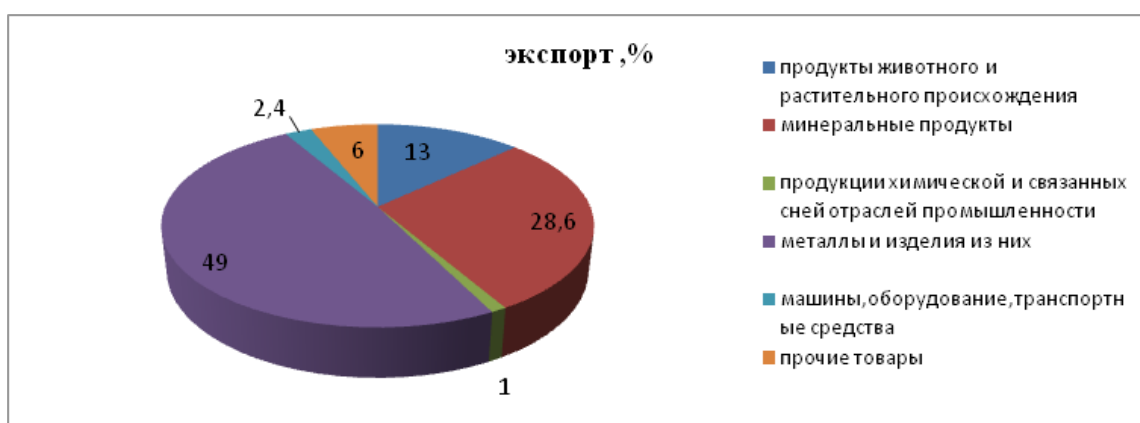
Примечание: составлена авторами по предварительным данным БНС АСПР РК, АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта «QazIndustry»

Рисунок 1 – Доля Восточно-Казахстанской области в экспорте страны за 2015-2019 гг., в %

и изделия; свинец рафинированный, необработанный. По добыче металлических руд экспортируются руды и концентраты цинковые, руды и концентраты медные, руды и концентраты свинцовые, портландцемент. По товарной группе «Продукты животного и растительного происхождения» экспортируются: семена подсолнечника, пшеница, пшеница семенная, пшеница твердая, ячмень, семена льна, семена рапса или кользы. Основными видами несырьевого

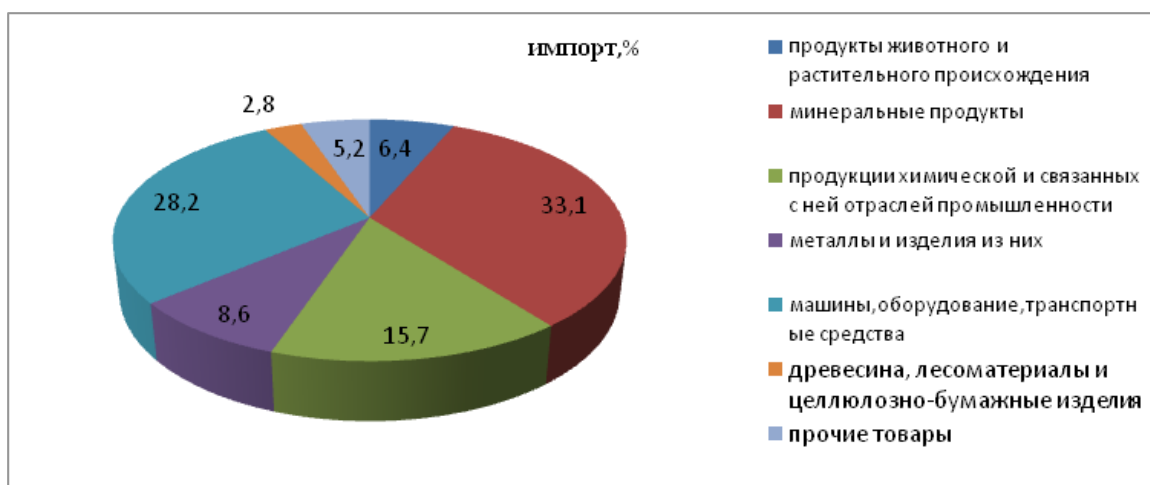
экспорта являлись мука пшеничная, крупа гречневая, растительные масла, мясо птицы, рыба и рыбная продукция, колбасы и консервы, сливочное масло, сыр. По производству продуктов химической промышленности вывозятся на экспорт уран, обогащенный ураном-235, и плутоний как его соединение.

В ВКО в основном ввозятся минеральные продукты (33,1%), машины, оборудование, транспортные средства (28,2%), продукция

Примечание: составлен авторами по предварительным данным БНС АСПР РК

Рисунок 2 – Товарная структура экспорта Восточно-Казахстанской области в 2019 году, в % к итогу

Примечание: составлен авторами по предварительным данным БНС АСПР РК

Рисунок 3 – Товарная структура импорта Восточно-Казахстанской области в 2019 году, в процентах к итогу

химической промышленности (15,7%), металлы и изделия из них (8,6%), продукты животного и растительного происхождения (6,4%), древесина, лесоматериалы и целлюлозно-бумажные изделия (2,8%), прочие товары (5,2%). В составе импорта прочих товаров кожаное сырье, натуральный мех и изделия из них, галантерея занимают - 0,1%, текстиль и текстильные изделия - 1%, строительные материалы - 1,4%, обувь, головные уборы и т.п. - 0,65%, разные промышленные товары - 2% (рисунок 3).

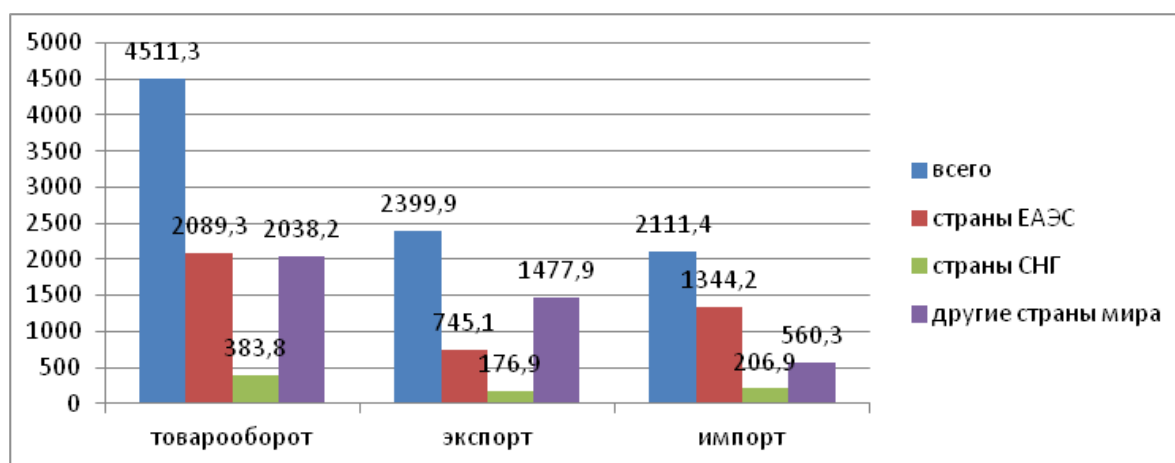
Как видно из рисунка 4, в разрезе основных стран-торговых партнеров во внешнем товарообороте ВКО наибольшая доля, 46,3%, или 2089,3 млн.долл., приходится на страны Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Доля стран дальнего зарубежья составляет 45,2% или 2038,2 млн. долл. Страны СНГ занимают лишь 8,5% или 383,8 млн. долл. В экспорте товаров высока доля дальнего зарубежья - 61,6% или 1477,9 млн.долл., а в импорте товаров большую долю занимают страны ЕАЭС - 63,7% или 1344,2 млн.долл.

Доля ВКО во взаимной торговле Казахстана со странами Евразийского экономического союза составляет по экспорту - 4,8%, по импорту - 7,8%, по объему экспорта среди областей страны ВКО занимает 6 место после Карагандинской (9,7%), Павлодарской (20,8%),

Костанайской (10,1%), Актюбинской областей (9,9%) и г.Алматы (9,7%). По объему импорта указанная область занимает 3 место среди областей и городов РК после г.Алматы (35,2%) и г.Нур-Султан (14,7%) [1].

ВКО ведет активную торговлю со странами ближнего и дальнего зарубежья. В области действуют порядка 30 крупных экспортоориентированных производств. Продукция поставляется более чем в 90 стран мира, и география экспорта расширяется с каждым годом. В торговле со странами ЕАЭС наибольший удельный вес в структуре экспорта приходится на Россию - 94,5% (70,1 млн. долл.), доля Кыргызстана составляет 4,8% (3,5 млн. долл.), удельный вес Беларуси - 0,7% (0,5 млн.долл.). В торговле со странами ЕАЭС наибольший удельный вес в структуре импорта также приходится на Россию - 91,5% (125,0 млн.долл.), доля Кыргызстана составляет 7,4% (10,1 млн.долл.), удельный вес Беларуси - 1,1% (1,4 млн. долл.).

В торговле ВКО со странами дальнего зарубежья, в разрезе основных стран-партнеров, наибольший удельный вес в структуре экспорта приходится на Китай - 50,9% (841,9 млн.долл.). Затем идет Турция - 13,4% (221,4 млн. долл.), Великобритания - 5,8% (96,5 млн.долл.), Вьетнам - 4,1% (67,5 млн. долл.), Бельгия - 2,7% (44,2 млн.долл.), США

Примечание: составлен авторами по предварительным данным БНС АСПР РК

Рисунок 4 – Структура внешнеторгового оборота ВКО в разрезе стран

- 2,9% (48,0 млн.долл.), Иран и Республика Корея -1,9 % (30,9 млн.долл. и 30,6 млн.долл. соответственно), Нидерланды - 1,8 % (30,2 млн.долл.). В торговле со странами СНГ значительный удельный вес в структуре экспорта приходится на Узбекистан -8,2% (134,8 млн. долл.), далее идет Украина - 1,3% (22,3 млн.долл.); наименьший удельный вес приходится на Туркмению - 0,3% (4,6 млн.долл.). В структуре импорта основными странами-партнерами в торговых отношениях ВКО является Китай - 24% (184,4 млн.долларов). Далее идут Республика Корея - 8,3% (64,0 млн.долл.), США - 6,8% (52,4 млн.долл.), Германия - 6,3% (48,4 млн. долл.), Норвегия - 2,9% (22,1 млн.долл.), Чехия - 2,7% (20,6 млн.долл.), Швеция - 1,7% (12,2 млн.долл.), Польша - 1,6% (12,3 млн.долл.), Израиль - 1,5% (11,2 млн.долл.). В торговле со странами СНГ существенный удельный вес в структуре импорта приходится также на Узбекистан -12,8% (98,2 млн.долл.), затем идет Таджикистан -11,4% (87,6 млн.долл.), наименьший удельный вес приходится на Украину -1,1% (21,0 млн.долл.) [1].

Несмотря на положительные тенденции во внешней торговле региона в целом в 2019 году экспорт из Казахстана сократился на 4,5% и составил 57722,9 млн.долларов, на его долю пришлось 60,0% от товарооборота (годом ранее - 61111,2 млн.долл. или 64,5%). Сегодня только порядка 400 казахстанских компаний регулярно представляют отечественное производство за рубежом, а это всего 2,5% от активных предприятий. В связи с этим доля экспорта казахстанских сырьевых товаров в глобальной торговой цепочке остается низкой [3].

Сопутствующие мероприятия по развитию экспорта осуществляются в рамках следующих программных документов: Концепция внешней политики РК на 2014-2020 годы; Программа «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан до 2022 года»; Программа по развитию сферы услуг в Республике Казахстан до 2020 года; Государственная программа по оказанию

содействия экспортерам «Экспортер-2020»; Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025; Концепция государственной программы развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы; Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы; Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы; Государственная программа «Дорожная карта бизнеса - 2025». Кроме того, для развития региональной и приграничной торговли были подписаны соответствующие программы с правительствами Китая и России. В Казахстане ключевыми институтами по развитию внешней торговли и сырьевого экспорта являются: Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен», АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта «QazIndustry», АО «Экспортная страховая компания «KazakhExport», АО «Центр развития торговой политики «QazTrade», ТОО «Внешнеторговая палата Казахстана», АО «ФРП «Даму».

По определению экспортоориентированных предприятий самыми частыми проблемами являются: сложность логистики и дороговизна транспортных расходов, несоответствие продукции международным стандартам, недостаточная информированность об условиях выхода на рынки зарубежных стран, а также о покупателях продукции [3]. Также к основным причинам, сдерживающим развитие внешней торговли, в том числе снижения объемов экспорта, можно отнести следующие факторы: - сырьевая направленность экспорта региона и страны в целом; - недиверсифицированность экспорта; - недостаточность производственных мощностей; - значительный износ и моральное устаревание основных фондов, низкая внутренняя конкурентоспособность товаропроизводителей; - колебания цен на сырье; снижение спроса на сырье, падение продаж по традиционным главным экспортным позициям; - отсутствие

инновационных технологий в добыче, обработке и транспортировке сырья; - недостаточное освоение новых рынков сбыта; - наличие барьеров во взаимной торговле; недостаточная финансовая поддержка экспортеров и дороговизна кредитных ресурсов; - недостаточная эффективность инструментов нефинансовых мер поддержки и др.

На наш взгляд, для решения указанных проблем необходимо: - улучшение структуры экспорта и импорта в сторону преобладания в экспорте товаров с высокой добавленной стоимостью; - повышение конкурентоспособности отечественных товаров и услуг; - развитие и совершенствование экспортных производств; - оказание финансовой, информационной и аналитической поддержки экспортерам; - совершенствование законодательства и механизмов государственной поддержки экспортеров; - подготовка квалифицированных кадров; - совершенствование транспортной инфраструктуры и логистических услуг; - широкое использование передовых инновационных технологий в грузоперевозках и т.п.

Транспортный комплекс Восточного Казахстана, обслуживающий внешнюю торговлю, представлен всеми основными видами транспорта - железнодорожным, авиационным, водным и автомобильным. В развитии рыночной инфраструктуры, расширении внутренней и внешней торговли важную роль играет автомобильный транспорт, поэтому статус основного перевозчика принадлежит данному виду транспорта.

Регион располагает самой протяженной в республике сетью автомобильных дорог общего пользования - 11 997,6 км, в том числе республиканского значения - 3 414 км (28,7%), областного значения - 3 186 км (26,6%), районного значения - 5 397,6 км (44,7%). Основным транзитным коридором, проходящим по территории Восточно-Казахстанской области, является

автомобильная дорога республиканского значения М-38 «Омск – Майкапчагай» с выходом на второй трансевропейский коридор (в том числе на КНР), общая протяженность дороги составляет 1099 км.

Развернутая длина главных железнодорожных путей по области составляет 1 209 км, что составляет 7,3 % от общей протяженности железных дорог РК. Густота железных дорог области составляет 4,1 км на 1 000 км², что на 1,4 км ниже среднереспубликанского показателя (по РК – 5,5 км на 1 000 км²). В области действуют 4 аэропорта, из них: 2 - допущены к обслуживанию международных авиарейсов (Усть-Каменогорск, Семей), 2 - обслуживают местные воздушные авиалинии (Зайсан, Урджар). Аэропорт города Усть-Каменогорск категорирован по стандартам ИКАО по I категории.

Главная судоходная магистраль внутренних водных путей Восточно-Казахстанской области - река Иртыш, которая протекает от границы Китайской Народной Республики до границы Российской Федерации. Протяженность реки по территории Республики Казахстан - 1698 км, в том числе по территории области - 1116 км. Наибольший объем перевозок грузов и пассажиров приходится на автомобильный и железнодорожный транспорт. Автомобильным транспортом перевозится 89,9% грузов, железнодорожным - 10%. Объем пассажирских перевозок автомобильным транспортом составляет 96,2%, железнодорожным - 2,5%, авиационным - 1,3% [4]. В области следует выделить следующие основные транспортные узлы: Усть-Каменогорский, Семипалатинский, Аягозский и Шарский.

По данным БНС АСПР РК, за последние пять лет наблюдается тенденция роста основных показателей транспортного комплекса региона (табл.2). По данным 2019 года по всем видам транспорта перевезено пассажиров 1 716,3 млн. человек, пассажирооборот составил 24526,3 млн.п-км, что на 15,2% больше чем в 2015 году.

Объем перевезенных грузов составил 661,5 млн. тонны, грузооборот составил 16,2 млрд. т-км, по сравнению с 2015 годом объем грузоперевозок увеличился на 10,4%, а грузооборот на 11,7%. Валовый выпуск услуг транспорта и складирования в области в 2019 году составил 460,1 млрд. тенге, что по сравнению с 2015 годом выросло на 177,4 млрд.тенге или 62,7%. Доля услуг транспорта в ВРП составила 8,8%, наблюдается снижение данного показателя на 1% по отношению к 2015 году. По показателю индекса тарифов на перевозку грузов всеми видами транспорта наблюдается рост на 5,5 %. Средняя дальность перевозки 1 тонны грузов и среднее расстояние перевозки 1 пассажира составили 25,5 км и 13,3км соответственно. Инвестиции в основной капитал транспортной отрасли региона постоянно растут. Так, в 2019 году объем инвестиций в основной капитал транспорта и складирования составил 71 853,7 млн.тенге, или по сравнению с 2015 годом (17 642,9млн. тенге) увеличился на 54210,8 млн.тенге или

75%. В общем объеме инвестиций по области (619387,8 млн.тенге) за 2019 год удельный вес отрасли «Транспорт и складирование» составил 11,4%, что превышает в несколько раз вложения в сельское хозяйство, строительство и торговлю.

Транспортная отрасль является одним из прибыльных отраслей экономики. По статистическим данным (табл.3), в области за последние пять лет наблюдается тенденция роста доходов по основным видам деятельности транспорта и складирования.

По данным 2019 года, доходы отрасли составили 37 278,8 млн.тенге, по сравнению с 2015 годом доходы выросли на 66,8% или на 14941,1 млн.тенге. В том числе: доходы от перевозок пассажиров выросли на 68% или на 1216,2 млн.тенге, от перевозок грузов, багажа и грузобагажа на 231% или на 14100,5 млн.тенге; доходы от нетранспортной деятельности выросли на 160% или на 4548,2 млн.тенге. В 2019 году, по отношению к 2015 году, снизились доходы от сдачи в

Таблица 2

Динамика основных показателей транспортного комплекса ВКО за 2015-2019 годы

№	Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2019 г. к 2015г., %
1.	Валовые услуги транспорта (складирования), млрд. тенге	282,7	353,9	411,4	437,4	460,1	162,7
2.	Доля услуг транспорта в ВРП, %	8,9	8,2	10,4	9,9	8,8	98,9
3.	Перевезено пассажиров, млн. человек	1673,3	1 705,2	1 709,2	1 714,9	1 716,3	102,6
4.	Пассажирооборот, млн. п-км	21290,4	22 187,4	22 272,4	22 762,4	24 526,3	115,2
5.	Перевезено (транспортировано) грузов, багажа, грузобагажа, млн. тонн	599,2	582,4	600,8	631,5	661,5	110,4
6.	Грузооборот, млрд. т-км	14,5	15,2	16,1	16,1	16,2	111,7
7.	Индекс тарифов на перевозку грузов всеми видами транспорта	97,9	105,1	103,1	101,8	103,3	105,5

Примечание: составлена авторами по данным БНС АСПР РК

аренду транспортных средств на 5,4% и вспомогательной транспортной деятельности на 13,2%.

В 2019 году списочная численность работников в отрасли «Транспорт и складирование» составила 15 329 человек, то есть 5,1 % от общей списочной численности работников в области (300 412 чел.), по сравнению с 2015 годом (16467 чел.) наблюдается снижение численности работников в отрасли. Несмотря на это уровень занятости в транспортной сфере является одним из высоких. Среднемесячная номинальная заработная плата по виду экономической деятельности «Транспорт и складирование» на одного работника в 2019 году составляла 175 022 тенге, данный показатель больше на 40%, чем в 2015 году (124209 тенге). В среднем заработная плата на одного работника в данной отрасли почти на 8% была выше среднемесячной номинальной заработной платы в целом по области (162 182 тенге) [1]. В отрасли транспорта и складирования уровень среднемесячной номинальной заработной платы выше, чем в сельском, лесном и рыбном хозяйстве, в торговле, услугах по проживанию и питанию, ремонту автомобилей и мотоциклов.

Движение товаров, грузов сопряжено с необходимостью выполнения определенных операций, так называемых транспортных услуг. Транспортно-экспедиционные компании занимаются организацией перевозок грузов от клиента к грузополучателю разными видами транспорта: автомобильным, железнодорожным, морским, авиационным. Кроме того, транспортно-экспедиционные компании осуществляют складирование и хранение товара, страхование, а также информирование клиента обо всех пунктах нахождения груза. В регионе происходит интенсивное формирование рынка транспортно-экспедиционных и таможенно-складских услуг. Зарегистрирована и функционирует сеть таможенных складов, посреднических и коммерческих структур по оказанию складских, перевозочных и транспортно-экспедиционных услуг.

На территории Восточно-Казахстанской области находятся таможенные посты «Бахты» и «Майкапчагай», которые являются самыми крупными и ключевыми международными пунктами пропуска на востоке РК, через которые осуществляются основные пассажирские и транзитно-транспортные потоки. По результатам исследования,

Таблица 3

Динамика доходов транспортной отрасли за 2015-2019 гг., млн.тнг

№	Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2019 г. к 2015г., %
1	Всего доходы	22 337,7	20 990,8	27 235,0	34 843,1	37 278,8	166,8
2	перевозок пассажиров	1 784,7	2 010,3	2 250,7	x	3 000,9	168
3	перевозок грузов, багажа, грузобагажа	6 104,4	6 832,4	11 538,9	16 973,4	20 204,9	331
4	вспомогательной транспортной деятельности	14271,3	11 563,8	12 055,4	14 095,4	12 394,6	86,8
5	сдачи в аренду транспортных средств с водителем (экипажем)	1773,1	584,2	1 390,0	1 550,2	1 678,4	94,6
6	доходы от нетранспортной деятельности	2842,6	1,84	5 122,7	2 629,3	7 390,8	260

Примечание: составлена авторами по данным БНС АСПР РК

проведенного в 2017 году корпоративным фондом «KAZLOGISTICS», наиболее эффективным маршрутом автомобильных перевозок грузов из Китая в Казахстан и транзитом через Казахстан в регионы Алтая и западной Сибири России были признаны ПП «Майкапчагай» и ПП «Бахты» [6]. Также определены следующие грузовые маршруты для автоперевозок между КНР и РК через территорию ВКО: Урумчи-Зимунай (Тачен)-Усть-Каменогорск, Урумчи-Бахты-Семей, Алтай-Зимунай-Семей, Зимунай-Зайсан. Кроме того, транзит через территорию Восточного Казахстана является самым коротким маршрутом из Китая в Россию.

В настоящее время перевозка грузов из КНР в Россию транзитом через территорию Восточного Казахстана на железнодорожном транспорте проходит по следующим маршрутам: Бахты-Маштакова (Сырым)-Москва и Бахты-Каирак-Троицк. В целях эффективного использования транзитного потенциала региона АО «Региональный центр государственно-частного партнерства ВКО» в 2014 году был разработан проект строительства новой железнодорожной линии «Зыряновск-Майкапчагай» на условиях концессии. Одновременно рассматривались альтернативные варианты строительства и эксплуатации железнодорожных линий «Аягоз-Майкапчагай», «Шар-Майкапчагай» и «Жангизтобе-Майкапчагай». Были представлены сведения о выгоде будущего транспортного коридора для экономики Восточного Казахстана, развития отдаленных районов и освоения месторождений полезных ископаемых, находящихся в резерве. Кроме того, в связи со строительством железной дороги «Карамай-Чугучак» в Тарбагатайском регионе СУАР КНР китайской стороной предлагалась рассмотреть вопроса строительства железной дороги «Аягоз-Бахты» [7]. Для развития речного сообщения предприятием ТОО «Восточно-Казахстанский судостроительно-судоремонтный завод» был предоставлен проект создания, на базе действующего предприятия, полноценного речного порта и логистического центра

для организации одного из вариантов направления Шелкового пути по трансграничной реке Иртыш. Однако по различным причинам, главная из которых - отсутствие финансирования и инвесторов - все эти актуальные проекты не были реализованы.

В настоящее время в области отсутствуют предприятия, оказывающие полный комплекс высококачественных услуг, связанных с транспортно-логистической деятельностью. На данный момент завершен первый этап строительства транспортно-логистического центра (ТЛЦ) «Северный» в г. Семей, который имеет выезд на международную автомобильную трассу «Омск-Майкапчагай». Здесь открыт торговый центр для производителей сельскохозяйственной продукции. В целях развития сети транспортно-логистических центров Казахстана национальным мультимодальным оператором АО «KTZ Express» были запланированы реализация проектов по строительству современных ТЛЦ в стране, в том числе и в ВКО [8]. По проекту ТЛЦ будет расположен вдоль республиканской автодороги Усть-Каменогорск-Алматы. Ожидается, что данный ТЛЦ будет развиваться как центр локального транспортно-логистического коридора между Западным Китаем и восточными регионами России, и он имеет все шансы стать транспортно-логистическими воротами Казахстана в Сибирь.

Ключевыми проблемами транспортно-логистической системы, обслуживающей внешнюю торговлю региона, являются: высокий уровень износа объектов транспортной инфраструктуры; низкая пропускная способность железнодорожной магистрали; неразвитость речного и воздушного сообщения на территории области; неразвитость терминально-складской инфраструктуры и современного логистического сервиса, низкая способность приграничных пропускных пунктов; недостаточное количество квалифицированных кадров; недостаточность финансовых средств; низкий уровень

инновационной активности и т.д. В сфере государственного регулирования главными проблемами являются высокие пошлины и платежи для коммерческих автомобилей, чрезмерная бюрократия, а также отсутствие единой базы игроков, действующих на рынке транспорта и логистики.

Важным инструментом в развитии транспортно-логистической системы становится применение инновационных технологий, таких как: цифровизация, технологии, связанные с перемещением товаров (электронная идентификация упаковок, спутниковое отслеживание места нахождения грузов и др.); развитие автоматизированных систем управления и совершенствование информационно-телекоммуникационного обеспечения; роботизация производства, использование автопилотов и др. Все большую актуальность для международных транзитных грузов приобретает вопрос сокращения сроков доставки. Поэтому в настоящее время ключевой задачей является разработка и внедрение технологий, совместно с пограничными и таможенными органами, которые позволят значительно сократить простои в пунктах пропуска и на межгосударственных передаточных станциях.

Кроме того, для развития транспортной инфраструктуры и повышения инновационной активности предприятий транспортно-логистической отрасли необходимо предоставлять финансовую поддержку в виде прямых инвестиций, налоговых льгот, кредитов по льготным процентным ставкам, финансовых субсидий. На государственном уровне необходимо принять программу развития транспортно-логистической системы с учетом особенностей международной торговли и инновационного развития страны и ее регионов; разработать программу развития новых, альтернативных транзитных транспортных коридоров через территорию страны; рассмотреть таможенные тарифы и пошлины для коммерческих грузов; строительство транспортно-логистических

центров, современных торговых помещений и складов класса А; создать единую базу всех операторов и посредников, функционирующих в транспортно-логистической системе страны.

Выводы

Как показывают результаты проведенного исследования базы статистических данных, Восточно-Казахстанская область активно развивает торговые отношения со странами ближнего и дальнего зарубежья, в том числе со странами ЕАЭС, СНГ, Европейского Союза, со странами Азии, с Китаем, США и др. В данных показателях заложены значительные резервы для развития транспортно-логистической системы региона. Россия (удельный вес страны в общем объеме товарооборота – 43,2%) и Китай (удельный вес – 22,7%), являясь главными торговыми партнерами, станут основными потребителями услуг транспортно-логистической системы региона и Казахстана в целом. Близкое соседство с двумя великими державами одновременно означает наличие большого и очень емкого рынка, который открывает возможности для партнерства и взаимовыгодного ускоренного развития экономики. Динамика и ежегодное увеличение товарооборота ВКО с зарубежными странами (в том числе и в региональном аспекте) ставит задачи исследования и оценки потенциальных возможностей транспортно-логистической системы и современной инфраструктуры региона для обслуживания указанного товарооборота и транзита грузов. В целом необходимы понимание преимуществ Казахстана во внешнеторговой и внутренней конкурентоспособности, определение перечня товаров и услуг, находящихся в приоритете национальной торговой политики с привязкой к рынкам сбыта и с учетом транспортно-логистических возможностей страны. Следует отметить важность региональных транспортно-логистических систем в укреплении национального рынка транспортно-логистических услуг.

Список литературы

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. [Электронный ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 05.05.2020)
2. Комитет государственных доходов Министерства финансов РК. [Электронный ресурс] - URL: <https://kgd-gov-kz.ru> (дата обращения: 05.05.2020)
3. Экспорт казахстанской продукции в 2019 году сократился почти на 5% [Электронный ресурс]. URL: <https://zonakz.net/2020/02/04/eksport-kazakhstanskoy-produkcii-v-2019-godu-sokratilsya-pochti-na-5/> (дата обращения: 05.05.2020)
4. Паспорт социально-экономического развития Восточно-Казахстанской области на 2019 год. [Электронный ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko/documents/> (дата обращения: 05.05.2020)
5. Концепция государственной программы развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы. [Электронный ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37333562 (дата обращения: 27.04.2020)
6. Определение рациональных схем транспортировки товара из Китайской Народной Республики в Казахстан и транзитом через Казахстан: автореферат исследовательской работы. Союз международных автомобильных перевозчиков Республики Казахстан. – Алматы, 2017. – 35 с.
7. Пока как до Китая. [Электронный ресурс] - URL: <https://gudok.ru/1520/newspaper/detail.php?ID=1161230> (дата обращения: 27.04.2020)
8. Развитие сети транспортно-логистических центров Казахстана. [Электронный ресурс] - URL: <https://almaty.atameken.kz/uploads/content/files/Prezentatsiia> (дата обращения: 27.04.2020)
9. Койчубаев А.С. Формирование региональных логистических сетей в приграничных территориях Республики Казахстан и Российской Федерации: дис. ... канд. экон. наук. - Омск, 2013. - 215 с.

References

1. Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://stat.gov.kz/> (Accessed: 05.05.2020)
2. Komitet gosudarstvennykh dokhodov Ministerstva finansov Respubliki Kazakhstan. [State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://kgd-gov-kz.ru> (Accessed: 05.05.2020)
3. Eksport kazakhstanskoi produktsii v 2019 godu sokratilsia pochni na 5% [In 2019, export of Kazakhstan's products decreased by almost 5%]. [Electronic resource] - Available at: <https://zonakz.net/2020/02/04/eksport-kazakhstanskoy-produkcii-v-2019-godu-sokratilsya-pochti-na-5/> (Accessed: 05.05.2020)
4. Pasport sotsialno-ekonomicheskii razvitiia Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti na 2019 god [Passport of socio-economic development of the East Kazakhstan region for 2019]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/akimvko/documents/> (Accessed: 05.05.2020)
5. Kontseptsia gosudarstvennoi programmy razvitiia trgovli Respubliki Kazakhstan na 2021-2025 gody [The concept of the state program for the development of trade of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. [Electronic resource] - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37333562 (Accessed: 27.04.2020)
6. «Opredelenie ratsionalnykh skhem transportirovki tovara iz Kitaiskoi Narodnoi Respubliki v Kazakhstan itranzitom cherez Kazakhstan», Avtoreferat issledovatel'skoi raboty. Soiuz mezhhdunarodnykh avtomobilnykh perevozchikov Respubliki Kazakhstan» [«Determination of rational schemes for the transportation of goods from the People's Republic of China to Kazakhstan and transit through Kazakhstan», Abstract of research work. Union of International Road Carriers of the Republic of Kazakhstan «], Almaty, 2017, 35 s. [in Russian]

7. Poka kak do Kitaia [So far as to China]. [Electronic resource] - Available at: <https://gudok.ru/1520/newspaper/detail.php?ID=1161230> (Accessed: 27.04.2020)

8. Razvitie seti transportno-logisticheskikh tsentrov Kazakhstana [Development of a network of transport and logistics centers in Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <https://almaty.atameken.kz/uploads/content/files/Prezentatsiia> (Accessed: 27.04.2020)

9. Koichubayev A.S. Formirovanie regionalnykh logisticheskikh setei v prigranichnykh territoriakh Respubliki Kazakhstan i Rossiiskoi Federatsii. Dissertatsiia kandidata ekonomicheskikh nauk [Formation of regional logistics networks in the border areas of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. Dissertation of the candidate of economic sciences], Omsk, 2013, 215 s. [in Russian]

Л.Б. Габдуллина¹, Б.Л. Лавровский², С.А. Азылканова³

^{1,3}Л.Н. Гумилев ат. Евразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Новосібір мемлекеттік техникалық университеті, Новосібір, Ресей

Сыртқы сауда аймақтың көлік –логистикалық жүйесін дамытудың факторы ретінде (Шығыс Қазақстан облысының мысалында)

Аннотация. Бұл мақалада Шығыс Қазақстан облысы сыртқы саудасының қазіргі жағдайы және аймақтың сыртқы сауда айналымындағы көліктік қызмет көрсету мүмкіндіктері зерттелген. Өңірдің сыртқы сауда айналымының көрсеткіштеріне талдау жасалған: соңғы бес жылдағы экспорт пен импорт көлемі, ел экспортындағы аймақтың үлесі, экспорт пен импорттың тауарлық құрылымы және соңғы бес жылдағы аймақтың серіктес елдермен сыртқы сауда айналымының құрылымы. Мақалада елдегі сыртқы сауда мен экспортты дамытуды жүзеге асыратын негізгі ұйымдар көрсетіліп, бағдарламалық құжаттар қарастырылған. Тараптардың сату-сатып алу жөніндегі міндеттемелерінің орындалуын қамтамасыз ете отырып, көлік-логистикалық жүйенің қалыпты жұмыс істеуі халықаралық мәмілелердің тиімділігіне елеулі әсер етеді. Осыған байланысты аймақтың көлік-логистикалық жүйесінің жағдайы мен дамуының негізгі көрсеткіштері талданған, оның мүмкіндіктері мен басты мәселелері қарастырылған.

Сонымен қатар аймақтағы сыртқы сауданың дамуын және экспорт көлемін ұлғайтуды тежейтін негізгі факторлар анықталған және осы мәселелерді шешу үшін ұсыныстар жасалған.

Түйін сөздер: сыртқы сауда, экспорт, импорт, тауар айналымы, Шығыс Қазақстан, аймақ, материалдық ағын, көлік, логистика.

L.B. Gabdullina¹, B.L. Lavrovskii², S.A. Azylkanova³

^{1,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²Novosibirsk State Technical University, Novosibirsk, Russia

Foreign trade as a factor in the development of the transport and logistics system of the region (case study of East Kazakhstan region)

Abstract. The article examines the current state of foreign trade in the East Kazakhstan region and the possibilities of transport services for the region's foreign trade turnover. The analysis of foreign trade turnover of the region exports and imports the region's share in country's exports; commodity composition of exports and imports and the structure of the foreign trade turnover by countries for the last five years. The article considers the program documents and highlights the key organizations for the development of foreign trade and exports in the country. The normal functioning of the transport and logistics system, ensuring the fulfillment of obligations by the parties to the purchase and sale, has a significant impact on the effectiveness of international transactions.

For this reason, this article also discusses the opportunities and main problems of the region's transport and logistics system. The main factors hindering the development of foreign trade, including the volume of exports in the region, are identified and proposals are formulated to solve these problems.

Keywords: foreign trade, export, import, commodity circulation, East Kazakhstan, region, material flows, transport, logistics.

Сведения об авторах:

Габдуллина Л.Б. – **основной автор**, магистр экономики, докторант кафедры менеджмент ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2 а, Нур-Султан, Казахстан.

Лавровский Б.Л. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Новосибирского государственного технического университета, проспект К.Маркса, 20, Новосибирск, Россия.

Азылканова С.А. – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2 а, Нур-Султан, Казахстан.

Gabdullina L.B. – **The main author**, student in Innovation Management L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev Str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Lavrovskii B.L. – Doctor of Economics, Professor of the department of management, Novosibirsk State Technical University, K. Marx Avenue 20, Novosibirsk, Russia.

Azilkanova S.A. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the department of economics and entrepreneurship, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev Str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Генезис понятия «высокие технологии» и его роль в современной экономике

Аннотация. В современных условиях технологическое развитие обуславливает конкурентоспособность и экономический рост отдельных стран мира, способных создавать и коммерциализировать высокие технологии. В настоящее время технологии становятся двигателем в развитии высокотехнологичных производств и предприятий, что в конечном итоге позволяет извлекать повышенный уровень добавленной стоимости за счет уникальности изделий, предлагаемых на рынке, их инновационности и повышенной доли вложенного интеллектуального труда. Именно поэтому актуализируется задача исследования генезиса понятия «высокие технологии», их роли в обеспечении экономического и технологического развития, а также выявления значения высокотехнологичного сектора экономики в развитии экономической системы.

Исследовательские задачи были реализованы путем применения следующих научных методов: научной абстракции, обобщения, анализа и наблюдения. Данная научная основа позволила сопоставить содержание и значение понятия «высокие технологии» и выявить их роль в развитии инновационной экономики, определить основные глобальные тенденции и особенности развития высокотехнологичного сектора экономики, а также его роль в развитии современной экономической системы.

Ключевые слова: высокие технологии, высокотехнологичный сектор экономики, технологическое развитие, экономический рост, инновационная экономика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-53-63>

Введение

Глобальные тенденции научно-технологического развития обусловили в XX – начале XXI вв. переход мировой экономики на новую ступень инновационного развития, обусловленную повсеместным использованием высоких технологий, затрагивающих и радикально трансформирующих не только сферу производства, но и общество в целом, а также самого человека. Эти тенденции стали активно изучаться учеными и практиками

[1]. Именно поэтому в современных условиях актуализируется задача исследования теоретических и практических вопросов создания и использования высоких технологий для обоснования повышения темпов технологического развития и обеспечения экономического роста.

Методы исследования

Проблемы технологического развития находили свое отражение в трудах таких ученых, как: С. С. Кузнец, Н. Д. Кондратьев, Б.

Твисс, И. Ансофф, Д. С. Львов, В. И. Маевский, С. Ю. Глазьев и др.

«Технология как движущая сила развития экономики и общества в целом была признана еще в теории стоимости К. Маркса» [2]. К середине XX века понятие «технология» понималось как «средства или деятельность, с помощью которых человек изменяет свою среду обитания и манипулирует ею» [3].

Современные исследователи дают различные определения понятию «технологии», выделяя их как последовательность действий, нацеленных на определенный результат [4]; как возможность преобразования ресурсов в продукцию [5, с.58] и т.д.

В рамках исследования будем понимать под технологиями научные знания - материализованные либо практически реализованные и используемые при производстве экономических благ. При этом следует отметить, что развитие технологий оказывает комплексное воздействие на всю социально-экономическую систему. При этом под эффективностью использования технологий следует понимать возможность обеспечения синергетического эффекта для всей экосистемы.

В свою очередь, в условиях нарастания научно-технологического развития актуализируется задача исследования не просто технологий, а высоких технологий. Именно поэтому следует рассмотреть сущность данного понятия.

Газетой "The New York Times" был проведен анализ генезиса понятия «высокая технология» в прессе. На основании данного анализа было получено, что впервые оно было использовано в 1957 г. в публикации, обосновывающей возможность использования атомной энергии для Европы [6]. До 1970 г. данный термин использовался всего 26 раз, а затем наблюдалось широкое его распространение: в течение 1970-х гг. – 450, в 1980-е гг. – более чем 4 тыс. раз [6].

Исследование генезиса высоких технологий в научной литературе показало, что вначале высокотехнологичными считали почти все

новые технологии. Так, П. Ромер определял высокую технологию прежде всего как новое знание, которое было ориентировано на использование в производственном секторе [7]. На основании этого определения можно заключить, что все новые технологии, которые появлялись на разных этапах эволюции человека в той или иной мере являлись высокими, т.к. представляли собой новое знание, воплощенное на практике для замещения труда человека.

Однако со временем знания человека накапливаются, развиваются, таким образом, происходит эволюция знаний. Соответственно, нецелесообразно идентифицировать высокие технологии только лишь по критерию новизны, иначе все новые технологии можно было бы называть высокими, но это не так. Если изначально данный термин применялся только для сферы материального производства, то уже с начала XXI века данное понятие распространилось и на сферу услуг.

В определении высокой технологии, представленном в Новой экономической энциклопедии [8], выделяется физико-техническая составляющая ее эффективности, а также уникальность самой технологии, что не дает полного представления о сущности данного понятия.

В свою очередь Е. Б. Салихова [9] в определении сущности высоких технологий акцентирует внимание при их идентификации на определенном времени их использования, что обусловлено ускорением научно-технологического развития, при котором передовые высокие технологии через некоторое время переходят в группу средних технологий (высокого уровня), средних технологий (низкого уровня), а затем и низких (согласно группировке по уровню технологичности в соответствии с рекомендациями Евростата и Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), которая позволяет на практике провести данное деление технологий и видов экономической деятельности на группы по уровню технологичности) [10].

Таким образом, можно сделать вывод, что на различных этапах развития общества появлялись технологии, которые в конкретный момент времени можно было считать передовыми. Соответственно, можно предположить, что «высокие технологии» существовали всегда, только назывались в разное время по-разному: новые, современные, передовые, авангардные и т.д.

Обсуждение

Анализ литературных источников по технологическому и инновационному развитию показал, что в настоящее время терминологический аппарат проработан не в полной мере. Часто понятие «высокие технологии» используется как синоним понятиям «наукоемкие», «инновационные», «новые». На наш взгляд, эти понятия обладают как схожими характеристиками, так и отличительными особенностями.

В данном случае понятие «высокий» предполагает наличие определенного уровня

развития самой технологии, вышеимеющихся, а также уникальных качеств и свойств. Данные технологии приближают как их создателя, так и пользователя к высшей степени мастерства и умения, а также в последующем к экономии времени и сил.

В Руководстве Осло под инновацией понимается «внедрение нового или значительно улучшенного продукта (услуги), процесса, нового метода маркетинга или нового организационного метода» [14]. Исходя из этой трактовки, можно заключить, что инновационные технологии связаны преимущественно с разработкой и внедрением новшеств.

В источнике [12] «новые технологии» представляют собой систему производственных и иных операций, методов и процессов, обладающую более высокими качественными характеристиками по сравнению с лучшими аналогами, доступными на данном рынке, на определенном сегменте рынка или рыночной ниши, для которых эти технологии являются новыми» [12].

Таблица 1

Идентификационные (атрибутивные) признаки понятий
высокие, новые, наукоемкие и инновационные технологии

Идентификационные признаки	Высокие технологии	Новые технологии	Наукоемкие технологии	Инновационные технологии
Новизна (учитывается фактор времени)	+	+	+	–
Прецизионность	+	–	–	–
Наукоемкость (научная составляющая (повышенный уровень))	+	–	+	–
Соответствие технологическому укладу	V – VI	V – VI	V – VI	V – VI
Превосходство или соответствие мировому уровню	+	+	+	+
	–	–	–	–
Уровень патентоспособности	наиболее высокий	средний	высокий	высокий
Степень использования ОИС на этапе коммерциализации	наиболее высокая	средняя	высокая	высокая

Источник: составлено автором.

Обобщение результатов исследований в области разработки и использования высоких технологий позволило сформулировать специфические особенности, представляющие возможность выделять их из совокупности схожих понятий (таблица 1). При исследовании данных понятий нами был определен ряд критериев, согласно которым выявлены определенные различия. Так, к критериям идентификации высокой технологии при этом отнесены: новизна; прецизионность (повышенная степень точности или соблюдение высокой точности параметров при создании или использовании технологии); наукоемкость; соответствие определенному технологическому укладу, превосходство или соответствие мировому уровню, наиболее высокий уровень патентоспособности.

В то время как при определении свойств наукоемких технологий критериями выступают: новизна и высокоукладность.

Атрибутами инновационных технологий являются новизна и соответствие V или VI технологическому укладу.

К важным характеристикам высоких технологий следует отнести повышение конкурентоспособности конечного пользователя высокотехнологичной продукции.

Повсеместное использование понятия «высокие технологии», а также нарастание темпов технологического развития в мире предопределило появление особой сферы экономики – высокотехнологичного сектора [9].

Высотехнологичный сектор экономики всегда находится на вершине технологического развития общества. Под высокотехнологичным сектором экономики будем понимать комплекс современной (передовой, новейшей) сложной техники и технологий, которые, соответствуя определенному времени и стадии развития общества, берут на себя все более сложные и тонкие функции, которые выполнял до этого человек или техника, и технологии предшествующего уровня. Таким образом,

высотехнологичный сектор позволяет замещать на данном этапе эволюции труд человека в оптимальном соотношении его физической и интеллектуальной составляющих.

Особенно важным становится развитие высокотехнологичного сектора в условиях турбулентности внешней среды ввиду меньшей его зависимости от уровня цен на сырьевые ресурсы. Кроме того, развитие высокотехнологичных организаций способствует нивелированию действия кризисных факторов, в том числе обуславливающих необходимость перехода на более высокий технологический уклад. Для исследования роли высокотехнологичного сектора в развитии современной экономической системы проведем анализ глобальных тенденций его функционирования.

Следует отметить, что в современных условиях, при возрастании интеллектуализации труда, часть работы человека перекладывается на вовлеченную за счет интеллекта составляющую, при этом происходит экономия физического труда человека.

Технологическое развитие предполагает постепенное замещение прежде всего физической составляющей труда, а с течением времени и интеллектуальной. В соответствии с этим высокотехнологичный сектор можно идентифицировать по величине замещения труда человека машинами и оборудованием, оценивая его по величине удельного веса машинозамещения (его повышенному уровню).

При этом под высокотехнологичным производством предложено понимать производство, где применяются технические средства, позволяющие получить наибольшую долю машинозамещения.

Следует отметить, что развитие высокотехнологичного сектора экономики позволяет определить дуальный эффект:

1. Происходит экономия человеческой энергии (высокие технологии позволяют экономить человеческую энергию), что с

одной стороны повышает уровень жизни человека;

2. При тех же затратах энергии высокотехнологичные производства производят столько же, а то и больше продукции, соответственно, у человека высвобождается время, которое в современных условиях становится главным ресурсом.

Таким образом, за счет внедрения высоких технологий человек, с одной стороны, экономит энергию, которую может потратить на созидание чего-то нового, а с другой – экономит время, т.е. высвобождает важный ресурс своей жизни. Именно «сэкономленное» время является ключевым фактором развития общества.

В свою очередь развитие высокотехнологичного сектора экономики порождает ряд гуманитарных проблем: например, человек, за счет развития высоких технологий высвобождает время, при этом количество производимых благ не уменьшается, а даже увеличивается.

Для определения роли высоких технологий и высокотехнологичного сектора в современном мире исследуем глобальные тенденции его развития.

Глобальные тенденции развития высокотехнологичного сектора экономики в современных условиях

В настоящее время для идентификации высокотехнологичного сектора экономики в мировой практике чаще всего используются два основных подхода: секторальный (или отраслевой) и продуктовый. В данном исследовании нами использован секторальный подход, который основан на группировке отраслей (видов экономической деятельности) по уровню наукоемкости в четыре сектора. В данном случае виды экономической деятельности обрабатывающей промышленности делятся на высокотехнологичные, среднетехнологичные высокого уровня, среднетехнологичные низкого уровня и низкотехнологичные [9].

Следует отметить, что в современных условиях высокотехнологичные (high-technology) и средне-высокотехнологичные

(medium-high-technology) или среднетехнологичные высокого уровня отрасли (согласно классификации ОЭСР в кодах NACE Rev 1.1 или NACE Rev. 2) являются основными драйверами роста промышленного производства.

В настоящее время к отраслям с наибольшей интенсивностью ИиР относятся следующие: производство воздушных судов; фармацевтическая промышленность; производство компьютерных, электронных и оптических устройств; разработка программного обеспечения; и научные исследования и разработки [10].

Результаты

Одной из важных отличительных особенностей высокотехнологичного сектора экономики является повышенный уровень добавленной стоимости, которая обеспечивается снижением издержек производства продукции при увеличении ее цены, основанном на инновационности изделий и их более высоких конкурентных качествах, а также на уникальности изделий и повышенной доле вложенного интеллектуального труда, что делает этот сектор привлекательным для инвесторов, давая возможность отдельным странам стать лидерами технологического развития.

Так, глобальная валовая добавленная стоимость (ВДС) высокотехнологичного сектора экономики в 2014 г. составила 1,8 трлн. долл. США или 15 % ВДС производственного сектора, в 2018 г. объем производства добавленной стоимости в высокотехнологичных отраслях составил уже более 3,2 трлн. долл. США.

На данном рынке доминирующее положение удерживали три страны – США, Германия и Япония. Мировым лидером в производстве высокотехнологичной продукции являются США. В период с 2003 по 2018 гг. объем производства в США увеличился с 570 млрд. долл. США примерно до 1,04 трлн. долл. США, но при этом доля данной страны в глобальном производстве сократилась с 38

% до 32 %. За этот период доли ЕС и Японии также снизились, тогда как доля Китая быстро возросла. Общая доля ряда других азиатских стран росла более умеренно.

Отрасли промышленности с более низким, но все еще существенным уровнем интенсивности исследований и разработок включают химические производства (за исключением выпуска фармацевтических препаратов), производство транспортных средств (за исключением летательных аппаратов), электрические и другие машины и оборудование, услуги в области информационных технологий и научные приборы.

В этих среднетехнологичных (высокого уровня) отраслях мировой выпуск продукции в 2018 г. составил почти 5,8 трлн. долл. США. Несмотря на то, что в период с 2003 по 2018 гг. объем производства в США увеличился примерно с 600 млрд. долл. США до 1,25 трлн. долл. США его глобальная доля на данном рынке несколько сократилась [11].

В свою очередь Китай, начиная с 7 % мирового выпуска среднетехнологичной продукции высокого уровня в 2003 г., к 2018 г. начал производить около 26 %. ЕС и Япония, так же как и США, демонстрировали снижение доли мирового выпуска продукции среднетехнологичного (высокого) уровня.

Проведем анализ тенденций изменения глобальной структуры мировой торговли высокотехнологичной продукцией. В значительной степени они обусловлены различными темпами роста объема экспорта высокотехнологичной продукции в разных странах.

Экспортируемые товары и услуги в другие страны являются показателем экономического успеха страны, поскольку экспорт включает продукцию, которая конкурирует на мировом рынке. Производство многих товаров, включая электронику и автомобили, включено в глобальные цепочки формирования стоимости и размещаются во многих странах. Значительный объем мировой торговли приходится на незавершенные промежуточные товары,

которые экспортируются в другие страны для дальнейшего производства. Эти страны предоставляют дополнительные ресурсы или выполняют окончательную сборку перед экспортом готовой продукции. Обычные торговые меры являются несовершенной мерой производства в глобальных производственно-сбытовых цепочках, в том числе товаров с высокой и средней интенсивностью исследований и разработок. В рамках обычных торговых мер вся стоимость готового продукта кредитруется в стране, экспортирующей готовый продукт, что преувеличивает вклад страны-конечного экспортера, и не кредитруется в странах, предоставивших промежуточные товары для производства готового продукта.

Общий мировой объем экспорта высокотехнологичной продукции в 2014 г. составил 2,399 трлн. долл. США, в 2016 г. данный показатель сократился на 6,29 % и составил 2,248 трлн. долл. США. В 2019 г. мировой экспорт высокотехнологичной продукции зафиксировался уже на отметке в 2,925 трлн. долл. США [11].

Средняя доля высокотехнологичного экспорта в мире в 2009 г. составляла 21,187 % от общего мирового экспорта товаров, при этом сократившись в 2014 г. до отметки в 19,04 %. С 2015 г. наблюдался постепенный рост данного показателя, и в 2019 г. он достиг уровня 21,229 % [11].

Страны ЕС являются крупнейшим в мире экспортером высокотехнологичной продукции. В 2018 г. экспорт данного вида продукции стран ЕС составил 862 млрд. долл. США или 30,7 % от мирового экспорта высокотехнологичной продукции. Однако следует отметить, что этот показатель отражает значительный объем внутри региональной торговли между странами-членами ЕС. В отличие от этого данные об экспорте по Китаю и Соединенным Штатам Америки не включают торговлю в пределах их границ, которая, скорее всего, будет существенной. В 2018 г. экспорт высокотехнологичной продукции США составил 220 млрд. долл. США.

Китай является вторым по величине мировым экспортером из стран-производителей высокотехнологичной продукции. В 2018 г. экспорт данной группы товаров составил 647,79 млрд. долл. США или 23,1 % от глобального высокотехнологичного экспорта стран мира.

Китай является центром так называемого «Азиатского производства», производящего большую часть электронных изделий в мире, входящих в состав высокотехнологичных продуктов. Китай импортирует и экспортирует комплектующие и компоненты из азиатских стран, в частности из Японии, Южной Кореи, Сингапура и Тайваня. Важным показателем для анализа торговли высокотехнологичными товарами является их доля в общем экспорте промышленных товаров стран мира [9].

Так, доля экспорта высокотехнологичной продукции в общем экспорте промышленных товаров Китая значительно выросла за последнее десятилетие с 6 % в 1992 г. до 31 % в 2019 г. (рисунок 1).

Резко снизилось участие США в экспортных потоках высокотехнологичных товаров (с 33 % в 1992 г. до 19 % в 2019 г.). Параллельно наблюдался стремительный рост в этом сегменте. Широко используя иностранные инвестиции, технологии и оборудование,

Китай смог преобразовать свою экономику, создать современные высокотехнологичные производства, стать крупным поставщиком на мировых рынках высокотехнологичной продукции [12].

Незначительные колебания доли высокотехнологичного экспорта (от экспорта промышленных товаров) в 1992–2014 гг. наблюдались в Германии (от 13 % в 1992 г. до 19 % в 2000 г. и 16 % в 2019 г.).

Анализ расширенного списка стран по доле высокотехнологичного экспорта показал, что лидером по этому показателю в последнее десятилетие являлся Сингапур, доля экспорта которого в общем экспорте страны в период с 2007 по 2018 гг. составляла от 47 до 53,14 %, в 2019 г. составив 52 %.

Детальный анализ многолетней динамики доли высокотехнологичного экспорта (от экспорта промышленных товаров) Китая, Германии, Японии и США показал ее существенные трансформации [12].

При этом доля высокотехнологичного экспорта (от экспорта промышленных товаров) Республики Беларусь в 2019 г. по данным Всемирного банка составила 4%, Российской Федерации - 13 %, Казахстана - 30 % [11].

Будучи крупнейшим производителем в мире, США и в 2018 г. занимали существенные позиции на глобальных

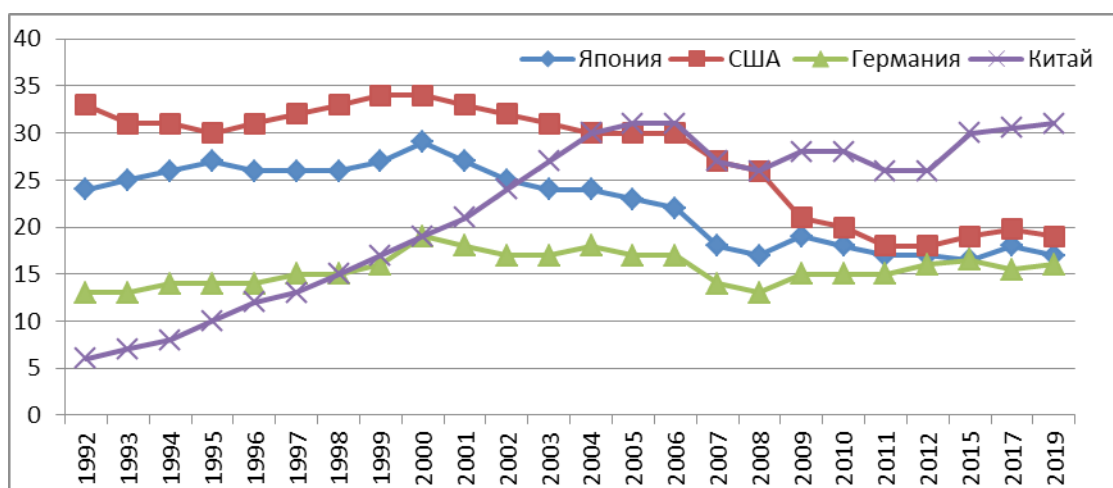

Рисунок 1 – Доля высокотехнологичного экспорта (от экспорта промышленных товаров) отдельных стран мира в 1992–2019 гг., в процентах

Источник: составлено автором на основании [11].

рынках высокотехнологичной продукции (таблица 1). Так, в авиастроительной отрасли США неизменно занимают более половины мирового производства. Большая часть цепочки поставок для американской авиапромышленности глобализирована: например, компания Boeing, крупный производитель, в основном позиционируется как системный интегратор основных подсистем и компонентов, поставляемых компаниями внутри и за пределами США.

Следует также отметить сильные позиции США на глобальном рынке высокотехнологичной продукции в последние полтора десятилетия в программном обеспечении (занимают 62,3 % рынка) (таблица 1). Одним из основных благоприятствующих факторов при этом является рост инвестиций американского бизнеса в программное обеспечение, которые в период с 2002 по 2018 гг. удвоились (с 152,5

млрд. долл. США до 380,0 млрд. долл. США) [13]. В 2018 г. США также являлись крупным мировым производителем фармацевтических препаратов и компьютерных, электронных и оптических продуктов. В фармацевтической отрасли США разделили первое место с ЕС, на каждый данный регион приходилось более четверти мирового производства фармацевтической продукции (таблица 2). В индустрии компьютерных, электронных и оптических продуктов США являлись вторым по величине производителем в мире (занимая 26 % мировой доли), при этом значительно уступая Китаю (30,7 % мировой доли) [13].

Выводы. Анализ глобальных тенденций развития высокотехнологичного сектора экономики показал существенный интерес к данному сектору со стороны в основном развитых стран мира, что позволяет им добиваться значительных технологических и экономических преимуществ за счет

Таблица 2

Доля отдельных стран на рынках высокотехнологичной продукции в 2018 г.

Группы высокотехнологичной продукции	Удельный вес стран (в процентах)					
	США	ЕС	Япония	Китай	Остальные страны мира	Остальные страны Азии*
Продукция авиакосмической отрасли	50,8	24,2	2,8	6,9	3,2	12,2
Фармацевтическая продукция	26	26,3	5,5	23,3	7	11,9
Компьютерные, электронные и оптические приборы	25,5	10,1	6,2	30,7	19,4	8
Услуги в области научных исследований	23	22,6	2,5	17	10,5	24,4
Программное обеспечение	62,3	23,9	2,2	3,2	1,9	6,6

Примечание: *включают Индию, Индонезию, Малайзию, Филиппины, Сингапур, Южную Корею, Тайвань, Таиланд и Вьетнам

Источник: составлено автором на основании [13].

уникальности технологий и поставляемой продукции, услуг, что актуализируется в условиях новых вызовов, в том числе связанных с пандемией COVID-19. В современных условиях успешность развития экономической системы определяется в том числе технологическим уровнем страны, ее способностью представить на рынок высокие технологии в оптимальные сроки.

В свою очередь развитие высокотехнологичного сектора экономики порождает ряд гуманитарных проблем: например, человек за счет развития высоких технологий высвобождает время, при этом количество производимых благ не уменьшается, а даже увеличивается.

Так, с экономической точки зрения отличительным признаком

высокотехнологичного сектора является повышенное значение доли добавленной стоимости, в основе которой лежит возможность получения сверхприбыли за счет увеличенной доли интеллектуального труда в цене высокотехнологичных товаров, а также снижения издержек производства за счет использования высоких технологий и совершенствования производственного процесса.

Исследование генезиса понятия «высокая технология» позволило сделать вывод, что в современных условиях высокие технологии являются атрибутом технологического развития, обеспечивающего экономический рост, которое определяется способностью к созданию и повсеместному использованию высоких технологий.

Список литературы

1. Гораева Т. Ю. Математическое моделирование функционирования высокотехнологичного сектора экономики // *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. Научно-практический журнал. – 2015. – № 1 (6). – С. 38–43.
2. Мисюра А.В. Высокотехнологичное промышленное предприятие: нормативный и позитивный подходы к определению // *Journal of New Economy*. -2019. - Т. 20. - № 4. - С. 88–107.
3. History of technology Online. Encyclopedia Britannica Inc., 2016. – [Электронный ресурс] – URL: <https://www.britannica.com/> (дата обращения: 20.01.2021)
4. Некрасов С.И. Философия науки и техники: тематический словарь. — Орёл: ОГУ, 2010. – 289 с.
5. Тамбовцев В.А. Взаимодействие «институты-технологии» и экономический рост // *Journal of New Economy*. – 2019. –Т. 20. - № 2. – С. 55–70.
6. Старжинский В.П. Методология науки и инновационная деятельность. – Москва: Инфра-М, 2013. – 326 с.
7. Гораева Т.Ю. Оценка условий развития высокотехнологичного сектора в Беларуси // *Наука и инновации*. – 2017. – Т. 167. - № 2. – С. 49-52.
8. Гораева Т.Ю. Развитие высокотехнологичного сектора экономики в условиях реализации политики импортозамещения. Экономические механизмы и управленческие технологии развития промышленности: сб. науч. тр. Международного научно-технич. симпозиума «Экономические механизмы и управленческие технологии развития промышленности» Международного Косыгинского Форума «Современные задачи инженерных наук» (29-30 октября 2019 г.). – Москва: ФГБОУ ВО «РГУ им. А.Н. Косыгина», 2019. –Ч. 2. – С. 37-39
9. Высокотехнологичный сектор экономики: состояние, тенденции, механизмы формирования и развития. Монография. – Гродно: ЮрСаПринт, 2020. – 250 с.
10. Hummel D. EU's Connectivity in Times of Eurasian Dynamics. High-tech sector development in an economy in the context of digital transformation of the society. – Potsdam: WeltTrends, 2020. - 251-264 p.
11. World Development Indicators 2018 / The World Bank. –Washington: Intern. Bank for Reconstruction a. Development, 2018. [Electronic resource] – URL: <http://data.worldbank.org/sites/default>. (дата обращения: 20.06.2020)

12. Гораева Т.Ю. Высокотехнологичный сектор экономики: мировые тенденции развития и перспективы функционирования в Республике Беларусь в условиях присоединения к ВТО // Вестн. ГрДУиМЯ. Я. Купалы. Сер. 5, Эканоміка. Сацыялогія. Біялогія. – 2016. – Т.6. – № 3. – С. 20–28.

13. National Science Board Science & Engineering Indicators The State of U.S. Science and Engineering 2020. [Electronic resource] – URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20201/global-r-d> (дата обращения: 15.06.2020)

Т.Ю. Гораева

Беларусь мемлекеттік университеті, Минск, Беларусь Республикасы

«Жоғары технологиялар» ұғымының генезисі және оның қазіргі экономикадағы рөлі

Аннотация. Қазіргі жағдайда технологиялық даму жоғары технологияларды құруға және коммерциализациялауға қабілетті әлемнің жекелеген елдерінің бәсекеге қабілеттілігі мен экономикалық өсуін негіздейді. Қазіргі уақытта технологиялар жоғары технологиялық өндірістер мен кәсіпорындарды дамытуда қозғалтқыш болып отыр, бұл сайып келгенде нарықта ұсынылатын өнімдердің бірегейлігі, олардың инновациялылығы және салынған зияткерлік еңбектің жоғары үлесі есебінен қосылған құнның жоғары деңгейін алуға мүмкіндік береді. Сондықтан «жоғары технологиялар» ұғымының генезисін, олардың экономикалық және технологиялық дамуды қамтамасыз етудегі рөлін зерттеу, сондай-ақ экономикалық жүйені дамытудағы экономиканың жоғары технологиялық секторының маңыздылығын анықтау міндеті өзекті болып табылады.

Зерттеу міндеттері келесі ғылыми әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылды: ғылыми абстракция, жинақтау, талдау және бақылау. Бұл ғылыми негіз «жоғары технологиялар» ұғымының мазмұны мен маңызын салыстыруға және олардың инновациялық экономиканың дамуындағы рөлін анықтауға, негізгі жаһандық үрдістер мен экономиканың жоғары технологиялық секторының даму ерекшеліктерін, сондай-ақ оның қазіргі заманғы экономикалық жүйенің дамуындағы рөлін анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: жоғары технологиялар, экономиканың жоғары технологиялық секторы, технологиялық даму, экономикалық өсу, инновациялық экономика.

T.Yu. Gorayeva

Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus

The genesis of the concept of «high technology» and its role in modern economy

Abstract. In modern conditions, technological development determines the competitiveness and economic growth of individual countries of the world capable of creating and commercializing high technologies. Currently, technologies are becoming the engine in the development of high-tech industries and enterprises, which ultimately makes it possible to extract an increased level of added value due to the uniqueness of products offered on the market, their innovation, and an increased share of invested intellectual labor. That is why the task of studying the genesis of the concept of «high technologies», their role in ensuring economic and technological development, as well as identifying the significance of the high-tech sector of the economy in the development of the economic system is being actualized.

Research tasks were realized by applying the following scientific methods: scientific abstraction, generalization, analysis, and observation. This scientific basis made it possible to compare the content and meaning of the concept of «high technologies» and identify their role in the development of an innovative economy, determine the main global trends and features of the development of the high-tech sector of the economy, as well as its role in the development of the modern economic system.

Keywords: high technologies, high-tech sector of the economy, technological development, economic growth, innovative economy.

References

1. Goraeva T.Yu. Matematicheskoe modelirovanie funktsionirovaniya vyisokotekhnologichnogo sektora ekonomiki, Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya. Nauchno-prakticheskiy zhurnal [Mathematical modeling of the functioning of the high-tech sector of the economy, Innovative economy: prospects for development and improvement. Scientific and practical journal], 1(6), 38–43 (2015). [in Russian]
2. Misyura A.V. Vyisokotekhnologichnoe promyshlennoe predpriyatie: normativnyi i pozitivnyi podhody k opredeleniyu, Journal of New Economy [High-tech industrial enterprise: normative and positive approaches to definition, Journal of New Economy], 4(20), 88–107 (2019) [in Russian]
3. History of technology. Online. Encyclopedia Britannica Inc., 2016. [Electronic resource] - Available at: <https://www.britannica.com/> - (Accessed: 20.01.2021)
4. Nekrasov S.I. Filosofiya nauki i tekhniki: tematicheskij slovar' [Philosophy of Science and Technology: Thematic Dictionary] (Oryol: OGU, 2010, 289 p.). [in Russian]
5. Tambovcev V.L. Vzaimodejstvie «instituty-tekhnologii» i ekonomicheskij rost, Journal of New Economy [Institution-Technology Interaction and Economic Growth, Journal of New Economy], 2(20), 55–70 (2019). [in Russian]
6. Starzhinskij V.P. Metodologiya nauki i innovatsionnaya deyatel'nost' [Science methodology and innovation] (Moscow: Infra-M, 2013, 326 p.). [in Russian]
7. Goraeva T.YU. Ocenka uslovij razvitiya vysokotekhnologichnogo sektora v Belarusi, Nauka i innovatsii [Assessment of the conditions for the development of the high-tech sector in Belarus, Science and Innovations], 2 (167), 49-52 (2017). [in Russian]
8. Goraeva T.YU. Razvitie vysokotekhnologichnogo sektora ekonomiki v usloviyah realizatsii politiki importozameshcheniya. Ekonomicheskie mekhanizmy i upravlencheskie tekhnologii razvitiya promyshlennosti: sb. nauch. tr. Mezhdunarodnogo nauchno-tekhnich. simpoziuma «Ekonomicheskie mekhanizmy i upravlencheskie tekhnologii razvitiya promyshlennosti» Mezhdunarodnogo Kosygin'skogo Forum «Sovremennye zadachi inzhenernyh nauk» (29-30 oktyabrya 2019 g.) [Development of the high-tech sector of the economy in the context of the implementation of the import substitution policy. Economic mechanisms and management technologies for industrial development: collection of articles. scientific. tr. International scientific and technical Symposium «Economic Mechanisms and Management Technologies of Industrial Development» of the International Kosygin Forum «Modern Tasks of Engineering Sciences» (October 29-30, 2019)], Moscow: FGBOU VO «RGU im. A.N. Kosygina», 2, 37-39 (2019). [in Russian]
9. Vysokotekhnologichnyj sektor ekonomiki: sostoyanie, tendencii, mekhanizmy formirovaniya i razvitiya. Monografiya [High-tech sector of the economy: state, trends, mechanisms of formation and development. Monograph] (Grodno: YUrSaPrint. 2020, 250 p.). [in Russian]
10. Hummel D. EU's Connectivity in Times of Eurasian Dynamics. High-tech sector development in an economy in the context of digital transformation of the society (Potsdam: WeltTrends, 2020, 251-264 p.).
11. World Development Indicators 2018. The World Bank. – Washington: Intern. Bank for Reconstruction a. Development, 2018. [Electronic resource] - Available at: <http://data.worldbank.org/sites/default> (Accessed: 20.01.2021)
12. Goraeva T.Yu. Vysokotekhnologichnyj sektor ekonomiki: mirovye tendencii razvitiya i perspektivy funkcionirovaniya v Respublike Belarus' v usloviyah prisoedineniya k VTO, Vesn. GrDUimya YA. Kupaly. Ser. 5, Ekanomika. Sacyyalogiya. Biyalogiya [High-tech sector of the economy: global development trends and prospects for functioning in the Republic of Belarus in the context of accession to the WTO, Vesn. Y. Kupala's GrDUimya. Ser. 5, Ekanomyka. Satyology. Bialogia], 3(6), 20–28 (2016). [in Russian]
13. National Science Board Science & Engineering Indicators The State of U.S. Science and Engineering 2020. [Electronic resource] - Available at: <https://ncses.nsf.gov/pubs/nsb20201/global-r-d> - (Accessed: 20.01.2021)

Сведения об авторе:

Гораева Т.Ю. – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры инноватики и предпринимательской деятельности, Белорусский государственный университет, ул. К. Маркса, 31, Минск, Республика Беларусь.

Gorayeva T.Yu. – Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Innovation and Entrepreneurship, Belarusian State University, str. K. Marksa 31, Minsk, Republic of Belarus.

А.К. Кадырбергенова

Л.Б. Избасарова

Г.М. Жантелеуова

С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университеті, Атырау, Қазақстан
(E-mail: asel-k-80@mail.ru, Liza78_78@mail.ru)

Отандық мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету

Аннотация. Алдыңғы қатарлы елдің әлемдік және ішкі нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігінің негізі – бұл шикізат секторына бағытталуына тәуелділіктен арыла отырып, саланың, өндірістің, өнеркәсіп өнімінің барлық бәсекелестік артықшылықтарын тиімді іске асыру мүмкіндігі. Қазақстанның қолда бар ресурстық әлеуетін іске асыру және қолайлы нарықтық конъюнктура есебінен мұнай-химия саласын дамыту, дамудың сапалы жаңа жолына қол жеткізу, әлемдік нарықтарға шығуды арттыру да бәсекеге қабілеттіліктің негізі болып табылады. Қазақстан жеткен оң нәтижелерді нығайту және алға қарай экономикалық дамудың тірегі дамыған мемлекеттердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуші кластерлік құрылымдар да болуы керек.

Бәсеке мен инновацияның өзара әрекеттесуінің диалектикалық сипаты бәсекеге қабілеттіліктің инновациялық құраушыларын зерттеу қажеттілігі мен маңыздылығын айқындайды. Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру елден тыс та іскерлендірілуі қажет. Бұл тұрғыда, ЕЭО аясында мүше мемлекеттерде салааралық мұнай-химия кластерін ұйымдастыру арқылы ұлттық, өңірлік бәсекеге қабілеттілікті арттыру мүмкіндігін қарастыруға болады.

Түйін сөздер: мұнай-химия, кластер, технопарктер, Еуропалық экономикалық одақ, полимер өндірісі

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-64-73>

Кіріспе

Мұнай-химия саласындағы келеңсіз құбылысты еңсеру және оны үдемелі даму деңгейіне шығару үшін жаңа тетіктер қажет. Мұндай тетіктің негізіне үш мұнай өңдеу зауыттарын қайта жаңғырту тұжырымдамасы жатады. Қайта жаңғырту кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруда тиімді нарықтық құрал болып табылады. Мұнай өңдеу және мұнай-химия кәсіпорындары үшін тиімді қайта жаңғырту олардың бәсекеге қабілеттілігін

сақтап қалуының қажетті жағдайы болып табылады. В.Нельсонның күрделілік индексі бойынша мұнай өндіру өндірісіндегі әрбір технологиялық процесс үшін, оның капитал сыйымдылығы мен прогрессивтілігін сипаттаушы және бағалаушы белгілі бір күрделілік коэффициенті сәйкес келуі тиіс. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселелерін шешуде маңызды механизм болып кластерлерлік құрылымдар табылады. Зерттеу барысында кластердің даму теориясын терең саралай келе, оның жаңа заманауи үлгісін өндіріске енгізу қажеттілігі

маңызды болып отырғанын айтамыз. Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру елден тыс та іскерлендірілуі қажет. Бұл тұрғыда, ЕЭО аясында мүше мемлекеттерде салааралық мұнай-химия кластерін ұйымдастыру арқылы ұлттық, өңірлік бәсекеге қабілеттілікті арттыру мүмкіндігін қарастыруға болады.

Зерттеу әдістері

Мақаланы зерттеу барысында алға қойылған мақсаттарға жету үшін салыстырмалы, статистикалық талдау және жинақтау, себеп-салдарлы байланыс, болжау әдістері, әдебиеттік шолу қолданылды. Теориялық ережелерді және қорытындыларды негіздеу үшін отандық және шетелдік әдебиеттер мен мерзімдік басылымдар пайдаланылды.

Талқылау

Мұнай мен газды терең өңдеу еліміздің сапалы мұнай-газ өнімдерімен қамтамасыз етуде мұнай химиясы саласын кластерлік инновациялық үлгі бойынша дамыту шешуші рөл атқарады. Осылайша, әлемдік нарықтағы бәсекенің дамуы жағдайында және ресурстық базаның прогрессивті сарқылуы негізінде әлемдік мұнай және газ өнеркәсібінің озық жетістіктерін көмірсутегі шикізатын өңдеу жүйелері мен әдістерінде пайдалану

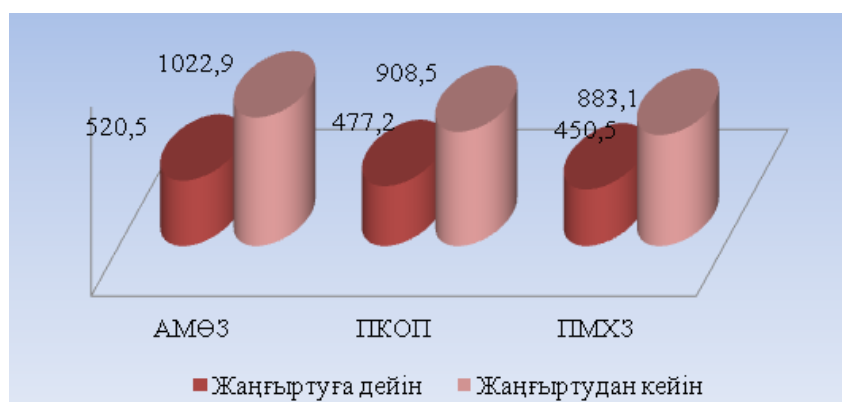
мәселелері әлдеқайда өзекті бола түседі. [1]. Біздің есебіміз бойынша, мұнай өңдеуге жүргізілген талдау негізінде, отандық МӨЗ-ғы 1 тонна мұнай өнімдері корзинасының бағасы едәуір өсуі тиіс (сурет 1).

Мұнай-химия өндірісінің құрылуы аралық өнім өндірумен шектелмеуі тиіс екенін мойындау қажет болады. Осылай қызмет етуінің тиімділігі, әдетте, бастапқы ресурстардың кешенді пайдаланылу деңгейімен тікелей байланысты, ол ел экономикасының түрлі салаларында зор сұранысқа ие болатын, ақырғы өнім шығару қажеттілігін болжайды. Сонымен қатар, аталған ассортименттің басым бөлігі, біріншіден, жекелеген өнеркәсіп салаларының (жеңіл, машина құрылысы, резина техникалық) дамуына, екіншіден алыс және таяу шетел елдеріне экспортқа шығаруға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, еліміздің мұнай-химия саласында кластерлі инициативаны дамыту ішкі және сыртқы нарықта мұнай өнімдерінің жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуі тиіс.

Мұнай-химия кластерін дамыту мен тиімді қызмет етуі үшін қажетті төмендегідей шарттар мен факторларды айта аламыз:

- кластерді дамытудың ресурстық-технологиялық негіздері (мұнайды өңдеу және модернизациядан кейін отандық МӨХЗ-ғы газды утилизация жасау);

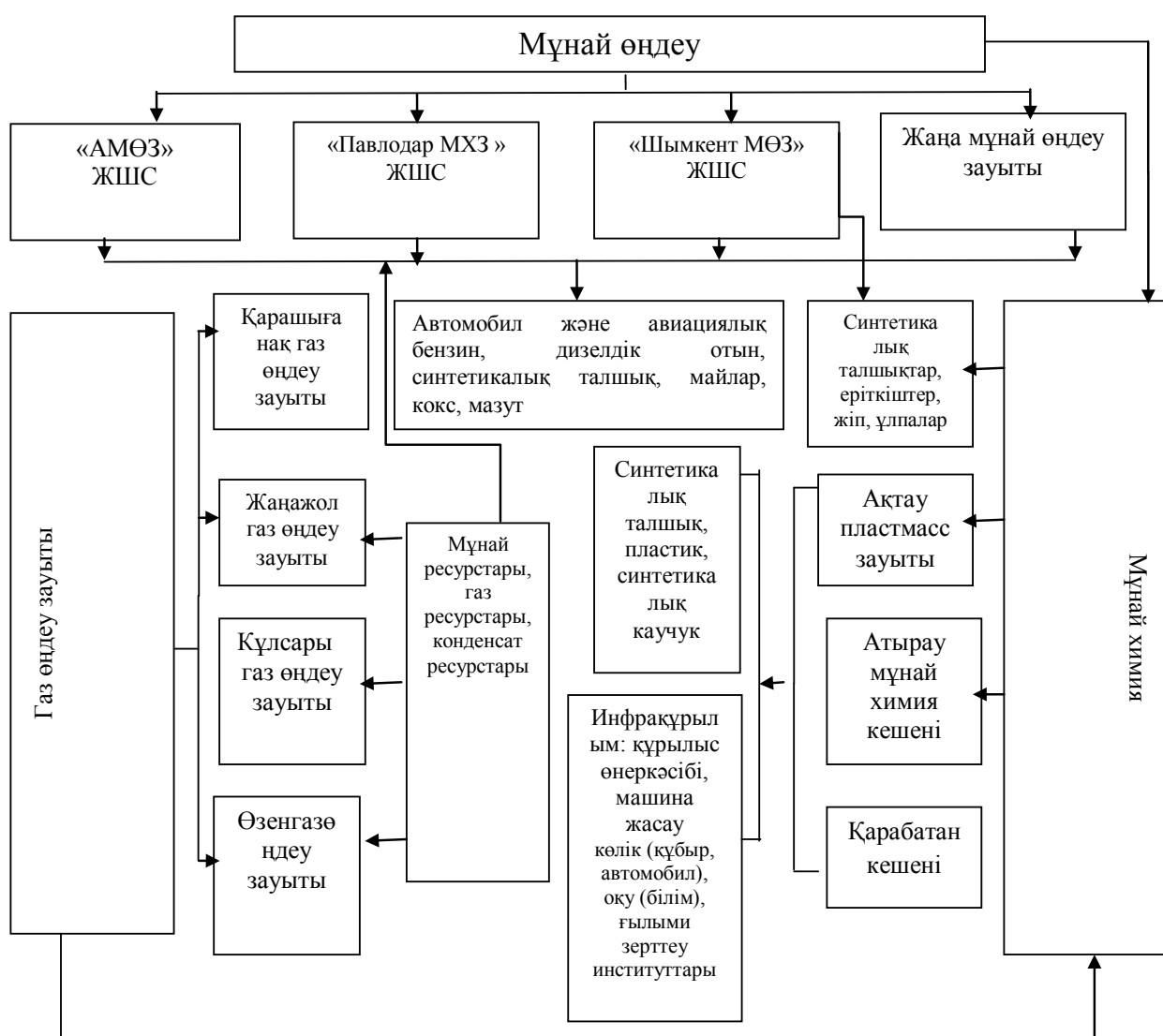
Сурет 1 – Мұнай өнімдері корзинасының бағасы, долл./тонна
Ескерту – Авторлармен есептелінген

- мұнай-химия өніміне (полиэтилен, полипропилен, стирол, полистирол, этиленгликол, бензол, ксилол және т.б.) әлемдік сұраныстың өсуі;
- ішкі нарықты жоғары қосылған құнды ақырғы өніммен қамту;
- жаңа мұнай-химия өндірістерін ашу.

Нәтижелер

Өзінің одан әрі дамуы барысында мұнай-химия кластері өзінің негізгі іргелес салаларымен серіктесуі қажет. Қазақстанның

Оңтүстік өңірінде мақта өндірісі жақсы дамыған, сондықтан біздің есептеуімізше оны қалыптастырушы мақта немесе тоқыма бұйымдары кластері мұнай-химия және тоқыма кәсіпорындарының үйлесімді болашақ үлгісін береді. Өндірілетін мұнай-химия өндірісі тоқыма және мата материалдарының кең ассортиментін шығаруда синтетикалық талшықты кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Бұл тұжырымдаманың іске асырылуы, мұнай-химиялық және тоқыма бұйымдары кәсіпорындары арасында тығыз байланыс орнаған уақытта, олардың шикізат ресурстары

Сурет 2 – Мұнай химиясы кластерін қалыптастырудың үлгісі

Ескерту - Авторлар әзірлеген

аймақтық бір өңірде шоғырланып, «тоқыма-химиялық кластер» шеңберінде кооперативтік байланысты құру мүмкіндігін береді.

Мұндай бағыттың әлеуметтік экономикалық салдары мәнді. Бір жағынан - мұнай-химия өндірістерінде мұнай-газ ресурстарын пайдалану артықшылықтарын дәлелдей келе, қызметтің түрлі саласында пайдалану бірқатар тауар өнімдерін дайындауға мүмкіндік беретін, мұнай-химия өнімінің бүкіл спектрін алу үлгісін ескеру қажет, екінші жағынан алға қарай текстиль кластерінің дамуын ынталандырушы фактор бола алады (сурет 2).

Осы үлгінің мазмұнымен түсіндірілетін негізгі идея, мұнай немесе ілеспе газды өңдеу түрлі технологиялық бағыттар бойынша жүргізілетіндігінде. Алайда артықшылық тек бастапқы шикізатты тереңнен өңдеу технологиясын енгізетіндерге берілуі тиіс, ол оның құрамындағы өнімнің айтарлықтай көп үлесін алу мүмкіндігін береді, соның нәтижесінде мұнай мен газды пайдалану коэффициенті арта түседі, сөйтіп, кластерді құрушы барлық элементтердің тиімділігі өседі.

ҚР-да мұнай-химия өнімдерін шығаруды және оларды өз өнеркәсіптерімізде жаратуды арттыру қажет. Ақтау пластмасс зауыты этандық фракция және бензолдың жеткізілмеуінен өз жұмысын толыққанды жасай алмай тұр. Отандық компания «SAT & Company» бірігіп, Ақтау пластикалық масса зауытындағы автомобиль өнеркәсібінде, тұрмыстық техника, құрылыс индустриясы, жиһаз өндірісінде және өнеркәсіптің басқа да салаларында пайдаланылатын мұнай-химия өнімі полистиролды өндіруді қалпына келтіру керек. Ол үшін шикізат этилбензол, бензол АМӨЗ ЖШС-де өндіріліп жатыр. Құны 500 млн. доллар шамасындағы жобаны кластер арқылы шешуімізге болады. Бәсекеге қабілетті экспорттық-болжамды мұнай-химия өндірісін ішкі нарықта маңызды мұнай-химия өнімдері сұранысымен қанағаттандыру мақсатында құру өндірістік-техникалық қызметке арналған өнімдердің кең номенклатурасын шығару, импортталатын

шикізаттарды отандыққа ауыстыру арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру жөніндегі шағын кәсіпорындарды дамытуға ықпал ететін болады. Сонымен қатар, өндірістік база мен полиамидті смолаларды өңдеу арқылы емдеу дәрі-дәрмектерін, жарылғыш заттар, еріткіштер, қоспалар, синтетикалық талшықтар шығарумен байланысты, әлдеқайда жоғары мұнай-химия шегіне жетуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, адам потенциалын қалыптастыру қажет болады.

Мұнай-химия кластерін екі негізгі бағытта дамыту ұсынылады: табиғи газда сәйкес компоненттерге (пропан, бутан, этан) бөлу арқылы өңдеу; мұнайды терең өңдеу [1,2].

Жаңа кластердің дамуы және өндіріс туралы шешім төрт маңызды факторларға тәуелді және әрқайсысы бойынша жоспарлау шегінде қабылдануы қажет:

- өңірде шикізатқа қолжетімдік және өңдеуші кәсіпорындарды қажетті шикізатпен сенімді қамтамасыз ететін көлік инфрақұрылымының болуы;
- ішкі нарықты дамыту деңгейі, экспорт және халықаралық нарықта бәсекелестіктің мүмкіндігі;
- технологиялық мәселелердің шешілу мүмкіндігі;

- бәсекеге қабілетті болған жағдайда қажетті қаржыландыруды алу, бірақ жоба нақты талаптарға сәйкес болуы шарт (мысалы, сала дамуының базалық қағидасы және талап етілетін инвестицияның минималды деңгейі).

Қазіргі уақытта бәсекеге қабілеттілікті арттырушы маңызды фактор – ғылыми зерттеулер және солардың негізінде жаңа технология құру және жаңа ұйымдастыру-басқару шешімдерін жүзеге асыру. Онда технологиялар трансфері, біріккен ҒЗҰКЖ жүргізу және инновациялық, тұтынушылық қасиеті мен сипаты жақсартылған бәсекеге қабілетті өнімді енгізуді жүзеге асыруға қол жеткізіледі. ЕЭО қатысушы мемлекеттерде технопарктердің дамуы салалық өнеркәсіпті дамытудың ажырамас бөлігі. Біздің пікірімізше технопарктердің дамуы үшін тек нормативтік құжаттар мен қаржыландыру

механизмін әзірлеу ғана емес, халықаралық конгресс, форум, тәжірибе және ақпаратпен алмасу үшін алаңдарды ұйымдастыру қажет [3].

Мұнай-химия, соның ішінде полимер өнімдері өндірісі бойынша компания дамуының бастапқы сатысында операциялық шығындарды қысқартып және ынталандыру үшін зертхана және кеңсеге арналған алаңдарды жеңілдікпен беру қажет.

Қорытынды

Зерттеу барысында анықтағанмыздай ҚР-дағы мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі тек республикалық деңгейде шешілуі мүмкін емес. Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру елден тыс та іскерлендірілуі қажет.

Осыны ескере отырып, авторлық тұжырымдамалар келесідей дәлелдемелерге саяды:

1) Мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін ЕЭО шеңберінде жетілдіру;

2) Мұнай-химия өнімдерінің басты тұтынушысы және экспортері Қытай Халық Республикасымен бірлесіп жетілдіру.

Бәсекеге қабілеттілікті ЕЭО шеңберінде жетілдіру үшін көптеген аргументтер бар.

Біріншіден, Еуразиялық Экономикалық Одақ қатысушы елдердің экономикасын нығайту үшін және қалпына келтіру және олардың әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін артыру үшін құрылды [4].

Екіншіден, Еуропалық экономикалық одақ туралы 29 мамыр 2014 жылғы Келісімнің 84 бабына сәйкес бірлестікке қатысушылар кезең-кезеңімен мұнай және мұнай өнімдерінің ортақ нарығын қалыптастырады, тұжырымдамасын және қалыптастыру бағдарламасын (бекіту – 1 қаңтар 2018 ж. дейін, бағдарлама шараларының іске асырылу уақыты 2024 жылдың 1 қаңтарына дейін) дайындайды [5].

Үшіншіден, Одақтың ортақ мұнай және мұнай өнімдерінің жалпы нарығы – мұнай және мұнай өнімдерін өндіру, тасымалдау,

жеткізу, өңдеу және өткізу саласында қатысушы мемлекеттердің шаруашылық субъектілерінің сауда және экономикалық қарым-қатынасының жиынтығымен түсіндіріледі. Мұнай өнімдері нарығында ЕЭО қатысушы жеке елдердің ролі айтарлықтай өзгешеленеді. Нақты кезеңде өзара саудада негізгі жеткізілімдер Ресейден Қазақстанға, Беларусиядан Ресейге өтеді.

Табиғи ресурстарға ие емес, ЕЭО мүше елдер шикізатты (мұнай және мұнай өнімдерін) ішкі пайдалану үшін әлемдік бағадан төмен бағамен, экспорттық баж салығынсыз сатып алуға мүмкіндік алады. Ресей ЕЭО-ға кіретін мемлекеттердің экономикасын субсидиялайды. Қазақстанға трансферт үлесі оның ЖІӨ-дегі үлесі бойынша 0,01 %-ды құрайды. Төмен деңгейі Қазақстанға қатысты, себебі Қазақстан мұнай және газдың әлемдік қорының 1,8 %-ына ие және мұнайды нетто-экспорттаушы болып табылады [6,7].

ЕЭО-ға қатысушы-мемлекеттердің мұнай-химия кешені әлеуетін сипаттайтын жиынтық көрсеткіштегі үлесін бағаласақ, мынадай ерекшеліктерді көреміз.

- Ресей мемлекеті Қазақстан және Беларусь өндірушілері үшін негізгі өткізу нарығының бірі болып қала береді, сонымен бірге отын-энергетикалық ресурстардың елеулі бөлігі көрші мемлекеттерге экспортталады, шикізаттық экспортқа тәуелділік байқалады. Ресей энергоресурстар нарығында жетекші рөлді атқарады, әлемде газ экспорты бойынша бірінші орында және мұнай бойынша Сауд Аравиядан кейінгі екінші орын (12,4 % үлесте). Болжам бойынша 2035 жылы Ресейде энергоресурстар өндіру көлемі 525 млн тонна мұнай және 885 млрд текше метр газға артады [8].

- Беларусь дәстүрлі түрде экспорт нарығының басты мемлекеті Ресейге бағытталған, мұнай мен газға келсек, меншікті ресурстар жеткіліксіз. Қазіргі уақытта Беларуссия өз аймағында 1,65 млн. тонна мұнайды өндіреді, 4 млн. тонна мұнайды Әзірбайжаннан алады және 22 млн. тоннадан астам мұнай Ресейден әкелінеді.

Көмірсутек шикізаты ел ішінде екі мұнай өңдеу заводтарында өңделеді: Новополюцкідегі «Нафтан» ААҚ және «Мозыр мұнай өңдеу зауыты» ААҚ. «Нафтан» ААҚ-ны қайта құру және жаңғыртуға сәйкес мұнайды жылына 12 млн. тоннаға дейін бастапқы өңдеу; 6–8 % пайызға дейін жағылатын мазуттың шығуын төмендету; Еуропалық Одақ елдерінің әрекеттегі және келешектегі талаптарына сәйкес өнім сапасын қамтамасыз ету; инфрақұрылымды дамыту; кәсіпорындарды энергиямен қамтамасыз етуді жақсарту және энергияны пайдалануды төмендету бойынша шараларға негізделген бірнеше жобалар іске асырылуда [9,10].

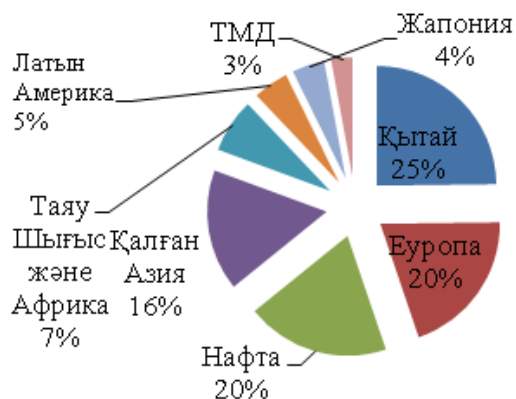
Армениядағы энергоресурстар өндіру ұлттық қажеттіліктің шамамен 1/3 қамтамасыз ететін атом және гидроэлектростанциясынан көрінеді. Отын көмірсутек ресурстары Арменияда өндірілмейді, оларды тұтыну импорт есебінен қамтамасыз етіледі. Меншікті энергоресурстардың жетіспеушілігі және елдегі әрекеттегі АЭС және ГЭС электроэнергия өндірісінің төмен көлемі Арменияның Ресей және басқа да елдерден энергия тасымалдауының жоғары тәуелділігіне әкеліп отыр. Газдың көп бөлігі елге Грузия арқылы Ресейден әкелінеді, қалғаны Ираннан импортталады [11]. Армения экономикасы үшін ЕЭО шеңберінде Ресеймен ынтымақтастықта болу оңтайлы бетбұрыс әкелді. 2015 жылы ЕЭО мүшелік елге шамамен 1 млрд. АҚШ долл. үнемдеуге мүмкіндік берді. Біріншіден, Ресей табиғи газды жеткізуге Арменияға 30 пайыздық жеңілдік берді. Екіншіден, егер Армения ЕЭО мүше болмаса Ресейден Арменияға 2,2 ден 1,5 млрд. АҚШ долл. дейін трансферттердің төмендеуі екі есеге дейін қысқарар еді. ЕЭО мүше болу Армения азаматтарына ресми және тең жағдайда Ресей, Беларусь, Қазақстан және Қырғызстан мемлекеттерінде жұмыс жасауға мүмкіндік берді. Айта кету керек, Арменияның экспорт көлемінің 90 %-ы Ресейдің үлесінде.

Қырғыз Республикасының энергоресурстар өндірісі құрылымында гидроэнергия және көмір өндіру үстем болып отыр. Бастапқы

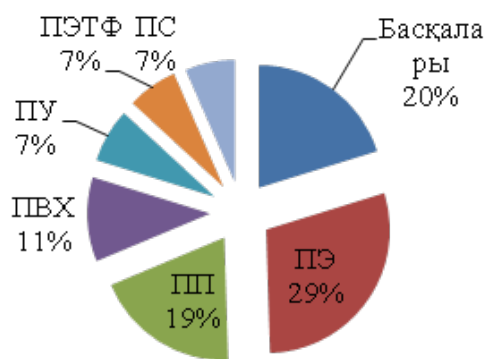
энергоресурстарды пайдалану құрылымында мұнай өнімдері, гидроэнергия және көмір өндіру басым. Республика бастапқы энергия ресурстарының нетто импортері болып табылады, сонымен қатар, меншікті өндіріс есебінен тұтынудың шамамен 40%-ы қамтамасыз етіледі, қалғаны импорттың үлесінде. Газ өндіру алты кен орнында жүзеге асырылады, олардың ішінде неғұрлым ірісі Шығыс Майлысу-4. Газды тұтынудың шамамен 97%-ы импорт есебінен, яғни Өзбекстанмен қамтамасыз етіледі.

Эксперттердің бағалауы бойынша Қырғызстандағы мұнай қоры 500 миллионнан миллиард тоннаға дейін болжанады. Бірақ дәлелденген мұнай қоры 15 млн. тоннаны ғана құрайды. Негізгі кен орындары мұнайлы-газды Ферғана ауданында орналасқан [12,13]. Қырғызстанда жылына 75–100 мың. тонна мұнай өндіріледі. Траншекаралық жеткізілім көлемі көп емес және ол темір жол көлігімен іске асырылады. Қырғыз Республикасынан мұнай өнімдерінің экспорттық көлемі азғантай. Көлік құралдары бензинінің экспорттық жеткізілімі Ауғанстан және Тәжікстанға, дизелдік отын – Ауғанстан және Өзбекстанға жеткізіледі. Мазут экспортының негізгі бағыты – Қытай. Әуе керосинінің экспорт құрылымы жоғары жыларалық өзгерісімен сипатталады, негізгі жеткізілім бағыты – Ресей, Біріккен Араб Әміраты, Түркия, Қытай және Ауғанстан [14].

Республикада мұнай өнімдеріне сұраныс толығымен импорт есебінен жабылып отыр (Ресей басымырақ). Бірігудің қағидалық жаңа деңгейі жақын келешекте сапалы үйлестірілімді өнеркәсіп саясатына өтуді іске асыруға мүмкіндік береді. Бұл ЕЭО қатысушы мемлекеттері арасында полимер өндірісінен байқалады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, полимер өндірісі саласы және полимер тауарлары аса қарқынды даму үстінде, ал саладағы тұтынушылар саны бойынша ол өнеркәсіп өндірісінің барлық саласын қамтып отыр. (Мұнай-химия саласындағы бір жұмыс орны тағы да төрт жарым жұмыс орнын құрады және мұнай-химия саласындағы жалпы ішкі өнімнің 1 тенгесі, экономикадағы

Сурет 3 – Полимердің әлемдік өндірісі

Сурет 4 – Полимердің әлемдік өндірісінің құрылымы

Ескерту - [15,16] деректері негізінде авторлар құрастырған

ЖІӨ 2 тенгенің қосымша құралын құрайды). Полимерден түскен қосымша 100 евро ЖІӨ 250 евроға дейін әкеледі, 1 жұмыс орны 3 жұмыс орнына дейін өседі.

ЕЭО мемлекеттерінің полимерді өндіру және тұтынуына келер болсақ, саланың дамуының қазіргі негізгі мәселесі бастапқы шикізатты алу бойынша өндірістік қуаттылықтың жетіспеуі болып отыр. Сұраныс артып жатыр, оның орнын полимер

және полимер өнімдерінің импорты басып отыр. Бұл жағдай этилен пиролизі бойынша қуаттылықтың жетіспеушілігінен болып отыр. Пропандық фракциялар негізінен полипропилен өндірісінде қолданылады, бұл өнімге деген сұраныс жылына 9% артып отыр. ЕЭО мүше мемлекеттерінде пиролиз дамуының деңгейі нақты уақытта төмендеу. Қуаттылықты арттыру әрекеттегі пиролиз қондырғысын жаңғырту есебінен болып отыр.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мадиярова Д.М. К вопросу о развитии нефтехимического кластера в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2010. - № 2. - С. 89-92.
- 2 Егоров О.И., Чигаркина О.А. Обоснование путей формирования и эффективного функционирования нефтехимических кластеров в Республике Казахстан. - Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2013. – 4 с.
- 3 Байжолова Р.А., Егембердиева С. М., Кадырбергенова А. К. «Развитие технопарков в инновационной системе Казахстана» Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – 2017. – Т. 55. - № 1. – С. 12-19.
- 4 ЕАЭС. [Электронный ресурс] - URL: // <http://www.eaeunion.org/about-info> (дата обращения: 15.11.2019)
- 5 Гордеев А.В. Последствия Российского налогового маневра в условиях интеграции рынка нефти и нефтепродуктов государств-членов Евразийского экономического союза // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2019. - № 11. – С. 53–64.
- 6 Расчеты Института экономической политики им. Е.Т. Гайдара. – 2018 г. [Электронный ресурс] - URL: <https://www.iep.ru/ru/> (дата обращения: 15.11.2019)
- 7 Аналитический обзор Евразийской экономической комиссии «Об основных социально-экономических показателях государств – членов Евразийского экономического союза за январь-декабрь 2019 года». [Электронный ресурс] - URL: http://eec.eaeunion.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators 201812.pdf (дата обращения: 11.03.2019)

- 8 Энергетическая стратегия России на период до 2030 года. [Электронный ресурс] - URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/15/122.html> (дата обращения: 16.11.2016).
- 9 «Нафтан» завершает крупный инвестиционный проект по реконструкции установки первичной переработки нефти // Белорусское телеграфное агентство «Новости Беларуси», Новости компаний. [Электронный ресурс] - URL: www.belta.by/.../naftan-zavershaet-krupnyj-investirovnyj-proekt-po-rekonstruktsii-ustanovki (дата обращения: 13.10.2016)
- 10 В 2016 году Мозырский НПЗ ввел в эксплуатацию три крупных технологических объекта // Интернет-портал Сообщества ТЭК. Новости отрасли ТЭК. [Электронный ресурс] - URL: www.energyland.info/analitic-show-149103. (дата обращения: 03.08.2016)
- 11 Хворова Е.В., Черкасова Е.И., Шайхутдинова Ф.Н., Салахов И.И. Состояние и перспективы развития нефтегазохимического комплекса государств Евразийского Экономического Союза // Вестник ВГУ-ИТ. - 2016. - № 4. - С. 466–475// doi:10.20914/2310-1202-2016-4-466-475.
- 12 Кто добывает нефть в Кыргызстане. KLOOP.KG. [Электронный ресурс] – URL: <https://kloop.kg/blog/2016/02/04/kto-dobyvaet-neft-v-kyrgyzstane/> (дата обращения: 04.02.2016)
- 13 Состояние и перспективы развития магистрального трубопроводного транспорта в государствах-участниках СНГ. По информационно-аналитическим материалам МЭА, РЭА, статья, Независимая Газета от 12.02.2013 года. – Москва, 2013//www.e-cis.info/foto/pages/23887.doc. [Электронный ресурс] – URL: www.azerbaijans.com. (дата обращения: 04.02.2016)
- 14 Нефтяная промышленность Киргизии. Сайт Центрального диспетчерского управления топливно-энергетического комплекса. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.cdu.ru/articles/detail.php?ID=309594> (дата обращения: 15.11.2016).
- 15 Волкова А.В. Рынок крупнотоннажных полимеров. Полиэтилен. - Национальный исследовательский университет, Высшая школа экономики, 2020. – Т. 1. – 16-21 с.
- 16 Информация о результатах анализа состояния и развития отрасли производства полимерной продукции государств-членов Евразийского экономического союза. –Москва: Евразийская экономическая комиссия, 2019. - 5-8 с.

А.К. Кадырбергенова, Л.Б. Избасарова, Г.М. Жантөлеуова

Атырауский университет нефти и газа им.С.Утебаева, Атырау, Казахстан

Обеспечение конкурентоспособности отечественной нефтехимической продукции

Аннотация. Основа конкурентоспособности передовой страны на мировом и внутреннем рынках - это возможность эффективно реализовать все конкурентные преимущества отрасли, производства, промышленной продукции, избавившись от зависимости от ее направленности на сырьевой сектор. Основой конкурентоспособности также являются реализация имеющегося ресурсного потенциала Казахстана и развитие нефтехимической отрасли за счет благоприятной рыночной конъюнктуры, достижение качественно нового пути развития, увеличение возможностей выхода на мировые рынки.

Опорой для укрепления достигнутых Казахстаном положительных результатов и дальнейшего экономического развития должны стать и кластерные структуры, обеспечивающие конкурентоспособность развитых государств.

Диалектический характер взаимодействия конкуренции и инноваций определяет необходимость и важность изучения инновационных составляющих конкурентоспособности. Повышение конкурентоспособности нефтехимической продукции должно быть предпринято и за пределами страны. В этом контексте можно рассмотреть возможность повышения национальной, региональной конкурентоспособности через организацию межотраслевого нефтехимического кластера в государствах-членах в рамках ЕАЭС.

Ключевые слова: нефтехимия, кластер, технопарки, Европейский экономический союз, производство полимеров.

A. Kadyrbergenova, L. Izbassarova, G. Zhanteleuova
S. Utebayev Atyrau University of oil and gas, Atyrau, Kazakhstan

Ensuring the competitiveness of domestic petrochemical products of economy in Kazakhstan

Abstract. The basis for the competitiveness of an advanced country in the world and domestic markets is the ability to effectively implement all the competitive advantages of the industry, production, and industrial products, getting rid of dependence on its focus on the raw materials sector. The basis of competitiveness is also the implementation of the existing resource potential of Kazakhstan and the development of the petrochemical industry due to favorable market conditions, achieving a qualitatively new path of development, increasing access to world markets.

Cluster structures that ensure the competitiveness of developed countries should also become support for strengthening the positive results achieved by Kazakhstan and further economic development.

The dialectical nature of the interaction between competition and innovation determines the need and importance of studying the innovative components of competitiveness. Increasing the competitiveness of petrochemical products should also be undertaken outside the country. In this context, it is possible to consider the possibility of increasing national and regional competitiveness through the organization of an intersectoral petrochemical cluster in the member States within the framework of the EAEU.

Keywords: petrochemicals, cluster, technology parks, the European Economic Union, the production of polymers.

References

- 1 Madiyarova D.M. K voprosu o razvitii neftekhimicheskogo klastera v Respublike Kazahstan, Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya [On the issue of the development of the petrochemical cluster in the Republic of Kazakhstan, Bulletin of KazNU. Economic series], 2, 89-92 (2010). [in Russian]
- 2 Egorov O.I., CHigarkina O.A. Obosnovanie putej formirovaniya i effektivnogo funkcionirovaniya neftekhimicheskikh klasterov v Respublike Kazahstan [Substantiation of the ways of formation and effective functioning of petrochemical clusters in the Republic of Kazakhstan] (Almaty: IE KN MON RK, 2013, 4 p.). [in Russian]
- 3 Bajzholova R.A., Egemberdieva S. M., Kadyrbergenova A. K. «Razvitie tekhnoparkov v innovacionnoj sisteme Kazahstana» Uchenye zapiski Krymskogo inzhenerno-pedagogicheskogo universiteta [«Development of technoparks in the innovation system of Kazakhstan» Scientific notes of the Crimean Engineering and Pedagogical University], 1(55), 12-19 (2017). [in Russian]
- 4 EAEU. [Electronic resource] - Available at: <http://www.eaeunion.org/about-info> (Accessed: 15.11.2019)
- 5 Gordeev A.V. Posledstviya Rossijskogo nalogovogo manevra v usloviyah integracii rynka nefti i nefteproduktov gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuz, Finansovaya analitika: problemy i resheniya [Consequences of the Russian tax maneuver in the context of the integration of the oil and oil products market of the member states of the Eurasian Economic Union, Financial analytics: problems and solutions]. – - № 11, 53–64 (2019). [in Russian]
- 6 Raschety Instituta ekonomicheskoy politiki im. E.T. Gajdara. – 2018 g. [Calculations of the Institute for Economic Policy named after E.T. Gaidar. - 2018] [Electronic resource] - Available at: <https://www.iep.ru/ru/> (Accessed: 15.11.2019)
- 7 Analiticheskij obzor Evrazijskoj ekonomicheskoy komissii «Ob osnovnyh social'no-ekonomicheskikh pokazatelyah gosudarstv – chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza za yanvar'-dekabr' 2019 goda» [Analytical review of the Eurasian Economic Commission «On the main socio-economic indicators of the member states of the Eurasian Economic Union for January-December 2019»]. [Electronic resource] - Available at: http://eec.eaeunion.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators_201812.pdf (Accessed: 11.03.2019)
- 8 Energeticheskaya strategiya Rossii na period do 2030 goda [Energy strategy of Russia for the period up to 2030]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.scrf.gov.ru/documents/15/122.html> (Accessed: 16.11.2016).

9 Naftan» zavershaet krupnyj investproekt po rekonstrukcii ustanovki pervichnoj pererabotki nefti. Belorusskoe telegrafnoe agentstvo «Novosti Belarusi», Novosti kompanij [Naftan «is completing a large investment project for the reconstruction of a primary oil refining unit, Belarusian Telegraph Agency» News of Belarus «, Company News]. [Electronic resource] - Available at: www.belta.by/.../naftan-zavershaet-krupnyj-investproekt-po-rekonstruktsii-ustanovki (Accessed: 13.10.2016)

10 V 2016 godu Mozyrskij NPZ vvel v ekspluatatsiyu tri krupnyh tekhnologicheskikh ob»ekta, Internet-portal Soobshchestva TEK. Novosti otrasli TEK [In 2016, the Mozyr Oil Refinery put into operation three large technological facilities, Internet portal of the Fuel and Energy Complex Community. Fuel and energy industry news]. [Electronic resource] - Available at: www.energyland.info/analitic-show-149103. (Accessed: 03.08.2016)

11 Hovorova E.V., CHerkasova E.I., SHajhutdinova F.N., Salahov I.I. Sostoyanie i perspektivy razvitiya neftegazohimicheskogo kompleksa gosudarstv Evrazijskogo Ekonomicheskogo Soyuz, Vestnik VGUI [State and development prospects of the petrochemical complex of the states of the Eurasian Economic Union, Vestnik VSUIT], 4, 466–475 (2016). [in Russian]

12 Kto dobyvaet nefť v Kyrgyzstane. KLOOP.KG [Who extracts oil in Kyrgyzstan. KLOOP.KG]. [Electronic resource] - Available at: <https://kloop.kg/blog/2016/02/04/kto-dobyvaet-neft-v-kyrgyzstane/> (Accessed: 04.02.2016)

13 Sostoyanie i perspektivy razvitiya magistral'nogo truboprovodnogo transporta v gosudarstvakh-uchastnikah SNG. Po informacionno-analiticheskim materialam MEA, REA, stat'ya, Nezavisimaya Gazeta ot 12.02.2013 goda. – Moskva, 2013//www.e-cis.info/foto/pages/23887.doc [State and prospects for the development of trunk pipeline transport in the CIS member states. Based on information and analytical materials of the IEA, REA, article, Nezavisimaya Gazeta dated 02.12.2013. - Moscow, 2013 // www.e-cis.info/foto/pages/23887.doc]. [Electronic resource] - Available at: www.azerbaijans.com. (Accessed: 04.02.2016)

14 Neftyanaya promyshlennost' Kirgizii. Sajt Central'nogo dispetcherskogo upravleniya toplivno-energeticheskogo kompleksa [Oil industry of Kyrgyzstan. Website of the Central Dispatching Office of the Fuel and Energy Complex]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.cdu.ru/articles/detail.php?ID=309594> (Accessed: 15.11.2016).

15 Volkova A.V. Rynok krupnotonnazhnyh polimerov. Polietilen. - Nacional'nyj issledovatel'skij universitet, Vysshaya shkola ekonomiki [Large-scale polymers market. Polyethylene. - National Research University, Higher School of Economics], 1, 16-21 (2020). [in Russian]

16 Informaciya o rezul'tatah analiza sostoyaniya i razvitiya otrasli proizvodstva polimernoj produkcii gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza [Information on the results of the analysis of the state and development of the polymer production industry of the member states of the Eurasian Economic Union] (Moskva: Evrazijskaya ekonomicheskaya komissiya, 2019, 5-8 p.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Кадырбергенова А.К. – негізгі автор, доктор PhD, С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университетінің «Бизнес мектеп» факультетінің доценті, Атырау, Қазақстан

Избасарова Л.Б. – э.ғ.к., С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университетінің «Бизнес мектеп» факультетінің доценті, Атырау, Қазақстан

Жантелеуова Г.М. – экономика ғылымдарының магистрі, С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университетінің «Бизнес мектеп» факультетінің аға-оқытушысы, Атырау, Қазақстан

Kadyrbergenova A. – **The main author**, PhD, associate professor of the faculty «Business School» of the Atyrau University of oil and gas named after S. Utebayev, Atyrau, Kazakhstan

Izbassarova L. – candidate of economic sciences, associate professor of the faculty «Business School» of the Atyrau University of oil and gas named after S. Utebayev, Atyrau, Kazakhstan

Zhanteleuova G. – Master of Economic Sciences, Senior Lecturer in «Business School» Department at Atyrau University of oil and gas named after S. Utebayev, Atyrau, Kazakhstan

Z.Zh. Kenzhegaliyeva¹

L.N. Igaliyeva²

A.A. Mussayeva³

Kh.Dosmukhamedov Atyrau University NJC, Atyrau, Kazakhstan
(E-mail: ¹kzita@mail.ru, ²igaliyeva82@mail.ru, ³aiman_mussayeva@mail.ru)

Economic problems of the impact of urban HCS on the environment of the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The problems of the effective functioning of the infrastructure of urban Housing and communal services (hereinafter referred to as HCS) of Kazakhstan are one of the priority areas in the framework of the social and economic policy implementation of the state in the context of sustainable development. Improving the infrastructure of the urban HCS requires the use of new economic mechanisms and attractiveness of housing and public utilities for investors in the worsening environmental conditions of the regions caused by the climate change due to the global warming, industrial interference of industrial enterprises, including housing and communal services.*

The article presents the research of economists in the formation and development of economic mechanism in ensuring environmental safety and the development of HCS is studying the environmental impact of HCS and identifying areas for improving the economic and environmental safety of housing and communal services. The article was prepared within the framework of grant funding for the implementation of the scientific project №AP 08957363 «Economic assessment of energy supply in the housing sector of the Republic of Kazakhstan».

Keywords: *housing and communal services, environmental safety, modernization, urban economy, economic assessment.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-74-86>

Introduction

Among the priorities of human behavior based on the diverse needs of people, the most important is comfortable living environment. Satisfying the need for a clean environment and environmental safety is a criterion that affects the settlement of certain regions, which form the attractiveness of choosing a place to live. Favorable climatic factors, clean air, and the availability of recreational resources have been and remain attractive to the population and determine the direction of population migration. The presence of natural pollutants, anthropogenic phenomena are on the contrary those elements,

that scare away residents. The attention to environmental quality, as an important aspect of the quality of life, can be explained by the fact that environmental quality is not only one of the elements for improving the quality of life of the population, but also its main component. Existing environmental problems are reflected in such an important component of the quality of life of the population as health. Public health is a kind of indicator of the socio-economic situation in the country, and its individual regions. The environment is influenced by various areas of economic activity, including housing and communal services. It should be noted that one of the problems in the activity of the HCS sector is

the organization of collection activities (including separate collection) and transportation of municipal solid waste, as well as the organization of electricity, heat, gas and water supply to the population, water disposal, and fuel supply to the population.

Terms of reference. The participation of a separate HCS in environmental pollution, is not critical at first glance and cannot be compared with the damage caused to nature, as metallurgical plants or pulp and paper mills. However, if we take into account the number of such farms in the territory, it becomes obvious that the share of environmental pollution and the negative impact on human health from the housing sector is significant enough to become the subject of close study and improvement.

Research goals. The study is aimed at studying the environmental impact of HCS and identifying areas for improving the economic and environmental safety of housing and communal services.

Research history. As a field of HCS research in the world scientific community, it has been studied since the mid-twenties of the last century - the period of the "world economic boom", and the problem intensified in the 1960s, 1980s and 2000s, i.e. periods of industrial development and industrialization of countries [1].

The scientific direction for the study of certain aspects of the development of HCS is presented in the works of such Kazakhstani scientists as Baybosynova AM, Bayandina GD, Kenzhegalieva Z.Zh., Korganbaeva AB, Mukasheva TA, Shalbolova U.J., Shelomentseva P.Yu. [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13].

The issues of formation and development of the economic mechanism in ensuring environmental safety are the subject of numerous scientific works of Kazakhstani economists such as G. Andabaeva. [27], Soltanbekova B.E., Nurpeisova D., Kosdavletova K.K. Bekisheva S.D., Stamkulova K.U. [16, 17, 18, 19, 20, 21].

At the same time, issues related to the development of methods for assessing and choosing economic instruments aimed at developing HCS in ensuring the environmental safety of the Republic of Kazakhstan have not

been sufficiently studied. A review of previously conducted scientific research on the proposed topic showed that the base of domestic economic literature is practically low and requires filling with the results of new studies on the economic analysis of the development of HCS in ensuring environmental safety, taking into account the requirements where innovative solutions are used that are tied to the regional specifics of Atyrau.

Methodology

In the process of analysis and development of recommendations on the study of economic problems of the impact of HCS on the environment, system analysis, methods of economic evaluation and statistical analysis, comparison and groupings, analytical and normative will be applied.

Discussion and Results

The main source of environmental impact during the operation of residential development is utilities, including a set of enterprises and organizations serving the population. This includes sanitary and hygienic enterprises (water supply, sewerage, baths, laundries), urban transport, enterprises for the disposal and disposal of household waste, energy enterprises, facilities for external improvement (roads, bridges, etc.), hotels, etc.

The second factor is proximity to the consumer: if at present there is a tendency to move industrial zones outside of residential areas, then the waste for which utilities are responsible for processing are located in close proximity to the residents of this territory: waste water is discharged into the nearest body of water, a broken mercury-containing light bulb up to garbage collection is located near the playground, residential buildings are located in close proximity to the cogeneration plant.

The burning of garbage, which contains 0.5-0.7% nitrogen, 0.06-0.28% sulfur, 0.04-0.7% chlorine and hundredths of a percent of lead, nickel, copper, zinc, is another factor, increasing

the risk of negative impact of waste utilities. As you know, a number of harmful substances tend to accumulate in air, water, plants, animals and humans, as a result of which the consequences of their improper disposal become very difficult to trace - a negative effect may occur after years and decades and, moreover, not affect all residents territory, but only the most affected part of it - children, senior citizens, people with poor health.

An important source of urban air pollution is the burning of garbage, which contains: 0.5-0.7% nitrogen, 0.06-0.28% sulfur, 0.04-0.7% chlorine and hundredths of a percent of lead, nickel, copper, zinc. The gas emissions from waste incinerators include carbon dioxide, oxides of carbon, sulfur and nitrogen, ammonia, hydrocarbons, hydrogen chloride and fluoride, as well as highly toxic heavy metals. So, when burning 1 ton of urban waste, 23 g of lead, 4 g of mercury, 1.3 g of cadmium are released into the atmosphere [22].

Another of the latest anthropogenic factors in the field of HCS is the biological treatment of liquid municipal waste. Among municipal waste, solid waste is usually allocated, which is collected at special points, and then taken to landfills, and liquid, for the removal of which from the city there is a sewer system. After passing through the city sewer network, waste usually ends up in natural water bodies, but before that they must go through the biological treatment stage in special settling tanks. At the first stage, wastewater enters the rake compartment, where sewage is mechanically cleaned of various large debris. After this separation there are sand traps in which smaller debris remains. Then, through the system of primary sumps, water enters the aeration tanks, which are the main element of the entire treatment system. In aeration tanks, activated sludge bacteria that feed on organic pollutants are taken for work. Air tanks oxidizing organic compounds are constantly supplied to aeration tanks. The biological treatment method is based on the ability of certain types of microorganisms to feed on water-polluting substances under certain conditions, the structure of which is dominated by organics. Many types of microorganisms make up the activated sludge of a bio-treatment

plant. Propagating in wastewater, they absorb pollutants that enter the cells, and then under the influence of microbial enzymes undergo biochemical transformations.

HCS is the main source of contaminated wastewater to surface water bodies. They are accompanied by a stop of city and village water intakes, violation of the water supply regime. The location of industrial enterprises and other environmentally hazardous facilities in the sanitary protection zones of drinking water sources has led to the fact that all water taken from surface sources is subjected to special treatment. It is not possible to fully assess the environmental and economic damage caused to the environment by a separate HCS due to the multifactorial nature of the negative impact, many recipients, and a few other factors. Therefore, when assessing the quality of waste treatment and disposal by utilities, it is necessary to focus primarily on objective factors. In this regard, in the conditions of development and application of new technologies, it is important to pay attention to the development and implementation of a set of measures aimed at observing environmental safety requirements in the conditions of innovative development. In particular, the following should be noted:

- regular measurements of harmful substances in the atmosphere, hydrosphere, soil in the immediate vicinity of the HCS enterprise (especially in places of disposal / discharge / burial of waste) should be made, comparing them with the maximum permissible concentration (hereinafter - MPC);
- it is necessary to strengthen control over the quality and regularity of the removal of municipal solid waste from domestic areas, as well as the quality of their disposal.
- it is necessary to intensify the participation of the population in monitoring, analyzing and submitting information to the relevant services about violations of the norms and rules of activity of housing and communal services, which lead to deterioration of the environment and public health, as well as in deciding whether to continue to use the services this enterprise;

- regular activities are required to increase the ecological and innovative culture of the population, within the framework of which it is necessary to clarify the importance of a number of environmentally - oriented measures: separate collection of garbage; measures aimed at saving water, gas, heat; careful handling of mercury-containing products and devices and proper disposal of damaged products and devices, etc.;
- it is necessary to strengthen the «environmental» and «innovative» component of education of HCS workers (including in the framework of additional professional education) and the population of the territory.

Measures of this kind will intensify competition between utilities precisely from the standpoint of reducing environmental risks and will show the significance and importance for the economy of the efforts of each individual resident of the territory to protect the environment.

Thus, the life indicators of the urban population, including those that determine the country's face, such as the duration of a healthy life and state of health, have a decisive influence on their level at the state level.

A constant environmental problem in urban areas is air pollution. Its paramount importance is determined by the fact that air purity is a factor that directly affects the health of the population. The atmosphere has an intense effect on the hydrosphere, soil and vegetation, the geological environment, buildings, structures and other technogenic objects. Housing and utilities in large cities of Kazakhstan makes a very significant contribution to the pollution of the hydrosphere.

The urban population in Kazakhstan is constantly growing, new residential areas are being built, especially around large cities such as Almaty and the capital. New buildings may run into structural and environmental problems if future climate conditions are not considered at the design stage. To date, in areas of high risk (prone to floods, landslides, subsidence of the earth's surface, etc.), preliminary technical and economic studies using satellite remote sensing have not been carried out in order to reduce the impact of climate change on new construction projects.

The housing sector of Kazakhstan is one of the coldest countries in the world with rich energy resources and relatively low energy prices. In 2015, 46% of the population lived in rural areas, where only 4% of households are connected to the district heating system and 24% to network gas. In urban areas, 75% of households are connected to district heating and 61% use network gas. In addition to industrial and automotive emissions, during the (long) heating season, emissions from private households have a significant impact on urban air pollution levels. Coal is used for space heating - up to 30% in cities, but mainly in rural areas, where more than 70% of households use it, which leads to the formation of unfiltered emissions of SO₂, dust and PAHs from low sources and thereby has a significant negative impact on air quality. Coal consumption for domestic use per capita in Kazakhstan is one of the highest in the worlds [23]. According to the 2017 study "Energy Consumption in Households and Energy Poverty in Kazakhstan", 46 almost 20% of CO emissions in the country come from household sources (households), and the use of coal every year causes deaths as a result of CO poisoning. The use of other solid fuels other than coal, such as firewood, is also widespread in less prosperous areas where illegal logging and burning of waste takes place. Increased access to district heating systems or network natural gas would improve air quality in cities and especially in rural areas. Since prices for most of the energy carriers in Kazakhstan are subsidized, increasing the availability of gas supply systems will lead to the establishment of (subsidized) prices for natural gas below the level of coal prices in order to encourage citizens to switch to natural gas. Another tool to reduce emissions from the housing sector is to increase heating efficiency, which is currently low in Kazakhstan compared to other countries. According to the OECD publication "Improving Housing Energy Efficiency in Kazakhstan" in 2012, the average heat consumption per 1 m² in apartment buildings in Kazakhstan is three times higher than in Sweden [24]. Improving energy efficiency in the housing sector would have a major impact on air quality. Currently, insufficient investments

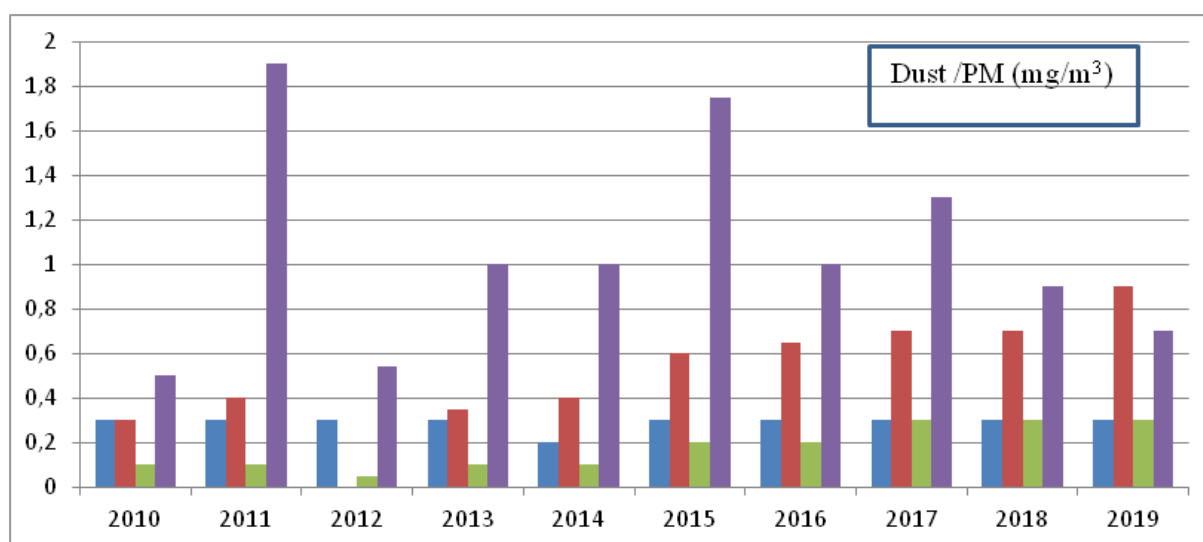
are made in the maintenance and repair of central and district heating systems, as well as in the modernization of installations to bring higher energy efficiency standards for household appliances and the reconstruction and thermal insulation of buildings and private houses.

Industrial air emissions, combined with emissions from a growing number of vehicles and emissions from heating wood and other solid fuels, are a source of severe air pollution in industrial areas and urban areas, which causes serious inconvenience and problems. health. Under adverse weather conditions in cities such as Almaty, Karaganda, Shymkent, Temirtau and Ust-Kamenogorsk, concentrations of pollutants, namely SO₂, NO and PM reach a very high level. At industrial facilities, modern technologies for reducing emissions have not been introduced, and to date, sufficient measures have not yet been taken to reduce atmospheric emissions in transport, for example, by switching to environmentally friendly fuels in order to ensure better and safer air quality for the health of the population. Kazakhstan has intensified work to expand sewage networks. In 2018, 560 sewage

treatment plants (WWTP) and 317 separate sewer networks operated in Kazakhstan. The length of the street sewer network was 5,600 km. In 2018 alone, 3,827.3 km of water supply networks and 210.3 km of sewer networks were commissioned. The installed capacity of WWTP in 2018 was 3,850,200 m³ per day. The number of sewage pumping stations increased in 2018 by 1,283 [25] units.

Emissions from the housing sector residential heating is a significant source of urban air pollution in winter. The lack of thermal insulation of buildings leads to low energy efficiency indicators. The energy efficiency of buildings in countries such as Germany and France is two times higher than in Kazakhstan [26].

From 2011-2012 Kazakhstan has legislation to improve energy efficiency in housing. The use of firewood, coal and other heat sources in private stoves and low-lying furnaces and the use of high sulfur fuels in district heating systems make a big contribution to the deterioration of air quality and lead to exceeding (accepted in the EU) air quality standards (for dust and SO₂, NO₂) and high winter air pollution index (fig 1, 2, 3).

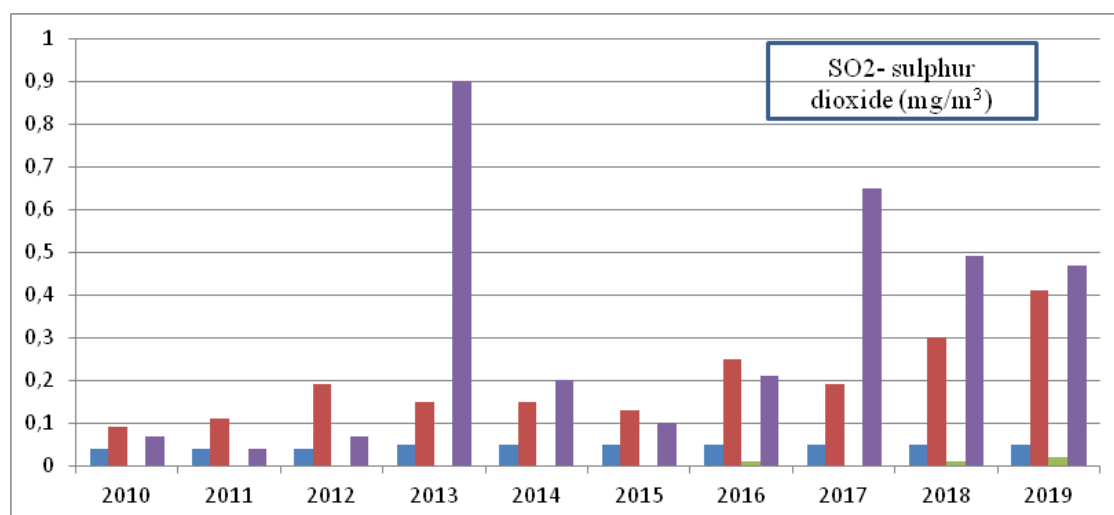
Figures 1 – Heat sources effect on the air quality (dust)

Dust – daily average MPC

Dust – mean year concentration

Dust – annual average MPC, multiplicity MPC

Dust – maximum mean daily concentration

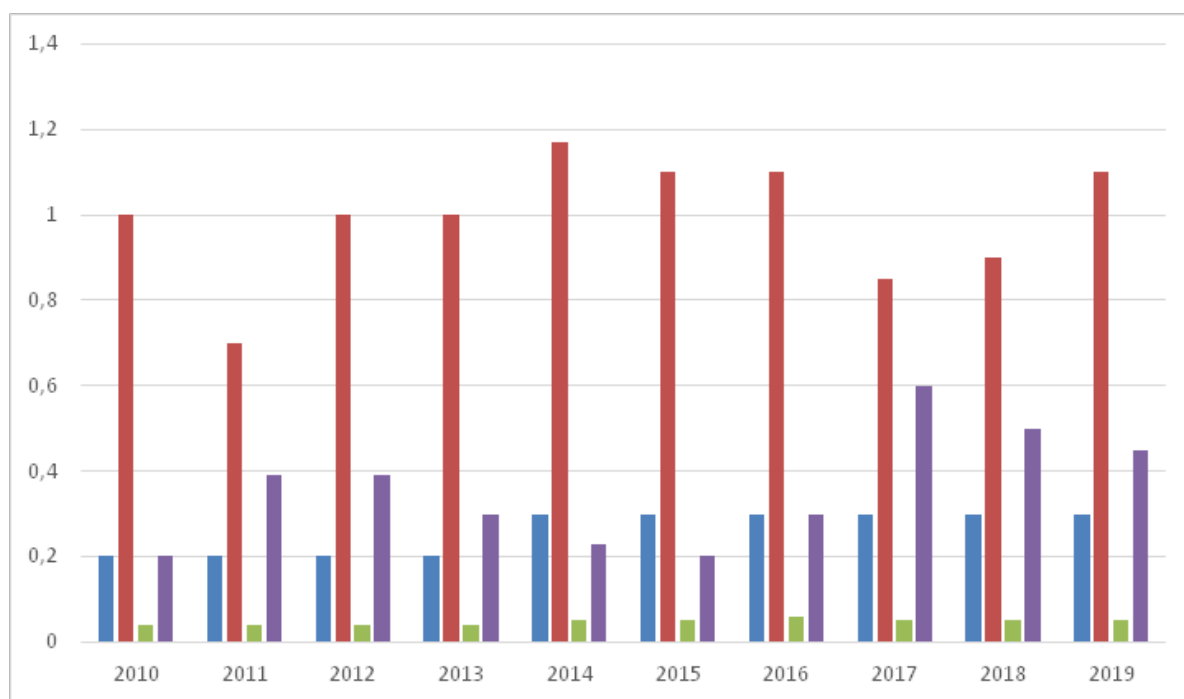
Figures 2 – Heat supply sources effect on air quality (SO2- sulfur dioxide)

Dust – daily average MPC

Dust – mean year concentration

Dust – annual average MPC, multiplicity MPC

Dust – maximum mean daily concentration

Figures 3 – Heat sources effect on the air quality (NO2- nitrogen dioxide)

Dust – daily average MPC

Dust – mean year concentration

Dust – annual average MPC, multiplicity MPC

Dust – Maximum average daily concentration

One of the priorities in the state program for the development of regions until 2020 is the modernization of the housing stock. It provides for the overhaul of multi-stored buildings with their insulation, installation of equipment to regulate the supply of heat, and means of measuring the consumed thermal energy [14].

Initially, this work was carried out as part of the program "Modernization of Housing and Communal Services", which was in effect since 2011, but later became an integral part of the unified state program for the development of regions. The need for its implementation was caused by the following circumstance.

As you know, a significant part of the housing stock (meaning high-rise buildings) in the cities of our republic has a long service life, and for the most part it has not seen a major overhaul. It is worth recalling that the mass construction of such housing began in the 1960s, which means that many houses turned 50 years old or more. The lack of insulation and thermal insulation, especially in high-rise buildings, which were built of concrete, weakly holding heat, the deterioration of the house networks led to the fact that a significant part of the supplied thermal energy was spent idle. In other words, a huge amount of coal and fuel oil was burned at the CHPPs, tenants spent a considerable amount each month on a heating charge, but far from all the heat reached the apartments. Experts said that unproductive losses reach 30% and even more. Meanwhile, the heating charge is the most expensive item of expenses for Kazakhstani families when it comes to utilities. Say, in Almaty, for heating a three-room apartment of 60 square meters in the old «Khrushchev», you have to give more than 15 thousand in January, and for the entire heating season - about 60 thousand tenge [27].

Modernization (it was necessarily specified that it is a question of thermal modernization) of housing was to be carried out according to the following scheme. Targeted transfers to local executive bodies have been allocated from the republican budget, which, considering applications received from condominiums, direct these funds to the overhaul of various houses. The

decision about what specific work needs to be done is made by the general meeting of tenants, and it also selects the contractor. Usually this is a repair (with possible warming) of the roof, entrance, basement, installation of an automated system for regulating heat supply depending on the outside temperature and a common house meter for the consumption of thermal energy (meter).

The money spent on major repairs is levied from the tenants, that is, it is repayable funds (they will then be spent on the repair of the following houses). A long maturity is established, while the local budget pays extra for low-income families. In addition, you need to consider that in a house that has undergone thermal modernization and in which both equipment that allows you to regulate the heat supply and a common house meter are installed, the heating fee is significantly lower than where there is none of this. Such savings practically cover the costs incurred by apartment owners. For example, if we talk about the same southern capital, then on average each Almaty family, due to the lack of metering devices, annually overpays about 20 thousand tenge. Multiply this by 10-15 years, for which installment plan is provided when paying for thermal modernization. That is, the expenses incurred by residents are largely paid off [27].

Quite actively, this work is ongoing in Shymkent, which has recently gained the status of the third metropolis in our country. If at first the townspeople were somewhat suspicious of the proposal to carry out thermal modernization, then this year applications from tenants of more than one hundred houses have arrived. For the main city of southern Kazakhstan, this is very important, because there are more than nine hundred high-rise buildings, whose age has exceeded half a century. By the way, this year the total amount of work on modernization of the housing stock amounted to approximately 3.5 billion tenge [28].

They undertook large-scale implementation of this direction of the state program for the development of regions in the city of Kentau, which is part of the Turkestan region. This year, overhaul of 14 houses is being carried out with

funds allocated from the republican treasury, and another three dozen with money from the regional budget. And there were so many applications from condominiums that next year it is planned to carry out such work in more than seventy high-rise buildings [28].

In the center of the neighboring region of Kyzylorda, in addition to the overhaul of houses, other measures are being taken, including innovative ones. In this city, the water used for heat supply is quite aggressive, so the pipes quickly become clogged with scale, rust, which leads to unproductive losses of heat energy. On the initiative of JSC "Kaztsentr HCS" today a pilot project on the use of German anti-corrosion agents is being implemented here.

In the North Kazakhstan region, during the period of this program, every tenth multi-story building was covered by modernization of the housing stock, for which 2.7 billion tenge was spent. The implementation of the program allowed to reduce the share of houses in need of major repairs, from 27% to 17%.

In the period from 2011 to 2017, 102 multi-apartment buildings were repaired in Atyrau - major repairs were made in 93 houses, 9 elevators were replaced in 3 houses. 89 funds were repaired with funds allocated from the republican and local budgets of the region in Atyrau. In 2014-2017, 13 houses were repaired with repayable funds in the amount of \$ 1.638 million, while the houses built in 1973-1982 (46%) were mostly modernized by MAB [7].

Modernization of the housing stock simultaneously solves several other important tasks. Related to the environmental situation in cities. Improving the efficiency of heating networks (including by reducing unproductive losses) can reduce the cost of coal, fuel oil for the generation of thermal energy and, accordingly, reduce emissions of harmful substances into the atmosphere.

Conclusion

Research has shown that the housing and utilities sector of the Republic of Kazakhstan, which has a direct impact on the environment,

has a number of economic problems in housing and communal relations. It is customary to solve problems through certain development scenarios – innovative, related to certain new Sciences, or traditional-by maintaining the current development plan. We believe that it is necessary to introduce an innovative development scenario, when the provision of housing and communal services is carried out through the creation of stimulating market conditions and effective interaction of consumers, suppliers of housing and communal services, state management bodies with the distribution of their rights and responsibilities.

Improvement of housing and utilities infrastructure in relation to reducing environmental pollution is recommended to be carried out in a comprehensive manner through such innovations as:

- 1) reduction of unit operating costs;
- 2) introduction of resource-saving technologies;
- 3) improving the efficiency of tariff regulation, which allows eliminating excess and reducing regulatory losses of natural monopoly entities;
- 4) review of all building codes and regulations aimed at strengthening and complying with energy efficiency standards;
- 5) introduction of energy efficiency classes for buildings and household energy-consuming devices.

Public investment in the housing and utilities sector will be carried out in accordance with the developed criteria for selecting investment projects, including requirements for economic feasibility, implementation of modern resource-saving technologies and corporate governance standards. However, the investment shortage of resources in housing and utilities contributes to the aggravation of the environmental crisis. In this situation, we cannot expect that state budget funding will quickly reach the required level.

In recent years, Kazakhstan has been implementing projects in the housing and utilities sector with the involvement of a public-private partnership mechanism, which requires mutually coordinated work of private business

and state (local, regional, city) management bodies. On the basis of PPP, there are processes of diversification, implementation of investment projects using innovative technologies, new materials, and new management systems in the housing and utilities sector.

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant №AP08957363 «Economic assessment of energy supply in the housing sector of the Republic of Kazakhstan»).

Список литературы

1. График изученности ЖКХ по запросу «Housing and Communal Services». [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.books.google.com> (дата обращения: 13.07.2020).
2. Байбосынова А.М. Проблемы и перспективы ЖКХ В Казахстане // «Сейфуллинские чтения – 9: Новый вектор развития высшего образования и науки», посв. дню Первого Президента Республики Казахстан»: сборник респуб. научно-теорет. конференции – Астана, 2013. – Т. 1, ч. 2. – С. 343-345.
3. Баяндина Г.Д. Формирование организационно-экономического механизма развития городского хозяйства: автореферат. ... доктора философии (PhD): 6D050600. – Павлодар, 2015. – 15 с.
4. Kenzhegaliyeva Z., Shalbolova U., Silka D. Trends and Developments in housing: The case of the Republic of Kazakhstan // *European Research Studies Journal* – Volume XXI, Issue 2, 2018.- p.p. 318-338 (Scopus). [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203841726> (дата обращения: 13.07.2020).
5. Кенжегалиева З.Ж., Шалболова У.Ж. К вопросу об экономическом механизме развития жилищно-коммунального хозяйства // *Вестник университета «Туран»*. – 2017. – Т. 75. - № 3. – С. 194-198.
6. Кенжегалиева З.Ж., Шалболова У.Ж. Развитие жилищно-коммунального хозяйства в формировании Актюбинской агломерации // *Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан, Экономическая серия*. – Алматы. - 2017. – Т. 370. - № 6. - С. 202-212.
7. Kenzhegaliyeva Z.Zh. Economic Aspects Of The Housing Fund Modernization Mechanism // *Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан, Экономическая серия*. – Алматы. - 2018. – Т. 373. - № 3. - С. 208-215.
8. Kenzhegaliyeva Z., Shalbolova U. Main Directions Of “Smart City” Development In The Republic Of Kazakhstan // *MATEC Web of Conferences (Scopus): VI International Scientific Conference Integration, Partnership & Innovation in Construction Science & Education, 14th – 16th November 2018*. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203841726> (дата обращения: 13.07.2020).
9. Kenzhegalieva Z. Economic mechanism of urban housing and communal services: theory, evaluation and development. monograph – Atyrau, 2020. - 120 p.
10. Корганбаева А.Б. Уровень развития жилищно-коммунального хозяйства – один из главных показателей развития региона // *KazNU Bulletin. Economics series*. – 2012. – Т. 91. - № 3. – С. 123-125.
11. Мукашев Т.А. Формирование организационно-экономического механизма ресурсосбережения в условиях перехода к рыночным отношениям (на примере промышленности Центрального Казахстана): автореферат ... кандидата экономических наук: 08.00.05. – Караганда, 1995. – 26 с.
12. Шалболова У.Ж. Экономика жилищной и социальной сферы: Учебное пособие. – Алматы: Издат-Маркет, 2006. – 400 с.
13. Шеломенцев П.Ю. Совершенствование экономического механизма в жилищно-коммунальной сфере (на примере Павлодарской области): автореферат... кандидата экономических наук: 08.00.05. – Караганда, 2006. – 28 с.
14. Программа развития регионов до 2020 года (программа принята в 2014 года и до конца 2016 года включала задачу «Развитие жилищного строительства». [Электрон. ресурс] - URL: <https://online.zakon.kz/>. 20.01.2018. (дата обращения: 13.07.2020).
15. Закон Республики Казахстан. О государственно-частном партнерстве: принят 31 октября 2015 года, №379-V ЗРК. [Электрон. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37704720#pos=3;-247. 20.01.2018. (дата обращения: 13.07.2020).

16. Андабаева Г.К. Формирование организационно-экономического механизма обеспечения экологической безопасности (на примере Атырауской области): автореферат диссертации кандидата экономических наук: 08.00.05. – Алматы, 2007. – 30 с.
17. Солтанбекова Б.Е. Совершенствование организационно-экономического механизма охраны окружающей среды в Республике Казахстан: автореферат диссертации кандидата экономических наук: 08.00.05 – Караганда, 2009. – 22-23 с.
18. Нурпеисов Д. Национальная безопасность: правовой аспект. – Алматы: ТОО «Типография DIGITAL Print», 2003. – 212 с.
19. Косдаuletов К.К. Правовые основы экологической безопасности Республики Казахстан: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.06. – Алматы, 2000. – 29 с.
20. Бекишева С.Д. Охрана окружающей природной среды: понятие и взаимосвязь с обеспечением экологической безопасности // Вестник КазНУ. – Серия юридический. – 2009. – Т. 50. – № 2. – С. 93-98.
21. Стамкулова К.У., Асылбекова А.Н. Загрязнение окружающей среды тяжелыми металлами // Математическое моделирование, информационные технологии и экологические аспекты устойчивого развития экономики Казахстана. сборник республиканской научной - теоретической конференции – Алматы, 2012. – Т. 3. – С. 25-27.
22. Igaliyeva L., Yegemberdiyeva S., Utepkaliyeva K., Bakirbekova A. Development of Economic Mechanism for Ensuring Ecological Security in Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2020. – Vol. XX. – № 4. – P. 240-250.
23. Энергетические субсидии и изменение климата в Казахстане: проект отчета Ежегодная встреча Специальной рабочей группы по реализации Программы действий по охране окружающей среды (СРГ ПДОС) – Тбилиси, Грузия- 2013. [Электрон. ресурс] - URL: [https://www.oecd.org/env/outreach/EAP\(2013\)7_ENH%20report_RUS.pdf](https://www.oecd.org/env/outreach/EAP(2013)7_ENH%20report_RUS.pdf) (дата обращения: 13.07.2020).
24. Повышение энергоэффективности жилищного хозяйства в Казахстане: пилотная разработка государственной инвестиционной программы. [Электрон. ресурс] - URL: https://www.oecd.org/environment/outreach/kaz%20report_programme%20design_rus_for%20web.pdf (дата обращения: 17.06.2020).
25. Сточные воды Казахстана: как канализационные очистные сооружения сделать привлекательными для инвестиций? [Электрон. ресурс] - URL: https://forbes.kz//process/ecobusiness/stochnyie_vodyi_kazahstana_kak_kanalizatsionnyie_ochistnyie_sooruzeniya_sdelatt_privlekatelnyimi_dlya_investitsiy (дата обращения: 13.07.2020).
26. Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций. Совместная целевая группа по стандартам энергоэффективности в зданиях Сравнительный обзор существующих технологий по повышению энергетической эффективности зданий в регионе ЕЭК ООН. – Женева, 2019. [Электрон. ресурс] - URL: https://unece.org/DAM/energy/se/pdfs/geee/study/Mapping_of_existing_technologies_RUS_30.04.pdf (дата обращения: 27.01.2021).
27. Модернизация жилищного фонда: продолжение следует? [Электрон. ресурс] - URL: <https://camonitor.kz/33544-modernizaciya-zhilischnogo-fonda-prodolzhenie-sleduet.html> (дата обращения: 13.07.2020).
28. Казахстан: Недвижимость и строительство // Журнал Kazakhstan Newslines. - 2020. - № 16. – С. 12-15.

З.Ж. Кенжегалиева, Л.Н. Иғалиева, А.А. Мусаева

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ, Атырау, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаға қалалық тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығының әсер етуінің экономикалық мәселелері

Аннотация. Қазақстанның қалалық тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы (бұдан әрі – ТКШ) инфрақұрылымының тиімді жұмыс істеу мәселелерінің тұрақты дамуы жағдайында мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық саясатын іске асыру шеңберіндегі басым бағыттардың бірі болып табылады. Қалалық ТКШ инфрақұрылымын жетілдіру жаһандық жылындың, өнеркәсіптік кәсіпорындардың, оның ішінде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық кәсіпорындарының техногендік араласуынан климаттың

өзгеруіне байланысты өңірлердің шиеленісіп отырған экологиялық жағдайында инвесторлар үшін ТКШ нысандарының тартымдылығының жаңа экономикалық тетіктері мен құралдарын пайдалануды талап етеді.

Мақалада экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамытудағы экономикалық тетікті қалыптастыру және даму саласы - тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың қоршаған ортаға әсер ету факторларын зерттеу және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың экономикалық және экологиялық қауіпсіздігін арттыру бойынша бағыттарды анықтау бойынша ғалым-экономистердің зерттеулері келтірілген. Мақала №АР 08957363 «Қазақстан Республикасының тұрғын үй шаруашылығындағы энергиямен қамтамасыз етуді экономикалық бағалау» ғылыми жобасын гранттық қаржыландыру шеңберінде іске асыруға дайындалған.

Түйін сөздер: тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, экологиялық қауіпсіздік, жаңғырту, қала шаруашылығы, экономикалық бағалау.

З.Ж. Кенжеғалиева, Л.Н. Иғалиева, А.А. Мусаева

Атырауский университет имени Х.Досмухамедова, Атырау, Казахстан

Экономические проблемы воздействия городского жилищно-коммунального хозяйства на окружающую среду Республики Казахстан

Аннотация. Проблемы эффективного функционирования инфраструктуры городского жилищно-коммунального хозяйства (далее ЖКХ) Казахстана являются одним из приоритетных направлений в рамках реализации социальной и экономической политики государства в условиях устойчивого развития. Совершенствование инфраструктуры городского ЖКХ требует использования новых экономических механизмов и инструментов привлекательности объектов ЖКХ для инвесторов в условиях обостряющейся экологической обстановки регионов, вызванной изменением климата из-за глобального потепления, техногенного вмешательства промышленных предприятий, в том числе предприятий жилищно-коммунального хозяйства.

В статье приведены исследования ученых-экономистов в области формирования и развития экономического механизма в обеспечении экологической безопасности и развития жилищно-коммунального хозяйства – изучение факторов воздействия жилищно-коммунального хозяйства на окружающую среду и определение направлений по повышению экономической и экологической безопасности жилищно-коммунального хозяйства. Статья подготовлена в рамках грантового финансирования на реализацию научного проекта №АР 08957363 «Экономическая оценка энергообеспечения в жилищном хозяйстве Республики Казахстан».

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, экологическая безопасность, модернизация, городское хозяйство, экономическая оценка.

References

1. Grafik izuchennosti ZhKH po zaprosu «Housing and Communal Services». [HCS study schedule on «housing and communal services» request в Ngram Viewer]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.books.google.com> (Accessed: 13.07.2020).
2. Bajbosynova A.M. Problemy i perspektivy ZhKH V Kazahstane, «Sejfullinskie chteniya – 9: novyj vektor razvitija vysshego obrazovaniya i nauki», posv. dnju Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan»: sb. respub. nauch.-teoret. konf. [Problems and Prospects of Housing and Public Utilities in Kazakhstan, «Seifullin Readings - 9: A New Vector in the Development of Higher Education and Science», dedicated to the First President Day of the Republic of Kazakhstan»: collection of republic scientific theoretical conf], Astana, 2013, 1(4), 343-345 (2013). [in Russian]
3. Bajandina G.D. Formirovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma razvitija gorodskogo hozjajstva: avtoref. ... dok. filos. (PhD) [Formation of the organizational and economic mechanism of urban development: author's abstract. ... (PhD)]. Pavlodar, 2015, 15 p. [in Russian]

4. Kenzhegaliyeva Z.Zh., Shalbolova U.Zh., Silka D.N. Trends and Developments in Housing: The Case of the Republic of Kazakhstan // *European Research Studies Journal* – Volume XXI, Issue 2, 2018.- p.p. 318-338 (Scopus). [Electronic resource] - Available at: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203841726> (Accessed: 13.07.2020).
5. Kenzhegaliyeva Z.Zh., Shalbolova U.Zh. K voprosu ob jekonomicheskom mehanizme razvitija zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva, *Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazakhstan, jekonomicheskaja serija* [To the question of the economic mechanism for the development of housing and communal services, *Bulletin of the University "Turan"*], 6 (370), 202-212 (2017). [in Russian]
6. Kenzhegaliyeva Z.Zh., Shalbolova U.Zh. Razvitie zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva v formirovanii Aktjubinskoj aglomeracii, *Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazakhstan, jekonomicheskaja serija* [The development of housing and communal services in the formation of the Aktobe agglomeration, *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, economic series*], 6 (370), 202-212 (2017). [in Russian]
7. Kenzhegaliyeva Z.Zh. Economic aspects of the housing fund modernization mechanism, *Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazakhstan, jekonomicheskaja serija* [Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, economic series], 3 (373), 208-215 (2018). [in Russian]
8. Kenzhegaliyeva Z.Zh., Shalbolova U.Zh. Main directions of "smart city" development in the Republic of Kazakhstan, *MATEC Web of Conferences (SCOPUS): VI International Scientific Conference INTEGRATION, PARTNERSHIP & INNOVATION IN CONSTRUCTION SCIENCE & EDUCATION*, 14th – 16th November 2018. [Electronic resource] - Available at: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203841726> (Accessed: 13.07.2020).
9. Kenzhegaliyeva Z. Economic mechanism of urban housing and communal services: theory, evaluation and development, monograph, (Atyrau, 2020, 120 p.).
10. Korganbaeva A.B. Uroven' razvitija zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva – odin iz glavnih pokazatelej razvitija regiona [The level of development of housing and communal services is one of the main indicators of the development of the region], *KazNU Bulletin. Economic series*, 3(91), 123-125 (2012). [in Russian]
11. Mukashev T.A. Formirovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma resursosberezhenija v uslovijah perehoda k rynochnym otnoshenijam (na primere promyshlennosti Central'nogo Kazakhstana): avtoref. ... kand. jekonom. nauk [Formation of the organizational and economic mechanism of resource conservation in the transition to market relations (for example, the industry of Central Kazakhstan): author's abstract. ... economy Ph.D], Karaganda, 1995, 26 p. [in Russian]
12. Shalbolova U.Zh. Jekonomika zhilishhnoj i social'noj sfery: uchebnoe posobie [Economics of housing and social sphere: textbook] (Almaty: Izdat-Market, 2006, 400 p.). [in Russian]
13. Shelomencev P.Ju. Sovershenstvovanie jekonomicheskogo mehanizma v zhilishhno-kommunal'noj sfere (na primere Pavlodarskoj oblasti): avtoref. ... kand. jekonom. Nauk [Improvement of the economic mechanism in the housing and communal sector (for example, Pavlodar region): author's abstract. ... economy Ph.D], Karaganda, 2006, 28 p. [in Russian]
14. Regional Development Program until 2020 (the program was adopted in 2014 and before the end of 2016 included the task "Development of Housing Construction". [Electronic resource] - Available at: <https://online.zakon.kz/>. 20.01.2018 (Accessed: 13.07.2020).
15. Law of the Republic of Kazakhstan. On public-private partnership: adopted on October 31, 2015, №379-V LRK. [Electronic resource] - Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37704720#pos=3;-24.20.01.2018 (Accessed: 13.07.2020).
16. Andabaeva G.K. Formirovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma obespechenija jekologicheskoi bezopasnosti (na primere Atyrauskoj oblasti): avtoref. kand. jekon. nauk [Formation of the organizational and economic mechanism for ensuring environmental safety (on the example of the Atyrau region): author's abstract, economy Ph.D], Almaty, 2007, 30 p. [in Russian]
17. Soltanbekova B.E. Sovershenstvovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma ohrany okruzhajushhej sredy v Respublike Kazakhstan: avtoreferat disc. kand. jekon. Nauk [Improving the organizational and economic mechanism of environmental protection in the Republic of Kazakhstan: extended abstract of dissertation, economy Ph.D], Karaganda, 2009, 22-23.
18. Nurpeisov D. Nacional'naja bezopasnost': pravovyj aspekt, TOO «Tipografija DIGITAL Print» [National security: legal aspect, LLC «Printing-house DIGITAL printing»], 212 (2003). [in Russian]

19. Kosdavletov K.K. Pravovye osnovy jekologicheskoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan: avtoref. kand. jurid. nauk [Legal basis of environmental safety of the Republic of Kazakhstan: author's abstract, law Ph.D], Almaty, 2000. – 29 p. [in Russian]
20. Bekisheva S.D. Ohrana okruzhajushhej prirodnoj sredy: ponjatie i vzaimosvjaz' s obespecheniem jekologicheskoy bezopasnosti [Environmental protection: concept and relationship with environmental safety], Vestnik Kaz NU [Bulletin of Kaz NU], 2 (50), 93-98, (2009). [in Russian]
21. Stamkulova K.U., Asylbekova A. Zagriznenie okruzhajushhej sredy tjazhelymi metallami sb. respub. nauch.-teoret. konf. [“Environmental pollution by heavy metals” In coll. Mathematical modeling, information technology and environmental aspects of sustainable development of the economy of Kazakhstan collection of republic scientific theoretical conf.], 3, 25-27 (2012). [in Russian]
22. Igaliyeva L., Yegemberdiyeva S., Utepkaliyeva K., Bakirbekova A. Development of Economic Mechanism for Ensuring Ecological Security in Kazakhstan, International Journal of Energy Economics and Policy– Volume XX, Issue 4, 2020. – P. 240-250 (Scopus). [Electronic resource] - Available at: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?sort=countt-e> (Accessed: 13.07.2020).
23. Jenergeticheskie subsidii i izmenenie klimata v Kazahstane: proekt otcheta Ezhegodnaja vstrecha Special'noj rabochej gruppy po realizacii Programmy dejstvij po ohrane okruzhajushhej sredy (SRG PDOOS) [Energy subsidies and climate change in Kazakhstan: draft report Annual meeting of the Ad Hoc Working Group on the Implementation of the Environmental Action Program (Ad Hoc Working Group on the Implementation of the Environmental Action Program)]. [Electronic resource] - Available at: [https://www.oecd.org/env/outreach/EAP\(2013\)7_EHS%20report_RUS.pdf](https://www.oecd.org/env/outreach/EAP(2013)7_EHS%20report_RUS.pdf) (Accessed: 13.07.2020).
24. Povyshenie jenergojeffektivnosti zhilishhnogo hozjajstva v Kazahstane: pilotnaja razrabotka gosudarstvennoj investicionnoj programmy [Improving the energy efficiency of housing in Kazakhstan: pilot development of the state investment program]. [Electronic resource] - Available at: https://www.oecd.org/environment/outreach/kaz%20report_programme%20design_rus_for%20web.pdf (Accessed: 13.07.2020).
25. Stochnye vody Kazahstana: kak kanalizacionnye ochistnye sooruzhenija sdelat' privlekatel'nymi dlja investicii? [Kazakhstan's waste water: how can sewage treatment plants be made attractive for investment?], [in Russian]. [Electronic resource] - Available at: https://forbes.kz/process/ecobusiness/stochnye_vodyi_kazahstana_kak_kanalizatsionnyie_ochistnye_sooruzheniya_sdelat_privlekatelnymi_dlya_investitsii (Accessed: 17.06.2020).
26. Evropejskaja jekonomicheskaja komissija Organizacii Ob#edinennyh Nacij. Sovmestnaja celevaja gruppa po standartam jenergojeffektivnosti v zdaniyah Sravnitel'nyj obzor sushhestvujushhih tehnologij po povysheniju jenergeticheskoy jeffektivnosti zdaniy v regione EjeK OON. [United Nations Economic Commission for Europe. Joint Task Force on Energy Efficiency Standards in Buildings Comparative review of existing technologies for improving the energy efficiency of buildings in the UNECE region. - Geneva, 2019], [in Russian]. [Electronic resource] - Available at: https://unece.org/DAM/energy/se/pdfs/geee/study/Mapping_of_existing_technologies_RUS_30.04.pdf (Accessed: 27.01.2021).
27. Modernizacija zhilishhnogo fonda: prodolzhenie sleduet? [Modernization of the housing stock: to be continued?], [in Russian]. [Electronic resource] - Available at: <https://camonitor.kz/33544-modernizaciya-zhilishhnogo-fonda-prodolzhenie-sleduet.html> (Accessed: 13.07.2020).
28. Kazakhstan: Nedvizhimost', stroitel'stvo, Zhurnal Kazakhstan Newslane [Kazakhstan: real Estate, construction, The Kazakhstan Newslane Journal], 16, 12-15 (2019). [in Russian]

Information about authors:

Кенжегалиева З.Ж. – негізгі автор, PhD, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан.

Игалиева Л.Н. – PhD докторант, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан.

Мусаева А.А. – э.ф.к., Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан.

Kenzhegalieva Z. – **The main author**, PhD, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Igaliyeva L. – PhD student, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Mussayeva A. – Candidate of Economic Sciences, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Е.Н. Нәбиев¹
С.С. Шакеев¹
К.А. Невматулина²

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

²Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: 1n.erboz@bk.ru, ¹sayan.79@mail.ru, ²carisha_07@mail.ru)

Қазақстан Республикасы кен өндіруші өнеркәсібін дамытудың экономикалық тиімділігін талдау

Аннотация. Қазақстанның кен өндіруші өнеркәсібі халық шаруашылығының маңызды саласы болып табылады, онда анықтаушы рөл атқарады және минералды шикізат пен отынның үлкен бөлігінің жабдықтаушысы болып табылады. Кен өндіруші өнеркәсіп елдің экономикалық әлеуетін, оның экспорттық мүмкіндіктерін анықтайтын басым бағыттардың бірі. Кен өндіруші өнеркәсіп елдің экономикалық даму міндеттерін шешуде басты орын алады. Қазіргі кезде кен өндіруші өнеркәсіптің өсу қарқыны нарықтың әлемдік конъюнктурасының және жалпы алғанда экономикалық жағдайдың күрт нашарлауы салдарынан біраз төмендеуімен сипатталады. Осыған байланысты, авторлар Қазақстанның кен өндіруші өнеркәсібінің қазіргі заманғы жағдайын сипаттайтын негізгі көрсеткіштеріне талдау жасады, ол жалпы алғанда, ел экономикасының және өнеркәсібінің дамуындағы осы саланың рөлі мен орнын, оның даму деңгейіне әсер ету қарқынын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кен өндіруші өнеркәсіп, жалпы ішкі өнім, экспорт, инвестиция, инновация, өндіріс, бәсекеге қабілеттілік, негізгі капитал.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-87-97>

Кіріспе

Кен өндіруші өнеркәсіп Қазақстан Республикасы экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Саланың айрықша ерекшеліктері өндірілетін пайдалы қазбалардың әртүрлілігі және кен орындарын барлау және пайдалану, сонымен қатар жер қойнауын пайдалану үдерісін материалдық-техникалық қамтамасыз ету саласында жұмыс істейтін кәсіпорындардың көп болуы болып табылады [1].

Зерттеудің басты міндеті – Қазақстан Республикасының тау-кен өнеркәсібінің экономикалық басымдылығын анықтау

мақсатында, оның ағымдағы жағдайын бағалау және кешендік талдау болып табылады.

Зерттеу мақсаты – кен өндіруші өнеркәсіптің жағдайын серпінде талдау, бұл өз кезегінде саланы бәсекеге қабілетті, жоғары технологиялық және инновацияларға сезімтал кешенге айналдыру негізінде одан әрі дамыту бағыттары туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің тәжірибелік негізі статистикалық жинақтардың материалдары, сондай-ақ тау-кен өнеркәсібі саласындағы жетекші

отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері болып табылады.

Жұмыста статистикалық талдау, талдау және синтез әдістері, салыстырмалы талдау, жүйелік талдау және эволюциялық тәсіл қолданылады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Кен өндіруші өнеркәсіп елдің экономикалық даму міндеттерін шешуде басты орын алады. Бұл жалпы қоғамдық өнім мен ұлттық табыстың негізгі бөлігін өндіретіндігімен анықталады. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сәйкес 2018 жылы өнеркәсіптік өндірістің негізгі көрсеткіштерінің үлесі елдің жалпы ЖІӨ-нің шамамен 28,2% - ын құрады [2].

2016-2018 жылдар аралығында Қазақстанда ЖІӨ үлесінің айқын өсуі байқалады. Мәселен, 2016 жылы өнеркәсіптік өндіріс көрсеткіштерінің үлесі ЖІӨ-нің 26,1% - ын, ал 2018 жылы ЖІӨ-нің 28,2% - ын құрады, яғни соңғы үш жылда осы саладағы ЖІӨ үлесінің өсімі елдің ЖІӨ-нің жалпы көрсеткішінің 2,1% - ын құрады. Сондай-ақ өнеркәсіп өнімін өндіру көлемінің өсуі 2016 жылы 1,4 есе, яғни, 19,0 трлн.теңгеден 2018 жылы 27,2 трлн. теңгеге өскенін атап өткен жөн. Бұл ретте жалпы саладағы кен өндіруші өнеркәсіптің үлесі 2018 жылы 14,8 трлн. теңге немесе өнеркәсіптің жалпы көрсеткішінің 54,4%-ы

немесе Қазақстан Республикасының ЖІӨ-нің 52,4%-ын құрады. (Кесте 1).

Авторлар талдау жүргізу үшін 2016-2018 жылдар аралығындағы үш жылдық кезеңді әдейі таңдаған, өйткені осы кезеңде АҚШ долларының бағамы 1 АҚШ доллары үшін 330 теңгеден 340 теңгеге дейінгі аралықта өзгерген (Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми деректері бойынша), бұл Қазақстан Республикасының тау-кен өндіруші өнеркәсібінің даму көрсеткіштерін неғұрлым дәл салыстыруға мүмкіндік береді.

Экономикалық қызмет түрлері бойынша қолданыстағы бағалардағы өндірілетін өнімнің (тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің) көлемі Қазақстан Республикасының кен өндіруші өнеркәсібіндегі басым үлесін шикі мұнай мен табиғи газ өндіру алады және 2018 жылы ол 12,0 трлн.теңгені құрады.

2018 жылы металл кендерін өндіру бар болғаны 1,47 трлн. құрады, бұл ретте металлургия өнеркәсібі өнімінің көлемі 4,6 трлн. теңгені құраған, өйткені өндірілген кеннің негізгі тұтынушысы Қазақстан Республикасының металлургия саласының өзі болып табылады (Кесте 2) [3].

2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда Қазақстан Республикасының кен өндіруші өнеркәсібі өнімінің көлемі 18,7% - ды, ал өңдеуші өнеркәсіпте 14,4% - ды құрады. 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда кен өндіруші өнеркәсіп өнімінің көлемі 22,2% - ға өсті, өңдеуші өнеркәсіпте өсім 9,6% - ды құрады.

Кесте 1

Өнеркәсіп өндірісінің негізгі көрсеткіштері

Жылдар	Республиканың ЖІӨ-ндегі өнеркәсіптің ЖҚҚ үлесі, пайызбен	Кәсіпорын және өндіріс саны, дана	Өнеркәсіптік өнімді өндіру көлемі, трлн. теңге	Өнеркәсіптік өндірістің индексі, өткен жылға пайызбен	Кен өндіруші өнеркәсіп, трлн. теңге
2016	26,1	11 884	19,0	98,9	9,4
2017	26,8	12 385	22,8	107,3	11,6
2018	28,2	12 486	27,2	104,4	14,8
Ескертпе: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [2]					

Кесте 2

Экономикалық қызмет түрлері бойынша қолданыстағы бағалардағы өнім
(тауарлар, қызметтер) көлемі

Салалар	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2018 жылы 2016 жылмен салыстырғанда (%)
Өнеркәсіп, млн теңге	19 026 781	22 790 208	27 218 063	43,5
Тау кен өнеркәсібі және карьерлерді өңдеу	9 397 618	11 568 784	14 877 068	58,3
Көмір және лигнит өндіру	232 703	292 079	342 996	43,7
Шикі мұнай мен табиғи газ өндіру	7 409 929	9 202 732	12 060 235	62,7
Шикі мұнай өндіру	7 293 084	8 994 914	11 819 914	62
Табиғи газ өндіру	116 844	207 818	240 320	105
Меттал кенін өндіру	989 193	1 188 391	1 474 218	49
Темір кенін өндіру	194 827	244 023	291 173	49,4
Түсті металл кенін өндіру	794 365	944 367	1 183 045	48,9
Тау кен өнеркәсібінің басқа да салалары	175 693	191 988	265 709	51,2
Тау кен өнеркәсібі саласындағы техникалық қызметтер	590 099	693 592	733 909	24,3
Өңдеу өнеркәсібі	8 046 844	9 400 848	10 403 854	29,2
Тамақ өнімдерін өндіру	1 448 386	1 525 814	1 527 687	5,4
Сусын өндіру	254 293	311 675	343 794	35,1
Темекі өнімдерін өндіру	105 935	106 247	123 620	16,6
Жеңіл өнеркәсіп	82 463	98 089	99 350	20,4
Ағаш және тығын өнімдерін өндіру, жиһаздан басқа; салом және тоқу материалдарынан өнім өндіру	24 384	21 355	23 741	-2,6
Қағаз және қағаз өнімдерін өндіру	48 415	56 672	62 380	28,8
Кокс және мұнай өңдеу өнімдерін өндіру	640 136	716 297	901 981	40,9
Химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру	284 550	333 327	401 141	40,9
Негізгі фармация өнімдерін өндіру	47 353	72 438	78 526	65,8
Резина және пластмасса өнімдерін өндіру	186 776	226 567	211 379	13,1
Басқа да металлемес минералды өнімдер өндіру	442 975	506 479	563 678	27,2
Металлургия өнеркәсібі	3 380 171	4 075 747	4 614 873	36,5
Қара металлургия, металл құюдан басқа	1 134 246	1 535 768	1 681 332	48,2
Негізгі құнды және түсті металл өндіру	2 239 522	2 531 768	2 921 928	30,4
Металл құю	6 403	8 210	11 612	81,3

Салалар	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2018 жылы 2016 жылмен салыстырғанда (%)
Дайын металл өнімдерін өндіру, машиналар мен құрылғылардан басқа	234 452	233 936	239 608	2,1
Машина жасау	766 780	998 175	1 089 800	42,1
Жиһаз өндіру	35 958	43 482	38 613	7,4
Ескертпе: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [2]				

Осыны негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының кен өндіруші өнеркәсібі қарқынды өсу қарқынын көрсетіп отырғанын көруге болады, бірақ бұл өсім тек өндіріс қарқынына ғана емес, сондай-ақ әлемдік нарықтардағы бағаға да байланысты. Нарықтың қолайлы конъюнктурасы өз кезегінде өнім көлемінің, сондай-ақ экономиканың өнеркәсіптік секторының және оның негізгі салаларында ғана емес, оң өсу серпінін болжайды.

Өнеркәсіптік өнім өндірісінің заттай көріністегі көрсеткіштерін талдай отырып, 2016 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде негізгі табиғи ресурстар: көмір, мұнай және темір кенін өндірудің өсуінің байқалғанын көреміз [3].

Мәселен, 2016 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі кезеңде мұнай өндірудің өсімі заттай мағынада 12 327,7 мың тоннаны немесе 16,9% - ды құрады, көмір өндірудің өсуі 15408,5

немесе 13% - ды, темір кенін өндірудің өсуі – 6083 немесе 14,5% - ды құрады (Кесте 3).

Қазақстан Республикасының тауарлардың жекелеген санаттары бойынша экспорты 60,9 млрд. немесе 20,4 трлн. теңгені құрады. Бұл ретте негізгі экспортталатын тауарлар мұнай және түрлі қара және түсті металдар сияқты кен өндіруші өнеркәсіп тауарлары болып табылатынын атап өткен жөн. Тау-кен өнеркәсібі тауарлары экспортының өсуі Қазақстан Республикасының шикізаттық бағыттағы ел екенін айғақтайды (Кесте 4).

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сәйкес 2018 жылы өнеркәсіптік өндіріс индексі 104,1%-ды құрады (Сурет 1). 2018 жылғы қаңтар-желтоқсан айларында 2017 жылмен салыстырғанда шикі мұнай, табиғи газ және металл кендерін өндіру ұлғайды. Тамақ өнімдері, темекі өнімдері, мұнай өңдеу, химия өнеркәсібі өнімдері, резеңке

Кесте 3

Заттай мағынада өнеркәсіп өнімін өндіру

Өнім түрлері	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2017 жылы 2016 жылға өнімнің өсуі	2018 жылы 2017 жылға өнімнің өсуі
Тас көмір, мың тонна	103 074,0	112 293,6	118 482,5	9 219,6	6 188,9
Мұнай, мың тонна	78 031,8	86 194,4	90 359,5	8 162,6	4 165,1
Темір кендері, мың тонна	35 793,5	38 728,2	41 876,5	2 934,7	3 148,3
Ескертпе: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [2]					

Кесте 4

Қазақстан Республикасында жекелеген тауарлардың экспорты

Тауарлар атауы	Өлшем бірлігі	2018ж.		2017ж.		2018жылы 2017 жылға, %	
		Саны	Мың АҚШ долларында	Саны	Мың АҚШ долларында	Саны бойынша	Мың АҚШ доллары
Барлығы			60 956 233,0		48 503 260,1		125,7
Битумдалған минералдардан алынған шикі мұнай және шикі мұнай өнімдері	мың тонна	69 790,2	37 796 202,4	68 715,3	26 584 239,0	101,6	142,2
Рафинатталған мыс және өңделмеген мыс құймалары	тонна	391 490,0	2 429 708,0	406 783,3	2 342 472,4	96,2	103,7
Ферроқұймалар	мың тонна	1 587,7	2 203 422,0	1 489,6	2 205 336,2	106,6	99,9
Табиғи газ	млн. м3	26 491,8	2 171 387,3	25 628,5	1 578 463,8	103,4	137,6
Органикалық емес химия өнімдері, органикалық және органикалық емес бағалы металдардың, сирек кездесетін металдар, радиоактивті элементтер немесе изотоптар қоспалары	тонна	1 310 528,8	2 135 200,1	1 317 767,6	2 166 916,7	99,5	98,5
Темірден, қоспаланбаған және қоспаланған, тот баспайтын болаттан жасалған жазық илек	мың тонна	2 229,6	1 380 423,3	2 608,3	1 471 880,0	85,5	93,8
Битумдалған минералдардан алынған мұнай және мұнай өнімдері, шикіден басқасы	мың тонна	3 325,5	1 237 199,5	4 023,6	1 169 249,3	82,6	105,8
Сұйық отын (мазут)	мың тонна	3 002,5	1 088 715,8	3 824,4	1 096 234,2	78,5	99,3
Бидай және меслин	мың тонна	6 163,9	965 447,4	4 256,5	659 526,1	144,8	146,4
Өңделмеген алюминии	мың тонна	262,4	574 613,3	234,3	473 144,2	112,0	121,4
Кендер және темір концентраттары, күйдірілген пирит қоса	мың тонна	9 406,1	477 051,4	9 459,8	511 543,3	99,4	93,3
Өңделген және жартылай өңделген немесе ұнтақ түріндегі күміс	тонна	6 351,4	450 177,3	1 036,6	538 031,3	612,7	83,7
Бидай немесе бидай-қара бидай ұны	мың тонна	2 292,7	445 997,7	2 316,9	469 402,2	99,0	95,0
Тас көмір; тас көмірден алынған брикеттер және қатты отынның ұқсас түрлері	мың тонна	23 387,1	428 243,7	27 529,2	449 830,9	85,0	95,2
Анықталған немесе анықталмаған химиялық құрамдағы қолдан жасалған корунд; алюминии оксиді; алюминий гидроксиді	тонна	968 337,3	336 960,0	1 013 654,5	330 417,6	95,5	102,0
Арпа	тонна	1 748 616,2	291 932,5	903 653,5	137 151,2	193,5	212,9
Өңделмеген мырыш	мың тонна	93,7	279 305,8	299,5	849 392,2	31,3	32,9
Қара металдан өнімдер	тонна	273 724,0	269 857,1	214 753,1	210 952,9	127,5	127,9

Сутегі, инертті газдар және басқа да металл еместер	тонна	116 308,3	239 977,8	110 364,5	213 533,1	105,4	112,4
Қара металл қалдықтары және сынықтары	тонна	996 437,3	210 566,4	817 251,0	184 919,8	121,9	113,9
Өңделмеген қорғасын	мың тонна	92,5	202 985,7	126,1	251 809,5	73,4	80,6
Мырыш концентраттары және кендері	тонна	238 666,2	201 845,9	297 097,7	242 395,2	80,3	83,3
Ескертпе: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [2]							

және пластмасса бұйымдары, металлургия өнеркәсібі және машина жасау өндірісінің көлемі өсті [2].

Өнеркәсіп салалары бойынша негізгі капиталға инвестициялар 2018 жылы 7,8 трлн. теңгені құрады, яғни 71,7% немесе 5,6 трлн. теңге өндіру саласына, 12,7% немесе 993,9 млрд.теңге қайта өңдеу саласына, 11,6% немесе 910,0 млрд. теңге, электрмен жабдықтауға және 4,0% немесе 309,6 млрд. теңге сумен жабдықтауға (Кесте 5).

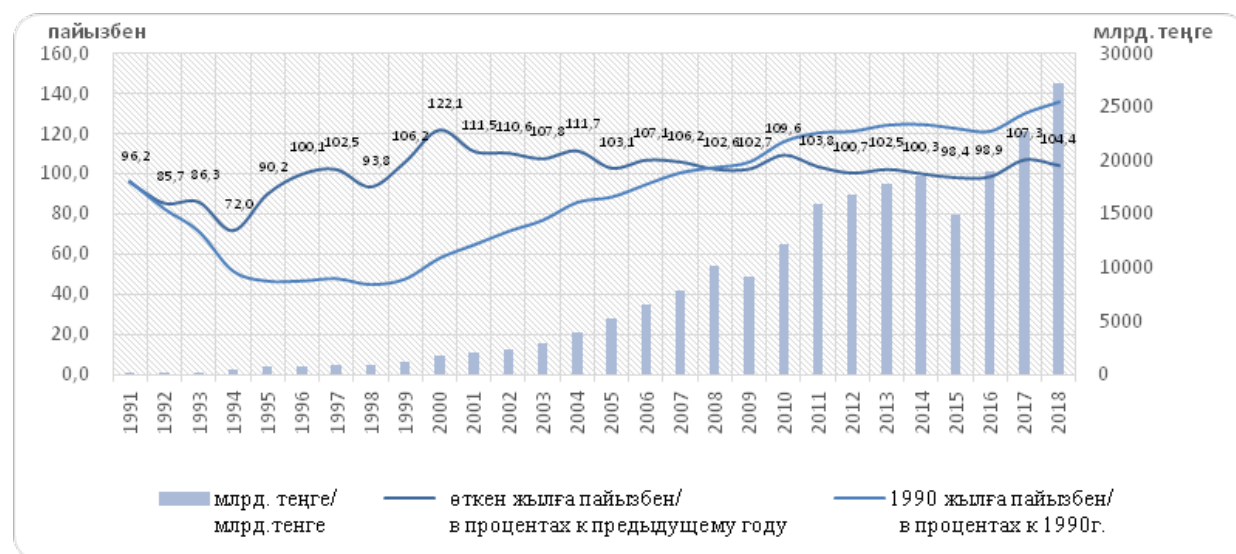
Өнеркәсіп секторына инвестициялардың негізгі бөлігі өз қаражаты есебінен, атап айтқанда 6,8 трлн. теңгені немесе тартылған инвестициялардың жалпы сомасының 85,3% - ын құрайтынын атап кеткен жөн (Сурет 2).

Кен өндіруші салаға инвестициялар 5,6 трлн. теңгені, оның ішінде 5,48 трлн. теңге немесе 97,87% бұл өз қаражаты, 109,7 млрд. теңге - бұл банктік емес және бюджеттік емес

қаражаттар инвестициялары, 9,0 млрд. теңге немесе 0,16% - банктердің инвестициялары, ал республикалық бюджеттің инвестициялары 400 млн. теңгені немесе 0,007% - ды және жергілікті бюджет-18 млн. теңгені немесе 0,0003% - ды құрады. Қазіргі кездегі маңызды салалардың біріне сырттан инвестиция тартпай өзіндік қаражатпен дамыту аса үлкен серпіліс бермейді.

2018 жылы инновацияларды жүзеге асыруға арналған шығындар 861,9 млрд.теңгені құрады, бұл ретте экономикалық қызмет түрлері бойынша бөлу кезінде инновацияларды жүзеге асыруға арналған жалпы шығындардың құрамында инновацияларды жүзеге асыру шығындарының 612,3 млрд. теңге немесе 71,4% мөлшерін құрай отырып өңдеуші өнеркәсіп үстеме жағдайға ие болады (Сурет 3).

Кен өндіруші өнеркәсіпте инновацияларды жүзеге асыруға арналған шығындар 50,5 млрд.

Сурет 1 – Өнеркәсіптік өндірістің көлемі мен индексі

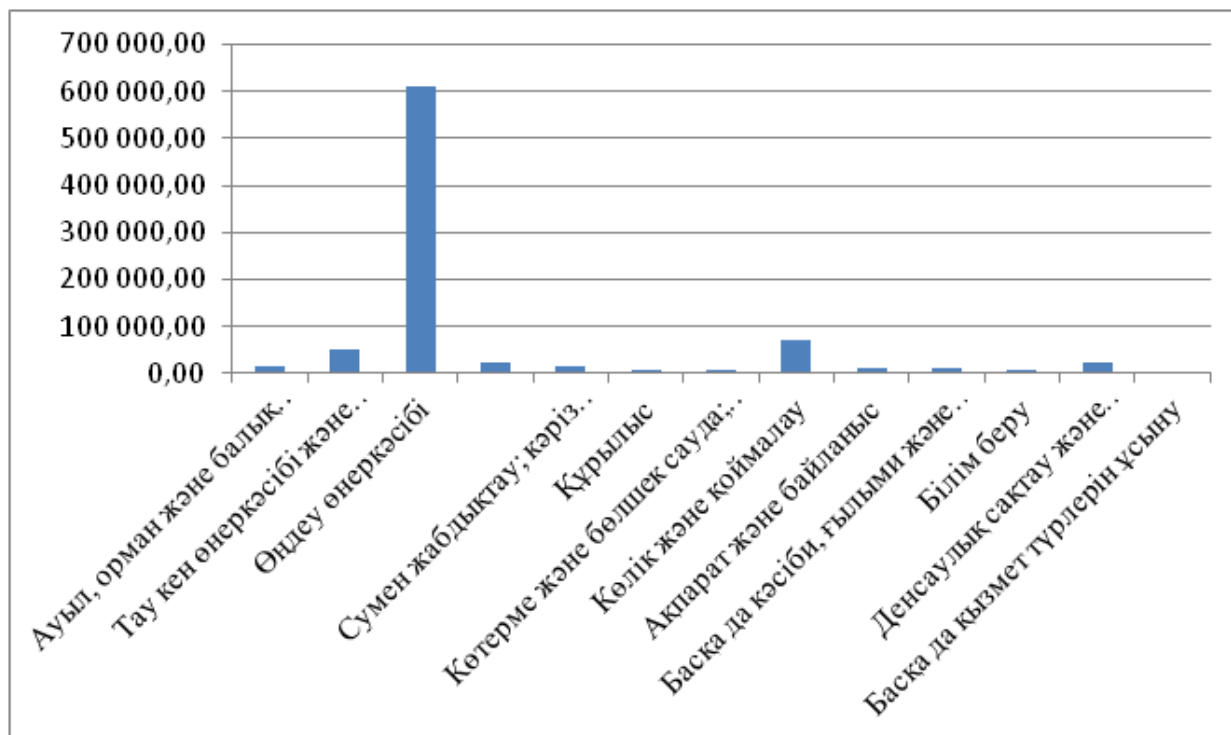

Сурет 2 – Өнеркәсіп өндірісінің негізгі капиталына инвестиция

Кесте 5

Сала бойынша негізгі капиталға инвестиция

млн. теңгеде	Негізгі капиталға инвестиция	2018 жылы пайызбен	Оның ішінде							Үлес салмағы, %
			Бюджеттік қаражаттар		Өзіндік қаражат	Банктер несиелері		Басқада қарыз қаражаттары		
			Республикалық бюджет	Жергілікті бюджет		барлығы	оның ішінде шет ел бантері	барлығы	оның ішінде резидент еместер	
Өнеркәсіп	7 813 989	115,0	314 469	145 045	6 801 073	212 769	9 279	340 632	192 692	100,0
Тау кен өнеркәсібі және карьерлерді өңдеу	5 600 381	120,5	400	18	5 481 169	9 006	-	109 787	12 122	71,7
Көмір және лигнит өндіру	99 414	127,0	-	-	99 151	20	-	242	214	1,3
Шикі мұнай мен табиғи газ өндіру	4 757 009	120,2	400	18	4 653 241	5 256	-	98 093	2 360	60,9
Металл кенін өндіру	629 889	130,9	-	-	621 984	510	-	7 394	6 228	8,1
Тау-кен өнеркәсібінің басқа да салалары	37 151	196,2	-	-	36 332	607	-	211	42	0,5
Тау-кен өнеркәсібі саласындағы техникалық қызметтер	76 916	91,2	-	-	70 460	2 610	-	3 845	3 275	1,0
Өңдеу өнеркәсібі	993 959	77,4	-	-	716 068	180 624	9 279	97 266	69 402	12,7
Электрмен жабдықтау, газ, бу және ауа қоспаларын беру	910 024	164,9	149 828	58 511	565 533	22 385	-	113 765	102 764	11,6
Сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтарды жинауды және бөлуді бақылау	309 624	106,1	164 240	86 515	38 302	753	-	19 812	8 403	4,0
Ескертпе: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [2]										

Сурет 3 – Экономикалық қызмет түрі бойынша инновацияға шығындар

теңгені немесе инновацияларға арналған жалпы шығындардың 5,87% – ын құрады, ал кен өндіруші өнеркәсіпке инвестициялар 5,6 трлн. теңге. Немесе инвестициялар сомасына қатысты инновацияларды жүзеге асыру шығындарының сомасы 0,9% құрады [4].

Қорытынды

Осылайша, Қазақстанның кен өндіруші өнеркәсібіне оң да, теріс те үрдістер тән. Оң үрдістеріне келесілерді жатқызуға болады: саланың тұрақты өсу динамикасы, инвестицияның үлкен көлемде құйылуы, экспорттың жоғары көрсеткіштері. Теріс жақтарына Қазақстан Республикасы кен өндіруші өнеркәсібінің әлемдік бағалардан тәуелділігін, дайын өнімді емес шикізат сатуға бағытталғанын, инвестициялар негізінен өзіндік қаражат есебінен құрылатынын, ал инновацияның үлесі өте аздығын жатқызуға болады [5].

Елдегі іскерлік ахуалды жақсартуға бағытталған кең ауқымды шаралар шеңберінде Қазақстан өзінің тау-кен өнеркәсібінің инвестициялық тартымдылығын арттыру бойынша әрқашан жұмыс істейді.

Қазақстан дүниежүзілік ортаға әсер ете алмайтынын және шикізатқа бағаны белгілей алмайтынын ескере отырып, Қазақстанда тау-кен өнеркәсібінің тұрақтылығын қалыптастыруға және инвесторлардың сенімін нығайтуға ықпал ететін саясат құру мақсатында «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» жаңа кодекс қабылданды, бұл кодекс тау-кен саласын дамытуға мүдделі көптеген алдыңғы қатарлы елдердегі қолданыста бар стандарттарға сәйкес келетін Қазақстанның нормативтік-құқықтық ортасының жағдайын жақындатуға мүмкіндік берді.

Тиімді жүзеге асыру жағдайында, жақын арада болған заңнамалық реформалар салаға шетелдік инвестицияларды тартып қана

қоймай, инновация құруға мүмкіндік беруі керек.

Сонымен қатар тікелей шетелдік инвесторлар үшін тау-кен өнеркәсібінің тартымдылығын және жалпы оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған келесі шараларды қарастыру орынды деп санаймыз:

- 1) тау-кен өндірісінің реестрін құру
- 2) жер қойнауын пайдаланудың салдарын жою бойынша міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тетігін нығайту;
- 3) жер қойнауын пайдаланушыларға салық салу жүйесін әрі қарай жаңғырту;

4) салада тәуекелдерді бағалауға негізделген есеп берудің ұсыну және бақылау жүйесін нығайту;

5) жер қойнауын пайдаланушылар көрсететін ҒЖТҚЖ бағдарламасын қолдауды күшейту;

Тұрақты дамуға қол жеткізудің міндетті шарттарының бірі тау-кен өнеркәсібіндегі баламалық заңдар, нормативтік актілер және стандарттар, сонымен қатар бұл шарттарды орындауды қамтамасыз ететін институционалдық құрылым жүйесі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Шакуликова Г. Вопросы потенциала нефтегазового комплекса Казахстана // Қаржы-қаражат - финансы Казахстана. – 2005. - № 4. – С. 43.
2. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 05.10.2020).
3. Казахстанская фондовая биржа. Горно-металлургическая отрасль Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. - URL: https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_mining_2019.PDF (дата обращения: 15.10.2020).
4. Каренов Р.С. Приоритеты стратегии индустриально-инновационного развития горнодобывающей промышленности Казахстана. - Астана: Изд-во КазУЭФМТ, 2010. – 539 с.
5. Реформирование горной промышленности в Казахстане: инвестиции, устойчивое развитие, конкурентоспособность. Программа по повышению конкурентоспособности стран Евразии-2018 Организации экономического сотрудничества и развития. [Электрон.ресурс]. - URL: https://www.oecd.org/eurasia/countries/Kazakhstan_Mining_report_RUS.pdf (дата обращения 10.10.2020).

References

1. Shakulikova G. Voprosy potenciala neftegazovogo kompleksa Kazahstana [Additional issues of the oil and gas complex of Kazakhstan], Қаржы-қаражат - finansyKazahstana [Karzhy-Karazhat - finance of Kazakhstan], 4, 43 (2005). [in Russian]
2. Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan [Official website of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <https://stat.gov.kz> (Accessed: 05.10.2020).
3. Kazahstanskaja fondovaja birzha. Gorno-metallurgicheskaja otrasl' Respubliki Kazahstan [Kazakhstan Stock Exchange.Mining and metallurgical industry of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_mining_2019.PDF (Accessed: 15.10.2020).
4. Karenov R.S. Prioritety strategii industrial'no-innovacionnogo razvitija gornodobyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Strategy priorities for industrial and innovative development of the mining industry in Kazakhstan] (Astana: Izd-voKazUJeFMT, 2010, 539 p.). [in Russian]
5. Reformirovanie gornoj promyshlennosti v Kazahstane: investicii, ustojchivoerazvitie, konkurentosposobnost'. Programma po povysheniju konkurentosposobnosti stran Evrazii-2018 Organizacii ekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitija [Reforming the mining industry in Kazakhstan: investment, sustainable development, competitiveness. The program to improve the competitiveness of Eurasian

countries-2018 of the Organization for Economic Cooperation and Development]. [Electronic resource] - Available at: https://www.oecd.org/eurasia/countries/Kazakhstan_Mining_report_RUS.pdf (Accessed: 10.10.2020).

Е.Н. Нәбиев¹, С.С. Шакеев¹, К.А. Невматулина²

¹Қарағандық мемлекеттік университеті им. Е.А. Букетова, Қарағанда, Қазақстан

²Қарағандық экономикалық университеті Қазпотребсоюзы, Қарағанда, Қазақстан

Анализ экономической эффективности развития добывающей промышленности Республики Казахстан

Аннотация. Добывающая промышленность Казахстана является важнейшим базовым элементом народного хозяйства, играет в нем определяющую роль и является поставщиком большей части минерального сырья и топлива. Добывающая промышленность признана одной из приоритетных сфер, определяющих экономический потенциал страны в целом, ее экспортные возможности. Добывающая промышленность занимает главное место в решении задач экономического развития страны. В настоящий момент темпы роста добывающей промышленности характеризуются некоторым снижением вследствие резкого ухудшения мировой конъюнктуры рынка и экономических условий в целом. В этой связи авторами проведен анализ основных показателей, характеризующих современное состояние добывающей промышленности Казахстана, который позволит определить место и роль данного сектора в развитии промышленности и экономики страны в целом, а также определить степень влияния уровня ее развития.

Ключевые слова: добывающая промышленность, валовый внутренний продукт, экспорт, инвестиция, инновации, производство, конкурентоспособность, основной капитал.

Ye. Nabyev, K. Nevmatulina, S. Shakeyev

E.A. Buketov University of Karaganda, Karaganda, Kazakhstan

Karaganda economic university of Kazpotreboysouz, Karaganda, Kazakhstan

Analysis of the economic efficiency of the development of the mining industry of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The mining industry of Kazakhstan is the most important basic element of the national economy, it plays a decisive role in the national economy and is the supplier of most of the mineral raw materials and fuel. The extractive industry is recognized as one of the priorities that determine the economic potential of the country as a whole, its export opportunities. The extractive industry occupies the main place in solving the problems of economic development of the country. At the moment, the growth rate of the mining industry is characterized by a slight decrease due to a sharp deterioration in the global market situation and economic conditions in general. In this regard, the authors analyzed the main indicators characterizing the current state of the extractive industry in Kazakhstan, which will determine the place and role of this sector in the development of industry and the country's economy as a whole, as well as determine the degree of influence of the level of its development.

Keywords: mining industry, gross domestic product, export, investment, innovation, production, competitiveness, fixed capital.

Авторлар туралы мәлімет:

Нәбиев Е.Н. – негізгі автор, э.ғ.к., доцент, «Экономика және халықаралық бизнес» кафедрасының профессоры, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университет көшесі, 28, Қарағанды, Қазақстан.

Шакеев С.С. – э.ғ.к., доцент, «Бухгалтерлік есеп және аудит» кафедрасының профессоры, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университет көшесі, 28, Қарағанды, Қазақстан.

Невматулина К.А. – PhD, Халықаралық бағдарламалар, жобалар және академиялық ұтқырлық орталығының директорының орынбасары, «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының доценты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Академическая көшесі, 9, Қарағанды Қазақстан.

Nabiyev Ye.N. – **The main author**, Candidate of economic Sciences, Professor of Department of economics and international business, E. A. Buketov University of Karaganda, Universitetskaya street, 28, Karaganda, Kazakhstan.

Shakeyev S.S. – Candidate of economic Sciences, Professor of Department of accounting and audit, E. A. Buketov University of Karaganda, Universitetskaya street, 28, Karaganda, Kazakhstan.

Nevmatulina K.A. – PhD, Deputy director of International programs, projects and academic mobility Center, docent of the Department of Economics and entrepreneurship», Karaganda economic university of Kazpotreboysouz, Akademicheskaya street, 9, Karaganda, Kazakhstan.

G. Nakipova
O. Lemechshenko

Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: nakipovage@mail.ru, lemolvit1992@gmail.com)

Sustainable development of agro-industrial complex and rural areas: regional and applied aspect

Abstract. *The article considers categories of development level and sustainability on the example of agro-industrial complex and rural areas. The triple bottom line audit approach and the methods for assessing sustainable development based on identical performance indicators are shown. The article presents the experience of the European Union countries and member states of the Eurasian Economic Union in implementing state support programs for agriculture and rural areas, on the basis of which two approaches to managing these development programs are identified.*

The study is applied by nature and contains analysis results of indicators, describing trends of sustainable development for agro-industrial complex and rural areas on the example of the Almaty region for years. The identified trends demonstrate that agriculture development is a priority for sustainable rural development and rural cluster formation of the region. The necessity of transforming the approach to developing and implementing state programs in the given areas towards coordinated public administration has been confirmed. We have proposed to include target indicators and cross-cutting measures for rural development in the "State Development Program of Agro-Industrial Complex in the Republic of Kazakhstan for 2022-2027" with the aim of their subsequent reflection in regional development programs.

Keywords: *sustainable development, agro-industrial complex, rural areas, agriculture, state support programs, salary, GDP, correlation and regression analysis.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-98-107>

Introduction

Modern economic practice increasingly uses categories of "level" and "sustainability" to analyse specific quantitative and qualitative indicators and justify development trends. At present time, "level" category has a general interpretation. However, there has been extensive scientific discussion about the "sustainability" category.

This research paper examines content of categories "level" and "sustainability" in relation to agro-industrial complex (hereinafter referred to as AIC) and rural areas. A level is defined as

their state at a certain point in time, described by statistical data. Definition of "sustainability" describes trends and dynamics of development in the long term, which, as a rule, coincides with economic cycles [1, p. 352].

Before assessing the level and sustainability of AIC and rural development, we selected quantitative and qualitative indicators, which are grouped and shape certain development factors. At the same time, the set of indicators for evaluating research objects is identical in most methods used. This is explained by the fact that the triple bottom line audit approach (hereinafter the TBL) is gaining more and more popularity.

This approach, originally used to assess the sustainability of projects and businesses, was taken as the basis for the development of the United Nations Sustainable Development Goals in 2015, and is now being introduced in the field of public administration.

From the perspective of this study, an adaptation of TBL to the sustainable development of communities seems to be interesting as a process of evaluating performance, focusing on the integration of social well-being, environmental protection, and economic viability goals [2, p. 281]. Thus, we suppose that AIC sustainable development, pursuing mainly economic goals, and sustainable rural development, focusing on social capital, only with coordinated public administration can achieve goals in the field of environmental protection.

However, despite this, when developing and implementing state support programs by countries from the European Union (hereinafter the EU) and member states of the Eurasian Economic Union (hereinafter the EAEU), including the Republic of Kazakhstan, two completely opposite approaches are used. Thus, the EU countries recognize the interconnection and interdependence of developing AIC and rural areas, presented in their development programs. The EAEU countries practice a differentiated approach to developing these programs. A chosen approach to development and implementation of state support programs fundamentally changes the process of goals harmonization and target indicators selection.

Given that, the purpose of this work is to analyse and establish correlations between indicators of sustainable development of AIC and rural areas on the example of the Almaty region of the Republic of Kazakhstan, which will allow us to conclude on effectiveness of approach applied to developing and implementing state programs.

Methodology

The research information base has been made up of monographs, dissertations, articles of Kazakhstan's and foreign authors in specialized

scientific journals, program documents of the Ministry of Agriculture and the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, data of information and analytical system "Taldau", collected by the Bureau of National statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan.

Research methods are determined on the basis of the goal set, including general-economic methods, methods of statistical data processing, regression and correlation analysis. From the group of general-economic research methods, monographic and abstract-logical methods have been applied to analyse the categories of "level" and "sustainability" of the AIC and rural development, as well as to highlight the approaches used for developing and implementing state programs in given areas. Statistical processing of indicators, describing trends in sustainable development of the AIC and rural areas of the Almaty region, has been carried out using the methods of grouping statistical data and constructing time series. Using regression and correlation analysis, the relationship between individual indicators for sustainable development of AIC and rural areas of the region has been assessed.

Literature review. For this study, we studied various interpretations of specific categories "AIC sustainable development" and "sustainable development of rural areas". In our opinion, methodological analysis of the first category is most fully presented in studies by D.V. Khodos and S.G. Ivanov. The author's vision of the category "AIC sustainable development" is the ability of all spheres to maintain the proportions of effective development of the entire AIC dynamically, to conduct expanded reproduction, and to shape the country's food security [3, p. 27]. The second category is described in detail in the monograph of Kazakhstan's authors "Analysis and assessment of investment attractiveness of rural areas (on the example of Almaty region)". From their point of view, the following definition seems to be the most acceptable: "sustainable development of the rural area" is a long-term, economically efficient development of rural community while preserving natural resources,

historical, cultural, spiritual, and moral potential of the rural area [4, p. 7].

Having decomposed these definitions, we concluded the interconnection of the considered categories. First, it is obvious that the basis for rural development in agrarian regions is precisely a strong AIC. Secondly, the ability of the AIC for expanded reproduction directly depends on production factors available in rural areas. Our point of view is supported by other leading scientists, therefore the outstanding economist N.V. Maltsev notes: "Agricultural production and the rural areas, where it is located, should develop in interconnection, and the first one grows and develops most effectively with program-targeted approaches, and the second one requires systemic, intersectoral, integrated approaches" [5, p. 249].

An additional parameter, indicating the interconnection between the categories under consideration is the identity of the performance indicators, underlying the existing methods for assessing projects and programs for sustainable development of AIC and rural areas [6,7,8, etc.]. These indicators are usually grouped into four blocks, the first two reflect economic and technological efficiency and have a direct effect, the second two demonstrate the environmental and social prospects of sustainability and have an indirect effect.

Along with this, the study of the EU experience shows that there is a close relationship between agriculture and rural development. On the one hand, improving agriculture competitiveness is included in the European Rural Development Policy [9]. On the other hand, one of the main focuses in rural development is placed on structural transformation of the agricultural sector [10].

In contrast to these trends, program document of the Republic of Kazakhstan "State Program for Regional Development for 2020-2025" emphasizes the following: "According to the results of static analysis, 'population' is considered as the most significant parameter for assessing the priority of rural settlements, instead of previously used indicators of agriculture". However, it further says that «Industrial and agricultural specialization of

the Almaty region suggests that in the future its economy will be based on agriculture and food production...» [11]. Also, "State Development Program of Agro-Industrial Complex in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021" mentions rural areas only indirectly [12]. Accordingly, regional AIC development programs are created on its basis, and they also overlook the importance of coordinated management in the field of sustainable development of the AIC and rural areas.

Results and discussion.

In this regard, to justify the importance of a coordinated approach, based on the data of information and analytical system "Taldau", collected by the Bureau of National statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [13], over the five years, from 2015 to 2019, indicators were selected and analysed, which accurately described trends and correlations of sustainable development of AIC and rural areas in the Almaty region.

Dynamics have been analysed in the average annual number of the urban and rural population in the Almaty region. The share of rural population from total number has varied between 75-76% or from 1510843 to 1530786 people over the five years. During the same period, urban population made up only a quarter of the total population in the region, or 469585 people. Consequently, demographic situation in rural areas can be described as sustainable, stable, and favourable for the rural development.

The article analyses one of the main indicators, characterizing living standards of urban and rural population, which is average monthly nominal salary. In the Almaty region, there is a reduction in the gap between level of salary for agriculture, forestry, and fisheries in comparison with other economic activities. Thus, over the five years, the gap decreased from 17.59% to 4.06%, i.e. in 2019, the level of salary in the agricultural sector lagged behind the average level of salary in the economy by 4.06% (see table 1). Furthermore, this table shows that level of salaries in the the agriculture sector for the urban population in 2018 and 2019

in nominal terms exceeded the level of salaries in the economy by 9.97% and 3.19% respectively.

As part of studying salary growth trends in agriculture, forestry and fisheries in the Almaty region, structural analysis was carried out. The absolute leader in this indicator is 'fishing and fish farming' industry. The level of employee salaries for the period from 2017 to 2019 exceeded the average level for other types of economic activity by 2.2, 1.4 and 1.6 times or by 245417 KZT, 166667 KZT, and 216972 KZT, respectively. The most paid industry is livestock in the category 'crop and livestock' as of 1.01.2020, which is 148423 KZT, and mixed agriculture - 137404 KZT. For the same period, the least attractive economic activity by salary is for 'auxiliary activities in growing crops, breeding animals, processing crops' - 77406 KZT.

As a result of salary growth in rural areas, as well as reduction of salary gap in agricultural sectors, there is a tendency to reduce the level of unemployment in rural areas. Thus, the unemployment rate in rural areas of the Almaty region decreased to 4.5% in 2018 and 2019, which is lower than the unemployment rate in cities by 0.7% and 0.5% for the same period. This trend

in the long term will prevent the outflow of population from rural areas and thus contribute to the sustainable development of rural areas.

Having studied the employment structure of the Almaty region population, we have concluded that agriculture, forestry, and fisheries occupy key positions in the employment ranking. Even though the largest number of the economically active population is involved in agriculture, there is a tendency to reduce their share from 28.44% (280251 people) in 2016 to 20.63% (204396 people) in 2019 relative to the total number of people employed in the economy. Sectors of education (11-13%), trade and repair (11-13%), public administration and defence (7-8%), health and social services (6-7%), and construction (6%) remain stable and static in the employment ranking.

The basic indicator, characterizing the level of economic development in general and agriculture in particular, is gross domestic products (services) (hereinafter referred to as GDP). The GDP structure is studied by main categories of agricultural establishments as well as in the context of livestock and crop production industries. Livestock production

Table 1

Average monthly nominal salary in the Almaty region

Indicator	2015	2016		2017		2018		2019	
	thousand KZT	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %
For all types of economic activity									
Urban area	92124	105838	14.89	111537	5.38	113532	1.79	132953	17.11
Rural area	88897	104065	17.06	109377	5.10	116427	6.45	138951	19.35
Total	90445	104903	15.99	110387	5.23	115101	4.27	136212	18.34
By agriculture, forestry and fisheries industry									
Urban area	52359	61608	17.66	107631	74.70	124849	16.00	137188	9.88
Rural area	79526	89515	12.56	100091	11.81	110452	10.35	129293	17.06
Total	74536	84073	12.80	100883	19.99	112550	11.56	130679	16.11
Ratio of indicator for industry agriculture to general economic level, %									
Urban area	56.84	58.21	2.41	96.5	65.78	109.97	13.96	103.19	-6.17
Rural area	89.46	86.02	-3.85	91.51	6.38	94.87	3.67	93.05	-1.92
Total	82.41	80.14	-2.75	91.39	14.04	97.78	6.99	95.94	-1.88
Note - Compiled by the authors based on [13]									

farms are leaders, as they produced and sold 223127.4 million KZT or 58.7% of gross livestock production in total only in 2019. The largest share of crop production is accounted for by individual entrepreneurs and peasant or farm enterprises and amounted to 237912.4 million KZT or 59.1% of gross crop production in 2019 (see figure 1).

Thanks to state support tools for the agricultural sector, one can observe a steady increase in gross output (services) for all categories of agricultural establishments throughout the analysed period.

It should be noted that state policy in the field of developing agro-industrial complex focuses on consolidation of agricultural establishments. So, by 2022, 20 'digital farms' and 4000 'advanced farms' will have been founded, half of which will specialize in precision farming, and the remaining equal part will be concentrated on Smart farming to produce meat and dairy products.

In our opinion, GDP per capita, including rural population as well as per 100 hectares of agricultural land, should be considered informative indicators for the agriculture sector (see table 2).

Initial analysis of GDP data for specified parameters confirms a moderate growth trend in indicators. In turn, the indicator of rural population per capita, exceeding the value of the total population per capita indicator on the average by 30%, indicates that the average

monthly wage of the rural population by industry should not be lower than the urban population. Thus, research results point to existing imbalances and violations of the fairness principle in the rural population salary system.

Planned increase in gross domestic product for every 100 hectares of agricultural land is proof of an increase in labor productivity.

This may be due to increase in government support, private investments, and industry digitalization.

The agricultural production profitability is the most important economic category that describes the level of industry competitiveness. Over the period from 2012 to 2019, melon production profitability decreased from 70.2% to 51.5%, production of cereals (including rice) and legumes - from 56.8% to 51.8%. The level of livestock product profitability in the category of sheep and goats is quite high and at least 43%. Livestock and poultry productivity in live weight has been recorded recently. In 2019 this indicator recorded the lowest level of profitability, equal to 18.2% [13].

Assessing GDP per capita, the question arises about the relationship between indicator and level of average monthly nominal salary in the Almaty region. Since it follows from macroeconomic laws that GDP per capita shows the economic well-being level of the country,

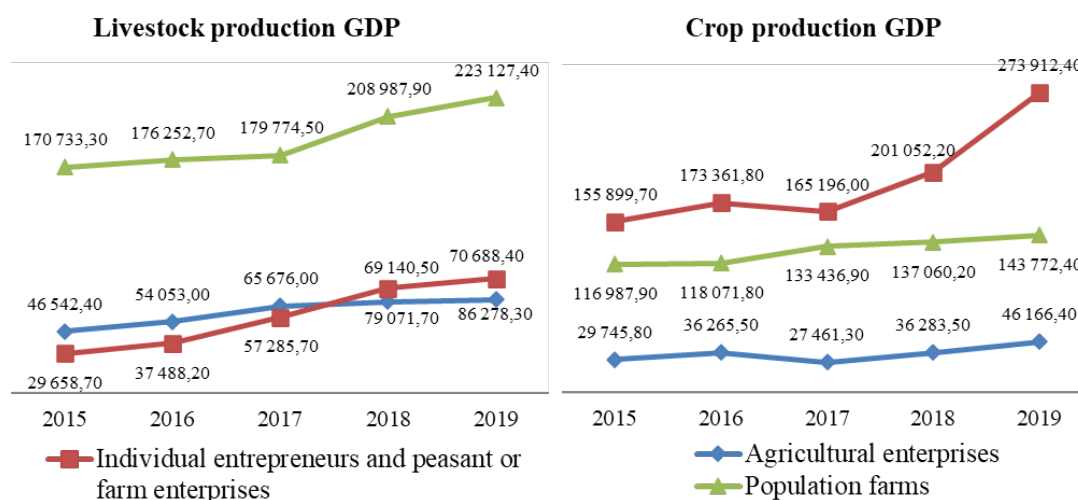

Figure 1 – Structure of agricultural GDP by farming categories in the Almaty region, mln. KZT
Note – Compiled by the authors based on [13]

social status of the population ultimately depends on it. Based on this, the present study established interconnection between GDP per capita (explanatory variable, X) and the average monthly nominal salary (response variable, Y) for agricultural sector using correlation and regression analysis.

Based on variables and values of indicators selected and shown in tables 1 and 2, correlation analysis was performed in Excel, using the built-in package "Data Analysis" and "Autocorrelation" tool. The value of correlation coefficient was 0.97, indicating close relationships between variables.

According to variable regression analysis results, the coefficient of determination – R-squared is 0.94, and hence 94% salary growth is explained by GDP growth per capita. The resulting regression equation is as follows: $Y = -40015 + 418x$. According to the equation, projected increase in GDP per capita by 1000 KZT

will lead to salary increase by 418 KZT. However, actual salary growth over the analysed period was 30% from GDP growth per capita.

Conclusions and recommendations

The analysis of literature sources and program documents, as well as trends in the sustainable development of the AIC and rural areas in the Almaty region allows us to conclude that the agriculture development is a priority importance for sustainable rural development and rural cluster formation for several reasons:

- industrial and agricultural specialization of region;
- 75% concentration of population in rural areas;
- leading position of agriculture in the employment structure of population (over 20% of the economically active population);

Table 2

Indicators for gross output of agricultural products (services) in the Almaty region

Indicators	2015	2016		2017		2018		2019	
	thousand KZT	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %	thousand KZT	Growth rate, %
Per capita (total population)									
Livestock production	127.6	136.3	6.82	151.3	11.01	176.1	16.39	185.7	5.45
Crop production	156.4	166.7	6.59	163	-2.22	184.6	13.25	226.6	22.75
Total	284.8	303.9	6.71	315.4	3.78	361.9	14.74	413.5	14.26
Per capita (rural population)									
Livestock production	168.4	179.4	6.53	197.8	10.26	227.9	15.22	238.6	4.70
Crop production	206.4	219.6	6.40	213	-3.01	238.9	12.16	291.2	21.89
Total	375.8	400.2	6.49	412.2	3.00	468,3	13.61	531.5	13.50
Per 100 hectares of agricultural land									
Livestock production	2927.4	3657.8	24.95	3571.4	22.00	4381.0	22,67	4802.8	9.63
Crop production	3587.7	3357.0	-6.43	3846.9	7.22	4592.0	19,37	5861.1	27.64
Total	6533.3	7019.8	7.45	7443.1	13.93	9002.2	20.95	10697	18.83
Note - Compiled by the authors based on [13]									

- salary growth in rural areas;
- reduction of salary gap in agricultural sectors;
- the unemployment rate in rural areas decreased to 4.5%;
- steady increase in GDP for all categories of agricultural establishments;
- generated GDP per capita of the rural population exceeds the value of total population per capita indicator on average by 30%;
- planned increase in GDP for every 100 hectares of agricultural land and growth in labour productivity;
- high level of agricultural production profitability, ranging from 18% to 52%;

As a result of correlation and regression analysis of the most important macroeconomic indicators, describing the level of economic development and social well-being, namely, GDP per capita and average monthly nominal salary for the agriculture sector, the authors came to the following conclusions:

- the presence of close correlation between the indicators confirms the scientific assumption that the issues of sustainable development of the AIC and rural areas should be resolved under coordinated public administration;
- issues of environmental protection as one of the main criteria for sustainable development of AIC and rural areas remain unresolved. Thus, the current trend to increase GDP for every 100 hectares of agricultural land from the long-term perspective may lead to the degradation of

rural areas in regions with unregulated issues of environmental protection;

- there is an actual lag in the growth of average monthly nominal salary per capita from forecast values, obtained using regression analysis. Disproportions in the rural population salary system, employed in the agricultural sector, have been also established. These also underline the need to transform the approach applied to the developing and implementing of development programs in the given areas.

Based on the foregoing, taking into account the experience of the EU countries, we propose to include target indicators for rural development in the "State Development Program of Agro-Industrial Complex in the Republic of Kazakhstan for 2022-2027" with the aim of their subsequent reflection in regional development programs. In our opinion, this can be achieved by including into the program cross-cutting measures, such as:

- promoting the development of ecological agriculture and agrarian tourism;
- involvement of agribusiness entities in the process of rural development through the use of incentive measures of state support;
- to include in the section "Program Implementation Management": a consultative and advisory body responsible for coordinating measures in the field of sustainable AIC and rural development; procedure for conducting public monitoring and control over the implementation of program measures, focused on developing rural areas.

References

1. Павлов А.Ю. Типологизация сельских территорий по уровню и устойчивости социально-экономического развития // International agricultural journal. – 2019. – № 4. – С. 346-360.
2. Rogers M.F., Ryan R. The Triple Bottom Line for Sustainable Community Development // Local Environment. – 2001. – Vol. 6. - № 3. – P. 279-289.
3. Ходос Д.В., Иванов С.Г. Устойчивое функционирование АПК как фундамент развития региональной экономики // Российское предпринимательство. – 2013. – Т. 243. - № 21. – С. 22-32.
4. Kaldiyarov D.A., Nurmukhankyzy D., Bedelbayeva A.Ye., Lemechshenko O.V. Analysis and assessment of investment attractiveness of rural areas (on the example of Almaty region). – Tal dykorgan: Qprint, 2019. – 100 p.
5. Мальцев Н.В. Программно-целевое управление аграрным сектором экономики: теория, методология, практика: Диссерт. на соиск. ученой степени докт. экон. наук. – Екатеринбург, 2011. – 447 с.
6. Коновалов В.В., Коновалова Т.В., Викторова А.Б. Способы оценки факторов устойчивого развития агропромышленного комплекса // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. – Т. 156. - № 27. – С. 25-28.

7. Исмуратов С.Б., Ташмагамбетов Т.Ж., Сысоев А.М. Методика оценки уровня устойчивого развития сельских территорий (на примере Республики Казахстан) // Международный научный журнал. – 2013. – № 6. – С. 25-29.
8. Бариленко В., Ефимова О., Бердников В. Аналитические аспекты реализации проектов развития АПК, осуществляемых с использованием бюджетных средств // Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2012. – № 1. – С. 424-436.
9. González-Moralejo S.A., Sanchís F.E. The Common Agricultural Policy and the Increased Competitiveness of Spanish Regional Agriculture // Journal of Agricultural Science. – 2017. – Vol. 9. - № 6. – P. 18.
10. Шеломенцева В.П., Солтангазинов А.Р. Особенности политики развития сельских регионов в странах Европейского Союза и адаптация этого опыта в Республике Казахстан // Вестн. Ом. ун-та. Сер. «Экономика». – 2017. – Т. 58. - № 2. – С. 205–211.
11. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990. [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990> (дата обращения 25.08.2020).
12. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423. [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (дата обращения 25.08.2020).
13. Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения 25.08.2020).

References

1. Pavlov A.Yu. Tipologizaciya sel'skih territorij po urovnyu i ustojchivosti social'no-ekonomicheskogo razvitiya [Typologization of rural territories by level and sustainability of socio-economic development], International agricultural journal, 4, 346-360 (2019). [in Russian]
2. Rogers M.F., Ryan R. The Triple Bottom Line for Sustainable Community Development, Local Environment, 3(6), 279-289 (2001).
3. Khodos D.V., Sergey G.I. Ustojchivoe funkcionirovanie APK kak fundament razvitija regional'noj jekonomiki, Rossijskoe predprinimatel'stvo [Sustainable Functioning of AIC as the Basis for Regional Economy Development, Russian entrepreneurship], 21 (243), 22-32 (2013). [in Russian]
4. Kaldiyarov D.A., Nurmukhankyzy D., Bedelbayeva A.Ye., Lemechshenko O.V. Analysis and assessment of investment attractiveness of rural areas (on the example of Almaty region) (Taldykorgan: Qprint, 2019, 100 p.).
5. Maltsev N.V. Programmno-celevoe upravlenie agrarnym sektorom ekonomiki: teoriya, metodologiya, praktika [Program-targeted management of the agricultural sector of the economy: theory, methodology, practice]: Dissert. na soisk. uchenoj stepeni dokt. ekon. Nauk, Ekaterinburg, 2011, 447 p. [in Russian]
6. Konovalov V.V., Konovalova T.V., Viktorova A.B. Sposoby ocenki faktorov ustojchivogo razvitija agropromyshlennogo kompleksa, Jekonomicheskij analiz: teoriya i praktika [Methods for assessing the factors of sustainable development of the agro-industrial complex, Economic analysis: theory and practice], 27 (156), 25-28 (2009). [in Russian]
7. Ismuratov S.B., Tashmagambetov T.Zh., Sysoev A.M. Metodika ocenki urovnja ustojchivogo razvitija sel'skih territorij, Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal (na primere Respubliki Kazahstan) [Method of evaluation of sustainable development level of rural areas (on example of Republic of Kazakhstan), International Scientific Journal], 6, 25-29 (2013). [in Russian]
8. Barilenko V., Efimova O., Berdnikov V. Analiticheskie aspekty realizacii proektov razvitiya APK, osushchestvlyayemyh s ispol'zovaniem byudzhetnyh sredstv, Risk: resursy, informaciya, snabzhenie, konkurenciya [Analytical aspects of the AIC development projects implementation carried out using budgetary funds, Risk: resources, information, supply, competition], 1, 424-436 (2012). [in Russian]
9. González-Moralejo S.A., Sanchís F.E. The Common Agricultural Policy and the Increased Competitiveness of Spanish Regional Agriculture, Journal of Agricultural Science, 6(9), 18 (2017).

10. Shelomentseva V.P., Soltangazinov A.R. Osobennosti politiki razvitija sel'skih regionov v stranah Evropejskogo Sojuza i adaptacija jetogo opyta v Respublike Kazahstan, Vestn. Om. un-ta. Ser. «Jekonomika» [Features of development policy of rural regions in the countries of the European Union and the adaptation of this experience in the Republic of Kazakhstan, Vestn. Om. un-ta. Ser. «Economy»], 2 (58), 205-211 (2017). [in Russian]

11. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija regionov na 2020-2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2019 goda № 990 [State Program for Regional Development for 2020-2025]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990> (Accessed: 25.08.2020).

12. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 ijulja 2018 goda № 423 [State Development Program of Agro-Industrial Complex in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (Accessed: 25.08.2020).

13. The Bureau of National statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] - Available at: <https://stat.gov.kz> (Accessed: 25.08.2020).

Г.Н. Накипова, О.В. Лемещенко

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

**Агроөнеркәсіптік кешенінің және ауылдық аумақтардың
тұрақты дамуы: аймақтық-қолданбалы аспект**

Аннотация. Мақалада агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды мысалға алып, олардың даму деңгейі мен тұрақтылығының санаттары қарастырылған. Аудиттің triple bottom line тәсілі және бірдей нәтижелік көрсеткіштеріне негізделген тұрақты дамуды бағалау әдістері көрсетілген. Еуропалық Одақ елдерінің және Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің ауыл шаруашылығы мен ауыл аумақтарын мемлекеттік қолдау бағдарламаларын іске асыру жөніндегі тәжірибесі ұсынылды, соның негізінде даму бағдарламаларын басқарудың екі тәсілі анықталды.

Зерттеу қолданбалы сипатқа ие және бес жылдық кезеңдегі Алматы облысын мысалға алып, аймақтың агроөнеркәсіптік кешені мен ауылдық аумақтарының тұрақты даму тенденцияларын сипаттайтын көрсеткіштерді талдау нәтижелерін қамтиды. Анықталған тенденциялар ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту және аймақтағы ауылдық кластерді қалыптастыруда ауыл шаруашылығын дамытудың басым мәнге ие екенін көрсетеді. Берілген салаларда мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыру тәсілін үйлестірілген мемлекеттік басқару жағына трансформациялау қажеттілігі негізделді. Кейіннен Өңірлік даму бағдарламаларында көрсету мақсатында ауылдық аумақтарды дамыту жөніндегі нысаналы индикаторлар мен тоғыспалы іс-шараларды «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2022-2027 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына» енгізу ұсынылды.

Түйін сөздер: тұрақты даму, агроөнеркәсіптік кешен, ауылдық аумақтар, ауыл шаруашылығы, мемлекеттік қолдау бағдарламалары, жалақы, ЖІӨ, корреляциялық-регрессиялық талдау.

Г.Н. Накипова, О.В. Лемещенко

Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

**Устойчивое развитие агропромышленного комплекса и
сельских территорий: регионально-прикладной аспект**

Аннотация. В статье рассмотрены категории уровня и устойчивости развития на примере агропромышленного комплекса и сельских территорий. Отражены подход к аудиту triple bottom line и методики оценки устойчивого развития, построенные на идентичных показателях результативности. Приведен опыт стран Европейского союза и государств-членов Евразийского экономического союза по реализа-

ции программ государственной поддержки сельского хозяйства и сельских территорий, на основании которого выделены два подхода к управлению данными программами развития.

Исследование носит прикладной характер и содержит результаты анализа показателей, описывающих тенденции устойчивого развития агропромышленного комплекса и сельских территорий региона на примере Алматинской области за пятилетний период. Выявленные тенденции демонстрируют, что развитие сельского хозяйства имеет приоритетное значение для устойчивого развития сельских территорий и формирования сельского кластера региона. Обоснована необходимость трансформации подхода к разработке и реализации государственных программ в заданных областях в сторону скоординированного государственного управления. Предложено ввести целевые индикаторы и перекрестные мероприятия по развитию сельских территорий в «Государственную программу развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2022-2027 годы» с целью их последующего отражения в региональных программах развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, агропромышленный комплекс, сельские территории, сельское хозяйство, программы государственной поддержки, заработная плата, ВВП, корреляционно-регрессионный анализ.

Information about authors:

Nakipova G. – **The main author**, Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Research and Integration Activities of the Karaganda University of Kazpotreboysuz, Akademicheskaya Street 9, Karaganda, Kazakhstan.

Lemechshenko O. – Ph.D. student in State and Local Government, Karaganda University of Kazpotreboysuz, Akademicheskaya Street 9, Karaganda, Kazakhstan.

Накипова Г.Н. – негізгі автор, э.ғ.д., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің ғылыми-зерттеу және интеграциялық қызмет жөніндегі проректор, Академическая көшесі 9, Қарағанды, Қазақстан.

Лемещенко О.В. – «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру бағдарламасының PhD докторанты, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Академическая көшесі 9, Қарағанды, Қазақстан.

Г.Т. Садыкова
Р.А. Байжолова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: guldanas@mail.ru, baizholova_55@mail.ru)

Зарубежный опыт создания экономических коридоров

Аннотация. В статье говорится о роли и значении создания транснационального экономического коридора (ТНЭК) в повышении уровня регионального экономического сотрудничества и интеграции. Экономические коридоры способствуют укреплению пространственно-сбалансированного экономического роста и развития. Но создание такого коридора - непростой процесс. В связи с этим в статье приводится опыт зарубежных стран по созданию экономического коридора и решению задач, связанных с его созданием и развитием.

В последнее время произошли определенные изменения в политическом курсе Узбекистана, что создало благоприятные условия для использования потенциала регионального сотрудничества и интеграции с такими соседними странами, как Казахстан и Таджикистан. Целью такого сотрудничества и интеграции является стимулирование экономического роста, развитие экспорта, развитие торговой и экономической инфраструктуры, создание новых постоянных рабочих мест и улучшение качества жизни граждан этих стран. И в нынешних условиях для Казахстана, Узбекистана и Таджикистана в углублении их экономической интеграции друг с другом и с остальным миром может быть очень полезным создание транснациональных экономических коридоров (ТНЭК). В данной статье по результатам проведенного исследования, наряду с положительными сторонами создания экономического коридора, обозначены и основные проблемы, которые необходимо учесть при создании транснационального экономического коридора между Казахстаном, Узбекистаном и Таджикистаном.

Ключевые слова: экономический коридор, региональное и трансграничное сотрудничество, трансграничная экономическая интеграция, интегрированная инфраструктура, транспортная сеть, дороги, порты, аэропорты, экономическая деятельность, энергетические, информационные и коммуникационные технологии, городская инфраструктура, экономические зоны.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-108-118>

Введение

В последние годы все актуальнее становится создание транснационального экономического коридора (ТНЭК). Он выступает в качестве эффективного инструмента для повышения уровня регионального экономического сотрудничества и интеграции. Как показывает зарубежный опыт, ТНЭК способствует укре-

плению пространственно-сбалансированного экономического роста и развития.

Одним из операционных кластеров долгосрочной стратегической рамки Центральноазиатской программы регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС) до 2030 года является создание экономических коридоров наряду с развитием торговли и туризма.

Программа ЦАРЭС представляет собой партнерство 11 стран (Афганистан, Азербайджан, Грузия, Казахстан, Кыргызская Республика, Монголия, Пакистан, Китайская Народная Республика, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан) и поддерживается шестью партнерами по развитию: Азиатский банк развития, Европейский банк реконструкции и развития, Международный валютный фонд, Исламский банк развития, Программа развития ООН и Всемирный банк. Данная ЦАРЭС направлена на содействие экономическому развитию путем продвижения регионального экономического сотрудничества и интеграции [1].

В последние годы произошли изменения в политическом курсе Узбекистана в сторону большей открытости, и это открыло новые возможности для таких соседствующих стран, как Казахстан и Таджикистан, для использования потенциала регионального сотрудничества и интеграции. Целью регионального сотрудничества и интеграции этих стран являются стимулирование экономического роста, развитие экспорта, развитие торговой и экономической инфраструктуры, создание новых постоянных рабочих мест и улучшение качества жизни граждан. Эти тенденции создают благоприятные условия для Казахстана, Узбекистана и Таджикистана в развитии регионального и трансграничного сотрудничества, а также в усилении торговой интеграции.

В нынешних условиях для Казахстана, Таджикистана и Узбекистана в углублении их экономической интеграции друг с другом и с остальным миром может быть очень полезным создание транснациональных экономических коридоров (ТНЭК).

Как отмечено в проекте Дорожной карты, создание экономического коридора Шымкент-Ташкент-Худжанд сопряжено с решением трудных задач, так как предполагает многосекторное развитие и междисциплинарный подход. Кроме того, целью ТНЭК является объединение различных секторов и отраслей в нескольких странах путем применения к экономическому развитию согласованного

пространственного подхода, а этот процесс является сложным [2].

В связи с этим перед нами стоит задача исследования опыта зарубежных стран по созданию экономических коридоров. Этим и определяется актуальность темы данной статьи.

Методы исследования

В статье использованы исторический и логические методы, методы экономического анализа, теоретические и эмпирические методы исследования, сравнительный анализ.

Обсуждение

За последние два десятилетия экономические коридоры приобрели важность как средство развития субрегиональной экономики. Экономические коридоры обладают потенциалом для содействия справедливому росту среди регионов между странами, имеющие общие границы, между регионами в странах, где имеется значительное региональное неравенство доходов.

Изучение источников показало, что нет единого мнения по определению понятия «экономический коридор». Все вопросы по созданию и развитию требуют дальнейшего исследования. Не до конца раскрыты и теоретические аспекты и методологические основы данного вопроса. Некоторые исследователи экономический коридор описывают как огромную международную магистраль, которая протягивается через огромные территории Азии и Европы, соединяет Тихий океан с Атлантическим океаном.

Другие экономический коридор рассматривают как пространственную концепцию и пишут, что его развитие связано с пространственной организацией хозяйственной деятельности.

Термин «экономический коридор» издавна использовался экономическими географами для обозначения экономических связей между крупными столичными центрами. Тем не менее, изначально термин «экономический коридор» был использован Азиатским

банком развития (АБР) в 1990-х гг. [3]. Впервые этот термин появился в программных документах Азиатского банка развития (АБР), касающихся программы развития субрегиона Большого Меконга (СБМ), запущенной в 1998 году [4].

Программа СБМ включала разработку трех основных трансграничных экономических коридоров между странами субрегиона Большого Меконга в рамках крупного инфраструктурного проекта. Данный проект предназначен для улучшения транспортных связей с удаленными и не имеющими выхода к морю местами в этих странах (АБР 2017, Бруннер 2013, Брукингский институт 2013) [5].

В целом, как показывают исследования, экономическому коридору дается следующее более сжатое определение – это интегрированные сети инфраструктуры в пределах географического района, предназначенные для стимулирования экономического развития [6].

Как показывает международный опыт, экономические коридоры часто включают в себя интегрированную инфраструктуру, такую как автомагистрали, железные дороги и порты, и могут связывать не только города, но и страны. Коридоры могут быть созданы для связи производственных центров, районов с высоким спросом и предложением и производителей товаров с добавленной стоимостью [7, 29-38]. При реализации экономические коридоры часто являются одной из пакета различных мер [6], включая развитие инфраструктуры, визы, транспортные соглашения, стандартизацию и другие [7, 29-38]. Учитываются социальные потребности, такие как жилье [8, 1-12]. Такие экономические коридоры существуют как в Азии и Африке, так и других регионах мира.

Рассмотрим международный опыт формирования нескольких экономических коридоров, которые развиваются как между странами, так и внутри страны.

Наиболее заметным и амбициозным из BRI (Belt and Road) является *Китайско-пакистанский экономический коридор (СРЕС)*, целями которого являются:

- развитие инфраструктуры;
- расширение контактов между людьми для улучшения академических, культурных и региональных знаний обмена;
- более высокий объем торговых потоков и деловой активности.

СРЕС поддерживается двусторонним торговым соглашением между такими странами, как Китай и Пакистан. Инвестиция оценивается в размере около 50 млрд. долл. США. Большинство из них расходуется на строительство и модернизацию суши, связи между Синьцзяном на западе Китая и Аравийским морем через Гималаи, которые состоят из сети дорог протяженностью почти 3000 км: порт Гвадар в Пакистане, железнодорожная линия и нефтепровод между двумя странами. Также будут выделены дополнительные инвестиции в солнечную энергию и гидроэлектростанцию. СРЕС является частью более широкого видения улучшения связи между Китаем и странами Южной и Западной Азии, Индией, Ираном, Афганистаном и республиками Центральной Азии.

После завершения коридор должен позволить китайским импортерам нефти с помощью трубопровода избежать оживленных маршрутов через Малаккский пролив. Кроме того, данный коридор поможет избежать заборов на побережье провинции самого Китая. Однако, помимо этих преимуществ, данный коридор является одним из наиболее спорных, поскольку он прорезает спорную территорию между Индией и Пакистаном [5].

Экономический коридор Китай – Монголия – Россия (СМРЕС) является самым прямым маршрутом между северо-восточным Китаем и экономическими центрами и рынками в России и Европе. Коридор будет построен за несколько лет усилием Монголии и России для расширения связей с Китаем и их более удаленными территориями. По сути, коридор, следовательно, является сближением Евразийского экономического сообщества. Мы разделяем мнение тех авторов, которые считают, что, несмотря на некоторые нерешенные проблемы, идея создания экономического коридора между Китаем, Монголией и Россией,

несомненно, несет в себе множество положительных моментов. Создание данного коридора будет способствовать развитию связей между этими тремя странами, наращиванию производственных мощностей в приграничных регионах, координации действий в сфере охраны природы. Разумеется, каждая страна будет преследовать свои интересы. Однако в случае, если стороны смогут договориться, каждая из стран вполне может реализовать в данном проекте и свои собственные интересы. Например, Россия ускорит развитие регионов Сибири, укрепит свои позиции в Монголии, а также сможет включить данный проект в концепцию развития ЕАЭС.

В свою очередь Монголии данный проект позволит не только решить вопросы, связанные с энергетикой и транспортом, но и руководство Монгольской Народной республики может реализовать свою собственную инициативу «Степной путь». Этот проект является важным проектом для Монголии и совпадает с тем, что монгольская сторона предлагает реализовать в рамках экономического коридора. Монголия стремится, в первую очередь, осуществить строительство скоростной автотрассы, которая будет соединять Монголию, Россию и Китай и планирует прокладку новых путей протяженностью 1100 км. Кроме того, в ее планы входит расширение имеющихся железнодорожных путей и трубопроводов.

В этом случае и Китай сможет решить ряд таких серьезных проблем, как неравномерность развития западных и восточных областей и появление значительных избыточных производственных мощностей. Китай одновременно решает и собственные экологические проблемы.

В целом же стороны пришли к мнению о необходимости выделения трех основных проектов: железнодорожная ветка, которую необходимо модернизировать в Монголии, автомобильная дорога как часть регионального транспортного коридора и линии электропередачи из России в Китай через Монголию, которые должны быть реализованы в ближайшей перспективе.

Но не следует забывать, что каждая из стран в данном проекте будет защищать свои собственные интересы и именно несовпадение реальных целей участников создания данного экономического коридора и тормозит его развитие. Кроме того, для России сегодня крайне важно сохранить свои геополитическое и экономическое влияние в Центральной Азии, также продолжение развития приграничных регионов может привести к тому, что эти регионы все больше окажутся под влиянием Китая. Москва также считает Монголию важным транзитным коридором в Восточной Азии [5].

Экономический коридор Бангладеш, Китай, Индия, Мьянма (BCIMEC) будет состоять из скоростной и высокоскоростной железнодорожной линии между китайским городом Куньмин в провинции Юньнань и Калькуттой в Индии через Мандалай в Мьянме и бангладешской столицей Дакка. В дополнение к сухопутному мосту четыре страны также договорились о строительстве воздушных и водных путей, которые соединят друг друга. Кроме того, эти страны договорились о проведении также линий электропередач и нефтяных трубопроводов. Коридор соединит коллективный рынок с населением более 400 миллионов человек, включая Западную Бенгалию, четвертый по численности населения штат Индии.

Уже наблюдается заметная тенденция перемещения китайских фирм-производителей дальше вглубь страны. Эти фирмы обратили свое пристальное внимание на Мьянму и ее пределы, а также на индийские рынки. Автомобильный коридор через Мьянму в Индию и Бангладеш может привести к значительной экономии времени (Nittsu Research Institute and Consulting, 2014).

Однако, помимо дорожного сообщения, потенциальный переломный момент в игре будет связан с предложением скоростного железнодорожного сообщения между китайским городом Куньмин в провинции Юньнань и Калькуттой в Индии через Мандалай в Мьянме и бангладешскую столицу Дакку. Конечно, улучшение железнодорожного сообщения сталкивается со многими проблема-

ми и потребует времени для реализации. Это потому, что существующие железные дороги до сих пор были ненадежными и теряли движение. Например, существующий путь в Бангладеш находится в плохом состоянии и теряет трафик и деньги уже несколько лет подряд.

Различия в ширине колеи в Бангладеш и между Бангладеш и Индией также являются серьезным препятствием для беспрепятственного движения транспорта. Сеть состоит из смеси узких и широких систем с несколькими точками обмена для двустороннего трафика. Учитывая различные проблемы, с которыми сталкиваются железные дороги, маловероятно, по крайней мере, в краткосрочной перспективе, что железнодорожные перевозки будут отклоняться от коридора Силигури до перекрестных маршрутов Бангладеш. Эти проблемы будут влиять на степень, в которой любая железная дорога BRI будет соединяться с более широкими сетями, которые уже существуют в странах ВЦИМЕС [5, 9].

Экономические коридоры и региональное развитие: опыт Малайзии.

Идея развития коридора как средства достижения сбалансированного роста впервые была изложена в Девятом Малайзийском плане на 2006–2010 годы и выдвинута в 2006 году (правительство Малайзии 2006, 28). В среднесрочном обзоре девятого плана (правительство Малайзии 2008 г.) было объявлено пять коридоров, которые охватывают почти 70% территории страны: NCER в северной части полуострова Малайзия с Джорджтауном в качестве центра; Искандар Малайзия (IM) на юге с Джохор-Бару в качестве центра; Экономический регион Восточного побережья (ECER) на восточном побережье полуострова, с центром в Куантане; Саравакский коридор возобновляемой энергии (SCORE) с Кучингом в качестве городского центра; и Сабахский коридор развития (SDC), центром которого является Кота-Кинабалу.

Из пяти обозначенных коридоров SDC, SCORE и IM вряд ли соответствуют определению. SDC охватывает весь штат Сабах, в то время как в SCORE в Сараваке и IM в Джохоре отсутствует межгосударственное измере-

ние, поскольку они охватывают только часть каждого штата. Кроме того, движущей силой развития IM до настоящего времени было развитие недвижимости, и существующая производственная база Джохора (со значительными иностранными инвестициями) находится за пределами разграниченной области. Первоначальная идея стать воротами между Куала-Лумпуром и Сингапуром для создания производственного и торгового центра, похоже, отстала в процессе внедрения.

NCER и ECER представляют собой амбициозные усилия по развитию экономических коридоров, проходящих через несколько штатов. Из этих двух, NCER явно заслуживает изучения в силу фундаментальной концептуальной причины. Штат Пенанг обладает потенциалом для того, чтобы функционировать в качестве естественных ворот в этот регион, который состоит из четырех штатов с различной ресурсной базой и на разных стадиях развития. Поэтому он представляет собой идеальный пример роли экономического коридора в связывании сельскохозяйственных районов с «современным» сектором экономики. Более того, NCER находится на относительно продвинутой стадии внедрения по сравнению с ECER. ECER, напротив, все еще находится на относительно ранней стадии, и в экономической деятельности государств-участников отсутствуют разнообразие и широта охвата, которые можно найти в NCER. Кроме того, его городской центр, Куантан, не имеет ни зрелости, ни связности, которую имеет Джорджтаун в Пенанге для эффективного функционирования [10, 11].

Правительство штата Кедах при финансовой поддержке NCIA планирует создать второй промышленный парк, *научно-технологический парк Кедах*, на участке площадью 1 950 акров в Букит Каю Хитам. Он нацелен на предоставление «объектов мирового класса и вспомогательных услуг», таких как хорошо оборудованные исследовательские лаборатории высокого класса, центры бизнес-инкубации и технологические бизнес-инкубаторы, а также научно-исследовательские учреждения с общими средствами, возглавляемыми про-

мышленностью. Основное внимание будет уделяться сотрудничеству между научными кругами, правительством и промышленностью для руководства исследовательскими и коммерциализированными проектами. Ожидается, что парк создаст 23 244 рабочих места к 2030 году (Hasri 2016).

Целью проекта *Большой Камунтинг* является укрепление экономических секторов, таких как туризм, производство и сельское хозяйство в Камунтинге и Тайпинге, в Пераке, с предоставлением новой инфраструктуры и инициатив по созданию человеческого капитала с участием частного сектора. Ожидается, что к 2030 году будет создано 90 263 рабочих места [10].

Малайзия широко рассматривается как история успеха развития: многонациональная нация, которая достигла быстрого роста, в то же время, сокращая бедность и улучшая справедливость посредством позитивных действий политики. С момента обретения независимости в 1957 году Малайзия превратилась из страны с низким уровнем дохода в страну с уровнем дохода выше среднего. Экономический рост сопровождался повышением уровня жизни и улучшением в распределении доходов, устраняющих двойные проблемы бедности и расового дисбаланса [6, 10].

Однако существуют опасения, что примерно с конца 1990-х годов различия между городскими и сельскими районами (и, следовательно, между штатами) и межэтническими доходами расширились по сравнению с первоначальной целью устранения отождествления расы с экономической функцией и географическим положением. Если бы рост сопровождался более справедливым распределением доходов, внутренний спрос, по-видимому, имел бы гораздо более важную роль в стимулировании роста и уменьшил бы зависимость экономики от экспорта как двигателя роста. Эти проблемы заставили политиков Малайзии сосредоточиться на политике, направленной на устранение растущего разрыва между сельским и городским населением и межгосударственным развитием.

В 1992 году шесть стран субрегиона *Большого Меконга* (СБМ) с помощью АБР запустили Программу экономического сотрудничества СБМ для улучшения экономических отношений между ними. СБМ состоит из Камбоджи, Китайской Народной Республики (в частности, провинции Юньнань и автономного района Гуанси-Чжуанский автономный округ), Лаосской Народно-Демократической Республики, Мьянмы, Таиланда и Вьетнама. Задача Программы СБМ - обеспечение взаимосвязанности территорий, повышение конкурентоспособности на мировом рынке и генерирование чувства сообщества внутри субрегиона. И в реализации этого замысла основная роль отводится экономическим коридорам как ключевому инструменту пространственной организации экономики СБМ [1].

В течение следующих нескольких лет страны СБМ значительно улучшили свое транспортное сообщение посредством создания ряда субрегиональных транспортных коридоров. В 1998 году они приняли подход, основанный на экономических коридорах, и решили преобразовать некоторые из транспортных коридоров в три ТНЭК: Северо-Южный, Восточный-Западный и Южный экономические коридоры СБМ. С тех пор развитие экономических коридоров остается одним из стратегических приоритетов Программы СБМ.

Для создания экономических коридоров СБМ страны СБМ реализовали, с помощью АБР и других партнеров по развитию, большое количество проектов в области сельского хозяйства, энергетики, окружающей среды, здравоохранения и развития человеческих ресурсов, информационных и коммуникационных технологий, туризма, транспорта, а также в сфере упрощения процедур торговли и городского развития. Они также подписали Соглашение об упрощении процедур трансграничных перевозок СБМ, в соответствии с которым транспортные средства, водители, товары и пассажиры будут иметь возможность пересекать национальные границы стран СБМ через систему автомобильного транспорта СБМ. [12].

Отчасти благодаря созданию экономических коридоров СБМ за последнее десятилетие трансграничные торговые и инвестиционные потоки и прибытие туристов в СБМ значительно увеличились. Объем торговли товарами в СБМ увеличился с 26 млрд. долл. в 2000 году до 483 млрд. долл. в 2017 году. Объем потоков двусторонних прямых иностранных инвестиций между странами СБМ увеличился с 436 млн. долл. в 2010 году до 1,4 млрд. долл. в 2017 году. Число прибытий международных туристов, прибывающих в СБМ, выросло с 16 млн. в 2000 году до почти 66 млн. в 2016 году [13].

Экономический коридор Алматы-Бишкек (ЭКАБ) охватывает город Алматы в Казахстане, город Бишкек в Кыргызской Республике, а также районы вокруг этих городов и между ними. Это пилотный ТНЭК в рамках Программы ЦАРЭС. Целями данного экономического коридора являются:

- повышение экономической активности и повышение уровня жизни в городах Алматы и Бишкек и прилегающих районах за счет сокращения времени в пути;
- создание единого конкурентного рынка медицинских, образовательных и туристических услуг;
- агрегирование сельскохозяйственной продукции на оптовых рынках для использования экспортного потенциала сектора [14].

В ноябре 2014 года мэры двух городов подписали Меморандум о взаимопонимании, направленный на создание ЭКАБ. В 2017 году правительства Казахстана и Кыргызстана договорились создать Межправительственный совет, который будет осуществлять надзор за созданием ЭКАБ. Межправительственный совет возглавляют премьер-министры двух стран. Совет создал Подкомитет ЭКАБ. В настоящее время проводятся регулярные официальные встречи правительств Казахстана и Кыргызстана, региональных правительств и представителей частного сектора. Сопредседателями являются национальные координаторы ЦАРЭС Казахстана и Кыргызстана. Подкомитет ЭКАБ также регулярно проводит свои заседания. В настоящее время Подкомитетом ЭКАБ был одобрен Генеральный план

туризма между двумя странами. Кроме того, планируются инвестиционные проекты в области сельского хозяйства, туризма, здравоохранения и трансграничной связанности.

Инновационный коридор Каскадия (ИКК) включает в себя канадский город Ванкувер, города Соединенных Штатов, Сиэтл и Портленд, а также районы, прилегающие к этим городам. Создание этого ТНЭК началось в 2016 году, когда органы местного самоуправления штата Вашингтон и провинция Британская Колумбия Канады подписали Меморандум о взаимопонимании по развитию трансграничной инновационной экономики. Две крупные бизнес-организации, а именно, Деловой совет Британской Колумбии и Челлендж Сиэтл, поддержали создание ИКК.

Под руководством Делового совета Британской Колумбии и Челлендж Сиэтл были созданы Руководящий комитет ИКК и семь основных тематических подкомитетов.

Подкомитеты охватывают следующие тематические направления:

- 1) наука о жизни;
- 2) трансформирующие технологии;
- 3) устойчивое сельское хозяйство;
- 4) транспорт, жилье и связь;
- 5) лучшие и разнообразные таланты;
- 6) передовые исследования в области высшего образования;
- 7) эффективное перемещение населения/товаров через границу.

Проекты, которые реализуются или рассматриваются в рамках ИКК, связаны со скоростной железной дорогой Ванкувер-Сиэтл-Портленд; инициативой цифрового здравоохранения; сетью венчурной акселерации Каскадии; сетью финансовых инноваций; глобальной инновационной биржей; городским аналитическим кооперативом Каскадии; сотрудничеством на уровне университетов [15].

За последние несколько лет отношения между Казахстаном, Таджикистаном и Узбекистаном заметно улучшились. Страны значительно снизили барьеры для трансграничного перемещения товаров и населения. Соответственно, торговые и туристические потоки между тремя странами значительно увеличились в течение 2017–2019 годов.

Пандемия коронавирусной инфекции (COVID-19) в 2019 году вызвала спад в региональной экономической интеграции в Центральной Азии. Но, несмотря на эти обстоятельства, правительства Казахстана, Таджикистана и Узбекистана по-прежнему привержены углублению экономической интеграции своих стран в средне- и долгосрочной перспективе. Правительства трех стран намереваются реализовать совместные проекты в области транспорта, энергетики и других отраслей. Они также заинтересованы в сотрудничестве в увеличении своего экспорта товаров и услуг в другие страны путем содействия транзитной торговле [2].

Результаты

Таким образом, анализ зарубежного опыта создания экономического коридора также может указать на проблемы, решение которых может обеспечить эффективное развитие транснациональных экономических коридоров в перспективе:

1. Экономический коридор определяет географический регион, посвященный экономической деятельности, в которой преобладает экономическая деятельность, которая обычно может быть сосредоточена на конкретных секторах, таких как информационные технологии, производство конкретных промышленных товаров, туризм и т. д.

2. За последние 2 десятилетия экономические коридоры приобрели популярность как средство развития субрегиональной экономики из-за их потенциала для содействия справедливому росту среди регионов между странами, которые имеют общие границы, а также между регионами в странах со значительным региональным неравенством доходов.

3. В целом, следует признать, что идея создания экономического коридора, несомненно, несет в себе множество положительных моментов. Но каждая сторона, прежде всего, будет преследовать свои интересы.

4. Создание экономического коридора является сложным процессом, который связан с решением трудных задач, связанных с многосекторным развитием и междисциплинар-

ным подходом. Кроме того, следует не забывать, что помимо преимуществ, создание экономического коридора может привести и к определенным сложностям:

а) по мнению большинства аналитиков, именно несовпадение реальных целей участников создания экономического коридора тормозит развитие некоторых экономических коридоров (например, создание экономического коридора между Китаем, Монголией и Россией). Именно поэтому стороны не могут выйти на практическую реализацию предложенных ими самими же проектов;

б) создание экономического коридора может задеть интересы близлежащих стран. Например, поскольку Китайско-пакистанский экономический коридор (СПЕК) прорезает спорную территорию между Индией и Пакистаном, это обстоятельство может привести к конфликтным ситуациям между Индией и Пакистаном;

в) не все железнодорожные пути находятся в хорошем состоянии и улучшение железнодорожного сообщения сталкивается со многими проблемами и потребует много времени для реализации. Например, существующий путь в Бангладеш находится в плохом состоянии и теряет трафик и деньги уже несколько лет. Различия в ширине колеи в Бангладеш и между Бангладеш и Индией также являются серьезным препятствием для беспрепятственного движения транспорта;

г) опыт Малайзии показывает, что с развитием экономических коридоров существуют опасения о возможности увеличения разрывов между сельским и городским населением и межгосударственным развитием;

Выводы

Создание транснациональных экономических коридоров (ТНЭК), как было сказано выше, может быть очень полезным для этих трех стран в углублении их экономической интеграции друг с другом и с остальным миром. Вместе с тем при создании транснационального коридора между Казахстаном, Узбекистаном и Таджикистаном необходимо учесть те проблемы, с которыми встречаются

зарубежные страны при создании таких коридоров. Имеет место и ряд иных не менее важных проблем, касающихся правовых норм, вопросов экологии, финансирования, создания эффективного институционального ме-

ханизма, юридических и административных препятствий и многое другое. И в настоящее время решить их в полной мере не удастся. Изучению этих проблем мы посвятим следующие этапы нашего исследования.

Список литературы

1. Азиатский банк развития (АБР). (2017). ЦАРЭС 2030: Соединяя регион для совместного и устойчивого развития. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.adb.org> (дата обращения: 10.06.2020)
2. A Road Map for Shymkent–Tashkent–Khujaand Economic Corridor Development. Официальный сайт АБР. [Electronic resource] – URL: <https://www.adb.org/publications/road-map-shymkent-tashkent-khujaand-corridor>. (Accessed: 10.06.2020)
3. Derudder B.J.R., Liu X., Kunaka Ch. (2018). Connectivity Along Overland Corridors of the Belt and Road Initiative (English). MTI discussion paper; no. 6 Washington, D.C.: World Bank Group. [Electronic resource] – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/264651538637972468/Connectivity-Along-Overland-Corridors-of-the-Belt-and-Road-Initiative> (Accessed: 10.06.2020)
4. BY Trishia P. Octaviano. (2014). Economic corridors boost markets, living conditions. [Electronic resource] – URL: <http://research.bworldonline.com> (дата обращения: 12.06.2020)
5. OECD. (2018). China's Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape. [Electronic resource] – URL: <https://www.oecd.org> (Accessed: 10.06.2020)
6. Brunner H-P. (2013) What is Economic Corridor Development and What Can It Achieve in Asia's Subregions? [Electronic resource] – URL: <https://www.adb.org> (дата обращения: 12.06.2020)
7. Banomyong R. Benchmarking Economic Corridors logistics performance: a GMS border crossing observation // World Customs Journal. - 2010. - Т. 4. - № 1. - P. 29-38.
8. Gadzeni Mulenga Developing Economic Corridors In Africa // NEPAD, Regional Integration and Trade Department. - 2013. - № 1. - P.1-12.
9. ADB. (2014). Developing Economic Corridors in South Asia. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.adb.org> (Accessed: 10.06.2020)
10. Athukorala P–Ch., Narayanan S. (2017) Economic Corridors and Regional Development: The Malaysian Experience. [Electronic resource] – URL: <https://www.adb.org> (Accessed: 10.06.2020)
11. Corden W.M. Trade Policy and Economic Welfare (Second Edition). - Oxford: Clarendon Press, 1997. - 317 p.
12. ADB. (2014). Greater Mekong Subregion Cross-Border Transport Facilitation Agreement: Instruments and drafting history. [Electronic resource] – URL: <http://gms-cbta.org> (Accessed: 10.06.2020)
13. Statistics in the Greater Mekong Subregion: Growth, tourism, and Health. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.greatermekong.org> (Accessed: 10.06.2020)
14. ADB. (2014). Operationalizing Economic Corridors in Central Asia: A Case Study of the Almaty-Bishkek Corridor. [Electronic resource] – URL: <https://www.almaty-bishkek.org> (Accessed: 10.06.2020)
15. Cappellano F. (2019) Cross Border Innovation Economies: The Cascadia Innovation Corridor Case. [Electronic resource] – URL: https://cedar.wvu.edu/bpri_publications/116 (Accessed: 10.06.2020)

Г.Т. Садыкова, Р.А. Байжолова

Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Экономикалық дәліз құрудың шетелдік тәжірибесі

Аннотация. Соңғы жылдары аумақтық экономикалық ынтымақтастық пен интеграцияның деңгейін көтерудің тиімді құралы ретінде трансұлттық экономикалық дәліз (ТҰЭД) құру барған сайын өзекті болып барады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ТҰЭД кеңістікті-баланстық экономикалық өсу мен да-

мудың нығаюына ықпал етеді. Соңғы жылдардағы Өзбекстанның саяси бағытындағы болған өзгерістерге байланысты Қазақстан, Тәжікстан сияқты көршілес елдер аумақтық ынтымақтастық пен интеграцияның әлеуетін пайдалануға ұмтылуда. Мұндай ынтымақтастық пен интеграцияның мақсаты экономикалық өсуді ынталандыру, экспортты, сауда мен экономикалық инфрақұрылымды дамыту, жаңа тұрақты жұмыс орындарын жасау және өз азаматтарының өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады. Дәл қазіргі жағдайда бұл елдер үшін бір-бірімен және басқа әлеммен экономикалық интеграцияны тереңдетуде транскүлттық экономикалық дәліз құру өте пайдалы болуы мүмкін. Дегенмен, экономикалық дәліз құру жай үдеріс емес және құқықтық нормалармен, экологиялық мәселелермен, қаржыландырумен, тиімді институционалдық механизм құрумен, әділеттік және әкімшілік кедергілер және басқаларға байланысты қиын міндеттерді қамтиды. Осыған орай мақалада экономикалық дәліз құрудың шетелдік тәжірибесін зерттеу міндеті қойылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша осы мақалада экономикалық дәлізді құрудың оңтайлы жақтарымен қатар, Қазақстан, Өзбекстан және Тәжікстан арасында транскүлттық экономикалық дәліз құруда есепке алуды қажет ететін негізгі мәселелер көрсетілген.

Түйін сөздер: экономикалық дәліз, аумақтық және транскүлттық ынтымақтастық, трансшекаралық экономикалық интеграция, интегралданған инфрақұрылым, көліктік желі, жолдар, порттар, аэропорттар, экономикалық қызмет, энергетикалық, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, қалалық инфрақұрылым, экономикалық аймақтар.

G.T. Sadykova, R.A. Baizholova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Foreign Experience in Creating Economic Corridors

Abstract. The article reveals the role and significance of creation of a transnational economic corridor (TNEC) in increasing the level of regional economic cooperation and integration. Economic corridors promote spatially balanced economic growth and development. But the creation of such a corridor is not an simple process. Thereby, the article describes the experience of foreign countries in creating an economic corridor and solving issues related to its creation and development.

Recently, Uzbekistan has introduced certain changes in its political agenda, which created favorable conditions for using the potential of regional cooperation and integration with neighboring countries as Kazakhstan and Tajikistan. The purpose of such cooperation and integration is to stimulate economic growth, develop export, develop trade and economic infrastructure, create new permanent jobs and improve the quality of life of citizens of these countries. And under current conditions, the creation of transnational economic corridors (TNEC) can be very beneficial for Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan in deepening their economic integration with each other and the rest of the world. Based on results of the study, this article, along with the positive aspects of creating an economic corridor, also identifies the main problems that must be taken into account when creating the transnational economic corridor between Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan.

Keywords: economic corridor, regional and cross-border cooperation, cross-border economic integration, integrated infrastructure, transport network, roads, ports, airports; economic activity, energy, information and communication technologies, urban infrastructure, economic zones.

References

1. Aziatskij bank razvitiya (ABR). CARES 2030: Soedinyaya region dlya sovmestnogo i ustojchivogo razvitiya [Asian Development Bank (ADB). (2017). CAREC 2030: Connecting the Region for Shared and Sustainable Development]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.adb.org> (Accessed: 10.06.2020)
2. A Road Map for Shymkent–Tashkent–Khujand Economic Corridor Development. [Electronic resource] - Available at: <https://www.adb.org/publications/road-map-shymkent-tashkent-khujand-corridor>. (Accessed: 10.06.2020)
3. Derudder B.J.R., Liu X., Kunaka Ch. Connectivity Along Overland Corridors of the Belt and Road Initiative (English). MTI discussion paper; no. 6 Washington, D.C.: World Bank Group. [Electronic resource]-2018

- Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/264651538637972468/Connectivity-Along-Overland-Corridors-of-the-Belt-and-Road-Initiative> (Accessed: 10.06.2020)

4. BY Trishia P. Octaviano. Economic corridors boost markets, living conditions. [Electronic resource] -2014. - Available at: <http://research.bworldonline.com> (Accessed: 12.06.2020)

5. OECD. China's Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape. [Electronic resource] -2018. - Available at: <https://www.oecd.org> (Accessed: 10.06.2020)

6. Brunner H-P. What is Economic Corridor Development and What Can It Achieve in Asia's Subregions? [Electronic resource] -2013. - Available at: <https://www.adb.org> (Accessed: 12.06.2020)

7. Banomyong R. Benchmarking Economic Corridors logistics performance: a GMS border crossing observation, World Customs Journal, 1(4), 29-38 (2010).

8. Gadzeni Mulenga Developing Economic Corridors In Africa, NEPAD, Regional Integration and Trade Department, 1, 1-12 (2013).

9. ADB. (2014). Developing Economic Corridors in South Asia. [Electronic resource] - Available at: <https://www.adb.org> (Accessed: 10.06.2020)

10. Athukorala P-Ch., Narayanan S. (2017) Economic Corridors and Regional Development: The Malaysian Experience. [Electronic resource] - Available at: <https://www.adb.org> (Accessed: 10.06.2020)

11. Corden W.M. Trade Policy and Economic Welfare (Second Edition) (Oxford: Clarendon Press, 1997, 317 p.).

12. ADB. (2014). Greater Mekong Subregion Cross-Border Transport Facilitation Agreement: Instruments and drafting history. [Electronic resource] - Available at: <http://gms-cbta.org> (Accessed: 10.06.2020)

13. Statistics in the Greater Mekong Subregion: Growth, tourism, and Health. [Electronic resource] - Available at: <https://www.greatermekong.org> (Accessed: 10.06.2020)

14. ADB. (2014). Operationalizing Economic Corridors in Central Asia: A Case Study of the Almaty-Bishkek Corridor. [Electronic resource] - Available at: <https://www.almaty-bishkek.org> (Accessed: 10.06.2020)

15. Cappellano F. (2019) Cross Border Innovation Economies: The Cascadia Innovation Corridor Case. [Electronic resource] - Available at: https://cedar.wvu.edu/bpri_publications/116 (Accessed: 10.06.2020)

Сведения об авторах:

Садыкова Г.Т. – **основной автор**, докторант 2 курса, специальность «8D04106 – «Аналитическая экономика», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Байжолова Р.А. – доктор экономических наук, профессор кафедры «Экономика и предпринимательство», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Sadykova G.T. – The main author, The 2nd year Ph.D. student of Analytical Economics, Economics and Entrepreneurship Department at the L.N.Gumilyov Eurasian National University Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baizholova R.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor Economics and Entrepreneurship Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

E.K. Utegenov¹

A.B. Maidirova²

A.Zh. Iskakov³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

³Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

(E-mail: erkebulan.utegenov@mail.ru¹, maydirova2010@gmail.com², iskakov_az@mail.ru³)

Problems of entrepreneurship development in the production sector in the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the application of mechanisms for the development of entrepreneurial activity in the production sector of the Regions of Kazakhstan and develop proposals for its improvement. The research process uses such General scientific research methods as observation, description, analysis and synthesis, as well as comparative, formal-logical and other methods of cognition. As a research information base, statistical data and data on projects of JSC «Damu entrepreneurship Development Fund», which helps in the creation and development of small and medium-sized business projects in Kazakhstan, were used.*

This article demonstrates and analyzes current quantitative information on the number of enterprises in the field of small and medium-sized businesses in the regional and sectoral context. The forms and sources of financing are investigated; the features of development of small and medium-sized enterprises in the Republic of Kazakhstan are defined. The ways of development of entrepreneurship in the production sphere are suggested.

Keywords: *entrepreneurship, state support, enterprise, project, development, production, investment.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-119-127>

Introduction

During the years of independence in the Republic of Kazakhstan was developed 10 policy documents on the basis of which was conducted and implemented the state program of agricultural development that led to increased entrepreneurial activity, the formation of a market economy and to the emergence of various organizational-legal forms of management in villages. In turn, the lack of funding and regular changes in legislation, as well as the Republic's entry into the customs Union and the EEU, affected Kazakhstan's producers, as the requirements put forward to them and new

technological standards have a negative impact and restrict the activities of small and large producers[1].

Methodology

In the course of research, general scientific research methods such as observation, description, analysis and synthesis, as well as comparative, formal-logical and other methods of cognition were used.

History of the issue under consideration. «Statistical data on projects of JSC» «Entrepreneurship Development Fund» «Damu» helping with development in the creation and

development of projects of small and medium-sized businesses, as well as economic reviews of the World Development Bank related to the ease of doing business in the Republic of Kazakhstan and annual reports of the organization for Economic Cooperation and development with an analysis of the implementation of innovative reforms in the country were used as a research information base.»

Discussion

The article presented and analyzed up-to-date quantitative information on the number of enterprises in the field of small and medium-sized businesses in the regional and sectoral context. The forms and sources of financing were studied, and the specifics of the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan were determined. Ways to develop entrepreneurship in the industrial sphere were proposed.

The Kazakh market is filled with products from the customs Union and the CIS countries, and there is a shortage of condensed milk, cottage cheese and cheese of domestic production on the shelves [2]. At the same time the head of state set task to replace, missing the import of food products and to increase exports by half, hence the importance of finding effective directions of development of small enterprises, which meet the modern market economy, to improve self-organization, strengthen sectoral collaboration, to apply modern development strategies, making this study relevant[3].

The purpose of the work is to substantiate, develop methodological foundations and practical recommendations for the development of entrepreneurial activity in the production sector.

In accordance with this goal, the following tasks are set:

- to give a theoretical justification of the significance of the development of entrepreneurship in the field of production;
- research trends in the development of entrepreneurship in the field of production in the Republic of Kazakhstan;

- show the possibilities of developing entrepreneurship in the field of production;
- substantiate the development strategies of enterprises in the field of production;
- develop proposals for improving the infrastructure of small businesses.

Research methodology and methodology. The theoretical and methodological basis of the research consists of the works of domestic and foreign scientists, fundamental provisions of economic theory, as well as economic reviews and reports of the Executive bodies of the Republic of Kazakhstan. The study used the following methods: system analysis, economic and statistical, abstract-logical, monographic, etc.

Results

Entrepreneurship is an important economic phenomenon for any state living in a market economy. The development of entrepreneurship determines the level of economic growth and improvement of well-being, contributing to an increase in the material and spiritual potential of society. Experts have proved that the role of the State in the development of entrepreneurship is very significant and indisputable, since the creation of the necessary conditions and material support for the subjects of the market economy create the infrastructure of business relationships. Today, Kazakhstan has created all the necessary conditions for the development of entrepreneurship [4]. Among Kazakhstani scientists, the works of many scientists of Kazakhstan are devoted to the problems of entrepreneurship, including the problems of small and medium-sized enterprises in the agricultural sector - B. Chakmak, R. Bugubaeva [5], D. Zhenshan, Esenbayeva A. E. [6] Pavlova T. I., Ramazanova Z.Sh. [7] and others. Among Russian scientists, we can note the works of Rastegaeva F.S. [8], Vasiliev K. A. [9] and others.

The policy of purposeful development of entrepreneurship and support of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan is a priority. Since 2002, the Damu entrepreneurship development Fund has been providing loans to small and medium-sized

businesses [10]. Since 2012, important tools have been launched to support entrepreneurship in the regions: the business roadmap 2020 and the employment roadmap 2020, under which entrepreneurs have received support in the form of subsidizing the loan interest rate, partial loan guarantee, training, service support for doing business, foreign internships, etc., and since December 24, 2019, a new business support and development program «business Roadmap 2025» has been approved. All these programs are aimed at implementing the messages of the President of the Republic of Kazakhstan starting with the strategy «Kazakhstan-2030» And «Kazakhstan's way-2050: common goal, common

interests, common future» [11]. The purpose of which is to ensure sustainable and balanced growth of regional entrepreneurship, as well as to maintain existing and create new permanent jobs.

As mentioned earlier, entrepreneurship is an important economic phenomenon that contributes to the development of strategically important industries in the country. Financial support measures for entrepreneurs include:

- subsidizing the interest rate on loans, financial leasing agreements of banks, the development Bank, and leasing companies;
- partial guarantee on loans from banks, the development Bank;

Table 1

Industry breakdown of subsidy results from 2010-2019

Industry. Number of projects, units..	Industry. Number of projects, units	The sum of credits KZT
Manufacturing industry	4 202	1 215 588 426
Transport and warehousing	3 385	384 011 858
Wholesale and retail trade; repair of cars and motorcycles	2 061	268 456 407
Agriculture, forestry and fisheries	1 176	139 949 966
Health and social services	940	93 438 846
Accommodation and food services	937	163 933 214
Education	641	52 971 113
Arts, entertainment and recreation	367	73 044 719
Real estate transactions	264	59 355 324
The construction industry	198	17 346 804
Provision of other types of services	197	7 001 270
Mining and quarrying	173	47 449 628
Professional, scientific and technical activities	172	9 851 596
Activities in the area of administrative and support services	155	13 375 260
Information and communication	112	22 433 626
Water supply; Sewerage system, control over waste collection and distribution	112	18 805 563
Electricity, gas, steam and air conditioning	51	58 216 260
Financial and insurance activities	3	65 946
Activities of households that employ domestic workers and produce goods and services for their own consumption	1	55 222
Grand total	15 147	2 645 351 046 495
Source Damu entrepreneurship development Fund JSC [9]		

- development of production (industrial) infrastructure;
- creation of industrial zones;
- long-term leasing financing [12].

The list of priority sectors of the economy for potential participants of the Program includes the agro-industrial complex, mining, light industry and furniture production, production of building materials and other non-metallic mineral products, metallurgy, Metalworking, mechanical engineering and other industrial sectors. As well as transport and warehousing, tourism, information and communication, education, health and social services, art, entertainment and recreation, and other services [13].

Since 2010, Damu entrepreneurship development Fund JSC has subsidized 15,147 projects of 2,645 billion tenge in 3 areas of the program. (Including in 2018, 1,432 projects were supported for a total amount of loans of 173 billion tenge; in 2019, 2,396 projects for a total amount of loans of 154 billion tenge) [14].

As can be seen from table 1 «Industry breakdown of subsidy results», most of the subsidies are allocated to projects in the manufacturing industry (4,202 projects for a total of 1,215 billion tenge), transport and warehousing (3,385 projects for 384 billion tenge) and wholesale and retail trade (2,061 projects for 268 billion tenge) (enge)

As can be seen from figure 1, in the first diagram, the largest number of subsidies was directed to manufacturing projects, this is 27%, transport and warehousing 22% and wholesale and retail trade, car and motorcycle repair 13%, and only 8% of subsidies were allocated for the development of agriculture. While in the second diagram, the percentage of enterprises in the total number of enterprises is dominated by the share of enterprises in wholesale and retail trade-27%, construction - 12%, provision of other services-9%, professional and scientific and technical activities-7%, education-7%, manufacturing – 5%, activities related to support services-5%, agriculture and fisheries-4%.

In 2019, Kazakhstan's GDP amounted to 5.15 trillion tenge, the contribution of agriculture to this figure was 5%. And in this indicator, 70% is provided by crop production, whose products are imported. Kazakhstan is an agricultural country, and on the example of the regions-North Kazakhstan, Akmola and Kostanay regions, you can see that the distribution of subsidies was not evenly distributed, since mainly subsidized enterprises engaged in crop production-64.8% and livestock-35.2%, this is data for 2019 and according to data for 2020, it is distributed for crop production-67.3%, for livestock-32.7%. This is due to the fact that «80% of crop production is sold as raw materials without processing, and the products necessary for crop production,

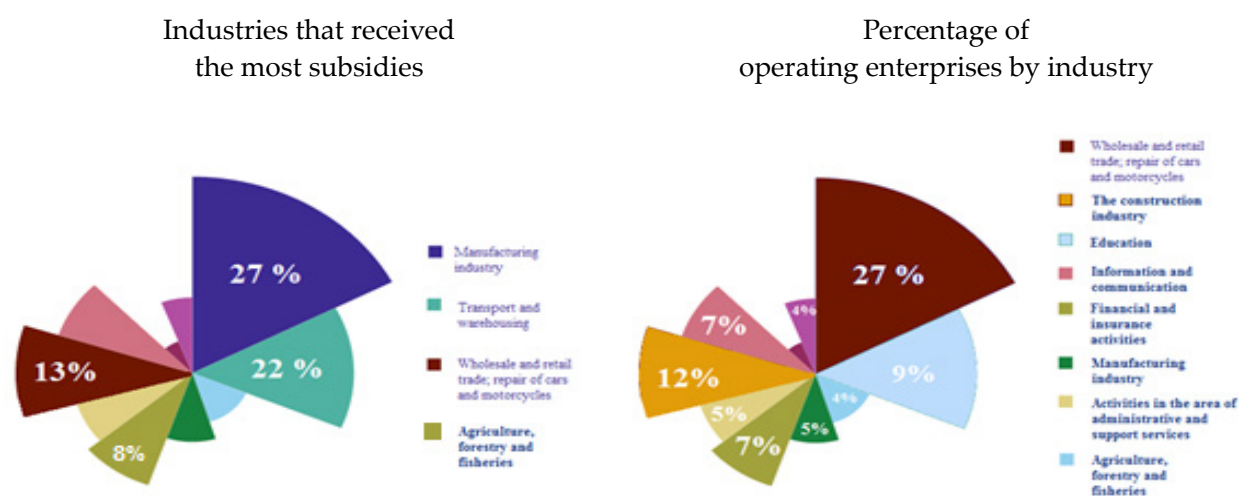

Figure 1 – Industries that received the largest number of subsidies and the percentage of operating enterprises by industry

such as seeds, herbicides, fuel and lubricants, are imported, so this direction of subsidizing is well supported by the Ministry of agriculture. Analysis of animal husbandry from 2002 to 2019 showed that large farms managed to increase the number of livestock from 7 to 9.1%. At the same time, in small farms, this indicator was in the range of 4.5-35%. The country is still dominated by subsidiary farms, which are the main suppliers of milk and meat [15].

Based on the data in table 2, it can be seen that from 2014 to 2015, the country has seen an increase in the number of operating enterprises, and by 2016 there is a decline of 0.99% or 122,295 enterprises and 148,311 less compared to 2017, respectively. This was due to the fact that, as a result of lower oil prices and the weakening of the ruble in the Russian Federation since the end of 2014 and 2015 there was a decline in the economy leading to higher inflation and lower real incomes. As a result, a large number of Russian products were imported to Kazakhstan due to

the depreciation of the ruble at significantly low prices, which negatively affected the competitive environment and Kazakhstan's producers [16].

The problem of the state and development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan is more clear after we pay attention to the structure and ratio of enterprises by industry in European and Asian countries.

From figure 2, it is clear that in Europe, the vast number of enterprises engaged in trading activities – 21%, but at the same time, there is a large number of enterprises in the industry is -18% of the total number of enterprises, transport and communications – 14%, construction 13%, services – 11% of population – 12% of enterprises in agriculture is 11% of the total number of enterprises. As for the industry structure of small and medium-sized enterprises in Asia, such as Japan, Malaysia, and China, we see that there is a high concentration of enterprises in industry – 41% of the total number of enterprises, agriculture – 21%, trade enterprises – 16%, transport and

Table 2

Number of operating enterprises in the SME sector for 2014-2020

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020/1	2016/ 2015	2020/ 2019
Republic of Kazakhstan	865 182	1304747	1182452	1156436	1233496	1330244	1318518	-122295	-11726
Akmola region	33 580	49 742	44 646	41 754	44 571	45 453	44 094	-5 096	-1 359
Aktobe	37 206	50 591	50 682	50 430	54 691	59 116	59 439	91	323
Almaty	96 221	159 687	118 551	111 528	114 919	122 368	121 362	-41 136	-1 006
Atyrau	31 916	46 644	44 118	43 388	46 779	49 917	49 389	-2 526	-528
West Kazakhstan Region	29 135	39 840	40 344	37 284	40 298	42 785	42 254	504	-531
Zhambyl	41 833	69 154	56 789	59 706	63 148	69 961	67 769	-12 365	-2 192
Karaganda	62 027	86 253	84 686	80 589	84 067	88 299	87 220	-1 567	-1 079
Kostanay	43 604	61 167	53 031	49 185	51 573	52 516	51 674	-8 136	-842
Kyzylorda	25 747	42 106	38 079	37 700	42 585	46 297	46 268	-4 027	-29
Mangystau	31 462	47 216	46 515	47 239	51 012	52 949	52 400	-701	-549
Pavlodar	125 951	185 936	173 611	179 704	43 643	45 482	44 868	-12 325	-614
North Kazakhstan	32 140	45 920	43 903	41 638	29 059	30 071	29 575	-2 017	-496
Turkistan	25 018	34 454	28 548	28 146	124 762	141 992	141 099	-5 906	-893
East Kazakhstan Astana	73 882	102 514	98 863	81 310	88 252	88 938	86 124	-3 651	-2 814
Almaty	55 677	98 740	99 971	97 197	118 461	134 475	135 382	1 231	907
Shymkent	119 783	184 783	160 115	169 638	177 200	190 190	190 015	-24 668	-175
Republic of Kazakhstan	*	*	*	*	58 476	69 435	69 586	-	151
Compiled by the author based on data stat.gov.kz [10]									

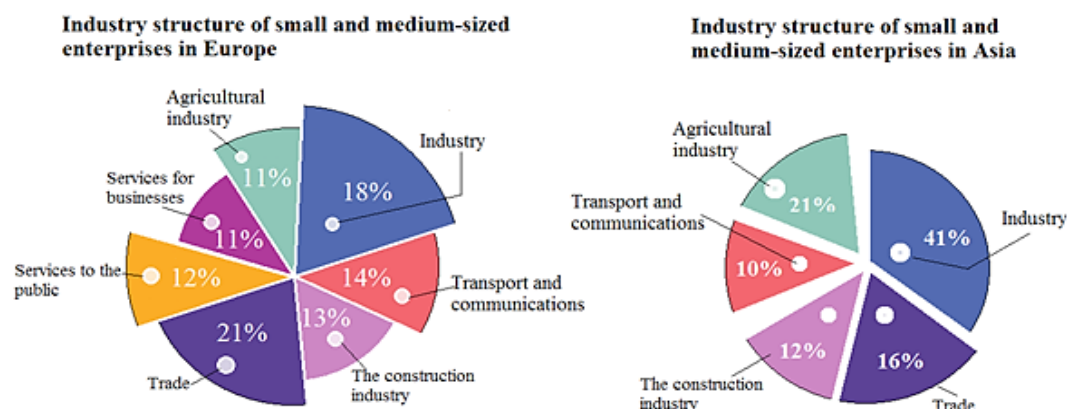

Figure 2 – Industry structure of small and medium-sized businesses in developed countries

communications – 12%, and construction – 10%. As can be seen from figure 2, in the developed countries of Europe and Asia, small and medium-sized businesses cover all sectors of the economy, pay attention not only to industrial enterprises, or trade, but also to agriculture as a source of food security and a profitable industry, as well as pay attention to enterprises in the field of transport and communications, construction, and services.

In the Republic of Kazakhstan as already noted all necessary conditions are created for development of entrepreneurship, since entrepreneurship support programs at the state level, finishing services advice on one stop when the entrepreneur by contacting the office of «Damu» Fund can obtain the necessary assistance.

Conclusions

Based on the above, for the development of small and medium-sized businesses, following the example of developed countries, it is necessary to:

- actively increase innovative research and development programs, investing large amounts of money in them, to create advantages in the field of technology and ensure further sustainable development of its economy and export potential;
- differentiate the tax system taking into account the specifics of the field of activity (special attention is paid to high-tech and environmentally friendly technologies);
- pay special attention to the social status of entrepreneurs (special benefits for young people, women, disabled people, pensioners) and the development of the region (benefits for depressed regions);
- create special quotas for small businesses when distributing government orders, including military and space orders to large corporations;
- use the unique experience of venture financing and development of small innovative firms in universities, large corporations and state research institutes;
- pay great attention to financing start-up projects and maintaining business incubators in educational institutions.

References

1. Казахстан может увеличить доходы сельского хозяйства на 6 миллиардов долларов. [Электронный ресурс] – URL: <https://clck.ru/RH8Uw> (дата обращения: 08.05.2020)
2. Тукушева А. Почему Казахстан столкнется с молочным кризисом в 2020 году. [Электронный ресурс] – URL: <https://clck.ru/RH8Tt> (дата обращения: 08.05.2020)

3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 года. [Электронный ресурс] - URL: <https://clck.ru/QcyVd> (дата обращения: 03.11.2020)
4. Топсахалова Ф. М.-Г., Кириленко К.В. Инновационные механизмы экономического развития агропромышленного комплекса депрессивного региона, глава 4.2. Предпринимательство как институт рыночной экономики: учебное пособие. - Издательство: Академия естественных наук, 2009. - 240 с.
5. Чакмак Б., Бугубаева Р. «Проблемы развития предпринимательства в агропромышленном комплексе Республики Казахстан» // Вестник КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. - 2018. - Т. 48. - № 1. - С. 65-67.
6. Женшпан Д., Есенбаева А.Е. «Проблемы развития малого предпринимательства в агропромышленном комплексе Республики Казахстан» // Евразийский союз ученых (ЕСУ)-экономические науки. - 2015. - Т. 11. - № 2. - С. 35-37.
7. Павлова Т.И., Рамазанова З.Ш. «Оценка развития малого предпринимательства в сельском хозяйстве Западно-Казахстанской области» // Международный научный журнал «Инновационная наука». - 2016. - № 3. - С. 187-189.
8. Растегаева Ф.С. «Развитие предпринимательства в агропромышленном комплексе России» // современные технологии управления. 2018. — №2 (86). Артикул: 8602. [Электронный ресурс] - URL: <https://sovman.ru/article/8602/> (дата обращения: 08.05.2020).
9. Васильев К.А. «Особенности развития предпринимательства в агропромышленном комплексе» // достижения науки и техники в сельском хозяйстве. - 2013. - № 1. - С. 55-56.
10. О фонде «Даму». [Электронный ресурс] - URL: <https://www.damu.kz/o-fonde/> (дата обращения: 08.05.2020).
11. Государственная программа поддержки и развития предпринимательства «Дорожная карта бизнеса до 2025 года». [Электронный ресурс] - URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map (дата обращения: 08.05.2020)
12. Второе направление: отраслевая поддержка предпринимателей/субъектов индустриально-инновационной деятельности, осуществляющих деятельность в приоритетных отраслях экономики и обрабатывающих производствах. [Электронный ресурс] - URL: <https://msb.atameken.kz/ru/298> (дата обращения: 08.05.2020)
13. Перечень приоритетных отраслей экономики для потенциальных участников программы «Дорожная карта бизнеса – 2020». [Электронный ресурс] - URL: [HTTPS://CLCK.RU/RH8DU](https://clck.ru/RH8DU) (дата обращения: 08.05.2020)
14. Справка о ходе реализации государственной программы поддержки и развития предпринимательства «Дорожная карта бизнеса - 2020» по состоянию на 01.01.2020 г. [Электронный ресурс] - URL: <https://clck.ru/RH8MG> (дата обращения: 08.05.2020)
15. Бондаль К. Что изменить в поддержке сельского хозяйства. [Электронный ресурс] - URL: <https://kapital.kz/economic/89931/chto-izmenit-v-podderzhke-sel'skogo-khozyaystva.html> (дата обращения: 18.11.2020)
16. Малые и средние предприятия (МСП). [Электронный ресурс] - URL: <https://clck.ru/RH8Nq> (дата обращения: 08.05.2020)

References

1. Kazakhstan mozhet uvelichit' dohody sel'skogo hozyajstva na 6 milliardov dollarov [Kazakhstan can increase agricultural revenues by \$ 6 billion]. [Electronic resource] – Available at: <https://clck.ru/RH8Uw> (Accessed: 08.05.2020)
2. Tukurshova A. Pochemu Kazakhstan stolknetsya s molochnymy krizisom v 2020 godu [Why Kazakhstan will face a dairy crisis in 2020]. [Electronic resource] – Available at: <https://clck.ru/RH8Tt> (Accessed: 08.05.2020)
3. Message of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. September 1, 2020. [Electronic resource] - Available at: <https://clck.ru/QcyVd> (Accessed: 03.11.2020)
4. Topsakhhalova F.M.-G., Kirilenko K.V. Innovacionnye mekhanizmy ekonomicheskogo razvitiya agropromyshlennogo kompleksa depressivnogo regiona, glava 4.2. Predprinimatel'stvo kak institut rynochnoj

ekonomiki: uchebnoe posobie. - Izdatel'stvo: Akademiya estestvennyh nauk [Innovative mechanisms of economic development of the agro-industrial complex of the depressed region, Chapter 4.2. Entrepreneurship as an Institute of market economy: Textbook] (Publisher: Academy Of Natural Sciences, 2009, 240 p.). [in Russian]

5. Chakmak B., Bugubaeva R. «Problemy razvitiya predprinimatel'stva v agropromyshlennom komplekse Respubliki Kazakhstan», Vestnik KEU: ekonomika, filosofiya, pedagogika, yurisprudenciya [«Problems of entrepreneurship development in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan», Vestnik KEU: Economics, philosophy, pedagogy, jurisprudence], 1 (48), 65-67 (2018). [in Russian]

6. Zhenshan D., Yesenbayeva A. E. «Problemy razvitiya malogo predprinimatel'stva v agropromyshlennom komplekse Respubliki Kazakhstan», Evrazijskij soyuz uchenykh (ESU)-ekonomicheskie nauki [«Problems of small business development in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan», Eurasian Union of Scientists (ESU) - ECONOMIC SCIENCES], 2(11), 35-37 (2015). [in Russian]

7. Pavlova T.I., Ramazanova Z.Sh. «Ocenka razvitiya malogo predprinimatel'stva v sel'skom hozyajstve Zapadno-Kazhanskoy oblasti» // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Innovatsionnaya nauka» [«Assessment of small business development in agriculture of the West Kazakhstan region», International scientific journal «Innovative science», 3, 187-189 (2016). [in Russian]

8. Rastegaeva F.S. «Development of entrepreneurship in the agro-industrial complex of Russia», Modern management technologies. 2018. — №2 (86). Article number: 8602. [Electronic resource] - Available at: <https://sovman.ru/article/8602/> (Accessed: 08.05.2020).

9. Vasiliev K.A. «Osobennosti razvitiya predprinimatel'stva v agropromyshlennom komplekse», dostizheniya nauki i tekhniki v sel'skom hozyajstve [«Features of entrepreneurship development in the agro-industrial complex», Achievements of science and technology in agriculture], 1, 55-56 (2013). [in Russian]

10. O fonde «Damu» [About the Damu Fund]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.damu.kz/o-fonde/> (Accessed: 08.05.2020)

11. Gosudarstvennaya programma podderzhki i razvitiya predprinimatel'stva «Dorozhnaya karta biznesa do 2025 goda» [State program of support and development of business «Business Road map 2025»]. [Electronic resource] - Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map (Accessed: 08.05.2020)

12. Vtoroe napravlenie: otraslevaya podderzhka predprinimatelej/sub»ektov industrial'no-innovatsionnoj deyatel'nosti, osushchestvlyayushchih deyatel'nost' v prioritetnykh otraslyah ekonomiki i obrabatyvayushchih proizvodstvah. [The Second direction: industry support for entrepreneurs/subjects of industrial and innovative activities that operate in priority sectors of the economy and manufacturing industries]. [Electronic resource] - Available at: <https://msb.atameken.kz/ru/298> (Accessed: 08.05.2020)

13. Perechen' prioritetnykh otraslej ekonomiki dlya potentsial'nykh uchastnikov programmy «Dorozhnaya karta biznesa – 2020» [List of priority sectors of the economy for potential participants of the «Business road map – 2020» program]. [Electronic resource] - Available at: [HTTPS://CLCK.RU/RH8DU](https://clck.ru/RH8DU) (Accessed: 08.05.2020)

14. Spravka o hode realizatsii gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitiya predprinimatel'stva «Dorozhnaya karta biznesa - 2020» po sostoyaniyu na 01.01.2020 g. [Reference on the implementation of the State program for business support and development «Business road map 2020» as of 01.01.2020]. [Electronic resource] - Available at: <https://clck.ru/RH8MG> (Accessed: 08.05.2020)

15. Bondal K. «CHto izmenit' v podderzhke sel'skogo hozyajstva». [What to change in support of agriculture]. [Electronic resource] - Available at: <https://kapital.kz/economic/89931/chto-izmenit-v-podderzhke-sel-skogo-khozyaystva.html> (Accessed: 18.11.2020)

16. Malye i srednie predpriyatiya (MSP) [Small and medium-sized enterprises (SMEs)]. [Electronic resource] - Available at: <https://clck.ru/RH8Nq> (Accessed: 08.05.2020)

Е.К. Өтегенов¹, А.Б. Майдырова², А.Ж. Искаков³

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

³Ш.Уәлиханов атындағы ҚУ, Көкшетау, Қазақстан

Қазақстан Республикасы өңдеу секторындағы кәсіпкерлікті дамыту мәселелері

Аннотация. Мақаланың мақсаты – Қазақстан аймақтарының өндірістік секторында кәсіпкерлік қызметті дамыту тетіктерінің қолданылуын талдау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу. Зерттеу процесінде байқау, сипаттау, талдау және синтездеу сияқты жалпы ғылыми зерттеу әдістері,

сонымен қатар, танымның салыстырмалы, формальды-логикалық және басқа әдістері қолданылады. Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде статистикалық мәліметтер мен Қазақстандағы шағын және орта бизнесті құруға және дамытуға көмектесетін жобалар туралы мәліметтер пайдаланылды.

Бұл мақалада аймақтық және салалық тұрғыдағы шағын және орта кәсіпкерлік саласындағы кәсіпорындар саны туралы тиісті сандық ақпарат көрсетіліп, талданды. Қаржыландыру нысандары мен көздері зерттелді, Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму ерекшеліктері анықталды. Өңдеу секторындағы кәсіпкерлікті дамыту жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, қолдау, кәсіпкерлік, жоба, кәсіпкерлікті дамыту, өндіріс.

Е.К. Утегенов¹, А.Б. Майдырова², А.Ж. Искаков³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан,

³Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Проблемы развития предпринимательства в производственной сфере Республики Казахстан

Аннотация. Целью статьи являются анализ применения механизмов развития предпринимательской деятельности в производственной сфере регионов Казахстана и разработка предложений по его улучшению. В процессе исследования используются такие общенаучные методы исследования, как наблюдение, описание, анализ и синтез, а также сравнительный, формально-логический и другие методы познания. В качестве исследовательской информационной базы были использованы статистические данные и данные по проектам АО «Фонд Развития предпринимательства «Даму», оказывающий помощь при создании и развитии проектов малого и среднего предпринимательства, экономические обзоры всемирного банка развития, связанные с легкостью ведения бизнеса в Республике Казахстан, а также ежегодные отчеты организации экономического сотрудничества и развития с анализом хода выполнения инновационных реформ в стране.

В статье была продемонстрирована и проанализирована актуальная количественная информация по количеству предприятий в сфере малого и среднего предпринимательства в региональном и отраслевом разрезе. Исследованы формы и источники финансирования, определены особенности развития предприятий малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан. Предложены пути развития предпринимательства в производственной сфере.

Ключевые слова: предпринимательство, государственная поддержка, предприятие, проект, развитие, производство, инвестиции.

Information about authors:

Утегенов Е.К. – негізгі автор, 8D04106- «Аналитикалық экономика» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Майдырова А.Б. – Экономика және кәсіпкерлік кафедрасының меңгерушісі, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Искаков А.Ж. – С. Сәдуақасов Атындағы Аграрлық-Экономикалық Институтының Директоры, Экономика ғылымдарының докторы, Қуанышев көш., 170, корпус №5, Көкшетау, Қазақстан.

Utegenov E. – **The main author**, the 1st year doctoral student of education program 8D04106 - «Analytical economics», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Maidirova A.B. – Head of Department of Economics and entrepreneurship, doctor of economics, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Iskakov A.Zh. – director of the S. Sadvakasov agricultural and Economic Institute, doctor of Economic Sciences, Kuanyshev str., 170, Building 5, Kokshetau, Kazakhstan.

В.П. Шеломенцева

С.В. Беспалый

Е.А. Ифутина

Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан
(E-mail: valshelom@mail.ru, sergeybesp@mail.ru, elena.ifutina@mail.ru)

Методические подходы к определению системы показателей мониторинга социально-экономического развития региона

Аннотация. Важной проблемой, которую предстоит решить органам государственной власти, ответственным за управление регионом, является разработка системы эффективного мониторинга социально-экономического развития региона, причиной чего является недостаток информации о состоянии и динамике основных показателей, влияющих на процессы в регионах.

В настоящей статье рассмотрены исследования, выполненные в разных странах, посвященные анализу и оценке уровня социально-экономического развития территории на региональном уровне. В статье рассмотрены различные аспекты исследований оценки развития регионов: система показателей, возможные источники информации, методы обработки и форма результата.

На основании того, что во многих странах до сих пор наблюдается недостаток надежных данных об изменениях социально-экономических процессов на уровне регионов, нами в статье обобщен опыт различных исследований и предложено авторское видение системы социально-экономических показателей регионов.

На основе анализа разных методик планирования и мониторинга социально-экономического развития регионов в настоящей статье предложена система мониторинга социально-экономического развития региона, предусматривающая оценку развития территории по семи группам показателей.

Для анализа имеющихся исследований в сфере оценки социально-экономического развития регионов были использованы методы сравнительного анализа и обобщения, статистический анализ.

Ключевые слова: мониторинг, оценка социально-экономического развития регионов, рейтинг инновационного развития, региональная экономическая политика, социальная политика, научно-техническая политика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-128-139>

Введение

Эффективная региональная политика в сфере управления диктует необходимость формирования достоверной и объективной информации о социально-экономическом развитии регионов, которая может быть

в результате проведения мониторинга. Неравномерное развитие различных регионов в одной стране - типичная ситуация для всех стран мира и причина недовольства в «богатых» и «бедных» регионах. Проблема неравномерного социально-экономического развития регионов является одной из

важнейших внутривнутриполитических задач практически любой страны, в связи с чем возрастает и территориальная роль экономического развития.

В Казахстане, как и в других странах, существует потребность в формировании комплексной системы показателей о социально-экономических процессах на уровне регионов. В качестве определяющих направлений решения этой проблемы можно назвать установление системы показателей, предоставляемых органам государственной статистики.

В каждом регионе происходят изменения структуры экономики, возникают новые производства, развиваются действующие предприятия, производственная и социальная инфраструктура, направленные на создание и поддержание конкурентных преимуществ региона, повышение уровня и качества жизни населения.

Лидерство может быть различным для разных регионов, тогда как политика улучшения социально-экономического развития территории является эффективной для всех регионов.

На основе анализа разных методик планирования и мониторинга социально-экономического развития регионов в настоящей статье предложена система Мониторинга социально-экономического развития региона, предусматривающая оценку развития территории по семи группам показателей.

Проведение мониторинга социально-экономического развития региона необходимо для проведения качественного и объективного анализа развития территории, выявления направлений поиска резервов устойчивого развития региона. Материалы Мониторинга могут служить надежной базой для разработки Региональной программы развития территории.

Цель научной статьи – определить систему показателей Мониторинга социально-экономического развития региона.

В качестве решаемых научных задач выступают:

- исследование и анализ отечественных и зарубежных методик оценки показателей социально-экономического развития регионов;
- исследование и анализ методов оценки развития регионов;
- разработка предложений по совершенствованию методики проведения Мониторинга социально-экономического развития региона.

Методы исследования

Исследование сосредоточено на методиках оценки показателей социально-экономического развития регионов, как отечественных, так и зарубежных. В зарубежных методиках, которые используются для оценки тех или иных аспектов социально-экономического развития и процессов, протекающих в регионах, отсутствует консенсус и предлагаемые показатели оценки значительно отличаются.

Для анализа имеющихся исследований в сфере оценки социально-экономического развития регионов были использованы методы сопоставления и сравнения. Количественная и качественная оценка показателей может производиться на основе использования статистического анализа.

Результаты и их обсуждение

В современной литературе по экономике, географии и градостроительству большое внимание уделяется понятию «регион». Наиболее часто используемыми критериями для формирования понятия «регион» являются: география; производство и функции; городское планирование; социологический.

По мнению Н.Н. Некрасова, регион считается крупной территорией страны, а его природные условия более или менее однородны. Характерным направлением развития продуктивности является сочетание разнообразия природных ресурсов с соответствующей и имеющейся материально-

технической базой, совмещенной с производственной и социальной инфраструктурой. Уровень развития производительности в регионах, социальная структура, доступность сырья и полезных ископаемых, а также высокоразвитая промышленность, культура и удаленность от центра большинства городов различаются. Территорию следует рассматривать как составную часть территориальной организации народного хозяйства, составную часть системы расселения и составную часть социальной организации общества.

Регион, как главная единица социально-экономического пространства, характеризуется некоторыми структурными особенностями, в связи с этим существуют различные подходы авторов к определению и классификации регионов. Анализ экономической литературы показал, что при классификации регионов основной акцент делается на уровне и характере их развития.

Социально-экономическое пространство многих стран разнородно по уровню экономического развития и по уровню жизни. Джоном Фридманом было выделено четыре типа экономических районов (регионов), представленных на рисунке 1.

Разные по уровню социально-экономического развития регионы решают

проблемы своего развития, как правило, свойственными им методами: одни развиваются на собственной основе, другие – нуждаются в государственной поддержке со стороны государства для обеспечения устойчивого развития.

Проведенный анализ методов, применяемых в Республике Казахстан, Российской Федерации, США, Европе и странах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) для оценки развития регионов, представлен на рисунке 2 [1]. Суммарно было использовано 106 разных показателей, прямо или косвенно относящихся к социальным, экономическим, инновационным процессам.

Преимущественное использование официальных статистических данных является важной особенностью существующих исследований в регионах. Использование статистических данных является логичным. Однако следует понимать, что любой выбор связан с определенными преимуществами и недостатками, в том числе и выбор в пользу использования статистических данных.

Среди недостатков, присущих статистическим данным, можно выделить невозможность или сложность внесения изменений в форму статистического наблюдения, исходя из целей конкретного исследования; агрегированный характер

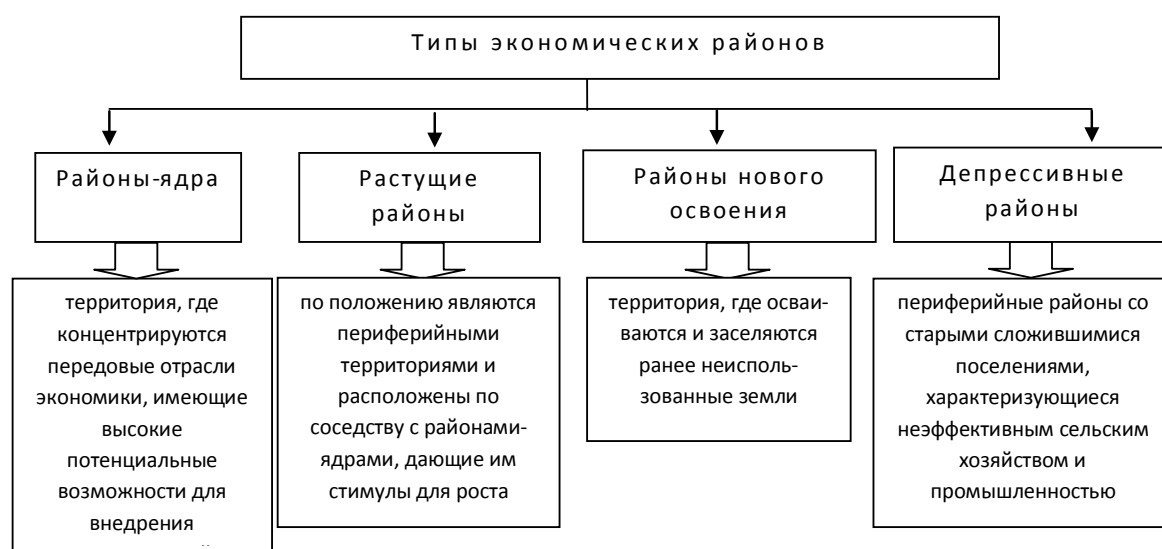

Рисунок 1 – Типы экономических районов Д. Фридману

статистических данных; проблему надежности полученной информации. Вместе с тем преимущества использования статистических данных для такого рода исследований явно перевешивают их недостатки.

Статистические данные о социально-экономическом и научно-техническом потенциале региона должны стать основой системы показателей развития региона. С

вовлечением косвенных показателей, по поводу валидности которых нет общей позиции в научном сообществе, связана еще одна особенность исследований, а именно, отсутствие консенсуса в научной среде по поводу того, какие показатели следует использовать для оценки тех или иных аспектов социально-экономических процессов, протекающих в регионах.

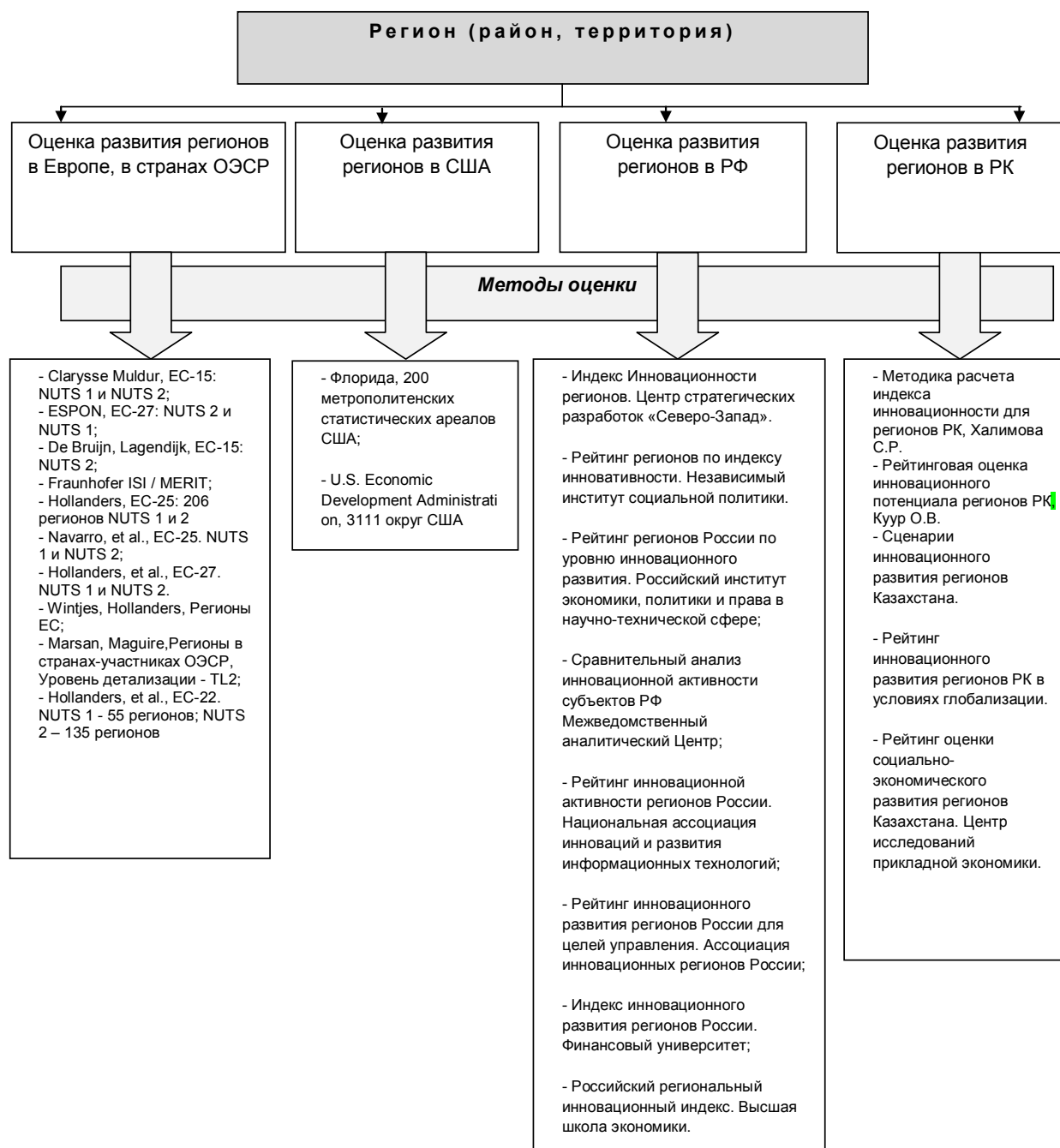

Рисунок 2 – Методы оценки развития регионов

Рассмотрим следующие методологии:

Методика Clarysse, Muldur, EC-15: NUTS 1 и NUTS2[2]. Согласно выделяют 8 показателей, и рекомендуется разделить регион для оценки на 6 групп: лидеры отрасли, преследователи, медленный рост, догоняющий (экономически и технологически) и отстающий.

Методология ESPON. EC-27: NUTS 2 и NUTS 1 (когда статистика на уровне NUTS 2 недоступна) [3]. По этой технологии выделяют девять показателей. Метод предоставляет 4 различных типа в зависимости от реализованного метода.

Метод De Bruijn, Lagendijk, 2005. EC-15: NUTS 2 [4]. По этой технологии выделяют девять показателей. С помощью факторного и кластерного анализа определили доминирующее положение в высокотехнологичных отраслях, наукоемких отраслях, высокие темпы роста в наукоемких отраслях, высокий статус диверсификации и высокие темпы роста в высокотехнологичных отраслях.

Метод Fraunhofer ISI / MERIT, 2005. Этот метод используется для оценки стран-новых членов ЕС и стран-кандидатов [5]. Метод оценивает 25 показателей, которые разделены на пять частей: создание новых знаний, экономическая абсорбционная способность, распространение знаний, спрос на инновации и деятельность региональных государственных органов.

Методика Hollanders, 2006. EC-25: 206 региона NUTS 1 и 2 [6]. По этой технологии выделяют семь показателей.

Методология Флорида, 2007. В данной методике выделяется 5 показателей. В США существует рейтинг в области денежно-политической статистики, 200 из которых [7] оцениваются путем построения общего индекса (индекса разнообразия и индекса креативности).

Центром стратегических разработок «Северо-Запад», РФ, предложен индекс инновационности регионов, с помощью которого происходит конструирование совокупных индексов на основе сравнения с нормированными значениями показателей.

Выделено 14 показателей, сгруппированных в 2 блока по 2 группы в каждом: внутренние факторы; внешние факторы.

Методология Navarro et al., 2008. EC25: оценено 186 регионов. NUTS1 и NUTS2, а также страны / регионы, которые не зонированы. [8]. По этой технологии выделяют 21 показатель.

Рейтинг регионов на основе Индекса инноваций Независимого института социальной политики РФ. Выделяют 5 показателей для оценки. Построение индекса агрегации основано на линейной свертке нормализованного значения индекса.

Hollanders, et al., 2009. EC-27 и Норвегия: 201 регион. NUTS 1 и NUTS 2 [9]. Для оценки с помощью кластерного анализа выделено 17 показателей. Эти группы определяются в рамках трех субиндексов и общего индекса. Группа ранжируется от ведущих новаторов до слабых новаторов.

Методика U.S. Economic Development Administration, 2009. 3111 округ США [10]. При оценке регионов этим методом можно выделить 22 показателя, разделенных на 5 блоков: человеческий капитал, экономическая динамика, производительность и занятость, экономическое благополучие. Регион США оценивается и ранжируется по уровню развития двух ключевых параметров: факторов инновационного развития и эффективности инновационного развития.

Рейтинг регионов России по уровню инновационности и развития. Российская школа экономики, политики и права. Для целей оценки выделено шесть показателей, разделенных на два блока: факторы инновационной чувствительности и активности в регионе.

Методика Wintjes, Hollanders, 2010. Анализ региональных факторов ЕС. Метод определения индекса использует кластерный анализ. Согласно этому методу выделяют 20 показателей и выбирают 10 показателей из пяти аспектов: занятость, качество труда, трудовая экономическая активность, научно-технический потенциал и экономические показатели.

Методика Marsan, Maguire, 2011. Страны ОЭСР [11]. С помощью кластерного анализа исследовано 12 показателей.

Hollanders et al., 2012a. ЕС-22, Норвегия и Швейцария: 190 регионов. NUTS1-55 регионов, NUTS 2-135 регионов [12], с применением кластерного анализа. Было исследовано 12 показателей, разделенных на 3 блока: потенциал, корпоративная деятельность и результаты. По уровню индекса инноваций и развития регионы подразделяются на четыре группы: лидеры, последователи (имитаторы), умеренность и сдержанность.

Сравнительный анализ инновационной деятельности субъектов Межведомственного аналитического центра Российской Федерации. При использовании этого анализа можно выделить 15 показателей и разделить их на 3 блока: инновационный потенциал; инновационная инфраструктура и инновационный климат; эффективность инноваций. Региональные кластеры оцениваются с помощью 3 субиндексов, которые рассчитываются на основе выбранных индикаторных блоков.

Рейтинг инноваций и развития российских регионов для целей управления предложен Российской инновационной региональной ассоциацией [13]. Рейтинг определяют шестнадцать показателей, сгруппированных в три блока:

- потенциал для создания инноваций;
- потенциал для создания ценности;
- потенциал коммерциализации инноваций.

Индекс инновационного развития в России предложен Финансовым университетом [14]. Университет предоставляет собственную математическую модель. В индексе для оценки используется более 100 показателей, которые разделены на 5 групп: уровень социально-экономического и финансового развития; конкурентоспособность и инвестиционная привлекательность; уровень технологического потенциала; уровень развития инновационной деятельности.

Российский региональный инновационный индекс предложен Высшей школой

экономики. Рекомендуется построить индекс агрегации на основе линейной свертки нормализованного значения индекса; применить весовой коэффициент к группе индексов. В ходе исследования выделено 36 показателей, в каждом из которых выделено 3-4 группы, разделенных на 4 блока: социально-экономические условия региональной инновационной деятельности; региональный научно-технический потенциал; инновационная активность в регионе; качество региональной инновационной политики.

Что касается концепции индекса NUTS, то рассмотрим его более подробно: он понимается как номенклатура географических единиц, используемых в статистических целях. Этот стандарт был разработан Европейским Союзом и распространяется только на страны ЕС.

Методика расчета комплексной оценки социально-экономического развития различных регионов Российской Федерации. В этой методике оценки уровня социально-экономического развития региона используются 12 основных показателей. Основные показатели методики расчета комплексной оценки социально-экономического развития учитывают большее количество составляющих уровня социально-экономического развития региона.

Расчет интегрального показателя осуществляется поэтапно:

Фаза 1. По всем основным показателям, кроме последнего, определите порядок и среднее значение по всем регионам.

На втором этапе для каждого региона будут начислены баллы по всем показателям.

На третьем этапе по всем 12 основным показателям сложите баллы и разделите результат на 12, чтобы определить уровень социально-экономического развития в каждом регионе. После получения комплексных данных оценки разделите территорию на несколько групп.

При сопоставлении расчетов комплексной оценки уровня социально-экономического развития регионов авторы Г.П. Пилипенко,

Д.Г. Пилипенко выделяют 5 групп. Типы регионов бывают разные: группа территорий с более высоким уровнем развития и выше среднего; группа территорий со средним уровнем развития; группа территорий с более низким уровнем развития; области с очень низким уровнем. Авторы А. Алашбаева и С. Ахметжанова [15] предложили программу расчета показателей, тем самым усовершенствовав эту методику. Они считают, что регион - это система, в которой выделяют четыре направления: демография; финансы; социальная сфера; экономика. Это четыре составляющих социально-экономического развития системы.

Скотт Ленко предложил комплексную оценку уровня социально-экономического развития региона [16], представляющую собой усовершенствованную методику комплексной оценки развития региона за счет использования показателей, определяющих уровень промышленного развития региона по видам деятельности.

Зарубежные исследования включают в оценку регионы из разных стран, что создает дополнительные трудности для сопоставимости данных и различий в периодах опросов. Авторы казахстанских методик продемонстрировали различные методы построения оценок развития региона (Халимова С. [17], Куур О.В. [18]).

Центр исследований прикладной экономики на основе статистических данных разработал собственный рейтинг оценки социально-экономического развития регионов Казахстана. Рассмотрены следующие группы показателей: производственно-торговые показатели; показатели рынка труда; показатели уровня жизни населения; показатели сферы образования; показатели сферы здравоохранения. В Казахстане регионализация социально-экономической политики выдвигает на первый план задачу объективного изучения региональных процессов для разработки региональной и национальной политики и планов. Анализ методов оценки социально-экономического развития региона может выявить проблемы, и решение этих проблем может обеспечить

эффективное развитие региона в будущем.

Исходя из проведенного анализа методик оценки показателей социально-экономического развития регионов, нами представлена группа показателей, которая может использоваться при оценке социально-экономического развития, как регионов Казахстана, так и других стран, рисунок 3.

На рисунке 3 в наглядной форме представлены предлагаемые показатели оценки социально-экономического развития региона. Предлагаемая методика оценки развития региона включает показатели по таким блокам как: уровень жизни, образовательный потенциал населения, развитие бизнес-среды, социальная обстановка в регионе, отраслевая структура экономики, научные исследования и разработки, производственная деятельность. Показатели этих блоков могут быть получены из открытых баз данных. Оценка данных показателей может быть применима в документах по развитию территорий регионов.

Выводы

В ходе исследования было выявлено:

1. При исследовании сущности понятия «регион» было установлено, что его следует рассматривать как составную часть территориальной организации народного хозяйства, составную часть системы расселения и составную часть социальной организации общества.

2. Изучены авторские методики определения и классификации регионов. Социально-экономическое развитие региона не единообразно, одни из них самостоятельно решают свои социально-экономические проблемы, другие нуждаются во внешней поддержке для обеспечения устойчивого развития региона.

3. Зарубежные исследования включают в оценку регионы из разных стран, что создает дополнительные трудности для сопоставимости данных и различий в проводимых исследованиях. В Казахстане некоторые индикаторы еще не сформированы и изучены, что затрудняет применение

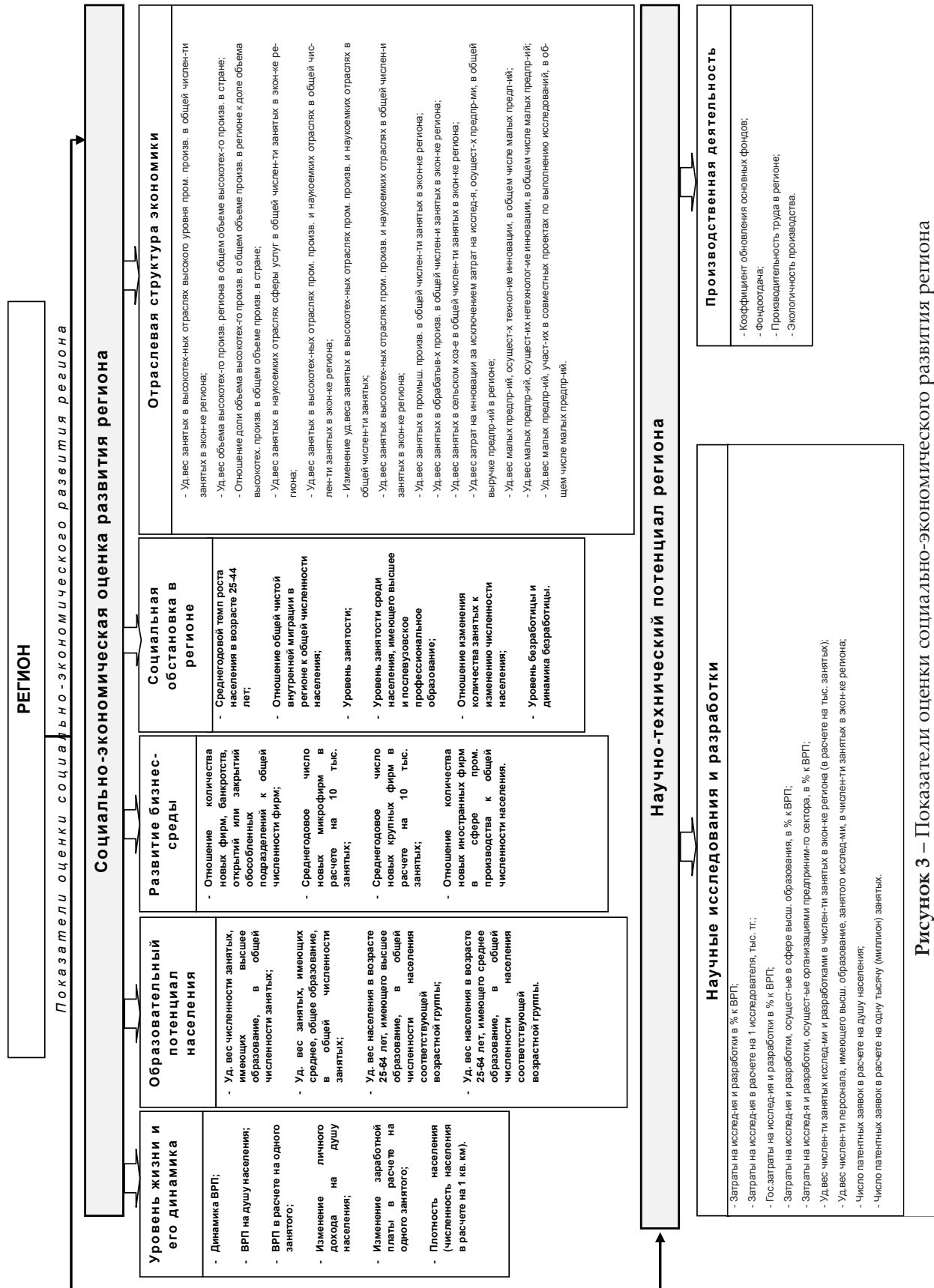

Рисунок 3 – Показатели оценки социально-экономического развития региона

данных методов. Метод анализа и оценки регионального социально-экономического развития может указывать на наличие проблем, и решение этих проблем может обеспечить эффективное развитие региона в будущем.

4. Предлагаемые индикаторы для оценки социально-экономического развития региона могут быть использованы в программах территориального развития и других программных документах, определяющих стратегии развития региона.

Список литературы

1. Шеломенцева В.П., Ифутина Е.А., Беспалый С.В. и др. Методологические подходы к модернизации экономики регионов со сложившейся структурой. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Pub., 2017. - 165 с.
2. Clarysse B., Muldur U. Regional cohesion in Europe? An analysis of how EU public RTD support influences the techno-economic regional landscape. Directorate General for Science, Research and Development, European Commission. [Электрон. ресурс] - URL: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/indicators/docs/ind_wp_um1.pdf (дата обращения: 25.09.2020).
3. ESPON (2006) Territorial Impact of EU Research & Development Policy. ESPON Project 2.1.2. Final Report. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPQN2006Projects/PolicyImpactProjects/RDPolicyImpact/fr-2,1.1 final.pdf>. (дата обращения: 26.09.2020).
4. De Bruijn P., Lagendijk A. Regional innovation systems in the Lisbon strategy // European Planning Studies. – 2005. – Т. 13. - № 8. - P. 1153-1172.
5. Fraunhofer ISI. MERIT (2005) Enlarging the ERA: Identifying priorities for regional policy focusing on research and technological development in the New Member States and Candidate Countries. Final report. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.edis.sk/ekes/regions finalreport 300505.pdf>. (дата обращения: 26.09.2020).
6. Hollanders H. (2006) European Regional Innovation Scoreboard 2006. Brussels: European Commission, DG Enterprise. [Электрон. ресурс] - URL: <http://arno.unimaas.nl /show.cgi?fid=16269>. (дата обращения: 27.09.2020).
7. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. - пер. с англ. - Москва: Издательский дом «Классика-XXI», 2018. - 421 с.
8. Navarro M., Gibaja J.J., Aguado R., Bilbao-Osorio B. Patterns of innovation in the EU-25 regions: a typology and policy recommendations // Orkestra Working Paper Series in Territorial Competitiveness. 2008-04. (EN). [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.orkestra.deusto.es/images /publicaciones/archivos/000283 WPS2008- 04 English version.pdf> (дата обращения: 30.09.2020).
9. Hollanders H., Tarantola S., Loschky A. (2009) Regional Innovation Scoreboard 2009. INNO Metrics Thematic Paper. Brussels: European Commission, DG Enterprise. [Электрон. ресурс] - URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies /innovation/files/ris-2009 en.pdf> (дата обращения: 2.10.2020).
10. U.S. Economic Development Administration (2009) The Innovation Index. In Crossing the Next Regional Frontier: Information and Analytics Linking Regional Competitiveness to Investment in a Knowledge-Based Economy. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.statsamerica.org/innovation /reports/ crossing regional frontier full report.pdf> (дата обращения: 4.10.2020).
11. Marsan A.G., Maguire K. (2011) Categorisation of OECD Regions Using Innovation-Related Variables // OECD Regional Development Working Papers. 2011/03. OECD Publishing. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.oecd-ilibrary.org /governance/categorisation-of-oecd-regions-using-innovation-related-variables 5kg8bf42qv7k-en>. (дата обращения: 5.10.2020).
12. Hollanders H., Rivera Leon L., Roman L. (2012) Regional Innovation Scoreboard 2012 // European Commission. [Электрон. ресурс] - URL: <http://ec.europa.eu /enterprise/policies / innovation /policy / regional-innovation/index en.htm>. (дата обращения: 6.10.2020).
13. АИРР (2012) Рейтинг инновационного развития регионов России для целей управления. Официальный сайт Ассоциации инновационных регионов России. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.i-regions.org/materials/regional-research/2732/> (дата обращения: 8.10.2020).

14. Финансовый университет (2012) Концепция формирования индекса инновационного развития регионов России. Презентация Института инновационной экономики. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.fa.ru/institutes/efo/Documents/Индекс Презентация 2012.pdf>. (дата обращения: 8.10.2020 г).
15. Серкова А.Е., Игнатъева Е.Д., Мариев О.С., Методика оценки социально-экономического развития регионов, Вестник Челябинского государственного университета. - 2014. – Т. 350. - № 21. – С. 112-120.
16. Скотаренко О.В. Методика комплексной оценки уровня социально-экономического развития регионов. Вестник МГТУ. - 2012. - Т. 15. - № 1. - С. 220-229.
17. Халимова С.Р. Инновационная деятельность российских регионов. Анализ развития региональных инновационных систем. - Saarbrücken: LAP Lambert Academic Pub., 2011. - 116 с.
18. Куур О.В. «Рейтинговая оценка инновационного потенциала регионов РК» [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.rusnauka.com / 15APSN/Economics/67137.doc.htm> (дата обращения: 9.10.2020)

В.П. Шеломенцева, С.В. Беспалый, Е.А. Ифутина

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық бақылау көрсеткіштері жүйесін анықтаудағы әдістемелік амалдар

Аннотация. Аймақты басқаруға жауапты мемлекеттік билік органдарының шешетін маңызды мәселесі аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының тиімді мониторинг жүйесін жасау, оның себебі аймақтағы үдерістерге әсер ететін негізгі көрсеткіштердің жағдайы мен динамикасы жайлы ақпараттың жетіспеушілігі болып табылады.

Бұл мақалада әртүрлі елдерде аймақтық деңгейде аумақтың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін талдау және бағалауға арналған зерттеулер қарастырылды. Мақалада аймақтың дамуын бағалайтын зерттеулердің түрлі аспектілері баяндалған: көрсеткіштер жүйесі, ақпараттың мүмкін дереккөздері, өңдеу әдістері және нәтижелері.

Көптеген елдерде әлі күнге дейін аймақ деңгейінде әлеуметтік-экономикалық үрдістердің өзгерісі туралы сенімді ақпараттардың жетіспеушілігі байқалады, сондықтан осы мақалада әртүрлі зерттеулердің тәжірибесі жинақталды, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері жүйесіне авторлық көзқарас ұсынылды.

Осы мақалада аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын жоспарлау мен мониторингілеу бойынша түрлі әдістемелерді талдау негізінде көрсеткіштердің жеті тобы бойынша аумақтың дамуын бағалауды қарастыратын аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын мониторингтеу жүйесі ұсынылды.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау саласындағы зерттеулерді талдау үшін салыстырмалы талдау және жинақтау, статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Түйін сөздер: бақылау, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын бағалау, инновациялық дамудың рейтингі, аймақтық экономикалық саясат, әлеуметтік саясат, ғылыми-техникалық саясат.

V.P. Shelomentseva, S.V. Bespalyy, E.A. Ifutina

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

Methodological approaches to determining the system of indicators for monitoring the socio-economic development of the region

Abstract. An important problem that should be solved by the public authorities responsible for regional governance is the development of a system for effective monitoring of the socio-economic development of the region. A reason for this is the lack of information on the status and dynamics of the main indicators affecting the processes in the regions.

The article examines studies carried out in different countries devoted to the analysis and assessment of the level of socio-economic development of the territory at the regional level. The article discusses various aspects

of research on assessing the development of regions: a system of indicators, possible sources of information, processing methods and the form of the result.

In many countries there is still a lack of reliable data on changes in socio-economic processes at the regional level, the authors summarized the experience of various studies in the article and proposed the author's vision of the system of socio-economic indicators of regions.

Based on the analysis of various planning and monitoring methods for the socio-economic development of regions, the article proposes a system for monitoring the socio-economic development of a region, which provides for an assessment of the development of a territory by seven groups of indicators.

To analyze the available research in the field of assessing the socio-economic development of regions, there have been used methods of comparative analysis and generalization, statistical analysis.

Keywords: monitoring, assessment of socio-economic development of regions, rating of innovative development, regional economic policy, social policy, scientific and technical policy.

References

- 1 Shelomentseva V.P., Ifutina E.A., Bepalyy S.V. i dr. Metodologicheskie podkhody k modernizatsii ehkonomiki regionov so slozhivsheysya struktur [Methodological approaches to modernizing the economy of regions with an established structure] (Saarbrücken: LAP Lambert Academic Pub., 2017, 165 s.). [in Russian]
- 2 Clarysse B., Muldur U. (2009) Regional cohesion in Europe? An analysis of how EU public RTD support influences the techno-economic regional landscape. Directorate General for Science, Research and Development, European Commission. [Electronic resource] - Available at: ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/indicators/docs/indwp_um1.pdf. (Accessed: 25.09.2020).
- 3 ESPON (2006) Territorial Impact of EU Research & Development Policy. ESPON Project 2.1.2. Final Report. [Electronic resource] - Available at: <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Proiects/ESPQN2006Proiects/PolivImpactProiects/RDPolivImpact/fr-2,1.1final.pdf>. (Accessed: 26.09.2020).
- 4 De Bruijn P., Lagendijk A. Regional innovation systems in the Lisbon strategy, European Planning Studies, 13(8), 1153-1172 (2005).
- 5 Fraunhofer ISI / MERIT (2005) Enlarging the ERA: Identifying priorities for regional policy focusing on research and technological development in the New Member States and Candidate Countries. Final report. [Electronic resource] - Available at: <http://www.edis.sk/ekes/regionsfinalreport300505.pdf>. (Accessed: 26.09.2020).
- 6 Hollanders H. (2006) European Regional Innovation Scoreboard 2006. Brussels: European Commission, DG Enterprise. [Electronic resource] - Available at: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=16269>. (Accessed: 27.09.2020).
- 7 Florida R. Kreativnyj klass: lyudi, kotorye menyayut budushhee. - per. s angl [Creative class: people who change the future. - lane. from english] (Moscow: Izdatel'skij dom «Klassika-XXI», 2018, 421 s.). [in Russian]
- 8 Navarro M., Gibaja J.J., Aguado R., Bilbao-Osorio B. (2008) Patterns of innovation in the EU-25 regions: a typology and policy recommendations, Orkestra Working Paper Series in Territorial Competitiveness. 2008-04. (EN). [Electronic resource] - Available at: <http://www.orkestra.deusto.es/images/publicaciones/archivos/000283WPS2008-04Englishversion.pdf>. (Accessed: 30.09.2020).
- 9 Hollanders H., Tarantola S., Loschky A. (2009) Regional Innovation Scoreboard 2009. INNO Metrics Thematic Paper. Brussels: European Commission, DG Enterprise. [Electronic resource] - Available at: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ris-2009en.pdf>. (Accessed: 2.10.2020).
- 10 U.S. Economic Development Administration (2009) The Innovation Index. In Crossing the Next Regional Frontier: Information and Analytics Linking Regional Competitiveness to Investment in a Knowledge-Based Economy. [Electronic resource] - Available at: <http://www.statsamerica.org/innovation/reports/crossingregionalfrontierfullreport.pdf>. (Accessed: 4.10.2020).
- 11 Marsan A.G., Maguire K. (2011) Categorisation of OECD Regions Using Innovation-Related Variables, OECD Regional Development Working Papers. 2011/03. OECD Publishing. [Electronic resource] - Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/governance/categorisation-of-oecd-regions-using-innovation-related-variables5kg8bf42qv7k-en>. (Accessed: 5.10.2020).

12 Hollanders H., Rivera Leon L., Roman L. (2012) Regional Innovation Scoreboard 2012, European Commission. [Electronic resource] - Available at: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/regional-innovation/index.en.htm>. (Accessed: 6.10.2020).

13 AIRR (2012) Rejting innovatsionnogo razvitiya regionov Rossii dlya tselej upravleniya. Ofitsial'nyj sayt Assotsiatsii innovatsionnykh regionov Rossii [AIRR (2012) Rating of innovative development of Russian regions for management purposes. Official site of the Association of Innovative Regions of Russia]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.i-regions.org/materials/regional-research/2732/>. (Accessed: 8.10.2020).

14 Finansovyy universitet (2012) Kontseptsiya formirovaniya indeksa innovatsionnogo razvitiya regionov Rossii. Prezentatsiya Instituta innovatsionnoj ehkonomiki. Ofitsial'nyj sayt Finansovogo universiteta [Financial University (2012) The concept of formation of the index of innovative development of Russian regions. Presentation of the Institute of Innovative Economics]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.fa.ru/institutes/efo/Documents/IndeksPrezentatsiya2012.pdf>. (Accessed: 8.10.2020).

15 Serkova A.E., Ignat'eva E.D., Mariev O.S., Metodika otsenki sotsial'no-ehkonomicheskogo razvitiya regionov, Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta [Methodology for assessing the socio-economic development of regions, Bulletin of the Chelyabinsk State University], 21 (350), 112-120 (2014). [in Russian]

16 Skotarenko O.V. Metodika kompleksnoj otsenki urovnya sotsial'no-ehkonomicheskogo razvitiya regionov. Vestnik MGTU [Methodology for a comprehensive assessment of the level of socio-economic development of regions. MSTU Bulletin], 1(15), 220-229 (2012). [in Russian]

17 KHalimova S.R. Innovatsionnaya deyatel'nost' rossijskikh regionov. Analiz razvitiya regional'nykh innovatsionnykh system [Innovative activity of Russian regions. Analysis of the development of regional innovation systems] (Saarbrücken: LAP Lambert Academic Pub., 2011, 116 s.). [in Russian]

18 Kuur O.V. «Rejtingovaya otsenka innovatsionnogo potentsiala regionov RK» [«Rating assessment of the innovative potential of the regions of the Republic of Kazakhstan»]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.rusnauka.com/15APSN/Economics/67137.doc.htm>. (Accessed: 9.10.2020).

Сведения об авторах:

Шеломенцева В.П. – основной автор, д.социол.н., профессор Инновационного Евразийского университета, Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

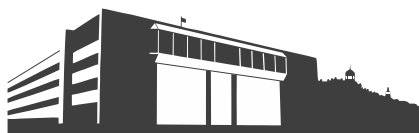
Беспалый С.В. – к.э.н., профессор Инновационного Евразийского университета, Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

Ифутина Е.А. – магистр экономики, старший преподаватель Инновационного Евразийского университета, Ломова, 45, Павлодар, Казахстан.

Shelomentseva V.P. – The main author, Doctor of Social Sciences, Professor of the Innovative University of Eurasia, Lomova, 45, Pavlodar, Kazakhstan.

Bespalyy S.V. – Ph.D., Professor at the Innovative University of Eurasia, Lomova, 45, Pavlodar, Kazakhstan.

Ifutina E.A. – Master of Economics, Senior Lecturer at the Innovative University of Eurasia, Lomova, 45, Pavlodar, Kazakhstan.

A.K. Amirova

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: aigerimamirova@gmail.com, a.amirova@apa.kz)

Transforming e-government adoption in a framework of innovative civil service of Kazakhstan

Abstract. *The empirical research outlined in the article is aimed at identifying citizens' views on the factors of using e-government portals as part of Kazakhstan's innovative public service. The article has an exploratory nature. This means that the study takes a new approach to developing an empirically proven, citizen-centered model for e-government implementation. Thus, the article applies several research methods based on deductive approaches, such as content analysis, interview, survey, and factor analysis. From the point of view of Kazakhstan citizens, such factors as «Personal Attitude» and «Trust» to the e-government portal through their readiness have a significant impact on the willingness to use the portal. In this regard, the author has concluded that the client-orientation factors are more important than the technical factors of citizens' motivation. Overall, the results of the study have focused the work of the government on the key «growth points» of digitalization.*

Keywords: innovative civil service, e-government, citizen centricity, transformation, public services delivery, Kazakhstan.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-140-150>

Introduction

The public value approach is gaining status as a dominant theory behind the next wave of public management reform. According to the UNDP, there are three main public administration models: Old Public Administration, New Public Management and New Public Service [1]. Many countries approve, and apply new strategies and vision for middle and long term transformation towards the New Public Service model: Government Transformation Strategy and Government Technology Innovation Strategy of

the United Kingdom, Vision of innovative civil service of Singapore, Abu Dhabi Strategy 2030, National Strategy for Advanced Innovation of UAE, etc.

One of the strategic approaches to government innovation is emerging technologies. Therefore along with the Strategy they adopted a Guide to Using IT in the Public Sector that helps everyone in government work better and smarter [2].

In 2018 the UAE government approved the National Strategy for Advanced Innovation that aims to: establish a national platform for innovation, communication and learning;

encourage the community to take the spirit of initiative; try out new models of government for serving society; test advanced economic patterns and lay the groundwork to create new sectors [3].

Citizens tend to expect increasingly better and faster service from the public sector. Changes of traditional management procedures inevitably entail qualitative and quantitative transformations. This is a reboot process. Thus, many advanced countries are shifting locus of value creation not only by adopting new innovative strategies but rethinking the philosophy of information technologies and digitalization programs.

The successful adoption of new technologies helps governments achieve efficiency in their implementation and delivery of public services to citizens. The objective behind various e-government initiatives has shifted in recent years towards establishing services that cater more to citizens' needs and offer greater accessibility. As a result, the e-government became the most important tool for the creation of the information society, and an intermediary in the relations between the state and population. In this regard, the e-government portal provides various possibilities to deliver electronic public services to the population and business by increasing of transparency and accountability of state bodies.

To provide e-government initiatives, both national and regional governments have made serious investments in terms of resources, personnel, and time with the belief that it would improve the quality of services of the government for citizens. The initiatives aimed to allow citizens to access a public service electronically; to enable citizens to navigate through several public services and agencies electronically and allow them to access the most current information on services regulations, procedures, forms, etc. [4, p. 120].

According to Burgelman et al. (2005), the present focus of e-government is on using information technology to try and bring better efficiency and greater quality in public services [5, p. 1490]. The delivery of public services will also face diverse challenges. At the same time,

technology will play an even more pervasive role in citizens' lives, changing their expectations of e-government services. Thus, we may need to broaden the paradigm of thinking with regards to how governments look at new ways to deliver these services.

The scholars stress that examining the needs of citizens has so far been neglected and argue that governments must better address public demand. However, failure to assess such demand has remained a major weakness in e-government programs due to the voluntary nature of citizen participation. Moreover, even with the successful implementation of e-government initiatives, many countries face low levels of user acceptance of e-services are recognized as an endemic problem for government policy makers, agencies, and e-government services providers.

Since 2006, Kazakhstan has passed through three stages in e-government development (informational, interactive, and transactional) and is now in the fourth phase of its development. And at that time Kazakhstani e-government portal became a crucial moment of the country's transition to the fourth stage "creating Information Society". The objective of this stage is to create a well-developed ICT environment and conditions for effective and fast interaction between citizens and government.

Kazakhstani e-government initiatives have demonstrated the positive implication effect, that assertion is supported by UN E-government surveys. According to UN Annual reports, Kazakhstan placed the 29th position among 193 countries in 2020. The E-Participation index of Kazakhstan has grown too (26th place) [6]. This indicator is determined by citizens' capabilities of online communication with the government.

The government has made the development of digital information technologies a national priority. Since independence, there were several implemented national agendas in terms of ICT and e-government. The "Digital Kazakhstan" State Program has created a suitable environment for the utilization of information technologies to deliver e-services. However, it is more likely that the government focused only on technological and economic (productivity) aspects. To break

down this negative trend, the study aims to analyze citizens' perspective of e-government portal adoption thru analysis of main factors (driving forces) affecting that intention.

Therefore, the study aims to develop a well-founded theoretical framework to identify the driving forces of citizens' intention to adopt the e-government portal from a users' viewpoint.

To reach the target the study is addressing the following questions: What are the driving forces that influence on the citizens' intention to adopt the e-government from citizen-centric viewpoint? How to encourage Kazakhstan citizens to use e-government portal?

According to the research questions and goals of this paper, the study objectives were chosen as follows:

- understand and explore e-government service delivery attributes from the citizen-centric perspective;
- develop most appropriate measurement tool of the e-government adoption;

– determine the success factors of citizens' intention to accept e-government portals by analyzing the case of Kazakhstan.

The main research tools are content analysis based on literature review, interview and survey, as well as factor analysis by using SPSS software.

As a result, it is expected to identify key factors of citizens' adoption of e-government portal, which allows developing concrete policy decisions. The main findings are described in appropriate part of the article.

Methodology

Based on the literature review and considering the limitations of previous works, the conceptual model is proposed to answer for first research question of this study. The dimensions of the model have been adapted from several relevant previous types of research. Particularly, as was found in the Literature review stage, there are 22 measurement items (dimensions) that

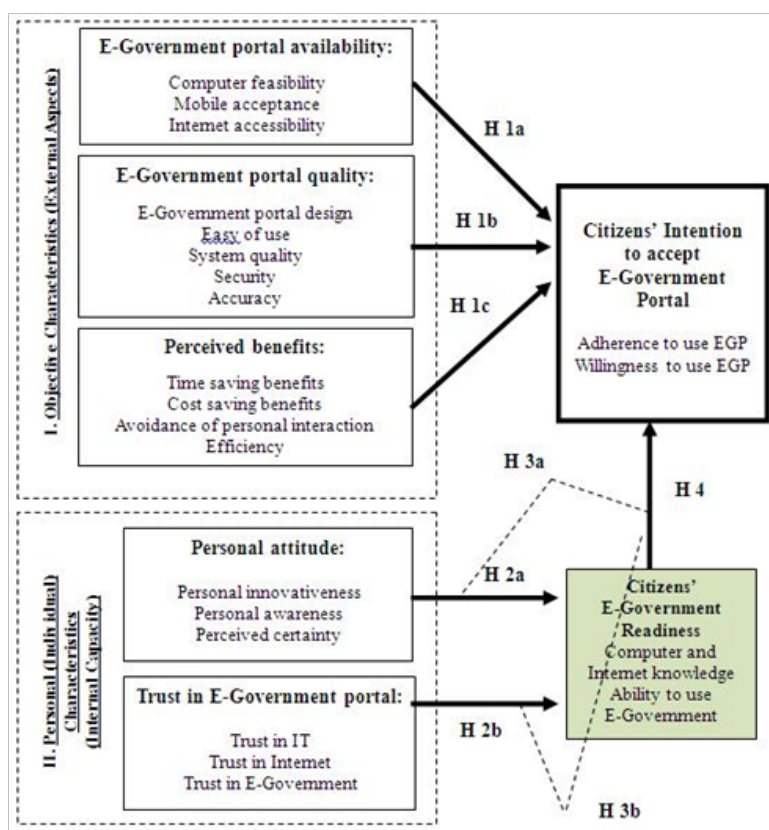

Figure 1 – Conceptual framework (developed by author)

characterize the e-government portal adoption by citizens. Therefore, the next stage is to build the research framework. To do this, the 22 dimensions were combined into 7 factors based on the theoretical studies, as well as on the results of interview conducted. To test the proposed model, a researcher examines the relationship between variables linked in the model (Figure 1).

As a basic hypothesis this research assumes that a Group of individuals (personal), citizen-centric factors will have a more significant effect compared to group of factors characterized the objective (technological, economic, operational) aspects of e-government. To support the basic hypothesis, several secondary hypotheses are proposed. The hypotheses related to the constructs built on the evidence of literature review and interview outputs:

H1a. E-government portal availability will positively influence on citizens' Intention to accept the e-government portal.

H1b. E-government portal quality will increase citizens' intention to accept e-government.

H1c. Perceived benefits will have a positive effect on citizens' intention to accept the e-government portal.

H2a. Personal attitude is positively related to citizens' e-government readiness.

H3a. High level e-government ready citizens are more likely to have a positive personal attitude towards acceptance of the e-government portal.

H2b. Trust in e-government will positively influence citizens' e-government readiness.

H3b. Citizens with a high level of e-government readiness are more likely to trust to e-government portal.

H4. Citizens' e-government readiness is positively related to citizens' intention to accept the e-government portal.

The adoption construct has technological, economic, and behavioral perspectives. Therefore, this research assumes both dependence of citizens' e-government acceptance intention to a group of objective aspects (technological, economic, operational) of e-government portal, as well as to group of individuals (personal) characteristics of e-government portal users.

The study applies judgment sampling as a common nonprobability method to proceed with survey questionnaire pre-test (including interview). The interviewees were selected by the researcher's judgment. However, to achieve truly representativeness of the target population, the selective features were generalized:

- interviewees should represent different parts of population (means various occupation, such as students, public officials, private sector employees, scholars, researcher, etc.);
- interviewees should have ICT and/or public administration study and/or work background;
- interviewees should be familiar with the Kazakhstani e-government portal.

Besides this, to achieve reliability and validity of the measures used, the study aims to cover a large representative sample during the main survey. The target population of the study can be identified as follows: "Kazakhstani citizens, who have ever experienced the e-government portal". The survey questionnaire consists of five sections preceded by a covering letter explaining a purpose of the questionnaire and guidelines for respondents. Thus, the first section includes questions for pre-screening. The next section consists of two parts and aims to identify specific information about respondent's usage of Internet and the Kazakhstani e-government portal. The third section indicates to what extent a respondent agrees or disagrees with the listed statements. The next section captures demographic data of respondents. And, the last section is optional, where the respondent can leave any additional comments or proposals about the e-government issue.

Survey and interview professionals must protect each participant's wellbeing to prevent harm and to get accurate information [7]. To ensure compliance with ethical principles the researcher successfully completed the Protecting Human Research Participants course (NIH Office of Extramural Research) by receiving the appropriate certificate.

Moreover, to ensure the voluntary participation and protection of individual data the researcher mentioned the appropriate notes in covering letters both of interview and survey, as

well as in the Interview consent form and Survey guidelines for respondents. Furthermore, to protect the identity of individual participants the author uses aggregated data without disclosure any personal information.

The survey was left open during January - February 2019. In that period 500 paper-based questionnaires were distributed and 440 questionnaires were returned. As required by this study, all participants have experienced internet and Kazakhstani e-government portal. However, of the 440 responses, only 422 questionnaires were valid, and 18 questionnaires were not accepted for further analysis due to lack of answers for some questions (approximately, 20-50%) and duplication of the same answers.

Thus, the final response set was composed of 422 responses with the response rate of 84.4%.

Discussion

Nowadays, the public services delivery through the adoption of ICT and e-government has become very popular not only in developed, but also in developing countries. The universal shift toward e-services has caused governments and public sector organizations around the globe to take notice of the e-government phenomenon. The benefits of e-government adoption can be diverse, but commonly a number of scholars, as well as public officials argue about less corruption, transparency, effective delivery of government services to citizens, greater convenience, citizen empowerment through access to information, growth of revenues, cost reductions, and more efficient government management, and so on.

However, the success of these efforts depends to a great extent on how well the citizens make use of them. In that case, many critics claim that the development of e-government has until now been primarily guided by supply side factors and that technological possibilities rather than citizens' needs [8, p. 491; 9, p. 615]. The main aims of this approach were to expand a portfolio and to improve a design of e-services. In reaction to this, the plea for more citizen-centered e-government strategies becomes more prominent. The focus shifted towards (new) paradigms such as "user-

centered e-government" and "multichannel government".

Many scholars argue that "citizen-centered" e-government suggests that governments will provide services and resources tailored to the actual service and resource needs of users [10, p. 321; 11, p. 295]. Particularly, Bertot J. (2005) considered the "citizen-centered" e-government as a specific condition when governments know what citizens want from e-government [12, p. 36].

However, during the last decade many countries (especially developing countries) were focused on building efficient and effective e-government, which implies that governments will gain economies of scale, reduce costs, and provide technology-enabled user services.

But, there is a dilemma: How to develop citizen-oriented e-government that will be both focused on achieving cost savings and understanding citizens' expectations and needs? Moreover: How engage citizenry to adopt e-government? These dilemmas became a critical issue during the last several years. To solve that problem, many researchers and scholars tried to understand what kind of factors are included in the "black box" of citizens' attraction to use e-government services.

There is number of strategies to increase citizens' adoption of e-government services. Different theoretical frameworks on people's adoption of new information technologies and e-services have been arising during the last decades. Literature in the field has mentioned different reasons for the adoption of ICT. Consequently, theories on information technology adoption are relevant to understand the acceptance of e-government, and, particularly, e-government web sites. Generally, these theories take one of three possible approaches:

- focus on technological factors;
- on citizens' behavior, and
- hybrid studies.

In this study, the researcher considered approximately 50 various articles, research and study papers, official reports and identified about 80 different measurement items of citizens' adoption of ICT and e-government. This situation of independent variables surplus

negatively affected on clear understanding of the exact group of driving forces to accept e-services, which entails to issues and consequences in public policy decision-making. Therefore, this study will try to examine the appropriate number of factors influencing on citizens' adoption of e-government by reviewing the main theories of each above mentioned groups.

1) Techno-centric theories. This group of theories mainly based more on technological or "e" aspects and the latter on "citizen's needs". They are only focused on how to technically establish Websites that allow citizens appropriate access to government information and accept new information technology. From this view-point e-government is considered as special website that provides public access via the Internet to information about all the public services offered by government; and enabling the public to conduct and conclude transactions for all those services. The major representative theories of this group are Technology Acceptance Models (TAM and TAM2) and Theory of Diffusion of Innovations [10, p. 330].

2) Theories based on citizens' behavior. This group of studies explores the key success factors of e-government adoption through the behavioral perspectives of the end users. Commonly, these theories argue that overall satisfaction, specifically explained by perceived usefulness and information accuracy of the technology or e-government website, most significantly affect their intention to adopt them. Also, increasing the relevant knowledge and skill of the users effectively enhances their intention and the actual usage as well.

The various studies, such as Theory of Reasoned Action, Theory of Planned Behavior, Unified theory of Acceptance and Use of Technology evaluate technology or e-government acceptance, especially from the behavioral perspectives of the end users, are critical for its continuing usage [11, p. 296].

3) Hybrid theories. This group of theories on e-services and e-government adoption combines the previous two approaches without any clear separation or distinguishing among them. They were tested during the last decade on example

of developed as well as developing countries case studies. For example, a comprehensive theoretical model of e-government services acceptance based on the TPB, an Integrated model in the case of Malaysia, Integrated model in the case of the Netherlands, e-government adoption model, Conceptual model of citizen adoption of e-government, etc. [13, p. 101; 14, p. 15].

There is no doubt that an extensive study of the needs and expectations of citizens as e-government users is essential. Although there is an "ocean" of the factors which scholars tried to analyze and incorporate in their conceptual models, the results of existing literature on ICT and e-government adoption by citizens showed that most of the approaches are mainly conceptual. Extensive empirical studies among the actual users to validate and generalize the models are absent. Most of those who have attempted to validate their models did not rigorously review the literature and integrate discourses from technical, as well as from citizen-centric perspectives. Through an extensive literature review of e-government methodologically these models are not grounded on a strong theoretical framework. While developing those models of adoption, the generalization aspect is heavily ignored [14, p. 16].

To compose the comprehensive research framework, the author tried to select the most appropriate constructors. Various stakeholders may require different criteria to measure each constructor, hence there is a necessary to customize a set of measures of e-government adoption by choosing variables of both objective (technological, economic, operational, etc.) aspects of e-government (including e-government portal) and individual, personal characteristics of citizens (attitude, behavior, trust, etc.).

Results

The proportion of gender of participants close to being equal: female – 58.8% and male – 41.2%. Most of them are between 21-30 years of age (45.0%), have a bachelor's degree (62.8%). According to the occupation proportion, they equally represent each segment of population:

students – 27.5%, government employees – 25.6%, private sector employees – 24.4%, state enterprises employee – 22.5%.

The respondents experienced the internet for more than 5 years (91.5%). Besides this, they use to access to the internet 4-7 hours daily (52.2%) from PC (95%) at home (89.1%). The main purpose of internet usage is searching the information (97.2%) and communication (67.1%).

Moreover, the average statistical respondent has been informed about the Kazakhstani e-government portal from the Internet (78.8%). And had to use the portal more than one year (72.5%) for search/enquire information (84.1%), receive e-government services (34.1%), complain (20.3%).

To establish the internal consistency of the measurement instruments, reliability analysis was conducted. All of the items are found to be reliable, since the values are above the recommended level of 0.7. The highest Cronbach's alpha lies to variables of Personal characteristics

group of items, such as Personal attitude (.893) and Trust in e-government portal (.866). All of the items showed a good internal consistency of the scales.

During evaluation of both measurement and structural models, the researcher must assess overall fits for the model in order to judge whether the model sufficiently represents the set of causal relationships. This is done through assessing goodness of fit measures [15]. Besides Chi-square and P-value three types of goodness of fit measures are used: Absolute, Incremental, and Parsimonious fit measures (Table 1).

From the structural equation analysis, we found that citizen-centric research approach is supported by the empirical data. Thus, the Basic hypothesis, which assumed that a group of individual, the citizen-centric factors will have more significant effect compare to group of factors characterized the objective (technological, economic, operational) aspects of e-government is proved. The summarization of data analysis

Table 1

Summary of comparative analysis among the Structural model and the Final proposed research model (citizen-centric approach) fit indices

Indices	Structural model (with all constructs)	Final proposed research model
Chi-square	418.264	50.716
P-value	Significant	Significant
Absolute fit measures:		
Goodness-of-fit index (GFI)	.920	.977
Root mean square error of approximation (RMSEA)	.052	.039
Incremental fit measures:		
Tucker –Lewis index (TLI)	.936	.986
Adjusted goodness-of-fit index (AGFI)	.897	.959
Comparative fit index (CFI)	.920	.991
Incremental fit index (IFI)	.946	.991
Parsimonious fit measures:		
Normed chi-square (CMIN/DF)	2.123	1.636
Note: developed by the author based on a survey		

results and final proposed research model are shown in Table 2.

Conclusion

The theoretical findings of this study are fourfold.

First, this study proposed a comprehensive theoretical framework to identify determinants of e-government portal acceptance intention from citizens' viewpoint.

Second, the sample group was real e-government portal users. Thus, the validity of the findings is not limited. Moreover, the descriptive statistics analysis tools, such as mean, standard deviations, skewness, and kurtosis values, proved the normal distribution of the dataset. Besides this, the model fit measures are higher than required mean. And explanatory power of constructed model is 71.8%.

Third, by comparing the combined model and citizen-centric approach, this study confirmed

that the final framework has better model fit, as well as significant relationship among independent variables, mediator and dependent variable. Besides the above mentioned, the study has performed rigorous statistical analysis to validate the proposed model of e-government portal adoption. It is clearly observed from the findings that the viewpoint of the prime stakeholder, i.e., citizens, is crucial in selecting the critical factors for the adoption model. Academicians, practitioners, researchers, and policymakers can be benefited from this research and successive findings.

The policymakers should focus on following enlarged managerial suggestion, such as:

- strategies in encouraging more citizens to use e-government portal (i);
- increase the confidence of citizens to use e-government portal in future (ii);
- imposing a barrier to e-government adoption (iii);

Table 2

Summary of the hypotheses' status

Hypothesis	Empirical support
H1a. E-government portal availability positively influences on Citizens' intention to accept e-government portal	Not supported
H1b. E-government portal quality increases Citizens' intention to accept e-government portal	Not supported
H1c. Perceived benefits have a positive effect on Citizens' intention to accept e-government portal.	Not supported
Citizen-centric approach:	
H2a. Personal attitude is positively related to Citizens' e-government readiness	Supported
H2b. Trust in e-government positively influences on Citizens' e-government readiness	Supported
H3a. Citizens with a high level of e-government readiness are more likely to have positive personal attitude towards Intention to accept e-government portal	Supported
H3b. Citizens with a high level of e-government readiness more likely to trust and positively accept e-government portal	Supported
H4. Citizens' e-government readiness is positively related to Intention to accept e-government portal	Supported
Note: developed by the author based on a survey	

- increase citizens' actual participation in the usage of e-government (iv).

As the study results a legislative recognition of Kazakhstani citizens' rights to participate thru e-government portal in public discussion of draft standards for public services delivery (i), summary reports of ministers, chairmen of agencies, local government executives on the annual results of the quality of public services delivery (ii), by filing a complaint on decisions, actions and omissions of public officials, and quality of delivered public services (iii) were included in appropriate legislative acts.

Secondly, the researcher developed the special Guidelines on public discussion of summary reports of ministers, chairmen of agencies, local government executives of the annual results of the quality of public services delivery. These Guidelines were presented and distributed among public officials, non-governmental organizations, deputies, and ordinary citizens during the "Improvement of Public Services Delivery System in the light of the Law "On Public Services" International conference, which was held on behalf of UNDP Central Asia.

Furthermore, in order to implement the citizen-centric approach of public services delivery, the researcher proposed several suggestions to the project on designing a Life Cycle Service Delivery Strategy for Kazakhstan.

This study at least has two main limitations:

1) threats to external validity of this investigation in Kazakhstan cannot be avoided. Future research could expand the sample size to include e-government services users with various occupations and from different regions of the country;

2) the questionnaire approach is not free from subjectivity in the respondent and was taken at one point in time. The user's reactions change in time and may depend on the environment.

The citizens are the prime users of e-government. However, business organizations are also important stakeholders. The study did not include business organizations, because individual behavior and organizational behavior should be analyzed considering different aspects. Therefore, future research could separately explore the adoption criteria of business organizations.

References

- 1 UNDP Global Center for Public Service Excellence. From Old Public Administration to the New Public Service. Implication for Public Sector Reform in Developing Countries. [Electronic resource] – URL: https://www.undp.org/content/dam/undp/library/capacity-development/English/Singapore%20Centre/PS-Reform_Summary.pdf (дата обращения: 20.09.2020).
- 2 Dowden O. A strategic approach to government innovation. [Electronic resource] – URL: <https://civilservice.blog.gov.uk/2019/06/13/a-strategic-approach-to-government-innovation/> (дата обращения: 20.09.2020).
- 3 National Strategy for advanced innovation. [Electronic resource] – URL: <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/federal-governments-strategies-and-plans/national-strategy-for-advanced-innovation> (дата обращения: 20.09.2020).
- 4 Buckley. E-Commerce // Information Systems Research. – 2003. – № 6. – P. 112-124.
- 5 Burgelman et al. An Empirical Study of Technological Innovation, Organizational Structure and New Product Development of the High-tech Industry // Information Technology Journal. – 2005. – № 10. – P. 1484-1497.
- 6 UN E-Government Knowledgebase. [Electronic resource] – URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/87-Kazakhstan> (дата обращения: 20.09.2020).
- 7 Watson T.W. Guidelines for conducting interviews. – Brooks AFB, TX: Cognition and Performance Division, Human Resources Directorate, Armstrong Laboratory, 1996. – 320 p.
- 8 Ebbers P. and Noordman. User-centered E-Government in practice: A comprehensive model for measuring user satisfaction // E-Government quarterly. –2008. – № 26. – P. 487-497.

- 9 Gareis, Cullen and Korte. Putting the user at the center. Implications for the provision of online public services. In P. Cunningham & M. Cunningham (Eds.). E-Adoption and the knowledge economy. Issues, applications, case studies. – NL: IOS Press, 2004. – 1848 p.
- 10 Davis F. Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and End User Acceptance of Information Technology // MIS Quarterly. – 1989. – Т. 13. – № 3. – P. 318-339.
- 11 Brynjolfsson E. The Contribution of Information Technology to Consumer Welfare // Information Systems Research. – 1996. – Т. 7. – № 3. – P. 281-300.
- 12 Bertot J.C. Virtual provider pessimism: analysing instant messaging reference encounters with the pair perception comparison method // Information Research. – 2005. – Т. 14. – № 1. – P. 32-45.
- 13 Hung S.-Y. et al. Determinants of user acceptance of the E-Government services: The case of online tax filing and payment system // Government Information Quarterly. – 2006. – № 23. – P. 97-122.
- 14 Al-adawi Z., Yousafzai S., Pallister J. Conceptual model of citizen adoption of E-Government // The Second International Conference on Innovations in Information Technology. – 2005. – P. 12-18.
- 15 Hair J.F., Anderson R.E., Tatham R.L. and Black W.C. Multivariate Data Analysis, Sixth edition. – NY: Prentice-Hall International, Inc., 2006. – 423 p.

А.Қ. Әмірова

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Қазақстанның инновациялық мемлекеттік қызметі шеңберінде электрондық үкіметті енгізуді трансформациялау

Аннотация. Осы мақалада баяндалған эмпирикалық зерттеу электрондық үкімет порталын пайдалану факторлары туралы азаматтардың көзқарасын Қазақстандағы инновациялық мемлекеттік қызмет призмасы арқылы ашып көрсетуге бағытталған. Мақала зерттеу сипатына ие. Бұл зерттеудің электрондық үкіметті енгізудің эмпирикалық дәлелденген клиентке бағдарланған жаңа моделін әзірлеуді көздейтінін білдіреді. Осылайша, мақалада дедуктивті тәсіл негізіндегі зерттеудің бірнеше әдістері қолданылады, атап айтсақ, мазмұнды талдау, сұқбат, сауалнама және факторлық талдау. Қазақстан азаматтарының көзқарасына сәйкес, электрондық үкімет порталына «Жеке көзқарас» және «Сенім» факторлары, олардың әзірлігін ескере отырып, осы порталды пайдалануға деген ұмтылысына айтарлықтай әсер етеді. Осыған байланысты автор азаматтарды ынталандырудағы клиентке бағдарлану факторлары техникалық факторларға қарағанда анағұрлым маңызды деген қорытындыға келді. Жалпы зерттеу нәтижелері үкімет жұмысын цифрландыруды негізгі «өсу нүктелеріне» шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: инновациялық мемлекеттік қызмет, электрондық үкімет, клиентке бағдарлану, трансформация, мемлекеттік қызметтер көрсету, Қазақстан.

А.К. Аморова

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы, Нур-Султан, Казахстан*

Трансформация внедрения электронного правительства в рамках инновационной государственной службы Казахстана

Аннотация. Представленное в данной статье эмпирическое исследование направлено на раскрытие сквозь призму инновационной государственной службы Казахстана видения граждан о факторах использования портала электронного правительства. Статья носит исследовательский характер. Это означает, что исследование предполагает разработку новой эмпирически доказанной клиентоориентированной модели внедрения электронного правительства. Таким образом, в данной статье применяется несколько методов исследования на основе дедуктивного подхода, таких как контент-анализ, интервью,

опрос и факторный анализ. С точки зрения граждан Казахстана, факторы «Личного отношения» и «Доверия» к portalу электронного правительства с учетом их готовности оказывают существенное влияние на стремление пользоваться данным порталом. В связи с этим автор пришел к выводу, что в мотивации граждан факторы клиентоориентированности более важны по сравнению с техническими факторами. В целом, результаты исследования позволяют сфокусировать работу правительства на ключевых «точках роста» цифровизации.

Ключевые слова: инновационная государственная служба, электронное правительство, клиентоориентированность, трансформация, оказание государственных услуг, Казахстан.

References

- 1 UNDP Global Center for Public Service Excellence. From Old Public Administration to the New Public Service. Implication for Public Sector Reform in Developing Countries. [Electronic resource] - Available at: https://www.undp.org/content/dam/undp/library/capacity-development/English/Singapore%20Centre/PS-Reform_Summary.pdf (Accessed: 20.09.2020).
- 2 Dowden O. A strategic approach to government innovation [Electronic resource] - Available at: <https://civilservice.blog.gov.uk/2019/06/13/a-strategic-approach-to-government-innovation/> (Accessed: 20.09.2020).
- 3 National Strategy for advanced innovation. [Electronic resource] - Available at <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/federal-governments-strategies-and-plans/national-strategy-for-advanced-innovation> (Accessed: 20.09.2020).
- 4 Buckley. E-Commerce, Information Systems Research, 6, 112-124 (2003).
- 5 Burgelman et al. An Empirical Study of Technological Innovation, Organizational Structure and New Product Development of the High-tech Industry, Information Technology Journal, 10, 1484-1497(2005).
- 6 UN E-Government Knowledgebase. [Electronic resource] - Available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/87-Kazakhstan> (Accessed: 20.09.2020).
- 7 Watson T.W. Guidelines for conducting interviews, Brooks AFB, TX: Cognition and Performance Division, Human Resources Directorate (Armstrong Laboratory, 1996, 320 p.).
- 8 Ebbers, Pieterse and Noordman. User-centered E-Government in practice: A comprehensive model for measuring user satisfaction, E-Government quarterly, 26, 487-497 (2008).
- 9 Gareis, Cullen and Korte. Putting the user at the center. Implications for the provision of online public services. In P. Cunningham & M. Cunningham (Eds.), e-Adoption and the knowledge economy. Issues, applications, case studies (NL: IOS Press, 2004, 1848 p.).
- 10 Davis F. Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and End User Acceptance of Information Technology, MIS Quarterly 13(3), 318-339 (1989).
- 11 Brynjolfsson E. The Contribution of Information Technology to Consumer Welfare, Information Systems Research, 7 (3), 281-300 (1996).
- 12 Bertot J.C. Virtual provider pessimism: analysing instant messaging reference encounters with the pair perception comparison method, Information Research 14 (1), 32-45 (2005).
- 13 Hung S.-Y. et al. Determinants of user acceptance of the E-Government services: The case of online tax filing and payment system, Government Information Quarterly, 23, 97-122 (2006).
- 14 Al-adawi Z., Yousafzai S., Pallister J. Conceptual model of citizen adoption of E-Government, The Second International Conference on Innovations in Information Technology, 12-18 (2005).
- 15 Hair J.F., Anderson R.E., Tatham R.L. and Black W.C. Multivariate Data Analysis, Sixth edition (Prentice-Hall International, Inc., 2006, 423 p.).

Information about author:

Әмірова А.Қ. – Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының докторанты, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің департамент директорының орынбасары, Абай даңғылы, 33а, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Amirova A.K. – Ph.D. student at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Deputy Director at the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs, 33a, Abay avenue, Nur-Sultan, Kazakhstan.

A.M. Bakirbekova¹

A.S. Baktymbet²

S.S. Baktymbet³

¹ L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

^{2,3} Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail:1aigul_bakirbek@mail.ru, 2asem_abs@mail.ru, 3saule_sbs@mail.ru)

Innovation as a factor in achieving economic competitiveness

Abstract. *To actively innovate the development of the economy, it is necessary to make full use of scientific and technological developments in the real sectors of the economy.*

Technological progress is a factor of production and a means of increasing factors of production. Those countries which will not survive the «technological race» will be pushed into a zone of impoverishment and backwardness. As a result of systematic efforts on the part of the country, innovation has been identified as a strategically important area for the development of the Republic of Kazakhstan. The State has defined the key priorities of the Third Modernization, the first of which is accelerated technological modernization and increasing the productivity of industries through the transfer of new technologies and the introduction of best practices.

To reorient science and technology to a new level of innovative development, it is necessary to restructure the entire scientific and technical system of the Republic of Kazakhstan into innovative paths, which should lead to a breakthrough in all sectors of the country's economy.

Keywords: *innovation, innovation capacity, intellectual resource, scientific and technological progress, engineering organizations, research, innovation.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-151-163>

Introduction

To actively innovate the development of the economy, it is necessary to make full use of scientific and technological developments in the real sectors of the economy. But the development of scientific and technological activities in our country so far is not sufficient to qualify for world indicators, which requires the search for new opportunities and tools for development.

To reorient science and technology to a new level of innovative development, it is necessary to a structural and functional restructuring of the entire scientific and technical system of the Republic of Kazakhstan on an innovative track, which should lead to a breakthrough in all sectors of the country's economy.

Any innovation is associated with one of the following changes: it can be a new technique, technological process, or new production support; new properties of products, new raw materials, a new organization of production or material and technical support, new sales markets. In other words, the properties of innovation include novelty, new applicability, commercial implementation.

For the development of innovative activities, it is necessary to develop and implement innovative development programs. For this, the opinion of all stakeholders should be considered, which, directly or indirectly, can create conditions for stimulating innovation. The subjects of innovation regulation include authorities such as local and central government,

state organisations and enterprises, economies that operate independently, NGOs, scientists, and innovators, etc. [1].

In many cases, the key role of the government in promoting innovation is the leading one. The government itself acquires the necessary systems, products, and services, usually following a procurement procedure that ensures free competition. As a very large and consolidated purchaser, the state has great potential to promote innovation. The state fosters innovation by cooperating in advanced R&D and product development, usually at the pre-project stage, but increasingly at the implementation stage. Often a government agency coordinates R&D or innovative technology.

Formulation of the problem. To actively innovate the development of the economy, it is necessary to make full use of scientific and technological developments in the real sectors of the economy. But the development of scientific and technological activities in our country so far is not sufficient to qualify for world indicators, which requires the search for new opportunities and tools for development.

To reorient science and technology to a new level of innovative development, it is necessary to a structural and functional restructuring of the entire scientific and technical system of the Republic of Kazakhstan on an innovative track, which should lead to a breakthrough in all sectors of the country's economy. To implement these tasks, it is necessary to both activate local and attract foreign high-tech companies. Despite a large amount of research in the field of innovative development, there are still not enough practical recommendations for their implementation.

At present, innovation has not yet become the basis of the country's social and economic development: the country's economy is not experiencing significant technological breakthroughs or signs of intensive mass absorption of the results of research and development. Low innovation activity is typical for all types of economic activity, as well as for all types of innovations (technological, organizational, marketing).

The main problem is the generally low demand for innovation in the Kazakh economy,

as well as its inefficient structure - an excessive shift towards purchasing finished equipment abroad to the detriment of introducing its new developments.

The level of innovation by enterprises is far below that of the leading economies in this field [2].

Obviously, in the innovative development of the sector in the long term, it is necessary to know the starting position, as only those structural and institutional changes that are possible in the prevailing conditions can take place in the economy at any given time.

At present, the innovation system does not create conditions for the full-scale implementation of innovative developments developed by domestic scientists, and in several characteristics Kazakhstan's NIC lags the innovation systems of developed countries. The innovation and financial infrastructure in the country are being actively developed, but the mechanisms of interaction between the elements of the NIS have not yet been fully elaborated.

The purpose of the study. The purpose of the study is to review the current state of innovation and to assess the innovation potential and its impact on the economy of Kazakhstan based on an analysis of industrial and innovation policy. Also, the purpose of the study are to conduct an analysis of innovative development, identify problems and factors hindering the development of the innovation system in the Republic of Kazakhstan, consider measures for state support for innovative development and innovative potential in the country, identify mechanisms and tools for implementing the national innovation system.

The history. Questions of innovation as a factor of economic growth have been addressed in the writings of A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill, J. Robinson, J. M. Keynes, J. Schumpeter, P. Heine, F. Knight, S. L. Bru, C. R. McConnell, M.-Y. Porter, F. Blank. Among the national economists who have studied the problem, it is worth mentioning G. S. Alimova, D. N. N. Dadabaeva, D. M. Djantemirova, R. T. Dulambaeva, N. K. Nurlanova, G. J. Nurmuhanova, J.K. Bopiev, A. K. Orazgalieva, O. S. Sabden, K. A. Sagadiev, G. B. Sakhanova and others.

Innovation potential should be understood not only as a set of intellectual, financial, scientific, technical, production, and technological and information resources that form a single system capable of ensuring the successful implementation of innovative activities, but also an organizational mechanism necessary to achieve the set goal in the field of science-intensive and technological processes and products. This is since the implementation of new knowledge in innovation requires an appropriate institutional environment.

Based on the definition of innovation potential and existing methodological approaches, we propose the following system of indicators. To quantitatively assess the innovative potential, to apply a system of indicators characterizing the possibility of innovative development of economic entities and the efficiency of using intellectual, financial, scientific, and technical, information resources, determining their place in the overall potential of the economic system (world, country, region, industry, industry).

Depending on the type of resource, the main components of the innovation potential are assessed:

1) intellectual resource - the availability of a highly skilled workforce capable of designing, producing, implementing and managing innovation;

2) financial resource - the availability of financial resources necessary for the production of new or improved types of products, services, production processes, technologies and systems;

3) scientific and technical resources - the existence of documents issued for the volumes of industrial property in the form of patents, licenses, etc., as well as the material and technical support necessary for carrying out scientific research;

4) information resources - the availability of information technologies necessary for the management of the production and economic system;

In the late 1980s. researchers of this direction B.-A. Lundwal and B. Johnson developed the concepts of the national innovation system and the learning economy, which were then developed in

the 1990s. The origin of innovation was examined by Lundwall using the example of Denmark. Based on research, he concluded that innovation is not discrete, but a cumulative process. He introduced such a concept as incremental innovation and 4 types of innovations:

incremental innovation, which is mainly characteristic of the open economies of small countries;

stationary technology that can only be used in a specific region or country;

radical innovation, which is characteristic of states with a large territory and population, for example, the United States;

the technological revolution, accompanied by a change in technological structures throughout the world economy.

Lundwall pays much attention in his research to the learning process, considering it, along with additional innovations, one of the main factors in achieving high competitiveness of the economy in a small country [3]. In the early 1990s. he introduced the term «learning economy», which was further developed in the context of the NIS concept. Learning refers to the process of developing the skills and knowledge needed to create a better product. With this, new knowledge can be obtained both in the course of study and in the performance of work.

Danish researcher B. Johnson noted that in addition to the accumulation of knowledge in the learning process for improving the country's economy, an important process is also the process of forgetting.

In a narrow sense, the «national system of innovations» represents a system of organizations and institutions involved in the process of search and invention, i.e. Research institutes conducting R&D, technological institutes, universities, and divisions of private enterprises.

Methodology

The results of the research are based on the fundamental provisions of the theory of market economy construction, the theory of the development of innovation as the main engine of state economy and its role in the improvement of

population welfare and quality of life. Methods based on research on the dynamics and structure of the main indicators of economic development and innovation infrastructure, rating methods of comparative research were used.

The recommendations contained in the study can be used in the elaboration of the innovative development concept of the economy of Kazakhstan.

There are various approaches to assessing the innovative potential of an economic system (enterprise, region, industry), in which innovation

potential is sometimes understood as scientific and technological potential and represents it as a set of real and hidden scientific and technological resources of enterprises, as well as a diffusion of forces, a vector of action which is aimed at increasing them and improving the quality [4].

Results and discussion

Figure 1 presents an integrated assessment of a country's innovative capacity. In our view, this scheme will make it possible to determine the

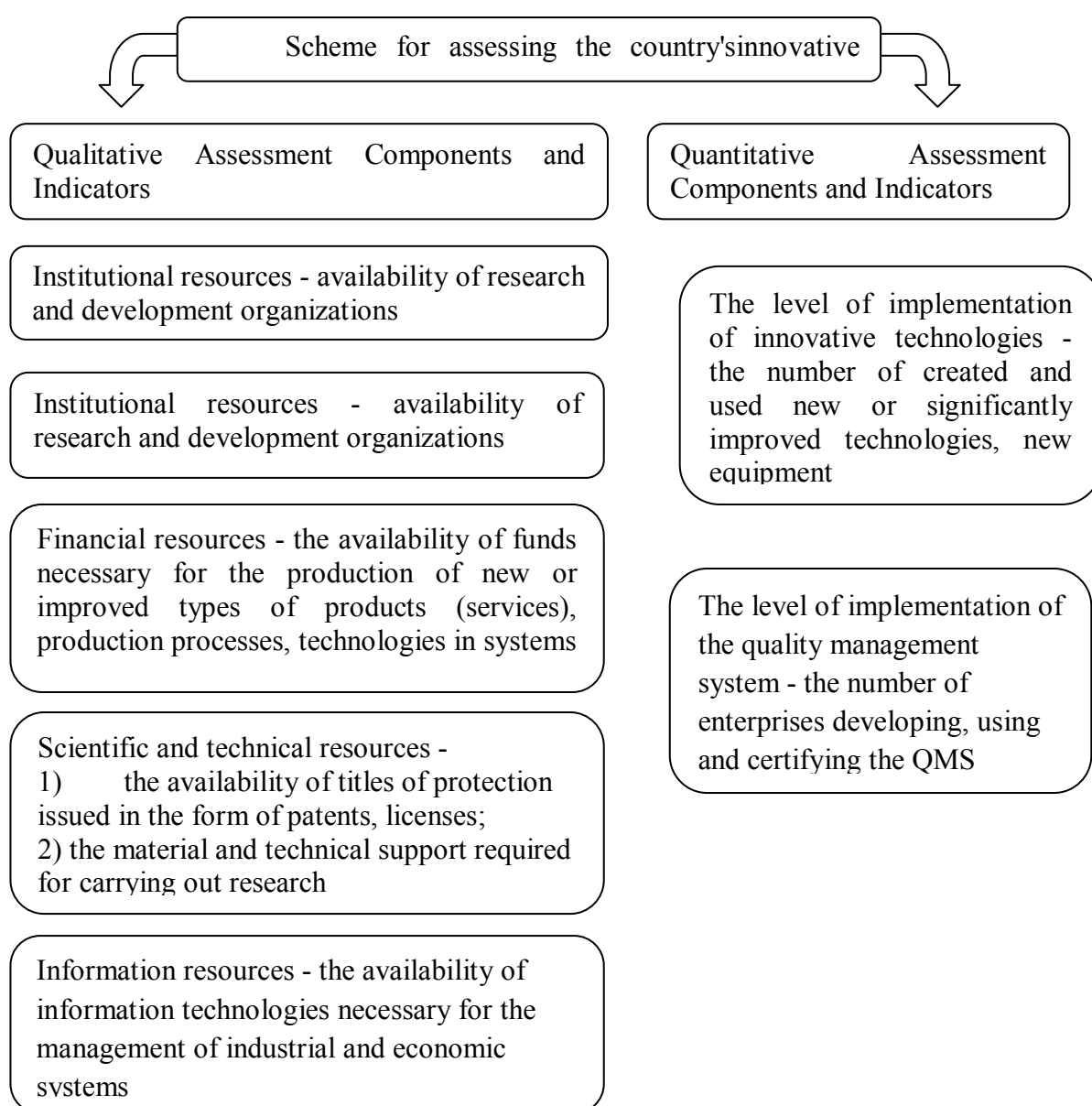

Figure 1 – Scheme for assessing the country's innovative potential

real possibilities of innovative development in Kazakhstan and to assess the degree of influence of factors that promote or constrain technological innovation in enterprises.

So, let us assess the potential of Kazakhstan's innovative activities based on the data of the Committee on Statistics, in the analysis we set

the task to give a quantitative characteristic to each type of resource and identify both positive and negative trends in their development. In our view, such a comprehensive assessment provides an objective picture of the status and level of innovation potential of Kazakhstan's industry. Special attention was paid to its qualitative

Table 1

Research and development organizations in Kazakhstan

Indicators	2015	2016	2017	2018	2019	Changes from 2019 to 2015.	
						ea	%
Total organizations that carried out research and development, units	437	438	421	416	424	-13	97
Organizations of ministries and departments	128	109	84	79	80	-48	62,5
Universities	92	97	89	78	95	3	103,3
Research institutes	30	33	34	36	26	-4	86,7
Industry research institutes	34	36	44	24	38	4	111,8
Design, engineering, technology organizations	20	17	20	36	22	2	110
Construction and engineering organizations	11	9	10	10	4	-7	36,4
Industrial enterprises	10	11	11	13	11	1	110
Others	112	124	129	140	148	36	132,1
Note - compiled by the authors							

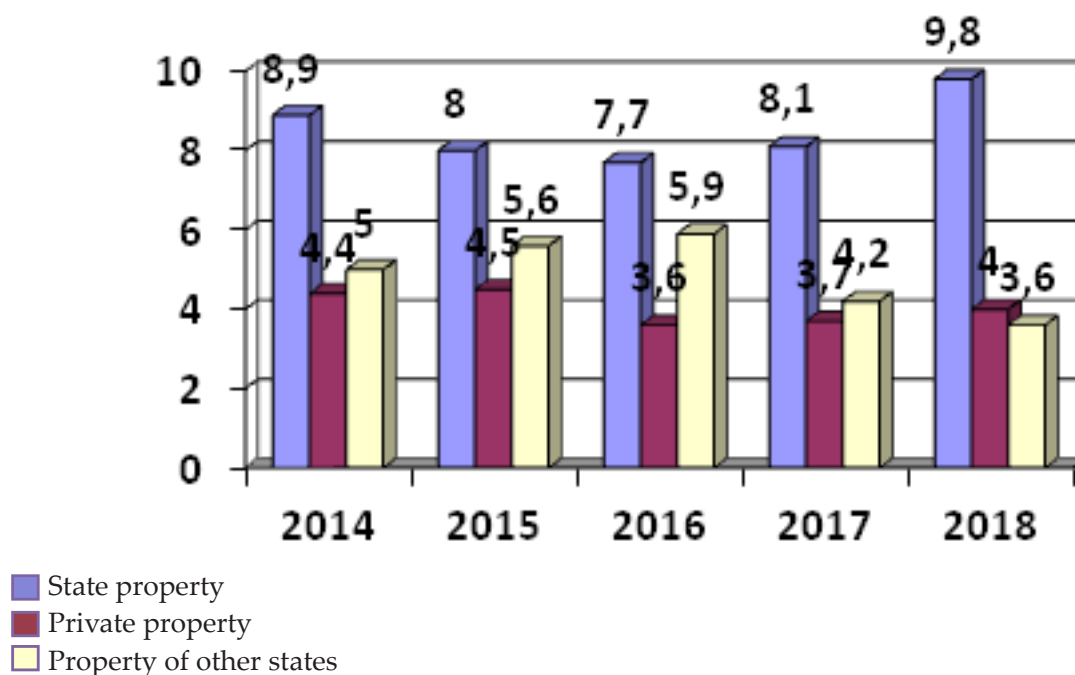

Figure 1 – The share of innovatively active enterprises by ownership

characteristics, as in recent years there has been an increase in industrial output and innovation costs, but the level of adoption of new technologies remains very low.

As shown in Table 1, 2015. 437 research and development organizations were registered, i.e., 14 more or 97 percent more than in 2019. Changes in the structure of the organizations were due to the increase in the number of sectoral research institutes by 11.8 percent and of engineering and technological organizations by 10 percent.

Also, there has been an increase in the number of institutions of higher education. The total number of institutions of higher education has increased by 3 units or 3.3 percent over the period under analysis. In our view, this is a positive development, as these organizations are more intertwined with industrial enterprises as major research clients. However, of the total number of organizations, only 11 are engaged in research and development. It is not difficult to calculate that their share in the total structure is 2.6%, which confirms once again the low interest of domestic industrial enterprises in carrying out their research and development to create and introduce innovations in production.

As shown in figure 1, the proportion of State-owned enterprises with research and

development is almost double the total number of private enterprises. The percentage is 9.8%. This is a very low figure, because it is R&D in enterprises that ensures the realization of research in the form of design documents, prototypes, and a complex.

To characterize the intellectual resource, the distribution of the number of specialists by types of organizations is of particular importance. So, in 2019, the number of government researchers engaged in R&D was only 6557 people, and their share in the total number of employees is 38.5%. In 2019, the number of government employees engaged in R&D decreased by 4,328 compared to 2015. (Table 2). Engineering institutes have seen an increase in the number of employees to 1,129, which is 207 more than in 2015. On the contrary, we can see a decline in the number of employees in sectoral research institutions - from 2,187 in 2015 to 1,921 in 2019. These indicators tell us that innovation is declining rather than developing.

Changes in the number of highly qualified specialists with a degree (Ph.D. or Ph.D.) and engaged in scientific and technical activities are shown in table 3.

From 2015 to 2019. The increase in researchers with academic degrees, including doctorates and Ph.D. candidates, averaged 3.3%. This is a

Table 2

Number of employees engaged in research and development by type of organization, persons

Organization type	2015	2016	2017	2018	2019	Changes from 2019 to 2015
In total, R&D is employed at the place of main work, persons	19563	17774	16304	15793	17021	-2542
including:						
Scientific organizations of state authorities	10885	8706	6604	6252	6557	-4328
Universities	4360	4424	4298	4504	5232	872
Industry research institutes	2187	2268	2458	1675	1921	-266
Construction and engineering organizations	922	753	703	1443	1129	207
Industrial enterprises	306	227	291	303	251	-55
Others	903	1396	1950	1616	1931	1028
Note: Science and innovation activities of Kazakhstan. - 2019.						

Table 3

Number of researchers with scientific degrees, by sector of scientific and technical activity

	2015	2016	2017	2018	2019	Changes from 2019 to 2015	
						person	in %
Researchers with advanced degrees, people, including by sector of activity:	4304	4224	4952	4154	4447	143	103,3
- state	2397	2019	1503	1383	1406	-991	58,6
- entrepreneurial	403	447	392	477	520	117	129
- higher education	1457	1712	2065	2033	2198	741	150,8
- private non-profit	47	55	92	271	323	276	7 times
including:							
Doctors of Science:	1157	1166	1191	1340	1347	190	116,4
- state	689	572	458	389	404	-285	58,6
- entrepreneurial	94	114	95	142	132	38	140,4
- higher education	361	465	603	716	705	344	195,3
- private non-profit	13	15	35	93	106	93	8 times
Candidates of Science:	3147	3058	2861	2756	3041	-106	96,6
- state	1708	1438	1045	975	995	-713	58,3
- entrepreneurial	309	333	297	332	377	68	122
- higher education	1096	1247	1462	1279	1456	-736	132,8
- private non-profit	34	40	57	170	213	179	6 times
Note: Science and innovation activities of Kazakhstan. - 2019.							

positive factor. Unfortunately, the public sector is experiencing a decline of 1.7 times or 40 percent in the number of researchers.

In general, an analysis of the intellectual resource suggests that there is a shortage of R&D personnel in the State, and that the system of training of highly qualified specialists and promotion of personnel requires major changes. Another equally important indicator of the level

and dynamics of innovation capacity in industry is the availability of financial resources to produce new or improved products, etc. The main sources of financial resources include investments, internal research and development costs, and technological innovation costs. Let us analyse the level of use of these sources of funding.

As can be seen from Figure 2, for 2015-2019. for all types of investments there is a growing

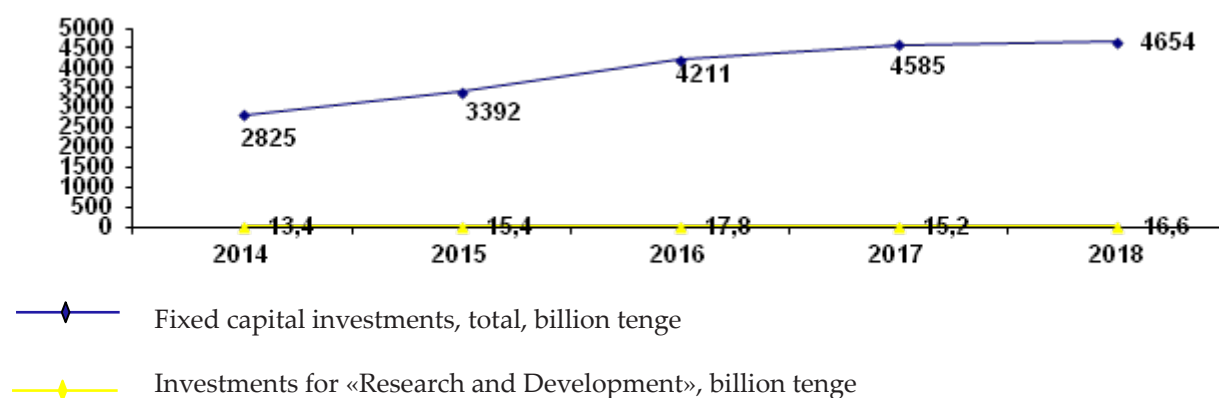

Figure 2 – Dynamics of investment growth by type of economic activity «Research and Development»

trend, but investments in fixed assets by type of economic activity «Research and Development» have practically remained at zero. In 2016, their share in the total volume of investments in fixed assets is 0.46%, and in 2019, 0.36% [5].

However, investment in «research and development» is extremely inadequate. A positive factor is that during the analysed period, the total technological costs increased by almost 3 times, i.e., from 79 985.9 million tenge in 2015. up to 235 501.7 million tenge in 2019. At the same time, the largest share falls on the own funds of enterprises, which in 2019 amounted to 218 666.4 million tenge or 92.8 percent. The third place in the structure of costs is taken by funds from the state budget, the share of which is 3.3 percent. On average, government spending from 2015 to 2019 increased by 1.1 times, but in 2016. compared to 2015, this figure decreased by 4.5 percent.

The material and the technical base play an important role in scientific and technological potential, as the quality and quantity of research and development, as well as the introduction of technological innovations, depending on the degree of equipment and machinery.

For example, in 2019, the average annual cost of R&D equipment was 22,810.8 million tenge, compared to 2015. 18.5 percent more. Cars and equipment account for 12,066.6 million tenge, which increased by 23% between 2015 and 2019 (Table 4).

As can be seen from table 3, the period under review is characterized by a high rate of growth across all sectors of activity, especially in the public sector, which accounts for 54.7 percent of the total amount of fixed assets used for research and development. For the business sector - 25 percent, for higher education institutions - 3.7 percent, for the private non-profit sector - 7.8 percent.

The effectiveness of scientific and technical activities is characterized by the volume of exports of high-tech products. Kazakhstan has a relatively small volume of exports of high-tech products in relation to the technology giants - China, the USA, Germany, which in 2019 amounted to \$ 1.8 billion, which is on average about 135 times less than the similar indicators of the above countries [5]. However, on the territory of the CIS, Kazakhstan ranks second in terms of

Table 4

Fixed assets for research and development by sector of performance

	2015	2016	2017	2018	2019	Changes from 2019 to 2015, %
Fixed assets, total	19247,7	18781,9	19176,7	22011,3	22810,8	118,5
including:						
Government sector	12776,3	10903,2	8014,7	7379,4	12472,5	97,6
Higher education sector	2892,9	3080,7	5146,8	3962,9	2836,9	98
Business sector	3530,3	4717,3	5658,3	8078,3	5718,4	162
Private non-profit sector	48,2	80,7	356,9	2582,7	1783	3,7 times
of them:						
Machinery and equipment, total	9809,8	10005,4	9654,5	12393	12066,6	123
including:						
Government sector	7224,5	7068,5	4784,8	5028	7519,3	104
Higher education sector	1142,6	1045,4	2212,5	1354,8	1274,7	112
Business sector	1413,5	1856,4	2561,9	3918,5	2149,3	1,5 times
Private non-profit sector	29,2	35,1	95,3	2091,7	1123,3	3,8 times
Note - compiled by the authors						

exports after the Russian Federation, while ahead of Belarus and Ukraine (Table 5).

The above table shows that in 2019 there was a sharp decline in high-technology exports worldwide, including in Kazakhstan, due to the global financial crisis. Between 2016 and 2019, virtually all countries experienced negative growth, except China, which registered positive growth.

In 2019, there is a significant increase in the number of organizations that have created and use new technologies and equipment to 338 units, or 2.4 times the level of 2018 [6].

Similarly, there is an increase in the number of created and used new technologies and equipment from 487 units in 2018 to 1037 units in 2019. The largest share in the use of new technologies at the end of 2019 is occupied by the Almaty and East Kazakhstan regions with a share in the total volume of 21.7% and 20.1%, respectively [6].

Trends in the development of innovative activities in the world, the emergence of new mechanisms of interaction have awakened interest in the study of the organizational and economic mechanisms of the national innovation system and the innovative potential of the country.

In each specific case, the strategy for the development of the NIC and the innovative

potential of the country's economy is determined by the state macroeconomic policy, regulatory legal support, forms of direct and indirect state regulation, the state of scientific, technological, and industrial potential, domestic commodity markets, labour markets, as well as historical and cultural traditions. and features [7].

It was determined that the effective functioning of the NIC and the innovative potential of the economy presupposes the presence of the following key patterns in the development of innovative activities: a high level of financial support for R&D (1.5-3% of GDP); the predominance of private capital in financing research and development; the high innovative activity of enterprises, the development of a large number of innovations in high-tech industries (automotive, pharmaceuticals, electronics, etc.); the high innovative activity of large corporations, the creation of their own laboratories and research centres; the historically established symbiosis of science and production on the basis of business incubators, technology parks;

analysis of the functioning of the main subsystems of the NIC and the innovative potential of the economy of the country of Kazakhstan revealed its following weaknesses:

there is a downward trend in the number of researchers, disproportions in the placement of personnel engaged in R&D (the predominance of

Table 5

The volume of exports of high-tech products in 2015-2019, billion US dollars

Countries	2015	2016	2017	2018	2019
China	214,25	271,17	337,01	381,34	348,29
USA	190,86	219,18	228,65	231,13	141,52
Germany	142,45	159,01	155,92	162,42	142,45
Japan	122,68	126,62	121,42	123,73	99,21
Singapore	105,08	124,14	105,55	120,35	97,21
France	69,66	80,53	80,46	93,21	83,83
Great Britain	82,84	115,46	63,07	61,78	57,18
Finlan	14,49	14,11	15,56	16,66	8,6
Russian Federation	3,69	3,83	4,14	5,11	4,58
Kazakhstan	0,42	0,99	1,46	2,25	1,8
Belarus	0,22	0,27	0,35	0,4	0,31
Note - compiled from the source [4]					

researchers in the public sector and the education sector), the lag of researchers' salaries from the average in the economy;

technology parks do not have a noticeable impact on the innovative development of regions, experience organizational and financial difficulties, there is no or weak demand for the services of technology parks on the part of entrepreneurs;

in the structure of expenditures on technological innovations, the main volume belongs to the state sector, while the efficiency of expenditures on technological innovations is rapidly decreasing;

with the participation of development institutions and venture funds, single innovation projects are being implemented;

Kazakhstan's positions on the WEF Global Competitiveness Index have been declining for several years. Analysis of such factors of the index as «Conditions for business development» and «Innovation» made it possible to identify such weaknesses as low level of companies' expenditures on development and research activities, low competitiveness of domestic goods in international markets, a small number of internationally recognized research institutes and laboratories, weak patenting activity, low degree of interaction between industry and higher educational institutions in research activities;

the study of the problems of introducing innovative developments into production revealed the need to support innovative activities at the regional level. To finance innovative small and medium-sized enterprises, a mechanism of unsecured provision of financial resources has been proposed, which is proposed for implementation within the framework of the creation of regional venture funds

Conclusions

During the analysis and assessment of the innovative potential of the industry of Kazakhstan, data were obtained, which are summarized and presented below. The main results indicate that today in the economy of Kazakhstan:

- the share of design and engineering organizations and industrial enterprises engaged in research activities is extremely small;
- in the industry in recent years, there has been no increase in the number of highly qualified specialists engaged in research and development;
- low level of attracting investments in fixed capital and intangible assets, insufficient expenditures on research and development, technological innovation;
- a low level of use of information and communication technologies at enterprises, although there is an increase in the number of enterprises using ICT and an increase in costs for them in the industry as a whole;
- the level of use of new technologies and equipment in industrial production is much lower than the level of new technologies and equipment created.

Today the innovative potential of the industry of Kazakhstan is characterized by its low level. Among the most important problems that negatively affect the innovative potential of the industry are the technical and technological backwardness of industrial enterprises, especially in the manufacturing industries, limited investment, and intellectual resources.

Thus, the analysis of the current state of the economy of Kazakhstan showed that, despite the results achieved during the implementation of the state program for the accelerated industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan, the innovative activity of industrial enterprises still remains quite low, and the innovative potential is characterized by such features as the lack of effective communication between research organizations and production, the state and the private sector, insufficient financial resources, a shortage of qualified specialists and the weak development of science-intensive and high-tech industries.

There are many reasons for this situation, but the main one is the lack of favourable conditions for the implementation of innovative activities of enterprises. In our opinion, in conditions of weak interest of enterprises in innovations, a powerful organizational, managerial, and legal mechanism

is needed for the self-regulation process to work. This requires the institutionalization of an innovative culture, i.e., its transformation into an organized, orderly process with a certain structure of relations, rules of behaviour, the responsibility of the participants. We are talking about the necessary consolidation measures since it is necessary to solve large socially significant issues in a short time [8].

Economic reforms in the Republic of Kazakhstan presuppose the creation of conditions for the development of state regulation of innovation through the organization of state support, privatization of state property, stimulation of small and medium-sized businesses, each of which, in turn, includes a sufficient number of measures for the formation and development of new economic relations.

References

1. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы. [Электронный ресурс] – URL: \ \ <http://idfnk.kz>. (дата обращения: 05.10.2019)
2. «Концепция индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы». Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года № 846. [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846> (дата обращения: 05.10.2019)
3. Иванова И.И. Национальные инновационные системы. - Москва: Наука, 2002. - 244 с.
4. Бопиева Ж.К., Салимова Ж.Д. Оценка эффективности реализации государственных программ \ \ Вестник Института экономических исследований. - 2016. - С. 261.
5. Министерство по инвестициям и развитию Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: <http://miid.gov.kz> – (дата обращения: 05.07.2019).
6. Ukubassova G.S., Baktymbet S.S., Bakirbekova A.M. Economic and environmental aspects of the development of renewable energy in Kazakhstan. // Journal of Environmental Management and Tourism. - Publisher: ASERS Publishing (Germany). - 2020. - Vol. 11. - № 5. - P. 1025-1039.
7. АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта» Министерства Национальной экономики РК. [Электронный ресурс] – URL: <http://kidi.gov.kz>. (дата обращения: 05.10.2019).
8. Suleimenov E. State of innovative development in Kazakhstan. [Электронный ресурс] – URL: <http://elementmag.kz/p=617> (дата обращения: 05.10.2019).
9. Бақтымбет А.С., Бақтымбет С.С. Социально-экономические аспекты развития системы образования Казахстана \ \ Вестник ЕНУ им. Л. Гумилева, Нур-Султан. - 2020. - № 3. - С. 26-36.

References

1. Gosudarstvennaya programma industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2015-2019 gody [State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019]. [Electronic resource] - Available at: \ \ <http://idfnk.kz>. (Accessed: 05.10.2019)
2. «Konceptiya industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 20 dekabrya 2018 goda № 846 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 20, 2018 No. 846 «On approval of the Concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025.»]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846> (Accessed: 05.10.2019)
3. Ivanova I.I. Nacional'nye innovacionnye sistemy [National innovation systems] (Moscow: Nauka, 2002, 244 p.). [in Russian]
4. Bopieva Zh.K., Salimova Zh. D. Ocenka effektivnosti realizacii gosudarstvennyh programm \ \ Vestnik Instituta ekonomicheskikh issledovanij [Evaluation of the effectiveness of the implementation of state programs, Bulletin of the Institute for Economic Research], 261 (2016). [in Russian]
5. Ministerstvo po investiciyam i razvitiyu Respubliki Kazahstan [Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <http://miid.gov.kz> – (Accessed: 05.07.2019).

6. Ukubassova G.S. Baktymbet S.S., Bakirbekova A.M. Economic and environmental aspects of the development of renewable energy in Kazakhstan, *Journal of Environmental Management and Tourism*, 5(11), 1025-1039 (2020).

7. АО «Kazhastanskij centr industrii i eksporta» Ministerstva Nacional'noj ekonomiki RK [JSC «Kazakhstan Center for Industry and Export» of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <http://kidi.gov.kz> (Accessed: 10/05/2019).

8. Suleimenov E. The state of innovation development in Kazakhstan. [Electronic resource] - Available at: <http://elementmag.kz/p=617>. (Accessed: 05.10.2019)

9. Baktymbet A.S., Baktymbet S.S. Social'no-ekonomicheskie aspekty razvitiya sistemy obrazovaniya Kazahstana \ \ Vestnik ENU im. L. Gumileva [Socio-economic aspects of the development of the education system in Kazakhstan, *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University*], 3, 26-36 (2020). [in Russian]

А.М. Бакирбекова¹, А.С. Бактымбет², С.С. Бактымбет³

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

^{2,3}*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан*

Инновационность как фактор достижения конкурентоспособности экономики

Аннотация. Для активного инновационного пути развития экономики необходимо всемерное использование научно-технических достижений в реальных отраслях экономики.

Технологический прогресс является самостоятельным фактором производства и способом увеличения факторов производства. Те страны, которые не выдержат «технологической гонки», окажутся вытесненными в зону обнищания и отставания. В результате системных усилий со стороны государства инновации были определены в качестве стратегически важного направления развития Республики Казахстан. Государством определены ключевые приоритеты третьей модернизации, первый из них – ускоренная технологическая модернизация и повышение производительности отраслей экономики через трансфер новых технологий и внедрение лучших практик.

Для переориентации науки и техники на новый уровень инновационного развития необходима структурная и функциональная перестройка всей научно-технической системы Республики Казахстан комплекса, что должно привести к прорыву во всех отраслях экономики страны.

Ключевые слова: инновации, инновационный потенциал, интеллектуальный ресурс, научно-технический прогресс, проектно-конструкторские организации, научные исследования, инновационная деятельность.

А.М. Бакирбекова¹, Ә.С. Бақтымбет², С.С. Бақтымбет³

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

^{2,3}*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Инновация – экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу факторы

Аннотация. Экономиканы дамытудың белсенді инновациялық жолы үшін экономиканың нақты салаларында ғылыми-техникалық жетістіктерді жан-жақты пайдалану қажет.

Технологиялық прогресс – бұл өндірістің тәуелсіз факторы және өндіріс факторларын ұлғайту тәсілі болып табылады. «Технологиялық жарысқа» төтеп бере алмайтын елдер кедейшілік пен артта қалу аймағына ығыстырылады. Мемлекет тарапынан жүйелі күш-жігер жұмсау нәтижесінде инновациялар Қазақстан Республикасы дамуының стратегиялық маңызды бағыты ретінде айқындалды. Мемлекет Үшінші жаңғыртудың негізгі басымдықтарын айқындады, олардың біріншісі – жедел технологиялық жаңғырту және жаңа технологиялар трансфері мен үздік практикаларды енгізу арқылы экономика салаларының өнімділігін арттыру.

Ғылым мен техниканы инновациялық дамудың жаңа деңгейіне қайта бағдарлау үшін Қазақстан Республикасының барлық ғылыми-техникалық жүйесін инновациялық рельстерге құрылымдық және функционалдық қайта құру қажет, бұл ел экономикасының барлық салаларында серпінді болуы тиіс.

Түйін сөздер: инновациялар, инновациялық әлеует, зияткерлік ресурс, ғылыми-техникалық прогресс, жобалау-конструкторлы ұйымдар, ғылыми зерттеулер, инновациялық қызмет.

Information about authors:

Bakirbekova A.M. – **The main author**, Candidate of Economic Sciences, Professor at L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baktymbet A.S. – Ph.D., Professor at Kazakh University of Economy, Finance and International Trade, Zhubanova str., 7, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baktymbet S.S. – Ph.D., Senior Lecturer at Kazakh University of Economy, Finance and International Trade, Zhubanova str., 7, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Бакирбекова А.М. – **негізгі автор**, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бактымбет А.С. – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ экономика қаржы және халықаралық сауда университетінің профессоры. Жубанова 7, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бактымбет С.С. – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ экономика қаржы және халықаралық сауда университетінің доценті, Жубанова 7, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

R. Salmanova

The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: r.salmanova@apa.kz)

Optimization of public services in the field of obtaining permits for construction in Kazakhstan

Abstract. Modernization of public administration is currently underway in Kazakhstan. One of its directions is to improve the quality of public services. In this article, we conducted a study on the optimization of services of local executive bodies in the field of obtaining permits, on which favorable conditions for business development in construction largely depend.

The analysis of normative legal acts on the provision of services "Provision of raw materials for the development of construction and reconstruction projects (redevelopment and re-equipment)" and "Approval of the sketch and (sketch project)" showed that there are several problems. In particular, this applies to the duration of the approval stage (27 working days) and the bureaucracy in obtaining permits for construction (duplication of functions, repeated application, requesting additional documents).

To solve the mentioned problems, we propose to optimize these services, that is, to combine them into one service. To implement this idea, we need to change the process in submitting an architectural and planning task, it is necessary to include the design project in the list of documents at the stage of consideration of the application. As a result, the applicant will receive both a construction permit and an agreed design project at the exit. Also, it is recommended to exclude the function of obtaining permission for technical conditions for connecting to the engineering infrastructure from utilities when providing services for architectural and planning tasks and technical conditions, since it is already provided when obtaining a land plot for construction.

Proposed optimization of public services will eliminate duplication of functions, reduce time for reviewing documents from 27 working days to 10-15 working days, depending on the complexity of the object, create a composite service and comply with the principle of "One window".

Keywords: public services, permission, public authority, business process, public administration

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-164-173>

Introduction

In Kazakhstan, over the past ten years, there have been cardinal reforms in the field of regulation of architecture, urban planning, and construction and land relations. Thus, building codes and rules, formats for developing urban planning documents have been improved, European construction standards have been introduced, and a register of public services has been formed.[1] Standards and regulations have

been approved for each public service, [2] which are planned to be merged into a single standard starting from 2020.

It should be noted that earlier (before the reforms) the owner of the land plot needed to obtain an additional construction permit from the local executive body. Although, the applicant had a state certificate for the land plot, which indicated its purpose and functional purpose, the local executive body repeatedly issued a decision to conduct construction work. As you can see,

there is a duplication of the function of issuing permits, both on the part of the authorized body and the part of the local executive body. At the same time, this function was not a public service, and in this case, there could be corruption risks when solving the issue. Also, due to the lack of an approved standard and regulations, the period of consideration of the application took from 15 to 30 days, which depended on the authorized body.

The public service in the field of permits provided by the authorized body in the field of architecture and urban planning includes 2 procedures: architectural and planning tasks and technical specifications and approval of the sketch (sketch project).

Since 2015, the local executive body in the field of permits provides public services through the state Corporation "Government for citizens", and in 2018 through the "Electronic government". The deadline for reviewing the application has been reduced and depends on the complexity of the construction site, which can be from 6 to 17 working days for the "Architectural and planning task and technical specifications" and 10 working days for the "Approval of the sketch (sketch project)".[3]

However, there are certain problems with the provision of this service, which are more related to the interaction of the main stakeholders in the provision of land grant services. The fact is that when issuing a land plot, the documents are approved by the relevant services for the development of engineering infrastructure. When providing the "Architectural and planning task and technical specifications" service, the documents for the land plot are re-approved with the same services.

In this regard, a serious study of the business processes of providing public services is required, which determined the relevance and choice of the research topic. The purpose of this article is to develop a new algorithm for obtaining permits by optimizing existing business processes.

Methodology

A method of reengineering the business process of providing public services in the activities of a public authority. The analysis of internal and

external business processes will help to identify and eliminate existing administrative barriers when obtaining permits for the construction of objects in the optimal time and on the principle of "One window".

Discussion

The analysis consists of a description of the phased provision of two public services in the field of permits; this is an architectural and planning task and technical specification, as well as approval of the sketch project. The analysis describes the entire process of providing public services, its algorithm, and interaction with other government agencies.

Public service "Providing raw materials for the development of construction and reconstruction projects (redevelopment and re-equipment)"

The public service "Provision of raw materials for the development of construction and reconstruction projects (redevelopment and re-equipment)" is provided to potential developers for the construction of objects by "Rules for organizing development and passing licensing procedures".[4] The developer must obtain the source materials for the development of construction projects. The source materials for the development of construction projects include the following documents:

- Architectural and planning task
- Technical conditions for connecting to engineering and utility sources
- Cross profiles of roads and streets
- Vertical planning marks
- A copy of the detailed layout project
- Scheme of routes of external engineering networks.

The analysis showed that according to the current standard, the public service has the following algorithm of action. As you can see in Figure 1, the entire business process of this service consists of 7 steps.

Step 1 begins with the preparation of a set of documents by the Applicant, which includes:

- application in the established form
- electronic copy of the title document for the land plot

- electronic copy of the questionnaire for the technical specification.

The 2nd step is to register the applicant's set of documents with the authorized state body. Reception of documents and issuance of the result of the provision of public services are carried out through the web portal of

“electronic government” www.egov.kz. This service is provided in electronic format and is free for individuals and legal entities. Within one working day, documents are registered and sent to the local executive body.

The 3rd step is to consider the application by the service provider, which is the local executive

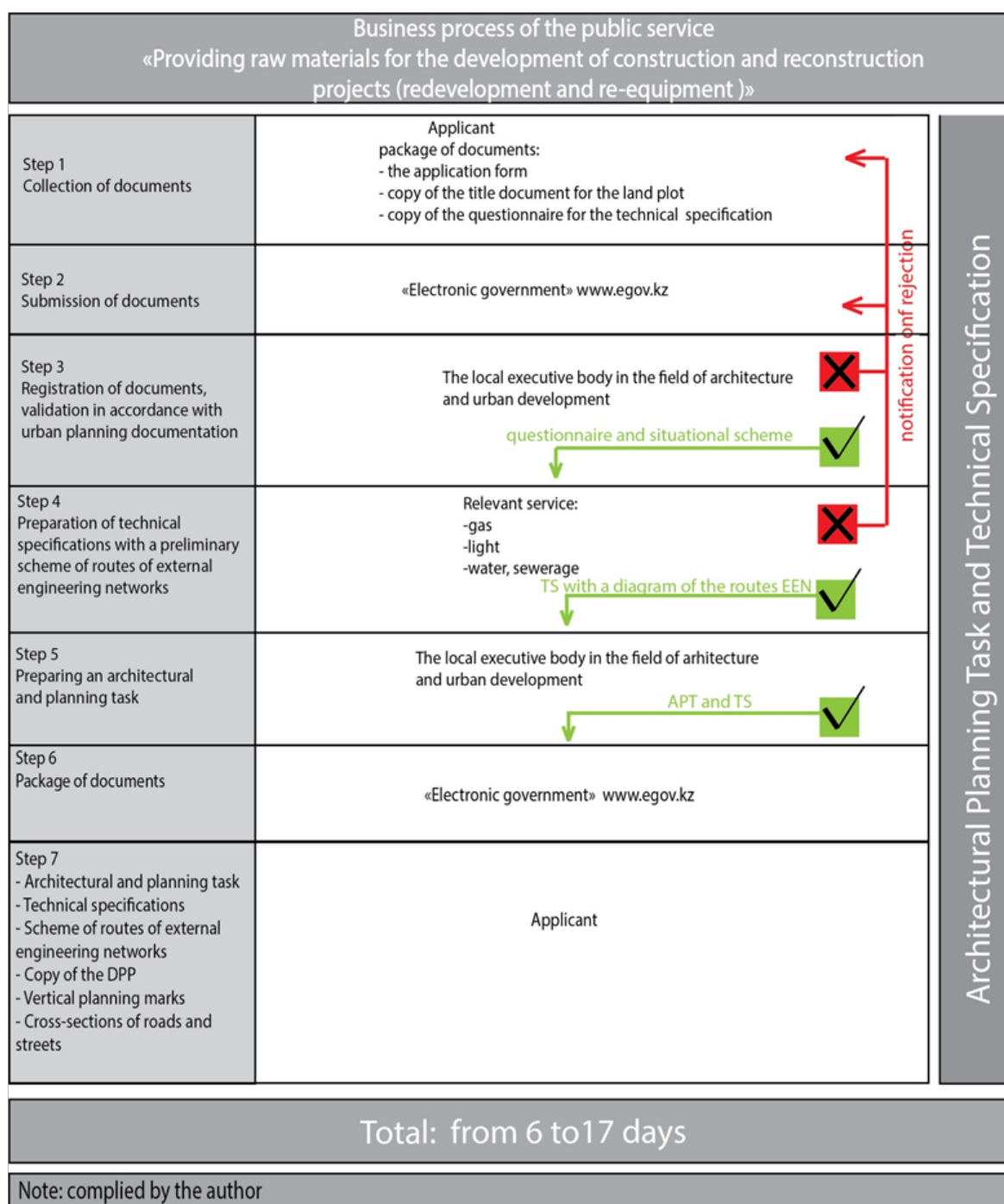

Figure 1 – Business process of public services in obtaining permits

body in the field of architecture and urban planning. At this stage, the architecture authority is considering the purpose and functionality of the land by the urban planning documentation. The term for the provision of public services depends on the complexity of the facilities, which are divided into technically or technologically simple and complex facilities. The classification of objects is given in the note [5].

1) *Technically or technologically simple objects*

- For the issuance of an architectural and planning task and technical specifications - 6 (six) working days;

- To get the initial materials (architectural and planning task, technical condition, copy of the detailed planning project, vertical planning marks, cross-sections of roads and streets, the scheme of routes of external engineering networks) - 15 (fifteen) working days.

2) *Technically or technologically complex objects*

- For the issuance of an architectural and planning task and technical specification - 15 (fifteen) working days;

- To get the initial materials (architectural and planning task and technical conditions, copy of the detailed planning project, vertical planning marks, cross-sections of roads and streets, the scheme of routes of external engineering networks) - 17 (seventeen) working days.

A reasoned refusal is provided within 5 (five) working days. The service provider is obliged to check the completeness of the submitted documents within 2 (two) working days after receiving the documents of the service recipient. If the service recipient submits an incomplete set of documents, the service provider gives a reasoned refusal to further consider the application within the specified time.

Step 4, the local executive body in the field of architecture and urban planning sends a questionnaire and a situation diagram to the service providers for engineering and public utilities to obtain technical specifications with a preliminary diagram of the routes of external engineering networks.

Step 5. Suppliers of services for engineering and public utilities from the date of receipt of the questionnaire and the situational scheme prepare

technical specifications with a preliminary scheme of routes of external engineering networks in time:

2 (two) working days for technically and (or) technologically simple objects;

5 (five) working days for technically and (or) technologically complex objects;

In case of refusal, 2 (two) working days for a reasoned refusal to issue technical specifications with a preliminary diagram of the routes of external engineering networks.

Refusal to issue technical specifications by the provider of engineering and utility services is allowed in the following cases:

1) Lack of free technical capacity necessary to provide the required volume of services;

2) The absence of networks or other property necessary for the provision of the service.

In case of refusal to issue technical specifications by the provider of engineering and utility services, the decision to refuse to issue technical specifications shall be accompanied by a reasoned justification for the lack of free technical capacity of the service with its calculation, the absence of networks or other property necessary for the provision of the service.

Step 6. Suppliers of engineering and utility services send technical specifications with a preliminary diagram of the routes of external engineering networks to the local executive body in the field of architecture and urban development. Based on the received documents, the state body in the field of architecture and urban planning fills in data on the architectural and planning task.

Step 7. Through the e-government, the applicant receives the following documents:

1) Architectural and planning task according to the form, according to Appendix 3 to these Rules;

2) Technical specifications;

3) Schemes of routes of external engineering networks;

4) Copy of the detailed layout of the project;

5) Vertical planning marks;

6) Cross-sections of roads and streets.

In total, the term of public service delivery depends on the complexity of the construction

object, which can be from 6 to 17 working days.

Public service “Approval of the sketch (sketch project)”

The public service “Approval of the sketch (draft project)” is provided by the local executive body in the field of architecture and urban development through the “E-government”.

The delivery period is 10 working days. The form of public service provision is electronic; the result is an e-mail about approval of the draft project.

List of documents: application form, electronic copy of the draft project, additional information is specified in the “electronic government” system. [6] As you can see in Figure 2, the entire business process of this service consists of 5 steps.

Results

We propose to optimize and combine the business process of the public service “provision of raw materials for the development of construction and reconstruction projects (redevelopment and re-equipment)”, “Approval of the sketch (sketch project)” which is shown in Figure 3.

Step 1, the changes are available in the package of documents attached to the application. We believe that it is necessary to exclude a copy of the questionnaire for a technical condition, since the architectural and planning task will be provided without a technical condition. We suggest enabling this function when providing a

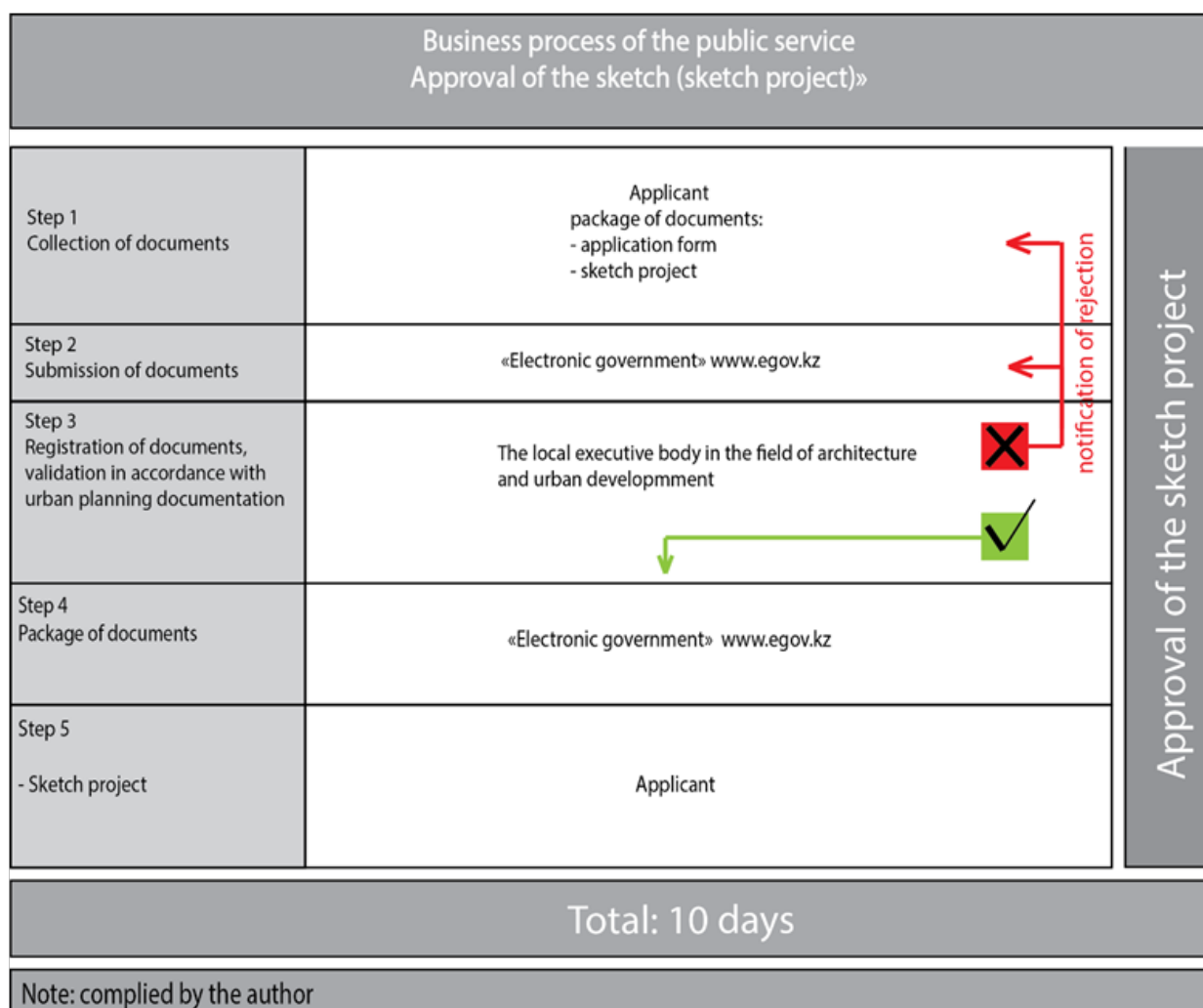

Figure 2 – Business process of public service in obtaining permits

land plot. Then add the draft project to the list of attached documents for approval.

Step 2. Acceptance of documents and issuance of the result of public services are carried out through the web portal of “electronic government” www.egov.kz.

Step 3 is the registration of documents that are considered by the urban planning documentation. In case of compliance, work is underway to prepare the architectural and planning task within 5 or 7 working days, depending on the complexity of the object.

Step 4, the set of documents is available for the Applicant in the E-government web portal.

Step 5, the Applicant receives an architectural and planning task, an agreed draft design, a copy of the detailed planning project, vertical planning marks, cross profiles of roads and streets.

Conclusion

Analysis of the business process of the current system of public services for the provision of permits revealed the following shortcomings.

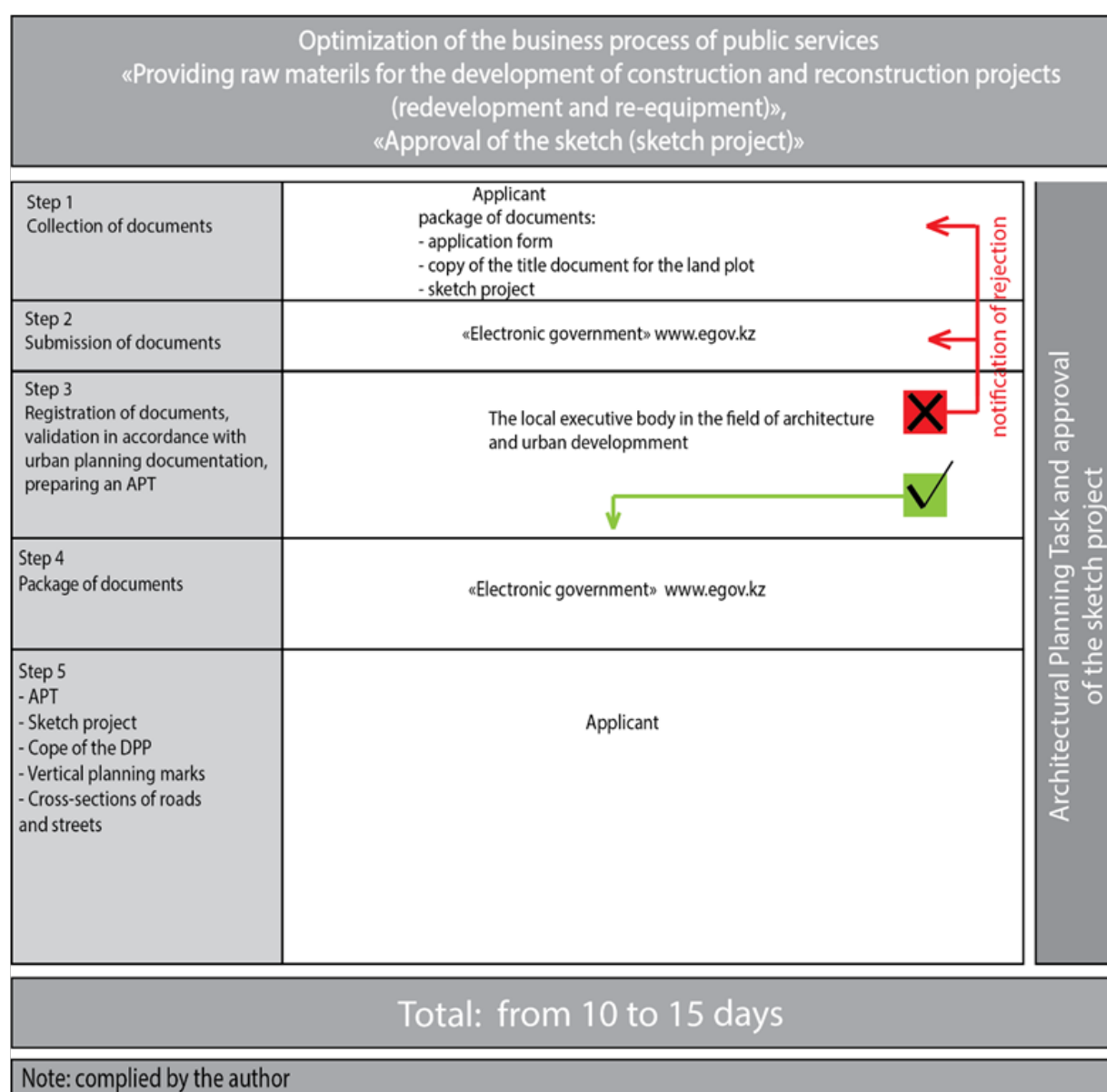

Figure 3 – Optimization of the business process of public services

Firstly, the statement on architecture and the technically complex and simple objects are sent to the approval of the municipal authority. This point can be excluded, when granting a land plot, the land commission, including municipal authorities, considers it.

In this state service, it is possible to provide registration of a land plot with technical conditions for connection to engineering networks, since according to the "Land Code of the Republic of Kazakhstan" all land plots must be provided with engineering communication networks.

In the process of obtaining a land plot, the approving authorities consider 12 days for compliance and the possibility of providing the site and at this stage can provide a technical condition together with the approval. This will eliminate the possibility of considering this land plot twice and eliminate corruption risks.

Secondly, the exclusion of the approval procedure with municipal authorities for the provision of technical specifications will give a positive result in the provision of public services by reducing the consideration of the application by the service provider, which will speed up the process of obtaining a construction permit.

Thirdly, the procedure for approving a sketch project is a different public service. This means that the applicant must re-apply to the state authority to obtain permits in the form of approval of the sketch project.

Thus, the optimization of public services will reduce the time for processing applications and implement the "One window" principle for obtaining construction permits. By combining two public services into one, the applicant receives an architectural and planning task for the development of a working project and approval sketch project.

References

1. Национальный доклад Республики Казахстан по жилью и устойчивому развитию городов Хабитат III, Астана, 2016г. С.31-33. [Электронный ресурс] – URL: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NATIONAL-REPORT-OF-THE-REPUBLIC-OF-KAZAKHSTAN-Habitat-%D0%86%D0%86%D0%86.pdf> (дата обращения: 13.04.2020)
2. Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года №88-V «О государственных услугах». [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> (дата обращения: 15.04.2020)
3. Обзор «Ведение бизнеса в Казахстане 2019» World Bank Group, Вашингтон, США, 2019, С.2-14. [Электронный ресурс] – URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Subnational-Reports/DB19_KAZ-RUS_book.pdf (дата обращения: 13.04.2020)
4. Приказ и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 27 марта 2015 года №257. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 12 мая 2015 года №11018 «Об утверждении стандартов государственных услуг «Предоставление исходных материалов при разработке проектов строительства и реконструкции (перепланировки и переоборудования)». [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011018> (дата обращения: 15.04.2020)
5. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года №750. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 30 декабря 2015 года №12684 «Об утверждении Правил организации застройки и прохождения разрешительных процедур в сфере строительства». [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012684> (дата обращения: 15.04.2020)
6. Приказ и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 17 марта 2016 года №137. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 21 апреля 2016 года №13610 «Об утверждении стандарта государственной услуги «Согласование эскиза (эскизного проекта)». [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013610> (дата обращения: 15.04.2020)

References

1. Nacional'nyj doklad Respubliki Kazahstan po zhil'yu i ustojchivomu razvitiyu gorodov Habitat III, Astana, 2016g. S.31-33 [National report of the Republic of Kazakhstan on housing and sustainable city development. Habitat III Astana 2016 pp.31-33]. [Electronic resource] - Available at: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NATIONAL-REPORT-OF-THE-REPUBLIC-OF-KAZAKHSTAN-Habitat-%D0%86%D0%86%D0%86.pdf> (Accessed: 13.04.2020)
2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 15 aprelya 2013 goda №88-V «O gosudarstvennyh uslugah» ["On public services" The Law of the Republic of Kazakhstan dated 15 April, 2013, № 88-V]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000088> (Accessed: 15.04.2020)
3. Obzor «Vedenie biznesa v Kazahstane 2019» World Bank Group, Vashington, SSHA, 2019, S. 2-14 [Review Doing Business in Kazakhstan 2019 World Bank Group, 2019 Washington DC pp.2-14]. [Electronic resource] - Available at: https://www.vsemirnyjbank.org/content/dam/doingBusiness/media/Subnational-Reports/DB19_KAZ_Full-report.pdf (Accessed: 13.04.2020)
4. Prikaz i.o. Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 27 marta 2015 goda №257. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 12 maya 2015 goda №11018 «Ob utverzhdenii standartov gosudarstvennyh uslug «Predostavlenie iskhodnyh materialov pri razrabotke proektov stroitel'stva i rekonstrukcii (pereplanirovki i pereoborudovaniya)» [About approval of standards of public services "Issue of reference to determine the addresses of real estate objects on the territory of the Republic of Kazakhstan", "Providing source materials in the development of projects of construction and reconstruction (redevelopment and refurbishment)" and the issuance of the decision on the reconstruction (replanning, re-equipment) premises (parts) of existing buildings not connected with a change of bearing and enclosing structures, engineering systems and equipment. Order No. 257 of the acting Minister of the national economy of the Republic of Kazakhstan dated March 27, 2015. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on May 12, 2015 No. 11018]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011018> (Accessed: 15.04.2020)
5. Prikaz Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2015 goda №750. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 30 dekabrya 2015 goda №12684 «Ob utverzhdenii Pravil organizacii zastrojki i prohozhdeniya razreshitel'nyh procedur v sfere stroitel'stva». [About approval of Rules of the organization of development and passing of permission procedures in the sphere of construction. Order of the Minister of the national economy of the Republic of Kazakhstan No. 750 dated November 30, 2015. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on December 30, 2015 No. 12684]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012684> (Accessed: 15.04.2020)
6. Prikaz i.o. Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 17 marta 2016 goda №137. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 21 aprelya 2016 goda №13610 «Ob utverzhdenii standarta gosudarstvennoj usluzhi «Soglasovanie eskiza (eskiznogo proekta)» [About approval of the standard of the public service "Approval of the sketch (sketch project)", Order No. 137 of the acting Minister of the national economy of the Republic of Kazakhstan dated March 17, 2016. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on April 21, 2016 No. 13610]. [Electronic resource] - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013610> (Accessed: 15.04.2020)

Р. Салманова

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

**Қазақстанда құрылысқа рұқсат құжаттарын алу саласындағы
мемлекеттік қызметтерді оңтайландыру**

Аннотация. Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік басқаруды жаңғырту жүргізілуде. Ондағы бағыттардың бірі мемлекеттік қызметтер көрсетудің сапасын арттыру болып табылады. Осы мақалада

біз құрылыстағы бизнесті дамыту үшін көп жағдайда байланысты болатын рұқсат құжаттарын алу саласындағы жергілікті атқарушы органдардың қызметін оңтайландыру бойынша зерттеу жүргіздік.

«Құрылыс және реконструкция (қайта жоспарлау, қайта жабдықтау) жобаларын әзірлеу кезінде бастапқы материалдарды ұсыну» және «Эскизді және (эскиздік жобаны келісу) қызметтерін көрсету» бойынша нормативтік-құқықтық актілерді талдау бірқатар проблемалардың бар екенін көрсетті. Атап айтқанда, бұл келісу кезеңінің ұзақтығына (27 жұмыс күні) және құрылысқа рұқсат беру құжаттарын алу кезіндегі бюрократияға (функцияны қайталау, қайта жүгіну, қосымша құжаттарды талап ету) қатысты.

Жоғарыда аталған проблемаларды шешу мақсатында біз осы қызметтерді оңтайландыруды, яғни оларды бір қызметке біріктіруді ұсынамыз. Ол үшін сәулет-жоспарлау тапсырмасын беру кезінде өтінішті қарау кезеңінде эскиздік жобаны құжаттар тізбесіне енгізу қажет. Нәтижесінде өтініш беруші шығу кезінде құрылысқа рұқсатты да, келісілген эскиздік жобаны да алады. Бұдан басқа, сәулет-жоспарлау тапсырмасын және техникалық шартты көрсету кезінде коммуналдық қызметтерден инженерлік инфрақұрылымға қосылуға техникалық шарттарға рұқсат алу функциясын алып тастау ұсынылады, өйткені ол құрылысқа жер учаскесін алған кезде беріледі.

Мемлекеттік қызметтерді оңтайландырудың ұсынылып отырған нұсқасы функцияның қайталануын болдырмауға, құжаттарды қарау мерзімін объектінің күрделілігіне байланысты 27 жұмыс күнінен 10-15 жұмыс күніне дейін қысқартуға, композиттік қызмет жасауға және «бір терезе» қағидатын сақтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызметтер, рұқсат алу, мемлекеттік орган, бизнес-процесс, мемлекеттік басқару.

Р. Салманова

*Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан*

Оптимизация государственных услуг в сфере получения разрешительных документов на строительство в Казахстане

Аннотация. В настоящее время в Казахстане проводится модернизация государственного управления, в которой одним из направлений является повышение качества оказания государственных услуг. В данной статье нами проведено исследование по оптимизации услуги местных исполнительных органов в сфере получения разрешительной документации, от которой во многом зависит благоприятная среда для развития бизнеса в строительстве.

Анализ нормативно-правовых актов по оказанию услуг «Предоставление исходных материалов при разработке проектов строительства и реконструкции (перепланировки и переоборудования)» и «Согласования эскиза и (эскизного проекта)» показал, что имеется ряд проблем. В частности, это касается длительности этапа согласования (27 рабочих дней) и бюрократии при получении разрешительных документов на строительство (дублирование функции, повторное обращение, истребование дополнительных документов).

С целью решения вышеперечисленных проблем нами предлагается оптимизировать эти услуги, то есть их объединить в одну услугу. Для этого необходимо при предоставлении архитектурно-планировочного задания включить эскизный проект в перечень документов на этапе рассмотрения заявления. В результате заявитель на выходе получит как разрешение на строительство, так и согласованный эскизный проект. Кроме того, рекомендуется исключить функцию получения разрешения технических условий на подключения к инженерной инфраструктуре от коммунальных служб при оказании услуги архитектурно-планировочного задания и технического условия, так как она уже предоставляется при получении земельного участка на строительство.

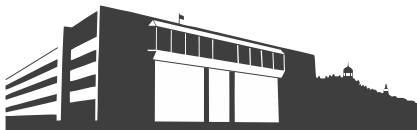
Предлагаемый вариант оптимизации государственных услуг позволит исключить дублирование функций, сократить сроки рассмотрения документов с 27 рабочих дней до 10-15 рабочих дней в зависимости от сложности объекта, создать композитную услугу и соблюдать принцип «Одного окна».

Ключевые слова: государственные услуги, получение разрешение, государственный орган, бизнес-процесс, государственное управление.

Information about author:

Салманова Р.Б. – Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебі Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Salmanova R. – Ph.D. student of National School of Public Police in the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

П.Н. Бузаубаева¹
С.Б. Мақыш²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: 1pika_b@mail.ru, 2makysh.sb@yandex.ru)

Екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалаудың шетелдік тәжірибесі

Аннотация. Қазірі таңда ЕДБ қызметі кез-келген мемлекеттің экономикасының қалыптасуы дамуының маңызды атрибуты сынды. Дамыған банктік жүйе тек бизнес саласының ғана емес, сонымен қатар көптеген жеке тұтынушылардың күнделікті тұрмыстарында да маңызды орынға ие болуда. Кез-келген мемлекет үшін банк жүйесінің тұрақты қызмет етуінің негізгі қайнар көзі ол банктік реттеу мен қадағалаудың тиімділігінде болып отыр. Аталмыш мақаланың мақсаты екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалаудың шетелдік тәжірибесін қарастыру арқылы, қажетті және тиімді тәжірибені отандық банк секторын реттеу және қадағалау барысында барынша қолдануға ұсыну.

Жалпы мақалада дүниежүзіндегі банк саласын реттеу және қадағалау құзыреттілігі әр мемлекеттер әртүрлі екендігі басшылыққа алына отырып, бірыңғай банктік қадағалауды жүргізетін жалғыз орган және бірнеше орган бар мемлекеттер тізімі де келтірілген. Мақалада Еуропа Орталық Банкі мен Швейцария мемлекетінің қадағалаушы органдары тәуекелді алдын алудағы тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалаулары қарастырыла отырып, Швейцарияда банктерді қадағалау барысында банктердің тәуекел профилінің ескерілетіндігі және қадағалау режимдерінің біркелкі еместігі анықталды. Сондай-ақ Еуропа Орталық Банкі қадағалаудың бірыңғай үлгісін қолдана отырып, қадағалау үрдісінде банкте қандай көрсеткіштерді бағалайтындығы да сипатталған.

Түйін сөздер: бірыңғай банктік қадағалау, Банктік одақ, тәуекел, тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау, капиталдың жеткіліктілігі, өтімділік, корпоративтік басқару, бизнес-модель, артықшылықты депозиттер, өзін-өзі реттеу ұйымы, қадағалау категориясы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-174-190>

Кіріспе

Дүниежүзілік экономиканың жаһандануы тұсында банк секторындағы тұрақсыздықтар қадағалаушы ұйымдарға банктердің тәуекелдерін бағалау және басқару мәселесіне ерекше

назар аудара отырып, оларды реттеу және қадағалау маңызды болып отыр.

Аталмыш мақаланың мақсаты екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалаудың шетелдік тәжірибесін қарастыра отырып, тәуекелді алдын-алу

және қадағалаудың тиімді әдістерін зерделеу арқылы тәжірибені отандық банк секторын реттеу мен қадағалау барысында барынша қолдануға ұсыну.

Зерттеу әдістері

Мақала тақырыбы бойынша зерттеу жүргізу кезінде авторлар зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерін қолдана отырып, аталмыш тақырып бойынша әдебиеттерге, нормативтік құқықтық актілерге және тиісінше мемлекеттердің ресми құжаттары мен БАҚ-қа талдаулар жүргізді.

Әдебиеттерге шолу. Аталмыш тақырып бойынша зерттеулер жүргізу барысында отандық және алыс-жақын шетел авторларының оқу құралдары, монографиялары, ғылыми мақалалары да басшылыққа алынды. Мәселен, отандық ғалымдар Ғ.С.Сейтқасымов, З.Д.Искакова, Р.А.Исмаилова, С.Б.Мақыш, Ә.Ә.Мусина, Л.М.Сембиева, Г.Б.Алина, З.А.Баймағамбетова, А.Т.Джумабекова сынды авторлар ұжымы Базель комитетінің қадағалаудағы жаңа үлгісі ретінде тәуекелге бағдарланған қадағалаудың қалыптасқандығын және аталмыш қадағалаудың мақсаты – банктік жүйенің тұрақтылығына қауіп туғызатын маңызды факторлаға көңіл аударуында екенін атап өткен болатын [1]. Ал К.Ж.Садвақасова тәуекелге бағдарланған қадағалау банктердің тәуекелді басқару жүйесін бағалай отырып, қажетті элементтер ретінде лимиттер мен рәсімдерді, бекітілген саясатты, бақылау және басқарушылық есептілікті қосуы тиіс деді [2]. Сондай-ақ орыс ғалымдары Дубова С.Е., Кутузова А.С. тәуекелге бағдарланған қадағалау – бұл қадағаланатын әрбір банктің тәуекелі жоғары аумақты анықтау, тәуекелдерді басқару әдістемелерін бағалау, тез арада түзету және алдын алу шараларын қабылдау мақсатында банк жүйесіндегі ахуалды талдау және қадағалау қызмет деген тұжырымды қалыптастырды [3].

Талқылау және нәтижелер

Банктер бүкіл экономиканы қаржылай ресурстармен қамтамасыз ететіндіктен аталмыш

ұйымның қызметі заң талаптарына сай, әрі қаржылай тұрақты болуы немесе бүкіл банк саласының тиімді қызмет етуі экономика үшін маңызды болып табылады. Әйтсе де, банк саласы қазіргі экономикалық жүйедегі осал салалардың бірі болуда. Оған жалпы осыған дейінгі банк саласындағы немесе әлемдік қаржылық дағдарыстар дәлел. Жалпы банк саласындағы дағдарыс экономика саласындағы басқа кәсіпорындардың дағдарысынан немесе құлдырауынан (банкроттылық) өзгешелеу немесе оған дағдарыстың әсері тереңірек деп атап өтуге болады. Себебі егер экономиканың кез-келген саласында қызмет көрсететін кәсіпорын банкротқа ұшыраса ол оның бәсекелестері үшін тиімді, әрі сол салаға оның жағымсыз әсері төмендеу немесе жоқ деп қарастыруға болады. Ал, егер банк дәрменсіз болып банкротқа ұшыраса, онда банк секторының барлығы дерлік зардап шегеді. Біріншіден, тұтынушылар немесе салымшылар өз қаражаттарын ЕДБ-ден алу арқылы банк саласындағы қаражат ағымының тұрақсыздығына немесе тепе-теңсіздігін тудыруы ықтимал. Екіншіден, қаржы нарығындағы қаржы-несиелік ұйымдардың төлемдер мен есеп айрысу сияқты қызметтерімен тығыз байланысты болуынан бір банктің дәрменсіздігі бүкіл жүйенің жұмысына кедергі келтіреді, яғни, домино сынды бір банкпен басқа банк арасындағы уақытылы өтелмеген төлемдері бүкіл жүйенің қызметіне түйіткіл болады. Яғни, қаржылай міндеттемелерін өтей алмайтын банк өзінің саласында үлкен мәселе мен күмән тудырады. Сондай-ақ, аталмыш жағдай банк саласы үшін салымдардың банктен уақытынан бұрын алынуына және банктердің өтімділігін төмендетіп, экономикаға айтарлықтай жағымсыз әсер етеді [4].

Жалпы банктік реттеу мен қадағалаудың қажеттілігін көптеген факторлар арқылы негіздеуге болады. Мәселен, 2007 жылы бастау алған әлемдік қаржылық дағдарыс, 2013 жылдың өзінде көптеген Еуропа аумағындағы банктердің дағдарыстық жағдайдан шығу мәселесін (2013-2017 жылдары аралығында Еуропалық 7 банкке қолдау көрсетіліп, оның 3-еуі мемлекеттің қаржыландырылуымен

Кесте 1

Бір немесе бірнеше банктік қадағалауды жүргізетін органдары бар мемлекеттер

№	Континеттер	Бірыңғай банктік қадағалауды жүргізетін жалғыз органы бар мемлекеттер (126 мемлекет)		Банктік қадағалауды жүргізетін бірнеше орган бар мемлекеттер (10 мемлекет)
1	Африка (42 мемлекет)	Ангола Бенин Гвинея-Бисау Мальта Сьерра-Леоне Ирак Марокко Южная Африка Ботсвана Израиль Мадагаскар Румыния Малави Сенегал Йемен Гана Мали Сейшельские острова Зимбабве	Мозамбик Свазиленд Буркина-Фасо Иордания Намибия Сирия Бурунди Кения Нигер Танзания Берег Слоновой Кости Кувейт Оман Того Египет Лесото Катар Уганда Эфиопия Біріккен Араб Әмірлігі	Нигерия Тунис
2	Америкалық (23 мемлекет)	Аргентина Коста-Рика Гондурас Перу Бразилия Доминикан Республика Ямайка Суринам Канада Эквадор	Мексика Тринидад и Тобаго Чили Гватемала Никарагуа Уругвай Колумбия Гайана Парагвай Венесуэла	Сальвадор Пуэрто-Рико Құрама Штат
3	Азия/Тынық мұхиты (19 мемлекет)	Австралия Индонезия Жаңа Зеландия Шри-Ланка Фиджи Малайзия Филиппиндер	Тонга Гонконг, Қытай Мальдив аралдары Самоа (батыс) Үндістан Непал Сингапур	Тайвань
4	Еуропа/ Еуразия (39 мемлекет)	Армения Франция Люксембург Украина Беларуссия Греция Норвегия Бельгия Венгрия Сербия Біріккен Корольдігі Босния және Герцеговина Ирландия Словакия Литва Болгария Италия Словения	Молдова Хорватия Қазақстан Испания Черногория Кипр Косово Швейцария Нидерланды Эстония Қырғыз Республикасы Тәжікстан Португалия Финляндия Латвия Түркия Ресей	Германия Исландия Австрия Дания

5	Офшорлық орталықтар (13 мемлекет)	Бахрейн Гернси Макао, Қытай Виргин аралдары, Британия Белиз Мэн аралы	Маврикий Кайман аралдары Джерси Панама Гибралтар Лихтенштейн Вануату	
Ескерту – [8] әдебиет негізінде				

тұрақтандырылған) атап өтуге болады және 1970 жылдан бастап дүниежүзі бойынша 100-ден аса жүйелік түрде банктік дағдарыстар мемлекеттердің экономикасын құлдыратып келеді [5].

Сондай-ақ, 2007-2009 жылдардағы әлемдік қаржылық дағдарыстың пайда болу себептерінің бірі қаржылық институттардың өздеріне қаржылық тәуекелдерді шектен тыс көп қабылдауы мен аталмыш тәуекелдерді жабуға арналған қорғаныстық қызметті атқаратын капиталдың жеткіліксіздігінен туындап отыр [6].

Осы дағдарыстардың барлығы банк саласындағы реттеу мен қадағалаудың жеткіліксіз екенін меңзейді. Сондай-ақ банктер экономикалық өсімге, кедейлікке, кәсіпкерлікке, еңбек нарығындағы жағдайға және халықтың экономикалық мүмкіншілігіне әсер етеді. Сол себептен де кез-келген мемлекет үшін өзінің банк саласындағы реттеуі мен қадағалауын зерттеу маңызды болып табылады.

Дүниежүзі бойынша банк саласындағы реттеу мен қадағалаудың тиімділігін өлшеу қиынға соғуда, себебі нормативтік актілерге, заңдарға және реттеу мен қадағалау барысында қолданылатын тәжірибеге байланысты мемлекеттерден ақпараттарды алып, кейін ол ақпараттарды статистикалық көрсеткіштерге агрегаттау барысындағы мәліметтерді алу, өңдеу үлкен қиындықтар туғызуда [7].

Кез-келген мемлекеттің банк саласының тұрақты және тиімді қызмет атқаруы ол ең алдымен қадағалаушы ұйымның құзыреттілігіне байланысты болып келеді. Жалпы дүниежүзі бойынша банк саласын реттеу және қадағалау құзыреттілігі бір немесе бірнеше органға тиесілі мемлекеттерде бар, оны нақты төмендегі кестеден байқауға болады.

Шет мемлекеттердегі банк саласын тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау са-

ласындағы тәжірибеге тоқталып өтсек, Еуропалық қауымдастыққа мүше мемлекеттер Еуропалық Орталық Банктің (келесіде, ЕОБ) қадағалау жүйесіне тоқталмас бұрын, Еуропадағы қаржылық қадағалауың жүйесіне (келесіде, ЕҚҚЖ) тоқталып өту арқылы қадағалау жүйесінің қалыптасуы мен қазіргі жағдайы жайлы хабардар болуға болады. Еуропадағы қаржылық қадағалауың жүйесі (ЕҚҚЖ) 2007-2008 жылы қаржылық дағдарыстың салдарына байланысты Еуропалық Одақтағы (келесіде, ЕО) реформалық өзгерістерді жасақтау мақсатында 2011 жылы қалыптасты. Осы арада ЕО-ғы мемлекеттердің экономикалық жағдайының тұрақтылығын, бюджеттік тәртіпті және банктік қауымдастыққа мүше мемлекеттердің банк саласындағы қаржылық тұрақтылығын нығайту үшін Тұрақтандырудың Еуропалық механизмі (келесіде ТЕМ) жасақталған болатын.

Қаржылық дағдарыс кезінде дүниежүзіндегі басқа да банктер сияқты ЕО елдерінің банктері де мемлекет тарапынан қаржыландырылып, жеке сектордың қарызы мемлекет қарызына айналып, бұл өз кезегінде тұтастай мемлекеттің қаржылық жағдайы мен банк қарыздарының құнының төмендеуіне алып келді [9].

Жалпы Еуропа аумағында әлемдік қаржы дағдарысына жауап ретінде және келешекте туындауы мүмкін жүйелік қаржы дағдарысын алдын алу үшін 2012 жылы Еуропалық Банктер Одағы құрылған болатын [10].

ЕО мүше мемлекеттері үшін Банктік одақтың (келесіде БО) қажеттілігі зор, себебі Еуропа елдерінде нақты секторды қаржыландырудың үштен екісі сыртқы қаржыландырумен іске асырылса, АҚШ-та үштен бірі.

Еуропалық Банктік одақ екі негізгі тетіктен тұрады: 1) бірыңғай қадағалау механизмі

(келесіде БҚМ) бұл банктік қадағалаудың айтарлықтай басым бөлігін ұлттық орган ЕОБ-ге бағытталса, 2) бірыңғай реттеу механизмі (келесіде БРМ) бұл банкротқа ұшыраған банктердің мәселесін реттеуге бағытталған.

Жалпы ЕБО-ны құру барысында ЕО мүше мемлекеттердің ішінде (2020 жылғы 31 қаңтардағы мәлімет бойынша ЕО-ға 27 мемлекет мүшелік етуде) Ұлыбритания, Швеция, Дания және Чех Республикасы аталмыш одаққа мүшелік етуден және БҚМ-нен бас тартқан болатын [11].

2020 жылғы қорытындысы бойынша нарықта активтері 82%-ға жуық құрайтын мемлекеттердің 115 жүйелік маңызы бар банктері ЕОБ тарапынан қадағаланса, активтері 18%-ды құрайтын 2611 банк тиісті мемлекеттің ұлттық деңгейдегі қадағалаушы ұйымы тарапынан қадағаланып отыр [12].

Еуропалық Банктер Одағына мүшелік ететін мемлекеттерде банк саласын тәуекелге

бағытталған реттеу мен қадағалау барысында қадағалаушы орган банктердегі тәуекелдерді бағалай отырып, банктердің осы тәуекелдерді басқара алуын тексереді. Бұл қызмет қадағалау және бағалау (The Supervisory Review and Evaluation Process (келесіде SREP) үрдісі деп аталады және оның мақсаты банктің тәуекел профилін бағалаудың ретімен жүргізілуін және нәтижесі бойынша шешім қабылдаумен байланысты.

Еуропалық Орталық Банктің SREP әдісіне сай банктердің тәуекелін қадағалау және бағалау барысында төмендегі сурет 1-де сипатталғандай бірыңғай қадағалау тетігін қолданады [13].

Сонымен тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысында ЕОБ қадағалаудың бірыңғай үлгісін қолдана отырып, банкте келесідей көрсеткіштерді бағалайды:

- 1) банктің бизнес-моделін;
- 2) банктің ішкі басқару құрылымын;

Сурет 1 – Еуропалық Орталық Банктің SREP әдісі бойынша банктердің тәуекелін қадағалау және бағалаудың бірыңғай тетігі

Ескерту- [13] әдебиет негізінде

3) капиталға байланысты тәуекелдер көлемін;

4) өтімділік бойынша тәуекелдерді [14].

Жоғарыда сипатталып өткен бағаланатын көрсеткіштерінің ішінде негізгілерінің бірі банктің бизнес-моделі болып саналады және қадағалаушы орган банктің бизнес-моделін талдай отырып, ұйымның негізгі қызметтерінің түрі мен қызметінің саласын, аумағын және оның осал тұстарын анықтайды. Екіншісі кезекте қадағалаушы орган банктің ішкі басқару құрылымын зерттеу арқылы банктің жұмыс істеу барысындағы басқарушы және атқарушы органдарын, комитеттерін, негізгі қызметкерлеріне бақылау жасайды. Сондай-ақ, қадағалаушы орган банктің тәуекелдерін оның ішінде: несиелік, нарықтық, пайыздық, операциялық тәуекелдерін капитал көлемін ескере отырып, бағалайды. Ал келесі кезекте қадағалаушы орган банктің қолма-қол ақша қаражаттары бойынша арнайы қажеттіліктер туындаған кездегі мысалы, экономикадағы дүрбелендер кезінде салымшылар қаражаттарының шектен тыс алынуы жағдайында банктің аталмыш қажеттілікті өтей алу қабілеті бағаланады.

ЕОБ тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысында банктердің осал тұстарын анықтау үшін стерсс-тестілеуді де қолдануда [15].

Келесі кезекте Еуропа құрлығында орналасып, әйтсе де Еуропалық Одаққа мүшелік етпейтін саяси, макроэкономикалық тұрғыдан тұрақты және халықаралық капитал ағымдарының ең көп бөлігі шоғырландырылған мемлекеттердің бірі Швейцария конфедерациясындағы (Швейцария конфедерациясы 26 кантоннан құралған федеративті мемлекет) банк секторын реттеу мен қадағалау үрдісін талдап өтелік. Әлемде ЖІӨ-ні жан басына шаққандағы көрсеткіш бойынша Швейцария ең жоғарғы нәтижені иемденуші мемлекеттердің бірі [16].

Дамыған басқа мемлекеттердің қаржы секторы секілді Швейцария елінің ұлттық экономикасында қаржы нарығын реттеу қатаң түрде іске асырылады. Аталмыш мемлекеттегі банктік реттеу банк тұтынушыларын қорғау және қаржы жүйесінің қауіпсіздігін неме-

се тұрақтығын сақтау үшін іске асырылады. Банктік реттеу нысаны превентивті сипатта, яғни, тәуекелге байланысты шек қою (банк капиталына қойылатын талаптар) немес сауықтыру арқылы реттеу, яғни шығындарға шек қою арқылы (мысалы, салымшыларды қорғау) пруденциалдық талаптарға сай қадағаланып отырады [17].

Швейцария мемлекетінің қаржы нарығы әлемде жеке капиталдарды шоғырландыру және басқару бойынша жетекші орталықтардың бірі болғандықтан қадағалаушы органы тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауға көшуі арқылы пруденциалдық талаптарын қатаңдата отырып, аталмыш мемлекет үшін өзге мемлекеттер секілді өзінің қаржы жүйесінің тұрақтылығы мен біртұтастығын сақтап қалау маңызды болып отыр.

«Too big to fail» пайымын басшылыққа ала отырып, тәуекелдерді алдын алу яғни жүйе құраушы банктердің қаржылық дәрменсіздігін алдын алу үшін жоғары көлемдегі капиталдандыру арқылы іске асырылуда. Жүйе құраушы банктер дағдарыстық жағдайлардан мемлекеттің қаржылық қолдауынсыз әрекет ете білуі қажет деген пайымды да швейцарлықтар ұстануда.

Жоғарыдағы кесте 1-де байқағанымыздай, Швейцарияда банк саласын реттеу мен қадағалау бір органға тиесілі. Яғни, Швейцария мемлекетіндегі банк саласын және қаржы нарығын реттеуге жауапты басты орган Швейцариялық Қаржы нарығын қадағалау басқармасы (The Swiss Financial Market Supervisory Authority (келесіде FINMA)). Аталмыш ұйым еуропадағы ең ықпалды реттеуші ұйымдардың бірі болып есептеледі. 2007 жылғы «Қаржы нарығын қадағалау» жайлы федералдық заңы қабылданып, кейін 2009 жылы FINMA қадағалаушы федералдық орган ретінде құрылған [18].

FINMA ол бұрынғы 3 ұйымның: Федералды банктік комиссия, Федералды жеке сақтандыру басқармасы және Ақша қаражаттарын жылыстатуға қарсы күрес басқармасының біріктірілуі негізінде құрылған [19].

Швейцариялық FINMA федералдық деңгейдегі институционалдық, функционалдық және қаржылық тұрғыдан тәуелсіз реттеуші

орган ретінде қызмет етеді. FINMA-ның реттеу және қадағалау қызметін қаржыландыру көзі салықтық түсімдер емес, бұл бақыланатын ұйымдар тарапынан төленетін жарналар есебінен іске асырылады. Сондай-ақ FINMA институционалдық тұрғыдан тәуелсіз бола тұра, ол қоғам алдында есеп береді және парламент тарапынан қадағаланып, нақты шешімдеріне байланысты сот тарапынан бақыланып отырады [20].

FINMA-ның жұмысының негізгі бағыты қаржы нарығындағы әрекет етуші ұйымдардың қаржылық жағдайына қауіп тудыруы ықтимал тәуекелдерін ескере отырып, қаржылық тұрақтылығын сақтау. Қаржы нарығындағы банктердің және т.б. қаржы ұйымдарының тәуекелін бағалау FINMA-ның қадағалау қызметінің маңызды бөлігі болып есептеледі [21].

Банктік және қаржылық нарықты реттеу заңнамаларының көрінісі әр мемлекетте әр түрлі НҚА-де сипатталуы мүмкін. Мәселен, Швейцарияда банк және қаржы нарығын реттеу барысында «Банк қызметі» және «Қаржы нарығын реттеу» туралы заңдар басшылыққа алынады. Сондай-ақ FINMA-ның шығарған қаулылары, циркулярлар мен өзін-өзі реттеу ұйымының жасақтаған қағидаттары мен ұсыныстары да ескеріледі.

Швейцарияда банктік реттеу FINMA-дан өзге де өзін-өзі реттеу ұйымы Швейцариялық банктер қауымдастығы мен Швейцариялық қорлар және активтерді басқару қауымдастығы тарапынан әзірленген өзін-өзі реттеу бойынша нұсқаулықтар жарияланып, аталмыш нұсқаулық барлық Швейцариялық банктер үшін FINMA-ның ең төменгі стандарты ретінде танылған [22].

FINMA өзінің қызметтерін іске асыру барысында банктерді лицензиялауға, пруденциалдық қадағалауға, атқаруға және реттеуге жауапты орган.

FINMA дуалды қадағалау шартында банктердегі нақты және аудиторлық тексерулерді аудиторлық компанияларға табыстайды.

2008 жылдан бастап қаржы-экономикалық дағдарыстың салдарынан Швейцарияның

банктік реттеуіндегі аспектілер біршама сынға ұшырап, біраз нормативтік талаптары халықаралық деңгейдегі секілді ұлттық деңгейде де қатаңдатылған болатын [23].

2007-2008 жылдары қаржы дағдарысы кезінде Швейцария үкіметі UBS банк капиталына 6 млрд. швейцарлық франк құйып, өтімділігін ұстап тұру арқылы Швейцария дәрменсіз жүйелік маңызы бар институттарды реттеуде алдыңғы орынды иеленді. Қазіргі таңда Швейцариялық ірі жаһандық жүйе құраушы банктер тобына Credit Suisse Ltd. және UBS Switzerland Ltd. жатады [24].

2008 жылы басталған қаржылық дағдарыстан кейін Швейцариядағы реформалау бірнеше мақсатты көздеді: 1) «Қаржылық тұрақтылық кеңесінің» ұсыныс бойынша қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін банктік ережелер қайта қаралды; 2) Швейцария Еуропалық Одақтағы (келесіде ЕО) мемлекеттердің қаржы құралдарына қолжетімді болуы үшін ЕО «Қаржы құралдар нарығы» директивасына сай заңнамаларын жасақтады. Қазіргі Швейцариядағы банктік реттеуге қатысты жаңа заң қолданыстағы келесідей заңдардың түп негізі ретінде алынды: 8 қараша 1934 жылы қабылданған «Банктер және жинақ банктер туралы» Федералдық заңы; 2007 жыл 22 маусымда қабылданған «Қаржы нарығын қадағалаушы швейцариялық орган жайлы Федералды заң; 19 маусым 2015 жылғы Қаржы нарығының инфрақұрлымы туралы Заң; 15 маусым 2018 жылғы «Қаржылық қызметтер туралы» және «Қаржылық ұйымдар туралы» Федералдық заң және т.б.

Осы тұста Швейцариялық банктер НҚА-нің өзгеруіне байланысты біршама қысымға алынды. Сондай-ақ, Халықаралық капитал және өтімділікке байланысты БҚБК-нің Базель III стандарты банктердің капиталға, ұзақ мерзімді қаржыландыруға байланысты шығындарын арттырды және т.б. нормативтік талаптар мысалы, банктік санацияны жоспарлау бойынша жаңа стандарты. Сонымен қатар швейцариялық банк саласындағы туындап жатқан мәселелердің бірі ол инновациялық технологияның дамуына нарыққа жаңа өнімдердің пайда болуы бәсекелестікті арттырып,

пайыздық ставканың төмендеуі де банктердің жиынтық табыстылығының төмендеуіне алып келуде.

FINMA қадағалауды тәуекелге бағдарланған қадағалауға негізделе отырып, банктердегі тәуекел көлеміне байланысты қадағалаудың 5 категориясын сыныптау арқылы жүзеге асырады. Аталмыш жіктеулер жиынтық активтерді, басқарудағы активтерді, артықшылықты депозиттерді және қажетті меншікті қаражаттарды бағалау критерилеріне сай негізделген.

Жоғарыда кестеде байқап отырғанымыздай банктердің тәуекел дәрежесіне байланысты категорияларға жіктеу арқылы қадағалаушы

ұйым тарапынан тексерулердің немесе қадағалау үрдістерінің жиілігі анықталып отырады.

Байқап отырғанымыздай 1-ші және 2-ші категориялық ұйымдардың тәуекелі тым жоғары болғандықтан, Швейцариялық Қаржы нарығын қадағалау басқармасы осы ұйымды интенсивті және үздіксіз қадағалап отырады. Ал 5 категориялы ұйымның тәуекелі төмен болғандықтан қадағалау белгілі бір талаптарды орындамаған жағдайда тақырыптық және сандық қадағалауларды іске асырып отырады.

Сондай-ақ FINMA банктерді қадағалау барысында банктерді 5 категорияға жіктеуі бойынша талдап қарасақ, 1-інші категориядағы банктердің ағымдағы активтері 250 млрд.

Кесте 2

Қадағалаушы органның тағайындалған қадағалау категориясына сай банктердің сипаттамасы

Категориясы	Қасытушыға сипаттама	Тәуекел деңгейі
1	Нарықтағы өте ірі және күрделі қатысушылары	Тәуекелі тым жоғары
2	Нарықтың өте маңызды және күрделі қатысушылары	Тәуекелі жоғары
3	Нарықтың ірі және күрделі қатысушылары	Тәуекелі айтарлықтай
4	Нарықтың ортша қатысушылары	Тәуекелі орташа
5	Нарықтың ұсақ қатысушылары	Төмен тәуекел
Ескерту - [25] әдебиет негізінде		

Сурет 2 – Категорияларға байланысты банктердің қадағалану жиілігі *

Ескерту - [25] әдебиет негізінде

швед. долларынан, басқарудағы активтері 1000 млрд.швед.долларынан, артықшылықты депозиттері 30 млрд.швед. долларынан кем болмауы тиіс, сондай-ақ, тиісінше, осындай көлемдегі активтері бар банктер тәуекелі тым жоғары банктер қатарына жатады және 2015-2019 жылдар аралығында Швейцарияда 1 категориялы қадағаланған банктердің саны 2-шіні құрап, өзгеріссіз қалуда. Ал қадағалау сыныптамасындағы 2-ші категориялы банктердің барлық активтері 100 млрд. швед. долларынан, басқарудағы активтері 500 млрд. швед. долларынан, артықшылықты депозиттер 50 млрд. швед. долларынан кем болмауы тиіс банктердің тәуекелдері жоғары болып келеді.

Сондай-ақ 2015-2019 жылдары 2-ші категориялы сыныпқа жататын қадағаланған

банктер саны 3-ті құрағандығын төмендегі кестеден байқауға болады [25].

2015-2019 жылдар аралығында Швейцариялық қадағалаушы ұйым тарапынан 3-ші категориялы қадағаланған банктер саны 31-ден 26-ға дейін қысқарса, 4-ші категориялы қадағаланатын банктер саны 64-тен 57-ге дейін ауытқыды және 5-ші категория санатына жататын 211-ден 179-ға дейінгі банктер қадағаланды.

Швейцариялық банктерді реттеу мен қадағалауда нормативтік талаптарға байланысты дифференциалдылық тән, яғни уәкілетті ұйым тарапынан «бір өлшем барлығы үшін сай келмейді» деген тұжырым қолданылады [27].

Швейцариялық FINMA банктерді тәуекелге бағдарланған қадағалау барысында белгілі

Кесте 3

2015-2019 жж. Швейцариялық қадағалаушы орган FINMA-ның тағайындаған категорияларына сай қадағаланған банктердің саны *

Категориялар	Көрсеткіштер	млрд.Швед. доллары	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
1 категория	Активтер барлығы	≥250	2	2	2	2	2
	Басқарудағы активтер	≥1000					
	Артықшылықты депозиттер	≥30					
	Капиталға қойылған талаптар	≥20					
2 категория	Активтер барлығы	≥100	3	3	3	3	3
	Басқарудағы активтер	≥500					
	Артықшылықты депозиттер	≥20					
	Капиталға қойылған талаптар	≥2					
3 категория	Активтер барлығы	≥15	31	29	24	26	26
	Басқарудағы активтер	≥20					
	Артықшылықты депозиттер	≥0,5					
	Капиталға қойылған талаптар	≥0,25					
4 категория	Активтер барлығы	≥1	64	63	57	60	57
	Басқарудағы активтер	≥2					
	Артықшылықты депозиттер	≥0,1					
	Капиталға қойылған талаптар	≥0,05					
5 категория	Активтер барлығы	≥1	211	202	199	178	179
	Басқарудағы активтер	≥2					
	Артықшылықты депозиттер	≥0,1					
	Капиталға қойылған талаптар	≥0,05					
Барлығы			311	299	285	269	267
Ескерту - [26] әдебиет негізінде							

банк тарапынан қандай да бір олқылықтар туындаған жағдайға байланысты келесідей құралдарды қолданады:

- тұрған жерінде тексеру амалдары (инспекциялық);
- бағалау жөніндегі хат;
- стресс-тестілеу;
- мәселені шешу және тұрақтандыру жоспарын әзірлеу.

FINMA осы жоғарыда аталып өткен құралдарды тәуекелге бағытталған арнайы іс-шараларда қолданады. Реттеу құралдарының тағы бір түрі – FINMA-ның талаптарына сай және аталмыш ұйымның тапсырмасы негізіндегі сыртқы қатысушылармен іске асырылатын реттеушілік аудит.

Яғни банктік қадағалау қызметі FINMA және сыртқы аудиторлар арасында бөлінеді. Аудиторлық ұйымдар FINMA-ның тапсырмасы бойынша банктер орналасқан орынға барып, жылдық қаржылық есептілігін, активтері мен пассивтерін тәуелсіз бағалап, банктердің жарғылары мен өздерінің ұйымдастырушылық ережелерін орындауын, банктік заңнаманы, өзін-өзі реттеу нұсқамасын, FINMA тарапынан шығарылған циркулярларды орындауын тексереді. Сыртқы аудиторлық ұйымдардың қорытынды есебі FINMA-ның қадағалауды жүзеге асыру үшін қолданатын негізгі ақпараттық құралы болып табылады. Сондай-ақ тексеріс барысында аудиторлық ұйымдар банктердің қандай да бір НҚА-нің талаптарын орындамағандығы немесе құқық бұзушылықтарын байқаған жағдайда FINMA-ны хабардар етуі тиіс.

FINMA Швейцарияның жүйе құраушы UBS, Credit Suisse, Zurcher Kantonalbank сынды банктерге жүйелік тәуекелдерін ескере отырып, арнайы қадағалау режимі негізінде қадағалап отырады. Жалпы FINMA қадағалау барысында тек сыртқы аудиторлық ұйымдардың есептілігін қолданбайды, ол тәуекелге бағдарланған қадағалау әдісі арқылы өзі де зерттеулер жүргізеді.

2008 жылы қаржылық дағдарыстардан кейін Швейцариялық UBS, Credit Suisse банктеріне активтерінің көлемін мен ұйымдардың күрделілігіне орай аталмыш банктер жүйелік

тәуекелдерді туындату қаупі жоғары болуына байланысты қадағалаудың қатаңдатылған режимі енгізілді. FINMA тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау қызметін басшылыққа ала отырып, бірнеше жылдар бойы UBS AG, Credit Suisse AG-ны тәуекелдерін бағалай отырып, стресс-тестілеу жүргізіп отырған. Жүйе құраушы банктер капиталының жеткіліктілігі мен дағдарыстық жағдайға төтеп беруіне қарай арнайы режимге бағынады. Осы орайда қадағалаушы орган аталмыш банктерден мәселені шешу және қалпына келтіру сондай-ақ, нақты ұйымдастырушылық шараларын қабылдауды талап етеді. Мысалы, Швейцариялық UBS AG, Credit Suisse AG ұйымдары жүйелік маңызы бар қызметтерін бөлек еншілес компанияларға берген болатын. Келешекте аталмыш ұйымдар қаржылық және операцияндық тәуелділіктерін төмендету үшін жоспарларын жасақтап қадағалаушы органға ұсынатын болады.

FINMA жүйе құраушы банктерге өз назарын көп бөле отырып, қаржылық дағдарыстан кейін нормативтік тексерулердің қиындығы мен жиілігі 4-5-ші категориядағы кішігірім банктер үшін қиындықтар туындап отырғанын атап өтіп, кішігірім банктерге жеңілдетілген режим енгізу үшін біршама жұмыстар атқарды.

2018 жылы Швейцариялық FINMA тарапынан ұсақ банктерді қадағалау жиілігі, өтімділік, тәуекелді ескере отырып активтерін бағалауы, ақпараттарды жариялауға қатысты талаптарды төмендетуіне байланысты өзгерістер талқыланып, 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап енгізілді. FINMA 4-ші және 5-ші категориядағы тәуекелі төмен ұсақ банктерге «Кіші банктер» режимінде қызмет етуге мүмкіндік берді. «Кіші банк» режимінде қызмет атқаратын банктер үшін өздерінің тікелей және жанама шығындарын төмендете отырып, тәуекелдерді ескере отырып, активтерін есепке алудан, өтімділік коэффициенттерін есептеулерден бас тарта алады, сондай-ақ, өздерінің есептілігі жайлы ақпараттарды жариялау талабын төмендете алады. Сонымен қатар аталмыш ұйымдар келешектегі капиталға немесе өзге де нормативтік талаптар

бойынша өзгерістерді орындауға қатысты төлемдерді аудармай керісінше жинақтарын көбейтуге мүмкіндіктері болады және аталмыш ұйымдар қадағалаушы орган тарапынан 2 жылда 1 рет қадағаланып отырады. Жалпы «Кіші банктер» режимі ерікті сипатта іске асырылады, 2019 жылғы қорытынды ақпараттар бойынша Швейцарияда 4-5-ші катрегориялы әрекет етуші банктер 236-ны құрап отыр, олар ерікті түрде «Кіші банктер» режиміне өтулеріне өтінім берулеріне болады [28].

2019 жылы FINMA банк және қаржы нарығындағы ұйымдарының тәуекелдеріне мониторинг жүргізіп, қауіп тудыруы ықтимал келесідей 6 тәуекелді атап өткен болатын: төменгі пайыздық ставка, жылжымайтын мүлік және ипотека нарығындағы мүмкін болатын түзетулер, кибершабуылдар, LIBOR пайыздық ставкасын алып тастауы, ақшаны жылыстатулар, нарыққа кірудегі трансшекаралық кедергілер.

Швейцарияда FINMA банк секторын тәуекелге бағдарланған реттеу мен қадағалаудың жоспарлы үрдісін жүзеге асыру барысында 2019 жылы банктер тарапынан корпоративтік басқарудың нашарлауымен байланысты мәселелерді анықтап, басқарушы органдардың тәуекелдерді корпоративтік бақылаудың тиімділігі қарастырылды. FINMA сәйкес келетін ережелер мен процестерді талдау арқылы банктегі шешімдерді қабылдайтын тұлғалармен сұхбаттасу және басқарушы органдардың отырыстарына қатысу арқылы аталмыш мәселелер шешімін тауып отыр.

FINMA тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауға көшкелі банктердің күтпеген дағдарыстық жағдайларда бизнесті басқару жүйесінің болғанын талап ете отырып, дағдарыстық жағдай туындаған кездері қалпына келтіруге байланысты жоспарының болуын және мұндай жоспарды құру жауапкершілігін банк басшысы мен директорлар кеңесінде болуын талап етеді. Қалпына келтіру және реттеу жоспары ұйымның тәуекелдерін анықтауға бағыттай отырып, дағдарыстық жағдаймен тиімді күресудің жолын анықтауы тиіс. Сондай-ақ банктің қарыздары шектен тыс өсіп, өтімділігіне байланысты мәселе туындаған

жағдайда FINMA банк бизнесін жүргізуіне, банк басшылығы мен директорларына тікелей әсер етуі мүмкін. Осы жағдайларда FINMA келесідей өкілеттіліктерге ие:

- 1) банктің басқару органдарына тікелей нұсқаулар бере алады;
- 2) банктің директорларының, менеджерлерінің өкілеттіліктерін шектеу немесе оларды қызметінен шеттету;
- 3) банкке міндетті аудиторлық тексеріс жүргізетін ұйымды шеттету;
- 4) банктің коммерциялық қызметін шектеу;
- 5) банкке бағалы қағаздармен операция жасауға, төлемдерді жасауға, қабылдауға тыйым салу;
- 6) контрагенттің банк алдындағы борышын өндіріп алуға құқығын уақытша тоқтата тұруды талап ете алады [29].

FINMA-ның 2020 жылғы қорытынды зерттеулері бойынша Швейцарияның қаржы нарығындағы маңызды, әрі ұзақ мерзімді тәуекелдеріне үлкен деректер, жасанды интеллект, коронавирус пандемиясы, ахуалдың өзгеруіне байланысты (несие, нарық, өтімділік және операцияндық тәуекелдер) туындап жатқан қаржылық тәуекелдер деп атап өткен болатын. Жалпы пандемия барлық мемлекеттердің капитал нарығына да әсер еткеніндей, Швейцарияда пандемия жағдайы корпоративтік несиелер бойынша тәуекелді жоғарылатты. Яғни шет мемлекеттердің қаржылық институттары тарапынан алынған қаржы ресурстарының қайтарылмауына байланысты Швейцариялық банктер үшін корпоративті несиелік тәуекел туындауда [30].

Қорытынды

Қорытындылай келе, Еуро Одақтағы ЕОБ-тің және Швейцариялық қадағалаушы ұйымының банк саласында тәуекелдерді алдын алу, төмендету бойынша әрекеттерін талдай отырып, отандық банк саласында тәуекелге бағдарланған реттеу мен қадағалауға байланысты келесідей бірнеше ұсыныстарды атап өтуге болады:

- 1) кез-келген Батыс Еуропа мемлекеттеріндегі банктерді реттеу мен қадағалау сала-

сына назар аударсақ, ол мемлекеттерде банктік ұйымдардың қоғам алдындағы қаржылық жағдайы және басқарушы құрылымы туралы ақпараттардың ашық болуы жоғары деңгейде талап етіледі, яғни, ақпараттардың ашықтығы салымшылар мен қадағалаушы органның превентивті сипатта тәуекелдерді алдын алуға, қадағалаудағы әрекетінің тиімділігін арттыратыны сөзсіз болатындықтан отандық банктердің қаржылық жағдайы және басқарушылық құрылымы туралы ақпараттарды неғұрлым жиі жариялап отыруы үшін уәкілетті ұйым ықпал етуі қажет;

2) Сондай-ақ отандық банк саласында өзін-өзі реттейтін ұйымдардың қызметін жандандыру арқылы аталмыш ұйымдардың банктерге тәуекелдерді алдын-алу бойынша немесе басқа да сұрақтармен әдістемелік тұрғыдан кеңес беруіне ықпал ету қажет;

3) Жалпы тәуекелге бағдарланған реттеу мен қадағалау барысында кез-келген ЕДБ-нің тәуекелділік жағдайының алдын алу үшін аталмыш ұйымдардың әр атқаратын қызметі бойынша белгілі шекті межені орнату қажет. Мысалы, Швейцарияда банк саласында проблемалық несиелер өте төмен және аталмыш мемлекетте банктердің проблемалық активтерін қайтарумен немес қалпына келтірумен байланысты жұмыс атқаратын Қазақстан-

дағыдай Проблемалық активтер қоры жоқ, себебі кез-келген клиент банктен несиелер алуы үшін бірінші кезекте кепілінің бар-жоқтығы қарастырылады яғни, клиенттің сол банкте депозиттік шоты болған жағдайда ғана несиені алуға мүмкіншілігі болады.

4) Отандық банктердің тәуекел профилін бағалау үшін швейцариялық әдісті пайдалана отырып, банктердің активтері, салымдары және міндеттемелерін ескере отырып, банктерді категорияларға сай жіктеу қадағалаушы органға қадағалау барысында тиімдірек болар еді;

отандық банк саласы 2019 жылдан бастап қана тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауға өткендігіне қарамастан, Базель стандартының талаптарын орындауға байланысты пруденциалдық норманың талаптарына осы күнге дейін өзгерістер енгізуде. Әйтсе де ол өзгерістер Базель стандартының нормасынан аспайды, талдау барысында байқағанымыздай Швейцарияда банктерге байланысты капиталға, тәуекелді ескергендегі капиталға, өтімділік коэффициент мөлшеріне, консервациялық, антициклдық буфер бойынша нормалар Базель стандартына қарағанда айтарлықтай жоғары бекітілген және аталмыш тәжірибені отандық банк саласында қолдану қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Сейтқасымов Ғ.С. және т.б. Банк ісі: Оқулық, 3 басылым, толықтырылған және қайта өзгертілген. – Астана: КазЭҚХСУ БПО, 2017. – 438 б. [Электрон . ресурс] - URL: <https://library.enu.kz/ProtectedView/Book/ViewBook/43452> (қаралған күні: 10.12.2020)

2 Садвокасова К.Ж. Совершенствование банковского регулирования и надзор в Республике Казахстан: Теория и практика: Монография– 2-е изд.дополн /Изд-во. CyberSmith, 2017.- 306 стр. [Электрон . ресурс] - URL:https://elibrary.kz/ru/search/read_book/2698/ (қаралған күні: 12.12.2020)

3 Дубова С.Е., Кутузова А.С. Развитие рискориентированных подходов в банковском регулировании и надзоре: Монография. – 2-ое изд., стер. - Москва: Флинта, 2013. - 31 с.

4 Busch A. Banking regulation and globalization. - New York: Oxford University: Press Inc., 2009. - 23-31 с.

5 James R. Barth, Caprio G.Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013. [Электрон . ресурс] - URL: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (қаралған күні:16.12.2020)

6 Anginer D., Bertay A.C., Cull R., Demirgüç-Kunt A., Mare D.S. Bank regulation and Supervision ten years after the global financial crisis. [Электрон . ресурс] - URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32589/WPS9044.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (қаралған күні: 11.11.2020)

7 James R. Barth, Gerard Caprio, Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013. [Электрон . ресурс] - URL: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (қаралған күні: 10.10.2020)

8 James R. Barth, Gerard Caprio, Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013, pp.49. [Электрон . ресурс] - URL: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (қаралған күні: 21.09.2020)

9 Andenas M., Deipenbrock G. Regulating and Supervising European Financial Markets more risks than Achievements. – Cham: Springer International Publishing Switzerland, 2016 (2). - 243 p.

10 Салинг К., Гусаков Н. Банковский союз ЕС: проблемы финансовой стабильности // Современная Европа. – 2018. - № 4. - С. 123.

11 Andenas M., Deipenbrock G. Regulating and Supervising European Financial Markets more risks than Achievements // Springer International Publishing Switzerland. – 2016. № 2. – P. 243.

12 Европейского Центрального банка. Раздел банковского надзора, задачи Европейского банковского надзора. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/ssmexplained/html/ssm.en.html> (қаралған күні: 15.12.2020)

13 Европейского центрального банка. Раздел банковского надзора, Методология SREP надзора. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/srep/2019/html/methodology.en.html#toc1> (қаралған күні: 05.12.2020)

14 Европейского центрального банка. Раздел надзорная практика, Надзорная проверка 2019 г. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/home/html/index.en.html> (қаралған күні: 29.11.2020)

15 SSM Supervisory Manual European banking supervision: functioning of the SSM and supervisory approach, 2018. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/ssm.supervisorymanual201803.en.pdf> (қаралған күні: 15.12.2020)

16 Дегарден Б. Феномен банковской системы Швейцарии: исторические факты и современные тенденции развития. – СПб.: СПбГУП, 2013. – 4 с.

17 Ассоциация Швейцарских банков. Регулирование и соблюдение требований. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.swissbanking.org/en/topics/regulation/regulation> (қаралған күні: 15.12.2020)

18 Информационный ресурс Forex Club. Раздел обзоры регуляторов. Обзор Швейцарского регулятора FINMA. [Электрон . ресурс] - URL: https://fxtraders.info/overviews/regulations/view/0100/finma?utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.kz%2F (қаралған күні: 15.12.2020)

19 Службы по надзору за финансовыми рынками Швейцарии (Swiss Financial Market Supervisory Authority), Организация FINMA. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.finma.ch/de/finma/organisation/> (қаралған күні: 15.12.2020)

20 Стратегические цели FINMA на 2017-2020 г. [Электрон . ресурс] - URL: [file:///C:/Users/77024/Downloads/20161116%20FINMA%20strat%20ziele%202017%202020_DE%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/77024/Downloads/20161116%20FINMA%20strat%20ziele%202017%202020_DE%20(1).pdf) (қаралған күні: 15.12.2020)

21 FINMA Risk Monitor 2020, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, 11 November 2020. [Электрон . ресурс] - URL: <file:///C:/Users/77024/Downloads/20201111%20FINMA%20Risikomonitor%202020.pdf> (қаралған күні: 15.12.2020)

22 FINMA. Мониторинг как основная задача FINMA. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.finma.ch/de/ueberwachung/alles-zur-ueberwachung/> (қаралған күні: 15.12.2020)

23 Ассоциация Швейцарских банков. Регулирование и соблюдение требований. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.swissbanking.org/en/topics/regulation/regulation> (қаралған күні: 15.12.2020)

24 Hsu P.Ch., Bahar R. Banking Regulation 2020 Switzerland. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/switzerland> (қаралған күні: 15.12.2020)

25 FINMA. Мониторинг как основная задача FINMA. Categorisation of banks and securities firms. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.finma.ch/de/ueberwachung/banken-und-wertpapierhaeuser/kategorisierung/> (қаралған күні: 15.12.2020)

26 FINMA. Надзорные категории годовой отчет 2019 года. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.finma.ch/en/documentation/finma-publications/kennzahlen-und-statistiken/statistiken/aufsicht/> (қаралған күні: 15.12.2020)

27 Basel Committee on Banking Supervision. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Assessment of Basel III regulations-Switzerland. 2013. [Электрон . ресурс] - URL: https://www.bis.org/bcb/implementation/12_ch.pdf (қаралған күні: 15.12.2020)

28 Официальный информационный сайт FINMA. Small banks regime: sixty-four banks taking part. [Электрон . ресурс] - URL: <https://www.finma.ch/de/news/2020/02/20200227-mm-kleinbankenregime/> (қаралған күні: 15.12.2020)

29 FINMA Risk Monitor 2019, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, December 2019. [Электрон . ресурс] - URL: <file:///C:/Users/77024/Downloads/20191210%20FINMA%20Risikomonitor%202019.pdf> (қаралған күні: 15.12.2020)

30 FINMA Risk Monitor 2020, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, 11 November 2020. [Электрон . ресурс] - URL: <file:///C:/Users/77024/Downloads/20201111%20FINMA%20Risikomonitor%202020.pdf> (қаралған күні: 15.12.2020)

П.Н. Бузаубаева, С.Б. Мақыш

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Н ур -Султан , Казахстан

Зарубежный опыт риск-ориентированного регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня

Аннотация. В настоящее время деятельность коммерческих банков является важнейшим атрибутом нормального развития экономики любого государства. Развитая банковская система занимает значимое место не только в сфере бизнеса, но и в повседневной жизни многих индивидуальных потребителей. Основным фактором стабильного функционирования банковской системы любого государства является эффективность банковского регулирования и надзора. Цель данной статьи – на основе изучения зарубежной практики риск-ориентированного регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня внести предложения по максимальному использованию необходимого и эффективного опыта зарубежных стран в процессе регулирования и надзора за отечественным банковским сектором.

В статье, с учетом того, что компетенции в сфере регулирования и надзора за банковской деятельностью в разных странах различны, приводится перечень государств, имеющих единый орган и несколько органов государственного регулирования и надзора за деятельностью банков. В статье рассмотрены риск-ориентированное регулирование и надзор Европейского центрального банка, а также деятельность контролирующих органов Швейцарии по предупреждению рисков. Выявлено, что при надзоре за деятельностью банков в Швейцарии учитываются профиль риска банков и неравномерность режимов надзора. Также рассмотрено, какие показатели деятельности банка в процессе надзора оценивает Европейский Центральный банк, применяющий единую модель надзора.

Ключевые слова: единый банковский надзор, Банковский союз, риск, риск-ориентированное регулирование и надзор, достаточность капитала, ликвидность, корпоративное управление, бизнес-модель, привилегированные депозиты, саморегулируемая организация, категория надзора.

P.N. Buzaubaeva, S.B. Makysh

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

International experience of risk-based regulation and supervision over activity of banks of the second level

Abstract. Currently, the activity of commercial banks is the most important attribute of the normal development of the economy of any state. The developed banking system occupies a significant place not only for the business sector, but also in the daily life of many individual consumers. The main factor in the stable functioning of the banking system of any state is the effectiveness of banking regulation and supervision. The purpose of this article is to make suggestions on the maximum use of the necessary and effective experience of

foreign countries in the process of regulation and supervision of the domestic banking sector based on the study of foreign practice of risk-oriented regulation and supervision of the activities of second-tier banks.

In the article, taking into account the fact that the competence in the field of regulation and supervision of banking activities in different countries is different, a list of States with a single body and several bodies of state regulation and supervision of banks' activities is provided. The article examines the risk-oriented regulation and supervision of the European Central Bank and The activities of Swiss regulatory authorities to prevent risks, it is revealed that the supervision of banks in Switzerland takes into account the risk profile of banks and the uneven supervision regimes. It is also considered what indicators of the Bank's activity in the process of supervision are evaluated by the European Central Bank, which uses a single model of supervision.

Keywords: single banking supervision, banking union, risk, risk-based regulation and supervision, capital adequacy, liquidity, corporate governance, business model, privileged deposits, self-regulatory organization, supervision category.

References

- 1 Sejtkaşymov G.S. zhane t.b. Bank isi: Okulyk, 3 basylym, tolyktyryluan zhane kajta ozgertilgen. – Astana: KaZEHKKHSU BPO, 2017.- 438 b. [Electronic resource] - Available at: <https://library.enu.kz/ProtecteDView/Book/ViewBook/43452> (Accessed:10.12.2020)
- 2 Sadvokasova K.ZH. Sovershenstvovanie bankovskogo regulirovaniya i nadzor v Respublike Kazakhstan: Teoriya i praktika: MonografiYA– 2-e izd.dopoln /Izd-vo. CybeRSmith, 2017.- 306 str. [Electronic resource] - Available at: https://elib.kz/ru/search/read_book/2698/ (Accessed: 12.12.2020)
- 3 Dubova S.E., Kutuzova A.S. Razvitie riskorientirovannykh podkhodov v bankovskom regulirovanii i nadzore: Monografiya. 2-oe izd., ster. [Development of Risk-Based Approaches in Banking Regulation and Supervision: Monograph. - 2nd ed., Erased] (Moscow: Flinta, 2013, 31 s.). [in Russian]
- 4 Busch A. Banking regulation and globalization (New York: Okhford University: Press Inc., 2009, 23-31 s.).
- 5 James R. Barth, Caprio G.Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013. [Electronic resource] - Available at: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (Accessed: 16.12.2020)
- 6 Anginer D., Bertay A.C., Cull R., Demirgüç-Kunt A., Mare D.S. Bank regulation and Supervision ten years after the global financial crisis. [Electronic resource] - Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32589/WPS9044.pdf?sequence=4&iSAllowed=y> (Accessed: 11.11.2020)
- 7 James R. Barth, Gerard Caprio, Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013. [Electronic resource] - Available at: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (Accessed:10.10.2020)
- 8 James R. Barth, Caprio G.Jr., Ross Levine. Bank Regulation and Supervision in 180 Countries from 1999 to 2011, 01.01.2013, pp.49. [Electronic resource] - Available at: http://faculty.haas.berkeley.edu/ross_levine/papers/Bank_Regulation_and_Supervision_Around_the_World_15JAN2013.pdf (Accessed:21.09.2020)
- 9 Andenas M., Deipenbrock G. Regulating and Supervising European Financial Markets more risks than Achievements, Springer International Publishing Switzerland, 2, 243 (2016).
- 10 Салинг К., Гусаков Н. Bankovskij soyuz ES: problemy finansovoj stabil'nosti, Sovremennaya Evropa [EU Banking Union: Problems of Financial Stability, Modern Europe], 4, 123(2018). [in Russian]
- 11 Andenas M., Deipenbrock G. Regulating and Supervising European Financial Markets more risks than Achievements, Springer International Publishing Switzerland, 2, 243 (2016).
- 12 Evropejskogo Central'nogo banka. Razdel bankovskogo nadzora, zadachi Evropejskogo bankovskogo nadzora [European Central Bank. Banking Supervision Section, Tasks of European Banking Supervision]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/ssmekhplained/html/ssm.en.html> (Accessed:15.12.2020)
- 13 Evropejskogo central'nogo banka. Razdel bankovskogo nadzora, Metodologiya SREP nadzora [European Central Bank. Banking Supervision Section, Supervision SREP Methodology]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/banking/srep/2019/html/methodology.en.html#toc1> (Accessed:05.12.2020)

14 Evropejskogo central'nogo banka. Razdel nadzornaya praktika, Nadzornaya proverka 2019 g. [Electronic resource] - Available at: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/home/html/indekh.en.html> (Accessed:29.11.2020)

15 SSM Supervisory Manual European banking supervision: functioning of the SSM and supervisory approach, 2018. [Electronic resource] - Available at: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/ssm.supervisorymanual201803.en.pdf> (Accessed:15.12.2020)

16 Degarden B. Fenomen bankovskoj sistemy Shvejcarii: istoricheskie fakty i sovremennye tendencii razvitiya [The Phenomenon of the Swiss Banking System: Historical Facts and Modern Development Trends] (SPb.: SPBGUP, 2013, 4 p.). [in Russian]

17 Associaciya Shvejcarskikh bankov. Regulirovaniye i soblyudeniye trebovaniy [Association of Swiss Banks. Regulation and compliance]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.swissbanking.org/en/topics/regulation/regulation> (Accessed:15.12.2020)

18 Informacionnyj resurs Forekh Club. Razdel obzory regulyatorov. Obzor Shvejcarskogo regulyatora FINMA [Information resource Forex Club. Section reviews of regulators. Review of the Swiss regulator FINMA]. [Electronic resource] - Available at: https://fkhtraders.info/overviews/regulations/view/0100/finma/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.kz%2F (m:15.12.2020)

19 Sluzhby po nadzoru za finansovymi rynkami Shvejcarii (Swiss Financial Market Supervisory Authority), Organizaciya FINMA [Swiss Financial Market Supervisory Authority, FINMA Organization]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.finma.ch/de/finma/organisation/> (Accessed:15.12.2020)

20 Strategicheskie celi FINMA na 2017-2020 g [FINMA strategic goals for 2017-2020]. [Electronic resource] - Available at: file:///C:/Users/77024/Downloads/20161116%20FINMA%20strat%20ziele%202017%202020_DE%20(1).pdf (Accessed:15.12.2020)

21 FINMA Risk Monitor 2020, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, 11 November 2020. [Electronic resource] - Available at: file:///C:/Users/77024/Downloads/20201111%20FINMA%20Risikomonitor%202020.pdf (Accessed:15.12.2020)

22 FINMA. Monitoring kak osnovnaya zadacha FINMA [FINMA. Monitoring as the main task of FINMA]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.finma.ch/de/ueberwachung/alles-zur-ueberwachung/> (Accessed:15.12.2020)

23 Associaciya Shvejcarskikh bankov. Regulirovaniye i soblyudeniye trebovaniy [Association of Swiss Banks. Regulation and compliance]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.swissbanking.org/en/topics/regulation/regulation> (Accessed:15.12.2020)

24 Peter CH.Hsu, Bahar R.. Banking Regulation 2020 Switzerland. [Electronic resource] - Available at: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/switzerland> (Accessed:15.12.2020)

25 FINMA. Monitoring kak osnovnaya zadacha FINMA. Categorisation of banks and securities firms [FINMA. Monitoring as the main task of FINMA. Categorization of banks and securities firms]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.finma.ch/de/ueberwachung/banken-und-wertpapierhaeuser/kategorisierung/> (Accessed:15.12.2020)

26 FINMA. Nadzornye kategorii godovoj otchet 2019 goda [FINMA. Supervisory categories 2019 annual report]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.finma.ch/en/documentation/finma-publications/kennzahlen-und-statistiken/statistiken/aufsicht/> (Accessed:15.12.2020)

27 Basel Committee on Banking Supervision. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Assessment of Basel III regulations-Switzerland. 2013. [Electronic resource] - Available at: https://www.bis.org/bcbs/implementation/l2_ch.pdf (Accessed:15.12.2020)

28 FINMA. Small banks regime: sikhty-four banks taking part. [Electronic resource] - Available at: <https://www.finma.ch/de/news/2020/02/20200227-mm-kleinbankenregime/> (Accessed:15.12.2020)

29 FINMA Risk Monitor 2019, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, December 2019. [Electronic resource] - Available at: file:///C:/Users/77024/Downloads/20191210%20FINMA%20Risikomonitor%202019.pdf (Accessed:15.12.2020)

30 FINMA Risk Monitor 2020, Published by Swiss Financial Market Supervisory Authority FINMA, 11 November 2020. [Electronic resource] - Available at: file:///C:/Users/77024/Downloads/20201111%20FINMA%20Risikomonitor%202020.pdf (Accessed:15.12.2020)

Авторлар туралы мәлімет:

Бұзаубаева П. – негізгі автор, «Қаржы және бизнес» мамандығының 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мақыш С. – э.ғ.д., «Экономика» факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Buzaubayeva P. – The main author, The 1st year Ph.D. student L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makysh S. – Doctor of Economics Sciences, Dean of the faculty of Economics, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Р.Е. Елемесов
А.А. Раимбекова

Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: a.raimbekovaa@mail.ru)

«Дедолларизация» саясатының ұлттық экономикаға әсері: артықшылықтары мен кемшіліктері

Аннотация. Ел экономикасының долларға тәуелділігі валюта нарығының құбылмалылығының негізгі факторы ретінде қарастырылып, халықтың ұлттық валютаға деген сенімін жоғалту қаупін тудырады. Бұл орайда, мемлекеттің дедолларизация саясатын жүргізуі елдегі есеп айырысу мен валюталық операциялардағы ұлттық валютаның ролін нығайту жолындағы басты қадамдардың бірі болып табылады.

Мақаланың мақсаты – дедолларизация саясатының негізгі себептерін анықтау, бұл үрдістің ел экономикасына әсерлерінің негізгі артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау, оның елге алып келетін негізгі салдарын анықтау, валюта бағамдарының өзгермелілігінің бұл үрдіске әсер етуі және халық пен корпоративті сала өкілдерінің салымдарды жасаудағы ұлттық валютаға деген қызығушылық пен сенімділік деңгейін талдау. Қазақстан Ұлттық Банкінің валюталар бағамдары мен депозиттік салымдар бойынша соңғы статистикалық мәліметтері пайдаланылып, әлемдік COVID-19 пандемиясының ҚР ұлттық экономикасы мен ұлттық валютасы теңгенің тұрақтылығына тигізген әсері талқыланды. Зерттеу барысында дедолларизация саясатының салдарынан пайда болған проблемалар анықталды. Мемлекеттің дедолларизация саясатының құбылмалы валюталық бағамдар мен доллардың халықаралық валюта нарығындағы нық позициясы жағдайында максималды тиімділігін қамтамасыз етуге кейбір негізгі ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: дедолларизация, ұлттық валюта, есеп айырысулар, валюта бағамдарының ауытқуы, депозиттік салымдар, банктік салымдар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-191-200>

Кіріспе

Ұлттық экономиканың дедолларизациясы – бұл халықаралық есеп айырысудың негізгі валютасы ретінде доллардан бас тарту процесі. Долларды пайдалану деңгейінің біртіндеп төмендеуі туралы мәселе үнемі көтеріліп келе жатқанына қарамастан, ол туралы белсенді түрде тек 10 жыл бұрын айтылды. Оның негізгі себебі – 2008 жылғы әлемдік қаржы дағдарысынан кейін әлем елдерінің экономи-

калары американдық қаржы жүйесіне тәуелді екендігі айқын болған еді. Ал, керісінше, долларизация, яғни құн, жинақ және төлем өлшемі ретінде шетелдік валютаны, нақтырақ айтқанда, долларды қолдану әр елдің отандық қаржы жүйесінің басты мәселелерінің бірі ретінде танылады.

АҚШ доллары елдер арасындағы сауданың негізгі валютасы болып саналатындығы, ал Американың импорты мен экспорты әлемдік сауда көлемінің шамамен 10%-ын құрайтыны

жасырын емес, ал есеп айырысу бірлігі ретінде доллар халықаралық келісімшарттардың 40%-ында қолданылады.

Сондықтан соңғы онжылдықта доллар біртіндеп басқа валюталармен алмастырылып, тиісінше американдық қаржы институттарына (көбінесе ресми түрде халықаралық, бірақ іс жүзінде АҚШ-тың бақылауында болатын) баламалар құрылып отыр. Сәйкесінше, дедолларизация – көпполярлы әлемге көшудің маңызды тенденцияларының бірі. Мұнда Қытай, Ресей, Үндістан, Бразилия және басқа да ірі державалар әлемнің альтернативті қаржы орталықтары роліне талпынып отыр.

Дедолларизация үрдісі әлемде 2014 жылдың екінші жартысында күрт үдей түсті – бұл Батыстың әрекеттеріне жауап түрінде сипатталды, атап айтқанда, американдықтардың украиналық дағдарысқа араласуы, қытайлықтардың Гонконгтағы түрлі түсті революция жасауға әрекеті және Батыс елдерінің ХВҚ-ға бақылауды қайта қараудағы ірі дамушы елдердің пайдасына бөлуден бас тартуы болды. Бұған қоса, батыстық емес елдер АҚШ пен ЕО үстемдік ететін қазіргі әлемдік қаржы институттарындағы ролін арттыруды көздеп отыр. Сонымен қатар, БРИКС елдері баламалы халықаралық қаржы институттарын қалыптастыру бойынша іс-шаралар жүргізуде.

Сәйкесінше, Қазақстанда дедолларизация мәселесі ертеректе талқыланған болатын, ал қазір ол бірінші рет мемлекеттік деңгейдегі мәселе ретінде шешімін анықтауды талап етіп отыр. Бұл, біріншіден, *экономикалық мәселелерге байланысты*, өйткені долларға шамадан тыс тәуелділік валюта нарығының тұрақсыздығының негізгі факторы ретінде қарастырылады. Тиісінше, бұл тәуелділікті төмендету девальвацияға балама ретінде анықталады. Екіншіден, *саяси фактор* да бар. Қазақстан дамыған 30 елдің қатарына қосылуды мақсат етіп, Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) «байлар клубы» стандарттарын енгізуде. Сондықтан біз долларизациядан, яғни дамушы елдерге тән болатын «жағымсыз аурудан» зардап шекпеуіміз керек. Экономикасы тұрақты даму үрдісінде-

гі мемлекет ретінде біз өз валютамыздың ел ішінде басым болатындығын алға тартуымыз қажет.

Зерттеу әдістері

Мақала жазу барысында эмпирикалық және теоретикалық әдістер, нақтырақ: талдау, синтез, дедукция, индукция, салыстыру, бақылау әдістері қолданылды. Дедолларизация саясатын жүргізудегі экономикалық процестерді жеке бөліп қарастыру арқылы оларға талдау жасап, жиналған ақпаратты тұтасымен синтездеу жүргізілді.

Зерттеудің теориялық негізі болып отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері алынды.

Зерттеу барысында индукция әдісі арқылы алынған нәтижелер теориялық түрде дедукция әдісі арқылы негізделді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қолданыстағы айырбас бағамы саясатына сәйкес ұлттық валюта бұрынғыдай фундаменталды факторлардың ықпалында қалады, олардың бастысы *мұнай бағасы* болып табылады. Дәл осы жылдың қыркүйек айында мұнай бағасының төмендеуі теңгенің айырбас бағамына айтарлықтай қысым жасады, бұл өз кезегінде соңғы айлардағы ең үлкен әлсіреу деңгейін көрсетті. Сонымен, қыркүйекте COVID-2019 таралуының екінші толқыны мен әлемде жаңа шектеу шараларын енгізу жағдайында әлемдік экономиканың қалпына келуінің баяулау қаупінің өсуіне байланысты мұнай бағасы 9,6%-ға төмендеді. Мұнай бағаларына оған деген сұраныстың потенциалды шектеулері және ұсыныстың артуы туралы жаңалықтар қосымша қысымды көрсетті. Ливияның тау-кен компаниялары сегіз айлық мұнай кен орындары мен порттарының блокадасынан кейін мұнай өндіруді қалпына келтіру туралы хабарлады. Үндістанда мұнайға деген сұраныс төмендеді.

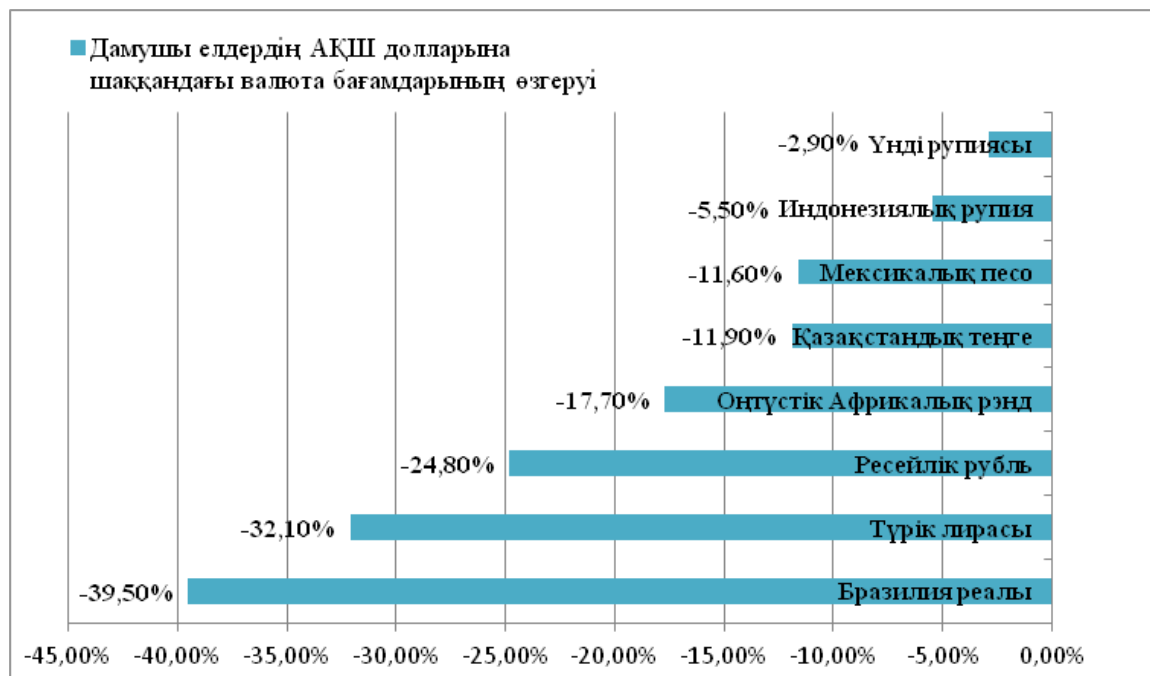
Мұнай бағасының өзгеруінен басқа, теңге айырбас бағамына әлемдік экономикадағы жалпы тенденциялар әсер етеді. Мысалы, да-

мушы елдердің ұлттық валюталарына (ЕМ, emerging markets) қосымша қысым инвесторлардың қызығушылығының жалпы төмендеуімен және АҚШ-тағы ынталандыру шараларына деген сенімсіздікпен байланысты әлемдік нарықтарда белгілі бір кезеңдерде доллардың нығаюы арқылы жасалады. Нәтижесінде осы жылдың қыркүйегінде түрік лирасы бір айда 5,9%-ға, Аргентиналық песо – 2,7%-ға әлсіреді, ал Мексика, Бразилия және Индонезия валюталары 2,2-2,7%-ға төмендеді. Бұл статистиканы келесі диаграммадан көруге болады (1-сурет).

Қазақстан Республикасының ұлттық валютасының айырбас бағамына әсер ететін маңызды факторлардың бірі – бұл негізгі сауда серіктестері елдерінің, ең алдымен Ресейдің валюта бағамы. Теңгемен салыстырғанда рубль бағамы құбылмалы. Егер жыл басынан 20-қазанға дейін теңге 12,0%-ға әлсіреген болса, онда Ресей рублі бірден 24,8%-ға төмендеді. Бұл жағдай көптеген факторлардың әсерінен болды. Олардың ішінде Беларусьтегі жағдай мен Қарабах аймағындағы қақтығыс

геосаяси тәуекелдердің күшеюін, Еуропа Одағының Ресейге қарсы жаңа санкцияларын, сондай-ақ әлемдік инвесторлардың тәуекелдік қызығушылығының төмендеуін атап өтуге болады. Теңге мен рубльдің әртүрлі әлсіреу қарқыны паритетке әсер етті. Егер жыл басында рубльді 6,2 теңгеге сатып алуға болатын болса, жақында бір рубльдің құны 5,5–5,6 теңгені құрады. Сонымен бірге тек рубльге қысым жасайтын Ресейге тән санкциялық факторлары теңгеге әсер етпейтіндігін ескеру керек, сондықтан теңгенің динамикасы рубль динамикасына сызықтық түрде ілеспейтін болады [1].

Жалпы алғанда, Қазақстан оң фискалды саясаттың және дер уақытында қабылданған шаралардың арқасында басқа дамушы елдермен салыстырғанда тұрақты позицияға ие. Жыл басынан бері қазақстандық теңге көптеген ЕМ валюталарынан азырақ жоғалтты, тек Үндістан мен Индонезия рупияларынан, сондай-ақ Мексика песосынан ғана ұтылды. Мұнай нарығы мен ЕМ валюталарының динамикасы негізіндегі сыртқы факторлардың күрт

Сурет 1 – 2020 жылдың басынан 2020 жылдың қазан айы аралығындағы дамушы елдердің АҚШ долларына шаққандағы валюта бағамдарының өзгеруі, %

Ескерту – диаграмма [1] дереккөзінен алынған.

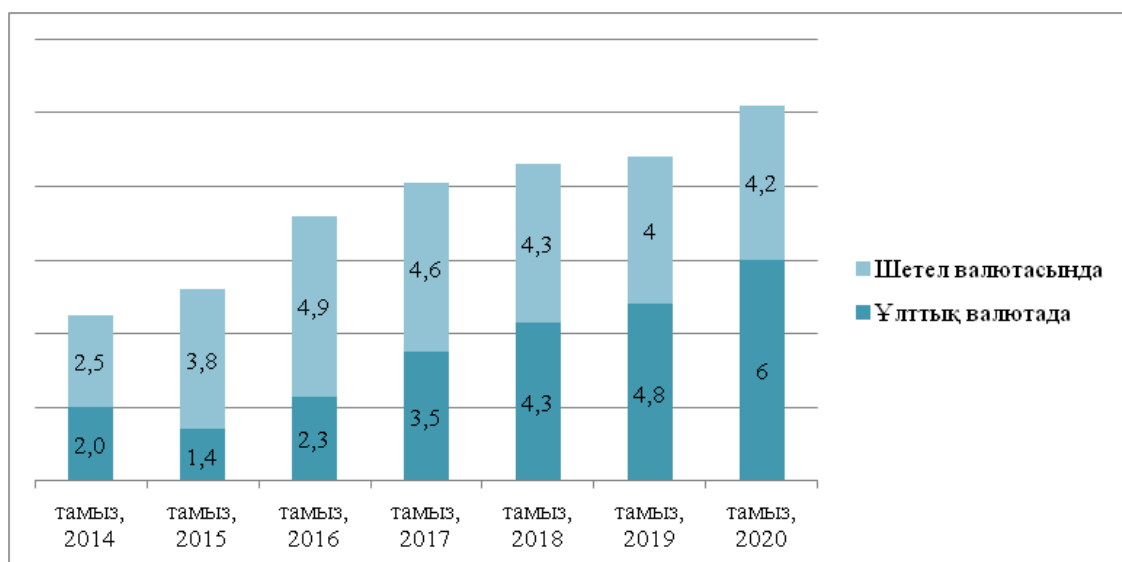
нашарлауы байқалған қыркүйекте шамадан тыс тұрақсыздықты түзету үшін Қазақстан Ұлттық Банкі ағымдағы жылдың наурызынан бастап алғаш рет 232 миллион АҚШ доллары мөлшерінде валюталық интервенциялар жүргізді. Сонымен қатар теңгені қолдау республикалық бюджетке кепілдендірілген трансферт бөлу шеңберінде Ұлттық қордың активтерінің конвертациясы, сондай-ақ квазимемлекеттік сектор компанияларының экспорттық валюта түсімдерінің бір бөлігін сатуы сияқты шаралармен қамтамасыз етіліп, қыркүйек айында олар 300 миллион АҚШ долларын құрады.

Сыртқы күйзелістер мен әлемдік экономикадағы құлдырауға қарамастан, Қазақстанда депозиттердің дедолларизация үрдісі жалғасуда. Қазақстандықтардың теңгеге деген сенімі жоғары болып қалады және қалыпты қарқынмен өсуде. Ағымдағы жылдың тамыз айының соңына қарай Ұлттық банктегі халықтың ұлттық валютадағы депозиттеріндегі үлес салмағы 59%-ды немесе 6 трлн теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 25,5%-ға артық (4,8 трлн теңге немесе жалпы салым сомасының 54,6%-ы).

Тиісінше, шетелдік валютадағы халықтың салымдарының үлесі бір жыл ішінде 45,4%-дан 41%-ға дейін төмендеді [2].

Шетел валютасындағы депозиттер бойынша нөлге жуық пайыздық мөлшерлемен салыстырғанда салыстырмалы түрде теңге бойынша жоғары мөлшерлемелер теңгемен жинақтаудың тартымдылығын қамтамасыз ететін фактор болып табылады. Мәселен, ағымдағы жылдың тамыз айының соңында заңды тұлғалардың тартылған депозиттері бойынша банктердің теңгедегі сыйақы мөлшерлемесі – 7,2%, ал шетел валютасында – 0,7%-ды ғана құрады. Өз кезегінде жеке тұлғалар үшін қойылым теңгемен – 9,8%, шетелдік валютада – 1,4%-ды құрады [1]. 2014-2020 жылдар аралығындағы Қазақстан банктеріндегі халықтың ұлттық және шетел валютасындағы депозиттерінің үлесін 2-суреттен, ал Ұлттық валютадағы ҚР Екінші деңгейлі банктеріндегі (ЕДБ) халық салымдарының үлесін 3-суреттен көре аламыз.

Бірақ бұл сандар біздің еліміздің доллармен күрестегі нақты бір деңгейдегі жетістігін анықтай алады ма деген сұрақ туындайды.

Сурет 2 – 2014-2020 жылдар аралығындағы Қазақстан банктеріндегі халықтың валюталардағы депозиттері, трлн тг

Ескерту – диаграмма [1] дереккөзінен алынған.

Осыдан бірнеше жыл бұрын белгілі экономист Петр Своик өз сұхбатында нақты дедолларизация Қазақстан үшін тек Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) аясында мүмкін екенін айтқанын еске түсіретін болсақ, қатаң санкциялар жағдайында Ресей өзінің ішкі экономикасын белсенді дамытады, сыртқы факторларға тәуелділікті едәуір азайтады және априори одақтағы серіктестерін осы жолға қосады. ЕАЭО мүше елдерінің осы мәселені ағымдағы өзектілігін еске түсірсек, оның айтқандары шындыққа жанасады. Сонымен қатар, жақында Беларусь алдымен одақтың басқа мүшелерін доллармен төлемдерден бас тартуға шақырды, содан кейін Армения осындай бастамамен шықты.

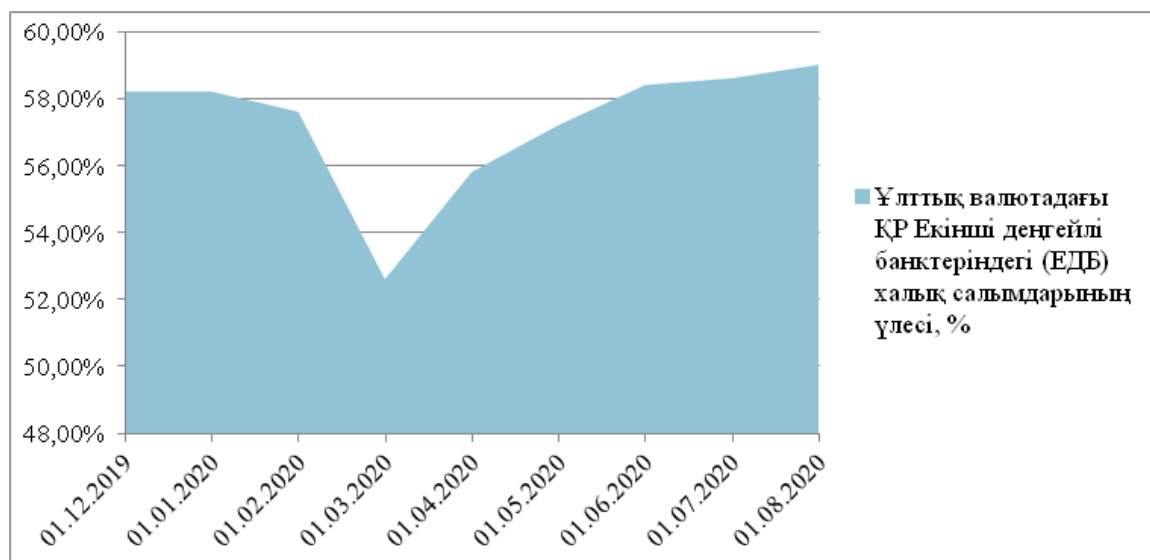
Әрине, бұл ұсыныстардың толығымен жүзеге асуы ықтимал. ЕАЭО елдерін американдық валютадан бас тартуға итермелейтін ұрандар осы қауымдастық құрылған бес жыл ішінде үнемі айтылып жүрді, және олар айтқандай, әлі де бар. Дегенмен, нақты қазір осыған байланысты кері байланыстың болуы мүмкін, себебі бүгінгі күні ЕАЭО-ның негізгі сауда серіктестерінің бірі Қытай өзара есеп

айырысуда доллардан бас тартуға итермелеп отыр.

«Қытай бастамасының» әсері қазірдің өзінде Ресей мысалында айқын көрінеді. Соңғы РИА жаңалықтары бойынша, «осы жылдың бірінші тоқсанында Ресей мен Қытай арасындағы сауда операциялары бойынша есеп айырысудағы доллардың үлесі тарихта бірінші рет 50%-дан төмендеп, 46%-ға жетті. Қазір ондағы еуро үлесі 30%-ды, ал ұлттық валюталар – рубль мен юаньдікі 24%-ды құрайды» [2].

Халықаралық тәжірибеде экономикадағы доллар үстемдігімен күрестегі «бірлескен күш-жігерді» – атап айтқанда, БРИКС елдері мен Еуропалық Одақтың іс-әрекеттері туралы айтуға болады. Біз, әрине, Жапония сияқты жалғыздықта сәтті күресуге тырыса аласыз. Бірақ бұл үшін біз өз экономикамызды шынымен қалпына келтіруіміз керек, экспорттық әлеуеті жоғары түпкі өнімді шығаратын өндіріс орындарын құруымыз керек. Сонымен қатар, бұл процесс ауқымды және бұқаралық сипатта жүруі керек.

Долларизация құбылысы кез-келген елде қандай-да бір түрде байқалатынын түсіну

Сурет 3 – Ұлттық валютадағы ҚР Екінші деңгейлі банктеріндегі (ЕДБ) халық салымдарының үлесі, %

Ескерту – диаграмма [1] дереккөзінен алынған.

қажет, бірақ бұл әсіресе ұлттық валюталары қатты құбылмалылыққа ұшыраған елдерде көрінеді. Соңғы 15 жылда теңгенің долларға шаққандағы бағасы үш еседен астам деңгейге арзандады, ал айырбас бағамының күрт секірістері шамамен бес жылда бір рет болды.

Дедолларизация үрдісі келесі формаларда жүреді:

- ішкі есеп айырысуларда долларды пайдалануға тыйым салу немесе шектеу;
- елдер арасындағы өзара есеп айырысу-да ұлттық валютаға көшу;
- энергия тасымалдаушы және басқа табиғи ресурстар (мұнай, мұнай өнімдері) саудасында ұлттық валютаға көшу;
- Құрама Штаттардан тәуелсіз жаңа халықаралық банктер, қорлар және басқа қаржы институттарын құру;
- төлем карталары мен банктік аударымдардың ұлттық жүйелеріне көшу (немесе американдық жүйелерге балама, мысалы, қытайлық).
- сыртқы қаржы жүйесіне тәуелділікті азайтатын бизнестің деофшоризациясын және капиталдың шыққан елдеріне қайтарылу саясатын жүргізу.

Егер нақты нәтижелер туралы айтатын болсақ, онда жағдайды өзгертудің алғышарттары жоқ. Қазақстанның ЖІӨ жартысына жуығы экспорттан және оның инфрақұрылымынан құралады – ел өзінің ішінде тұтынылмайтынды өндіреді, ал әлсіз валюта бағамы отандық компанияларға халықаралық нарықтарда тиімді бәсекеге түсуге мүмкіндік береді. Екінші жағынан, ЖІӨ-нің шамамен 1/3-ін импорт құрайды, демек, қазақстандықтар негізінен шетелдік тауарларды тұтынады. Бұл жағдай инфляцияның шетелден келуіне ғана емес, сонымен қатар Қазақстаннан шетел валютасын белсенді түрде «шығарып алуға» ықпал етеді. Тек шетелдік компаниялар ғана емес, сонымен бірге қазақстандық экспортқа қатысты компаниялар да. Нәтижесінде инфляция өте жоғары болады, бұл сәйкесінше, халықты доллардан қорғаныс іздеуге ынталандырады.

Бұл жағдайды заңды тұлғалар бойынша айтатын болсақ, қазіргі заманғы шындық – доллардың елдер арасындағы есеп айырысу-

дың негізгі құралы болып табылатындығында, демек, компаниялардың американдық валютаға деген сұранысы қалай болғанда да өз қалпында қалады: ол төлем құралы ретінде ғана емес, инвестициялау, тәуекелдерді хеджирлеу және т.б. үшін де қолданылады.

Теңгедегі депозиттер долларлық депозиттерге қарағанда едәуір жоғары кірісті ұсынады, бұл ішінара тұрақты әрі қалыпты кезеңдерде халықтың теңгелік депозиттерінің өсуіне ықпал етеді. Соған қарамастан, экономикадағы белгісіздік күшейіп, инфляциялық тәуекелдер пайда бола салысымен, халық бірден доллар сатып алуға жүгіреді. Мұндай жағдайда АҚШ валютасын ұстау ұлттық валютадағы депозиттерге қарағанда жоғары кірісті қамтамасыз етіп, жинақ ақшаны қорғауға мүмкіндік береді.

Біз барлық қиындықтарға, нақтырақ, тамақ бағасының өсуінен бастап, тұрғын үй-коммуналдық қызметтерге деген тарифтердің көтерілуіне доллардың өсіп отырған бағамын кінәлаймыз. Мұндай риторика жалғасқан кезде тұрғындар теңгеге қарағанда долларға сенетін болады. Теңгеге, ұлттық экономикаға, үкіметке, атап айтқанда Ұлттық банкке деген сенімді арттыру арқылы ғана халықтың жинақтау тәртібін өзгертуге болады.

Сонымен, нақтылай айтқанда, ұлттық экономиканың дедолларизация саясатын жүргізудегі негізгі *себептері* келесідей:

- долларға тәуелділікті азайту;
- ұлттық валютаны ілгерілету;
- елдер арасындағы сауда-саттықта әртүрлі валюталарды қолдану;
- АҚШ-пен қарым-қатынасы қиын елдер үшін дедолларизация да логикалық саяси қадам болып табылады (бұл пункті нақты Қазақстанға тиісті емес, көршілес Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасы тәжірибесі негізінде қарастыруға болады).

Қазақстандағы нақты дедолларизация шараларына келетін болсақ, ол тарихта 2015 жылдың 20 тамызында басталды. Сол күні доллардың жаңа бағамы белгіленді – 255 теңге. Бұл 19 тамыздағыдан 72 теңгеге артық. Қазақстан Үкіметі ұлттық валютаның еркін айналымға жіберілуі туралы шешім қабылдады. Демек,

нарық енді доллар бағамын анықтайтын болады. Мұндай күрт өзгерістер Қазақстан Ұлттық Банкі теңгенің ауытқу дәлізін кеңейтіп, ұлттық валютаның құнын біртіндеп төмендетуді жоспарлап, 2015 жылдың аяғынан ерте емес 190 теңге бағасын күткеннен бір ай өткен соң болды. Бұл кездегі, долларизация, яғни құндылық, жинақ және төлем өлшемі ретінде шетел валютасын пайдалану отандық қаржы жүйесінің басты зұлымы деп жарияланды [3]. Бұл орайда, сол жылы Премьер-Министрдің бірінші орынбасары Бақытжан Сағынтаевтың басшылығымен жұмыс тобы құрылды, ол экономиканы дедолларизация бойынша шаралар кешенін дайындады. Шын мәнінде, дедолларизация дайындалған іс-шаралар жоспарына сәйкес белгіленген мерзімде шешілетін тапсырма емес. Бұл бюрократиялық емес, бүкіл әлемде белгілі бір дәрежеде кең таралған таза экономикалық құбылыс. Аталмыш үрдіс үлкен дәрежеде дамушы экономикасы бар дамушы елдерге тән. Үкімет пен Ұлттық банктің 2015 жылға арналған экономикалық саясаттың негізгі бағыттары туралы мәлімдемесі жарияланды. Онда дедолларизация міндеті қойылмаған, тіпті ондай термин туралы айтылмады. Мұның орнына «экономикадағы ұлттық валютаның рөлін арттыру» басымдығы туралы айтылады. Бұл дұрыс деп саналады, өйткені долларизация теңгенің әлсіздігін көрсететін себеп емес, оның салдары болып табылады.

Мәлімдеме бойынша, онда негізгі үш шара ұсынылды:

- Біріншісі – депозиттерге кепілдік беретін «Қазақстандық депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ салымдарының мөлшерін 5 миллион теңгеден 10 миллион теңгеге дейін арттыру.

- Екіншісі – халықтың кепілдендірілген депозиттері бойынша ұсынылатын сыйақы мөлшерлемесінің максималды мөлшерін жылдық 4% -дан 3%-ға дейін төмендету.

- Үшіншісі – тауарлар мен қызметтерге бағаны әдеттегі бірліктерде орнатуға тыйым салу.

Бұл шаралардың барлығы оларды жүзеге асыру бойынша тиісті тетіктерді қажет етті.

Сонымен қатар Үкімет пен Ұлттық банктің мәлімдемесінде орта мерзімді перспективада инфляциялық таргеттеуге көшу туралы айтылды, бұл теңгемен жинақтаудың нақты табыстылығын арттырған болатын. Осылайша, мұнда екі нәрсеге – халықтың депозиттерін доллар мен еуродан теңгеге ауыстыруға, сондай-ақ доллар мен басқа валюталарды бағалықтардан алып тастауына баса назар аударылды.

Бұл саясат бойынша негізгі ұсынылған шаралардың нәтижелеріне келетін болсақ, соңғы пункттен бастайық. Ол ұсыныс сол кезде ең кең резонанс тудырды, бірақ іс жүзінде бұл ағымдағы жағдайға қатты әсер етпейтін ең әлсіз шара еді. Шынында да, доллардың құн өлшемі ретінде алынып тасталуы әлемдік тәжірибеде дедолларизацияның құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Бірақ бұл, ең алдымен, баға нақты доллармен белгіленген елдерге қатысты. Қазақстанда, бұл тиісінше, тауарлар мен қызметтердің тек шектеулі ассортиментіне қатысты – автомобильдер, жылжымайтын мүлік, туристік пакеттер және т.б. байқалады. Олардың бағасы АҚШ долларында тек жарнамаларда көрсетілуі мүмкін, ал келісімшарттарға келгенде, тіпті ресми прайстарында теңгемен анықталады.

Теңгені нығайтудың екінші бағыттағы шаралары азаматтардың жинақтарына қатысты болды. Оларды ұлттық валютадағы депозиттерге қызықтыру үшін кепілдік мөлшері екі есеге көбейтіледі. Доллардағы депозиттерге деген қызығушылықты болдырмау үшін олардағы сыйақы мөлшерлемесі 3%-ға дейін төмендетілді, яғни теңгедегі депозиттерге қарағанда үш есе төмен болады. Бұл елеулі ынталандыру – бірақ ұлттық валюта тұрақты болған жағдайда ғана. Егер соңғы шарт орындалмаса, онда ынталандыру жұмыс істемейді. Осы орайда, бұл шара бойынша көптеген сындар болған еді. Дегенмен, жоғарыдағы статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, нақты айта аламыз: сол жылдың өзінде халықтың кепілдендірілген депозиттері бойынша ұсынылатын сыйақы мөлшерлемесінің максималды мөлшерін жылдық 4%-дан 3%-ға дейін төмендету шарасы жүзеге асты. Бес жылдан соң, 2020 жылы тамыз айы бойынша заңды

тұлғалардың тартылған депозиттері бойынша банктердің *теңгедегі* сыйақы мөлшерлемесі – 7,2%, ал *шетел валютасында* – 0,7%-ды ғана құрады, жеке тұлғалар бойынша, сәйкесінше, қойылым теңгемен – 9,8%, шетелдік валютада – 1,4%-ды құрады [1]. Бұл көрсеткіш арқылы Үкіметтің дедолларизация саясаты бойынша жүргізген іс-шараларының негізгілерінің бірі нәтижелі болды деп тұжырымдай аламыз.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесін келесідей қорытындылай аламыз: долларға балама жоқ – әлемде құндық негіз (ол – АҚШ доллары, криптовалюта, еуро немесе басқа валюта болуы мүмкін) болмаса, халықаралық экономикалық қатынас болмайды. Экономикада ортақ бір өлшем болмаған жағдайда, әлемдік шаруашылықта елдер арасындағы сауда тоқтайды. Бұл жағдайда міндетті түрде бір валюта әлемдік ақша (құн, өлшем, жинақтау) қызметін атқаруы қажет. Қазіргі таңда әлемдік ақша роліндегі доллардың орын басатын мықты альтернатива жоқ, сол рөлге ие болатын әлемдік

валюталар бойынша тек жорамалдар ғана бар.

Келесі анықтайтын нәтиже, Қазақстан Республикасындағы дедолларизация саясаты өзін толықтай ақтап алды ма, жоқ па, оны ары қарай күшейту керек пе, жоқ па және ұлттық шеңберде ме немесе ЕАЭО шеңберінде жүргізу қажет пе деген сұрақтарға жауап алу қажет болды. Доллардың ұлттық валютаға деген бағамы тек мемлекетке ғана емес, ел экономикасының барлық субъектілеріне қатысы бар, себебі олар шетелмен қатынасады, нақтырақ айтқанда, сыртқы экономикалық қатынастарға түсу үшін міндетті түрде доллар қажет. Себебі әлемдік экономикадағы қаржы-валюталық операциялардың көп бөлігі доллармен жүргізіледі. Сәйкесінше, дедолларизация саясаты арқылы оны ел экономикасынан ығыстыруға ұмтылатын болсақ, өзімізге кері әсерін тигізеді. Елдегі кәсіпкерлердің шетелдік қызметін ұйымдастыруға түрткі болады. Сондықтан да мемлекеттің дедолларизация саясатын жүргізуінің тек артықшылықтары ғана емес, сонымен қатар, кемшіліктері де бар деп қорытындылауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. НБ РК: Расчеты Ranking.kz на основе данных НБ РК [Электрондық ресурc] - URL: <https://nationalbank.kz/kz/news/daydzhest-novostey-finansovogo-rynka-/10216> (қаралған күні: 05.01.2021)
2. Дедолларизация по-казахски: мы верим в тенге, но держим заначку в долларах? [Электрондық ресурc] - URL: <https://camonitor.kz/35669-dedollarizaciya-po-kazahski-my-verim-v-tenge-no-derzhim-zanachku-v-dollarah.html> (қаралған күні: 05.01.2021)
3. Что произошло в Казахстане 20 августа 2015 года? [Электрондық ресурc] - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/chto-proizoshlo-v-kazahstane-20-avgusta-2015-goda-279544 (қаралған күні: 05.01.2021)
4. Triffin R. Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility. - New Haven: Yale University Press, 1960. – 301 p.
5. Дедолларизация в Казахстане работает: люди хранят деньги в тенге. [Электрондық ресурc] - URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2019/11/15/dedollarizaciya-v-kazahstane-rabotaet-lyudi-hranyat-dengi-v-tenge> (қаралған күні: 09.01.2021)
6. Душенко К.В. Большой словарь цитат и крылатых выражений. – Москва: Эксмо, 2011. - 1216 с.
7. АФК: дедолларизация банковских депозитов продолжается. [Электрондық ресурc] - URL: <https://kapital.kz/finance/85163/afk-dedollarizatsiya-bankovskikh-depozitov-prodolzhayet-sya.html> (қаралған күні: 09.01.2021)
8. О перспективах дедолларизации мировой финансовой системы. [Электрондық ресурc] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-perspektivah-dedollarizatsii-mirovoy-finansovoy-sistemy> (қаралған күні: 14.01.2021)

9. Дедолларизация – борьба с отражением проблем, а не решение самих проблем. [Электронный ресурс] - URL: <https://informburo.kz/mneniya/denis-krivosheev/dedollarizaciya-borba-s-otrazheniem-problem-a-ne-reshenie-samih-problem-19006.html> (қарапған күні: 15.01.2021)

Р.Е. Елемесов, А.А. Раимбекова

Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**Влияние политики дедолларизации на национальную экономику:
преимущества и недостатки**

Аннотация. Зависимость экономики страны от доллара считается ключевым фактором нестабильности валютного рынка и грозит утратой доверия населения к национальной валюте. В этой связи политика правительства по дедолларизации является одним из ключевых шагов в усилении роли национальной валюты в расчетах и валютных операциях в стране.

Цель данной статьи – выявить основные причины политики дедолларизации, проанализировать основные преимущества и недостатки воздействия этого процесса на экономику страны, определить его основные последствия для страны, влияние волатильности обменного курса на этот процесс, а также уровень интереса и доверия со стороны физических лиц и корпоративных инвесторов. Использована последняя статистика Национального банка Казахстана по обменным курсам и депозитам, обсуждено влияние глобальной пандемии COVID-19 на стабильность национальной экономики и национальной валюты тенге. В ходе исследования были выявлены проблемы, возникшие в результате политики дедолларизации. Были сделаны некоторые ключевые рекомендации для обеспечения максимальной эффективности государственной политики дедолларизации в контексте плавающих обменных курсов и сильной позиции доллара на международном валютном рынке.

Ключевые слова: дедолларизация, национальная валюта, расчеты, колебания обменного курса, депозит, банковские депозиты.

R.E. Elemesov, A.A.Raimbekova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**Effects of dedollarization policy on the national economy:
its advantages and disadvantages**

Abstract. The dependence of the country's economy on the dollar is considered a key factor in the instability of the foreign exchange market and threatens to lose public confidence in the national currency. In this regard, the government's policy of dedollarization is one of the key steps in strengthening the role of the national currency in settlements and foreign exchange transactions in the country.

The purpose of this article is to identify the main reasons for the de-dollarization policy, analyze the main advantages and disadvantages of the impact of this process on the country's economy, determine its main consequences for the country, the impact of exchange rate volatility on this process, as well as the level of interest and trust on the part of individuals and corporate investors. Using the latest statistics from the National Bank of Kazakhstan on exchange rates and deposits, there was discussed the impact of the global COVID-19 pandemic on the stability of the national economy and the national currency tenge. The study identified problems that have arisen as a result of the policy of dedollarization. Some key recommendations were made to maximize the effectiveness of government dedollarization policies in the context of floating exchange rates and strong position of dollar in the international foreign exchange market.

Keywords: dedollarization, national currency, calculations, exchange rate fluctuations, deposit, bank deposits.

References

1. NB RK: Rachety Ranking.kz na osnove dannyh NB RK [Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan: Ranking.kz calculations based on data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <https://nationalbank.kz/kz/news/daydzhest-novostey-finansovogo-rynka-/10216> (Accessed: 15.01.2021)
2. Dedollarizaciya po-kazahski: my verim v tenge, no derzhim zanachku v dollarah? [De-dollarization in Kazakh: do we believe in tenge, but keep our stash in dollars?]. [Electronic resource] - Available at: <https://camonitor.kz/35669-dedollarizaciya-po-kazahski-my-verim-v-tenge-no-derzhim-zanachku-v-dollarah.html> (Accessed: 15.01.2021)
3. Chto proyozhlo v Kazakhstane 20 avgusta 2015 goda? [What happened in Kazakhstan on August 20, 2015?]. [Electronic resource] - Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/chto-proyozhlo-v-kazakhstane-20-avgusta-2015-goda-279544 (Accessed: 15.01.2021)
4. Triffin R. Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility (New Haven: Yale University Press, 1960, 301 p.).
5. Dedollarizatsiya v Kazakhstane rabotaet: lyudy hranyat dengi v tenge [De-dollarization works in Kazakhstan: people keep money in tenge]. [Electronic resource] - Available at: <https://eaily.com/ru/news/2019/11/15/dedollarizatsiya-v-kazakhstane-rabotaet-lyudi-hranyat-dengi-v-tenge> (Accessed: 15.01.2021)
6. Dushenko K.B. Bolshoy slovar cytat I krylatyh vyrazheniy [A large dictionary of quotes and catchphrases] (Moscow, Exmo, 2011, 1216 p.). [in Russian]
7. AFK: dedollarizatsiya bankovskikh depozitov prodolzhayetsya [AFK: de-dollarization of bank deposits continues]. [Electronic resource] - Available at: <https://kapital.kz/finance/85163/afk-dedollarizatsiya-bankovskikh-depozitov-prodolzhayet-sya.html> (Accessed: 15.01.2021)
8. O perspektivah dedollarizatsii mirovoy finansovoy sistemy [On the prospects for de-dollarization of the global financial system]. [Electronic resource] - Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-perspektivah-dedollarizatsii-mirovoy-finansovoy-sistemy> (Accessed: 15.01.2021)
9. Dedollarizatsiya – borba s otrazheniem problem, a ne reshenie samih problem [De-dollarization is the fight against the reflection of problems, and not the solution of the problems themselves]. [Electronic resource] - Available at: <https://informburo.kz/mneniya/denis-krivosheev/dedollarizatsiya-borba-s-otrazheniem-problem-a-ne-reshenie-samih-problem-19006.html> (Accessed: 15.01.2021)

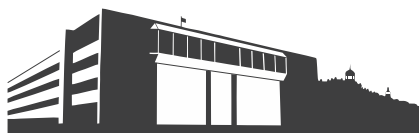
Авторлар туралы мәлімет:

Елемесов Р.Е. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының профессоры, Қарасай батыр көш., 95, Алматы, Қазақстан.

Раимбекова А.А. – негізгі автор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы «әлемдік экономика» мамандығының 2-курс магистранты, Қарасай батыр көш., 95, Алматы, Қазақстан.

Elemesov R.E. – Doctor of Economy, Professor of the Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University, Karasai batyr st., 95, Almaty, Kazakhstan.

Raimbekova A.A. – The main author, The 2nd year master student in world economy at the Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University, Karasai batyr st., 95, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 06.71.57

А.С. Акишева

Евразийский национальный университет им.Л. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: bizlife@mail.ru)

Влияние устойчивого туризма на экономику

Аннотация. В статье рассматривается влияние устойчивого туризма на экономическую, социальную, культурную и экологическую сферы, предлагается расширенная трактовка понятия «устойчивый туризм» как туризма, при котором, можно сказать, нет проигравших, а преимущества получают как окружающая среда, так и туристы, турфирмы и местные сообщества. Рассмотрена концепция устойчивого туризма, выделены пути его устойчивого развития. Устойчивость в туризме означает разумный подход к использованию туристско-рекреационных ресурсов, применение туристскими фирмами ресурсосберегающих технологий, минимизацию производственных отходов. Это участие местного населения в обсуждении проектов, реализуемых на их территориях, сотрудничество государственного и негосударственного секторов, а также влияние туризма на повышение социально-экономических показателей отдельных дестинаций и целых стран.

Ключевые слова: Всемирная туристская организация, международный туризм, устойчивое развитие, устойчивый туризм, Covid-19, цели устойчивого развития, экологический туризм.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2021-1-201-207>

Введение

Сфера туризма до всемирной пандемии 2019 года являлась одной из наиболее высокодоходных отраслей в мире и занимала львиную долю в бюджете многих государств.

Рассмотрим данные о вкладе индустрии туризма в мировую экономику до пандемии:

- Экономика туризма составляла 5% мирового ВВП.
- Сфера туризма составляла 6-7% от общей занятости.

- В мировом экспорте туризм стоял на 4-м месте.

- Туризм составлял 6% от общего объема экспорта.

- На туризм приходилось около 30% экспорта услуг в мире.

- Стоимость туристской индустрии составляла около 1 трлн. USD в год.

- Согласно данным ЮНВТО за 2019 г. было зарегистрировано более 1,4 миллиарда иностранных туристов.

- В более чем 150 странах туризм является основным источником экспорта.

- Туризм обеспечивает основной приток иностранной валюты для 1/3 развивающихся государств и 50% менее экономически развитых (LEDC) [1].

В итоге многие субъекты туристского рынка в 2020 г. были вынуждены приостановить свою деятельность, либо объявить себя банкротами, но при этом многие экологи отметили за этот период улучшение экологической ситуации во многих популярных туристских дестинациях. В связи с невозможностью путешествовать, как следствие, наблюдается возрастание интереса к локальному экологическому туризму.

Мексиканский эколог Эктор Себальос-Ласкурайн в 1983 г. одним из первых на международной конференции применил термин «экологический туризм». Согласно его определению «экологический туризм – это соединение путешествия с экологически тонким отношением к природе, позволяющим объединить восторг знакомства и изучение видов флоры и фауны с возможностью их защиты» [2].

Сейчас наиболее популярно применение термина «устойчивый туризм». Такие организации, как Всемирный совет по туризму и путешествиям, Всемирная туристская организация, трактуют его как туризм, отвечающий запросам туристов, отдыхающих в туристских дестинациях, а также местного населения. При этом использование ресурсов для удовлетворения социально-экономических и эстетических потребностей осуществляется с сохранением уникальности культуры, разнообразия биоорганизмов и жизненных систем» [3].

За последнее десятилетие тенденция развития экотуризма, по мнению экспертов ВТО, является эффективным способом устойчивого развития любого государства [1].

В связи с вышеизложенным *актуальность рассматриваемой проблемы* и ее практическая значимость не вызывают сомнений и послужили основой для формулирования цели и задач исследования.

Цель научно-исследовательской работы – провести комплексный анализ устойчивого

туризма в современных условиях в контексте мирового и отечественного опыта. Достижение поставленной цели требует решения следующих задач:

- изучить цели в области устойчивого развития туризма;
- выделить пути устойчивого развития туризма;
- определить примерные задачи для туристских компаний в области устойчивого туризма.

Методы исследования

В статье были применены следующие методы исследования.

Анализ – процесс по установлению составных связей между различными элементами исследуемой системы.

Синтез – соединение отдельных вещей и понятий в единое целое.

Индукция – метод, при котором общий вывод или рассуждение строится на основе отдельных фактов от частного к общему.

Сравнение – целью которого является установление сходств и различий между объектами и явлениями.

Результаты и обсуждение

Всемирная туристская организация дает следующую трактовку устойчивого туризма как «туризма, удовлетворяющего спрос путешественников, сфер экономики, окружающей среды и местных сообществ, с учетом современных и предстоящих социально-экономических, экологических последствий» [1].

Устойчивость означает постоянство, поэтому как было уже отмечено в это понятие входит максимальное использование ресурсов, уменьшение экологических и социально-культурных воздействий, а также преимущества для защиты в регионах домохозяйств.

Таким образом, можно дать следующую трактовку: «устойчивый туризм – это туризм, который основан на заботе об окружающей среде, обществе и экономике и направлен на минимизацию негативного воздействия ту-

ризма при максимальном увеличении положительного воздействия».

Организацией объединенных наций (ООН) были определены Цели в области устойчивого развития, через которые страны-члены ООН призывают к действию для повышения благополучия и обеспечения сохранности плане-

ты. Странами были признаны утверждения, что борьба с бедностью должна проводиться на том же уровне, как и проблемы в сферах образования, медицины, социальной сферы, социальной занятости, борьбы с изменением климата и охраны окружающей среды (Таблица 1).

Таблица 1

Описание целей устойчивого развития

№	Цель	Описание
1	Борьба с бедностью	Социальная защита наиболее уязвимых и бедных слоев населения для сокращения уровня нищеты
2	Борьба с голодом	Необходимо изменение систем глобальной продовольственной и сельскохозяйственной отраслей для ликвидации голода в мире
3	Здоровье и благополучие	Здоровое население – высокое качество жизни.
4	Качественное образование	Получение образования - ключ к достойной жизни
5	Гендерное равенство	Все женщины имеют право на представление в обществе наравне с мужчинами
6	Чистая вода и гигиена	Чистая доступная вода для всех в устойчивой планете.
7	Недорогая и чистая энергия	Энергетика – как параметр, благоприятствующий решению актуальных вопросов
8	Занятость и экономический рост	Изменение социально-экономической политики для устранения бедности
9	Индустриализация, инновации и инфраструктура	Важность инвестиций в инфраструктуру
10	Понижение неравенства	Понижение степени различий среди населения и государств
11	Устойчивые города и регионы	Вложение инвестиций в инфраструктуру
12	Устойчивое потребление	Ограниченность ресурсов – повод задуматься о рациональном потреблении
13	Борьба с изменением климата	Изменение климата отрицательно влияет на жизни людей и на планету
14	Сохранение морских экологических систем	Спасение океана
15	Сохранение экологических систем суши	Воссоздание экосистем суши
16	Мир, правовая система и институты	Построение мирного и открытого общества
17	Сотрудничество в целях устойчивого развития	Партнерские отношения на мировом, региональном и местном уровнях
Источник: [4].		

В г. Йоханнесбург прошел Всемирный Саммит 2002, во время встречи была предложена трактовка понятия «устойчивый туризм» – как один из методов повышения туристской привлекательности региона при максимальном сохранении культурного и экологического состояния туристской территории».

Задачи, стоящие перед устойчивым туризмом, также перекликаются с вопросами обеспечения энергоэффективности, сохранения биоразнообразия, а также развития малых островных государств. Тем не менее развитие устойчивого туризма должно проводиться в соответствии с общепринятыми нормами Всемирного этического кодекса туризма Всемирной туристской организации [1].

По данным ВТО, экологический туризм в настоящее время приобрел наибольшую популярность и выступает эффективным средством для достижения устойчивого развития государств [5]. На рисунке 1 представлены пути устойчивого развития туризма.

Международный туризм играет важную роль в структуре ВВП Казахстана. Так, за 2019 г. вклад туризма в ВВП страны составил 5,6%, при этом к 2025 г. планируется увеличить показатель до 8%. Также одно рабочее место на

туристском рынке порождает создание практически до 5 рабочих мест в смежных отраслях [6].

Статистика последних лет показывает, насколько повысился интерес туристов к заповедным местам Казахстана, возросла популярность таких видов туризма, как велосипедный, конный, водный туризм.

В таблице 2 представлена динамика числа людей, посетивших известные заповедные места (ООПТ) Республики Казахстан [7].

Из таблицы 2 видна тенденция возрастания интереса туристов к посещению заповедных природных мест. За 2019 г. доля посетителей ООПТ составила 18,5% от общего числа посетителей и возросла в 0,7 раза с 2015 г. При этом мы видим незначительный спад посещений ООПТ на 0,98% в 2018 г. по сравнению с предыдущим годом, что может быть объяснено проведением международной выставки EXPO-2017.

Выделяют следующую концепцию, связанную с устойчивым туризмом – «Концепция тройного критерия (3xP)»:

1) Люди (People). Деятельность коммерческих организаций должна быть организована таким образом, чтобы была возможность

Рисунок 1 – Устойчивое развитие туризма

Таблица 2

Число посетителей казахстанских ООПТ за 2015-2019 годы

чел.

	2015	2016	2017	2018	2019
Всего туристов, в т.ч.	5177523	5732493	6839433	7062769	8081504
ООПТ	1070360	1191773	1261942	1236814	1501625

получения дохода, создания комфортных условий труда, при этом с учетом интересов инвесторов. И, конечно, организации должны вести прозрачную и открытую политику как перед своими работниками, так и перед местными жителями дестинаций, где они осуществляют деятельность.

2) Планета (Planet). В целях уменьшения нанесения вреда Земле организациями должны выделяться определенные средства на природоохранную деятельность. Также организациям необходимо осознанно подходить к использованию невозобновляемых источников энергии, внедрять безотходное производство, и в итоге целью должно стать оставление минимального экоследа от своей деятельности.

3) Прибыль (Profit). Известно, что целью коммерческой деятельности является максимальное получение прибыли, тем не менее это не должно ставиться выше двух предыдущих критериев.

Корпорацией должна быть разработана стратегия, в соответствии с которой возможно максимизировать прибыль, не нарушая при этом нравственных и общечеловеческих норм [8].

Заключение

Исходя из данной концепции, можно выделить следующие задачи для туристских компаний в области устойчивого туризма:

- 1) рационализация, возобновляемое использование природных ресурсов;
- 2) сбережение и управление возобновляемой энергией;
- 3) регулирование водных ресурсов;
- 4) регулирование поверхностных вод;

5) контроль использования опасных веществ;

6) транспортное регулирование и транспортировка;

7) регулирование землепользования;

8) участие работников, посетителей, местного сообщества в решении экологических проблем;

9) создание проектов устойчивого развития;

10) сотрудничество в устойчивом развитии.

Реализация вышеназванных задач дает возможность разрешить возникающие разногласия между потребностью удовлетворить возрастающие потребности туристов, которые дают толчок активному росту туристской индустрии, и недостаточностью природных и социально-экономических ресурсов принимающих территорий в условиях усугубления ситуаций с экологией.

В международной практике одной из первоочередных проблем выступает реализация устойчивого туризма, что ставит перед обществом цель создания благоприятных условий для развития туризма при наименьшем отрицательном воздействии на туристские дестинации.

Из вышесказанного следует, что «устойчивый туризм» – это вид туризма, требующий долгосрочного подхода, который учитывает потребности как настоящего, так и будущего. Устойчивый туризм тесно связан с такими видами туризма, как ответственный, альтернативный и экологический туризм. Чтобы называться устойчивым туризмом необходимо придерживаться следующих столпов:

- 1) экономические результаты;
- 2) социальное влияние;
- 3) влияние на окружающую среду.

В основном туристы, понимающие суть устойчивого туризма, испытывают огромное желание в помощи и поддержке местных жителей и окружающей среды, при этом максимально стараясь не причинять своим посещением вреда дестинации.

Большинство туристов в настоящее время являются более сознательными, чем десятилетие назад, и в целом общество намного четче понимает последствия своих действий. И как результат это способствует устойчивому поведению турфирм, гостиниц и других заинтересованных сторон, которые хотят удовлетво-

рить потребности своих клиентов и тем самым улучшить результаты своей деятельности.

Для достижения устойчивого развития необходимо обеспечить положительный баланс экологических, культурных и социально-экономических основ индустрии туризма. Конечно, первоочередным является принятие благоприятных условий труда и жизнедеятельности местного населения, сохранность первозданной природной среды территории, иными словами, необходимо учитывать социальные и экологические последствия развития туризма.

Список литературы

1. Всемирная туристская организация. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.unwto.org/global-and-regional-tourism-performance> (дата обращения: 28.09.2020).
2. Ceballos-Lascuráin H. Tourism, ecotourism and protected areas: the state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development. Cambridge. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.iucn.org/content/tourism-ecotourism-and-protected-areas-state-nature-based-tourism-around-world-and-guidelines-its-development> (дата обращения: 02.10.2020).
3. Всемирный совет по туризму и путешествиям. [Электронный ресурс] – URL: <https://wtcc.org/en-gb/Research/Economic-Impact> (дата обращения: 29.09.2020).
4. Организация объединенных наций. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (дата обращения: 30.09.2020).
5. Mutaliyeva L., Kurmanov N., Akisheva A Analysis of tourism potential and ecological tourism development in Kazakhstan // The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System (BTSES-2020) E3S Web Conf. Volume 159. [Электронный ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904031> (дата обращения 05.10.2020).
6. АО НК «Kazakh Tourism». [Электронный ресурс] – URL: <https://qaztourism.kz/ru> (дата обращения: 02.10.2020).
7. Комитет по статистике Министерства Национальной экономики Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения 05.10.2020).
8. Управление устойчивым туризмом. Казахстанская ассоциация гостиниц и ресторанов. [Электронный ресурс] – URL: <http://kagir.kz/> (дата обращения: 07.10.2020).

А.С. Акишева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тұрақты туризмнің экономикаға әсері

Аннотация. Мақалада тұрақты туризмнің экономикалық, әлеуметтік, мәдени және экологиялық салаларға әсері зерттеліп, «тұрақты туризм» ұғымын туризм мағынасында кеңейтілген түрде түсіндіру ұсынылған, мұнда жеңілске ұшырағандар жоқ деп айтуға болады, ал оның пайдасын қоршаған орта, туристер, туристік агенттіктер мен жергілікті қоғамдастықтар да көреді. Тұрақты туризм тұжырымдамасы қарастырылып, тұрақты туризмнің даму жолдары көрсетілген. Туризмдегі тұрақтылық дегеніміз - туризмді дамытудың мақсатты тәсілі, туристік компаниялардың ресурстарды үнемдейтін технологияларды қолдануы және өндіріс қалдықтарын минимизациялау негізінде табиғи ресурстарды орынды

пайдалану. Бұл жергілікті тұрғындардың өз аумақтарында іске асырылып жатқан жобаларды талқылауға қатысуы, мемлекеттік және мемлекеттік емес секторлардың ынтымақтастығы, сондай-ақ туризмнің жекелеген дестинациялардың және тұтас елдердің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін арттыруға әсері.

Түйін сөздер: Дүниежүзілік туризм ұйымы, тұрақты даму, халықаралық туризм, тұрақты туризм, Covid19, тұрақты даму мақсаттары, экологиялық туризм.

A.S. Akisheva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The impact of sustainable tourism on the economy

Abstract. The article examines the impact of sustainable tourism on the economic, social, cultural, and environmental spheres. It offers an expanded interpretation of the concept of «sustainable tourism» as tourism, in which one can say there are nobody loses, and the benefits are received by both the environment and tourists, travel agencies and local communities. There is considered the concept of sustainable tourism. The author has highlighted the ways of sustainable tourism development. Sustainability in tourism means a reasonable approach to the use of tourist and recreational resources, the use of resource-saving technologies by tourism companies, and the minimization of industrial waste. This is the participation of local population in the discussion about projects on their territories, cooperation between the state and non-state sectors, and the impact of tourism on improving the socio-economic indicators of individual destinations and entire countries.

Keywords: World Tourism Organization, international tourism, sustainable development, sustainable tourism, Covid19, sustainable development goals, ecological tourism.

References

1. Vsemirnaya turistskaya organizaciya [World Tourism Organization]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.unwto.org/global-and-regional-tourism-performance> (Accessed: 28.09.2020).
2. Ceballos-Lascuráin H. Tourism, ecotourism and protected areas: the state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development. Cambridge. [Electronic resource] - Available at: <https://www.iucn.org/content/tourism-ecotourism-and-protected-areas-state-nature-based-tourism-around-world-and-guidelines-its-development> (Accessed: 02.10.2020).
3. Vsemirny sovet po turizmu i putestestviyam [World Council for Tourism and Travel]. [Electronic resource] - Available at: <https://wtcc.org/en-gb/Research/Economic-Impact> (Accessed: 29.09.2020).
4. Organizaciya obiyedinennyh natsii [United Nations Organization]. [Electronic resource] - Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (Accessed: 30.09.2020).
5. Mutaliyeva L., Kurmanov N., Akisheva A. Analysis of tourism potential and ecological tourism development in Kazakhstan, The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System (BTSES-2020) E3S Web Conf. Volume 159. [Electronic resource] - Available at: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904031> (Accessed: 05.10.2020).
6. JSC NC «Kazakh Tourism». [Electronic resource] - Available at: <https://qaztourism.kz/ru> (Accessed: 02.10.2020).
7. Komitet po statistike Ministerstva Nacionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] - Available at: <https://stat.gov.kz/> (Accessed: 05.10.2020).
8. Sustainable Tourism Management. Kazakhstan Association of Hotels and Restaurants. [Electronic resource] - Available at: <http://kagir.kz/> (Accessed: 07.10.2020).

Сведения об авторе:

Акишева А.С. – кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, ул. Кажымукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Akisheva A.S. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Tourism Department at L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11, Kazhymukan st., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Редактор: **С.Б. Макыш**
Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы
-2021. - №1. - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. -208 б.
Шартты б.т. - 13 Таралымы - 5 дана. Басуға 30.03.2021 қол қойылды

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulecon.enu.kz>
Авторларға арналған нұсқаулықтар, жарияланым этикасы
журнал сайтында берілген: <http://bulecon.enu.kz/>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды